Elisabeth Badinter

BİRİ ÖTEKİDİR

Kadınla Erkek Arasındaki Yeni İlişki ya da Androjin Devrim

AFA
kadın

AFA – Kadın: 22
AFA – Yayınları: 189

ISBN 975-414-136-3

Şubat, 1992

©Editions Odile Jacob, 1986

L'un est l'autre adlı Fransızca orijinalinden çevrilen
bu kitabın Türkçe çeviri hakları
AFA Yayıncılık A.Ş.'ye aittir.

Dizgi: AFA Yayıncılık A.Ş.
Baskı: Gülen Ofset

AFA Yayıncılık A.Ş., Sıhhiye Apt. 19/8 34410 Cağaloğlu – İSTANBUL

ELISABETH BADİNTER

Biri Ötekidir

Kadınla Erkek Arasındaki Yeni İlişkiler ya da Androjin Devrim

Çeviren:
Şirin Tekeli

AFA
YAYINLARI

İçindekiler

Önsöz 9

I Biri *ve* Öteki 17

1. Cinsler Arası Tamamlayıcılığın İlk Biçimi 22
2. Kadınlığın İktidarından Paylaşılan İktidarlara 53

II Birinin Ötekinden *Yoksun* Kalışı 81

1. Mutlak Ataerkillik ya da Tüm İktidarlara El Konulması 86
2. Karşıtlık Mantığı ya da Cinsler Savaşı 120
3. Ataerkilliğin Ölümü 153

III Biri Öteki*dir* 193

1. Cinslerin Benzerliği 198
2. Çift ya da Sevgideki Değişme 244

İktidar Sorununa Yeniden Bakış 273

DipnotlarİktidarSorununa Yeniden Bakış 283

Kaynakça 321

Önsöz

Batı dünyasında yaklaşık son onbeş yıldan bu yana insan bilimleri uzmanları, büyük ilgiyle, kadın ve erkeğin değer, istek ve davranışlarını gözlemlemekte. Dünyanın başka bölgelerinde eski değerlere gönüllü bir geri dönüş söz konusuyken, sanayileşmiş Batı dünyası, yaşanan hızlı altüst oluş bakımından bir blok oluşturuyor. Yaşanan dönüşümler öylesine çabuk, neredeyse bir hamlede gerçekleşen ve yakın geçmişteki geleneklerimize öylesine ters düşen türden ki, olan bitenle ilgili olarak bir devrimden söz etmemek elde değil. Aynı anda hem ilgili izleyicisi hem de tedirgin oyuncuları olduğumuz farklı bir dünya düzeni kurulmakta.

İstatistikler, tanıklıklar ve kişisel deneyimler, hiç tartışmasız bir biçimde göstermektedir ki, kadınlarla erkeklerin hem kendileri hem de Ötekiyle ilgili olarak yarattıkları imge derinden derine değişmektedir. Uzun bir süre cinslerden her birinin "doğa"sıyla tanımlanan özellikler giderek birbirlerinden daha zor ayırdedilebiliyor. Aralarındaki ilişkilerin temeli de aynı değil ve babalarının belirlediğinden daha farklı yollar izliyor. Ölçütler çoğaldıkça bulanıklaşıyor ve kendimizi karşılaştırabileceğimiz referans noktaları azalmaya başlıyor. Endişeye kapılmamak ve belli bir tedirginlik duymamak mümkün mü?

Birçok başkaları gibi bu gözlemleri yaptıktan sonra ben de önce, yaşadığımız model değişmesinin, tarihimize damgasını vuran pek çok başka değişmeden köklü biçimde ayrılmadığını düşündüm. Eskiden değişmeler daha yavaş, bu yüzden oyuncuları tarafından daha az algılanır türden olmuş olsalar da, alışkanlık ve inançlardaki değişmeler hiçbir zaman, açık ya da örtük, belirli bir tedirginlik yaratmadan gerçekleşmez. Ardından zaman etkisini gösterir ve yeni düzen kendiliğinden, eskinin bir devamıymışçasına kendini dayatır.

Ancak bize güven vermesini umduğumuz, geçmişe yapılan bu gönderme burada işe yaramamaktadır. Tanığı olduğumuz altüst oluşlar belki de törelerde meydana gelen basit bir evrimden – ya da devrimden – farklı bir niteliktedir. Model değişmesi yalnız davranış ve değerlerimizi ilgilendirmekle kalmıyor, ucu en derin varlığımıza da dokunuyor: Yani kimliğimize, kadın ve erkek doğamıza. Onun içindir ki buradaki tedirginlik büyük bir metafizik soruyu, ben kimim sorusunu yeniden sormayı gerektiren gerçek bir varoluşsal bunalım biçimine bürünüyor. Beni ben yapan, kadın ya da erkek kimliğimin özgüllüğü nedir? Birini Ötekinden nasıl ayırdedebileceğiz? Biri Ötekiyle birlikte nasıl yaşayabilecek?

Descartes haklıydı. Varlık sorusu başdöndüren bir sorudur ve bizler, birkaç günlük derin düşünmeyle bu sorunun üstesinden gelebilecek bir dehaya sahip değiliz. Kimine göre yanıtlar Kitap'ta yazılıdır, ama artık onları orada da bulamıyoruz. Ya bu "büyük altüst oluş"la çok fazla içli dışlı olduğumuz için olayların üstüne çıkamadığımızdan ya da Kitap, ilk kez, bu yeni soruların yanıtlarını içermediğinden!

Peki ama, bu yeni sorular nasıl ortaya çıktı?

Bu soruların Batı demokrasilerinin doğuşuyla örtüşen kökenlerini yakalayabilmek için, iki yüz yıl geriye gitmemiz gerekiyor. İlkeleri eşitlik olduğundan demokrasiler, insanlar arasındaki doğal hiyerarşi düşüncesine dayalı iktidar sistemlerine son vermek ve eşitlik ilkesini dayatmak için durmadan mücadele etmişlerdir. Gerçek anlamda eşitliğin bir ütopya olduğunu kabul etsek bile, içerdiği ideolojik ve ahlaki gücün insanlar arasındaki ilişkileri önemli ölçüde değiştirmeye yaradığını teslim etmemiz gerekir.

Yine de, cinsler arası eşitliğin gerçekten gündeme gelmesi için 20. yüzyılı beklemek gerekti. Erkeklerin kadınlar üzerinde uyguladıkları birkaç bin yıllık iktidarı mümkün kılan inançlar sistemine, ataerkil düzene son verilebilmesi için iki on yıl yetti. Bu yapılır-

ken, yalnız cinsler arasında eşitliği mümkün kılan koşulların hazırlanmasıyla yetinilmedi, ayrıca, iki cinsin birbirlerini tamamladıklarını öne süren arkaik model de tartışma gündemine girdi ve cins kimliklerine ilişkin veriler bulanıklaştı.

Eşitsizliğin kökenini cins rollerinin farklılaşmasına dayandırdığımız için, rollerin cinslere göre farklılaşması kuralı yerine, bıkmadan ve sistemli olarak, iki cinsin aynı işleri yapabilecekleri kuralını koyduk. Bunda o kadar başarılı olduk ki, çevremizdeki erkek ve kadın alanlarına (ev ve iş hayatı; çocuk odası ve büro...) ayrılmış dünya imgesinin kaybolmasıyla birlikte, en kişisel referans noktalarını yitirdiğimiz yollu bir izlenim doğdu. Çok kısa bir süre öncesine değin, birçok şeyden ne kadar emindik. Kadın hayat verirdi, Erkek onu korurdu. Kadın çocuklarla ve evle uğraşır, Erkekse dünyayı fethe çıkar ve gerektiğinde de savaşırdı. Görevlerin bu şekilde bölüşülmesiyle cinsler farklı karakter özellikleri geliştirdiler ve bunun her iki cinsin kimlik duygusunun oluşumuna büyük katkısı oldu.

Bugün artık iki cins arasında tek, ama önemli bir fark kalmıştır: Yalnız kadınlar çocuk doğurur, çocuk doğuran tek bir erkek görülmemiştir. Ancak, kadın kimliğini çocuk doğurabilme yeteneğiyle sınırlandırdığımızı varsaysak bile,[1] erkek kimliği bugün artık ne idüğü belirsiz bir şey olmuştur. Cinsellik dışında, erkeğe özgü olup kadınların yaşamadıkları bir deneyim kalmış mıdır? O zaman erkeğin, çocuk doğuramayan kişi şeklinde, olumsuz bir tanımını vermekle yetinebilir miyiz? Bilinçaltımızda derin izler bırakması kaçınılmaz olan bu tür sorular, yepyeni sorunlar yaratmaktadır. Açıktır ki cinslerin tamamlayıcılığı modelinin sorgulanır olması yalnızca toplumsal ya da "siyasal" sonuçlar doğurmuyor. Kendimizi, doğamızı, o ya da bu yana çekilebilirliğini, yani esnekliğini ve kültürün doğamız üzerinde oynadığı giderek artan rolü sorgulamayı zorunlu kılıyor. Tüpte döllenme ve genlerle oynayabilme olanak-

larının ortaya çıktığı günümüzde, bizleri en eski atalarımıza kopmaz bağlarla bağlayan, değiştirilemez bir özelliğimiz kalmış mıdır artık?

Bu başdöndürücü soruları yanıtlayacak durumda olamasak bile yaşamakta olduğumuz olgunun boyutlarını, tarihe ve etnolojiye bakarak ölçebiliriz. Bu iki bilim bize, cinslerin tamamlayıcılığını tanımayan hiçbir toplum bulunmadığını gösteriyor. Buna karşılık tamamlayıcı bağların niteliği tartışmaya açık bir sorudur. Birçok etnolog, tamamlayıcı bağların her zaman asimetrik olduğu ve kadınların aleyhine işlediği kanısındadır. Ama bu kanıyı paylaşmayan etnologlar da vardır. Toplumlarımızın, dar anlamda tarihsel denilen dönemlerini incelediğimizde ise çoğu zaman erkeklerin mutlak iktidarı biçimini alan bir ataerkil düzenin dışında bir ize rastlamadığımız açık. Ama ataerkil ideolojiye son verdiğimize ve bu iktidar artık ölmekte olduğuna göre, bu düzenin koşullara bağlı, yani göreli olduğunu varsaymak da hakkımız.

Bir iktidar sistemiyle (ataerkillik) cinsler arasındaki belirli bir ilişki modelinin (tamamlayıcılık) aynı anda sona ermeleri, baştan beri birbirlerine bağlı oldukları anlamına gelmez. Tamamlayıcılık, insanlığa özgü bir özelliktir; buna karşılık halen dünyanın önemli bir bölümünde geçerli olan erkek üstünlüğü, bu tamamlayıcılığı yaşamanın olanaklı birçok yolundan yalnızca birisidir. Çok ender olmakla birlikte ilkel denilen toplumlar arasında, daha dengeli bir tamamlayıcılığın ve "cinsler arasında neredeyse tam eşitliğin" görülebildiği toplumlar vardır.[2]

Farklılığa rağmen eşitlik, yani simetri, yalnızca feministlerin savunduğu bir slogan değildir. Hatta belki de demokratik toplumlarda ataerkilliğin çökerken tamamlayıcı modeli de peşisıra sürüklemesine, söz konusu simetrinin yeterince ciddiye alınmaması neden olmuştur. Haklı ya da haksız, bu modele özgü rol faklılıkları bize cinsler arasındaki eşitsizlik ilişkisiyle öylesine bağlı görünüyor ki,

eşitsizlik ilişkisini değiştirebilmek için "doğal" olan durumu altüst etme pahasına bile olsa, rol ayrımını ortadan kaldıracak her şeyi yapıyoruz.

Erkekle kadını birleştiren tamamlayıcılık ilişkisiyle Birinin Öteki üzerinde kurduğu iktidar sisteminin birbirlerinden ayrılabilecekleri varsayımı, bu iktidar sisteminin hangi koşullarda ortaya çıktığını sorgulamayı, onu ayakta tutan mantığı gün ışığına çıkarmayı, bu mantığın yepyeni, ***cinslerin birbirine benzemesi*** diyebileceğimiz bir model yaratan demokratik toplumların mantığıyla nasıl çeliştiğini göstermeyi zorunlu kılar.

Bu düşünce, sakıncalarla dolu iki yol izlenmesini gündeme getirir. İlk olarak, hem yöntemsel bir uydurmaca hem de hiç bilinmeyen bir tarihöncesinin gerçeği demek olan, "kökeninde ne vardı" sorusuna eğilmemiz gerekir. Sonra da, kendi uygarlığımızda kadın/erkek ilişkisinin evrimini betimleme serüvenine girişmek ve bu evrimin nedenlerini aydınlatmak gerekir. İzlenen yol zamanın akışını izlese de, burada önemli olan tarihi gözden geçirmekten çok, tarihin motorunu yakalamaktır.

Belirleyici olan iktidara ilişkin sorudur. Gerçekten, iktidarlar cinslere bir *Deus ex machina** tarafından, hep geçerli olacak biçimde dağıtılmış değildir. Söz konusu dağılım zaman ve mekânda, nedenlerini her zaman çok iyi saptayamadığımız bir biçimde değişmiştir. Kuşkusuz, ekolojik, ekonomik, ideolojik ya da bilimsel devrimler, bu değişmeyi açıklamada yararlı ipuçlarıdır. Ama cinsler arası ilişkinin tarihini tümüyle aydınlatmaya yetmezler. Artık çözümlenmesi mümkün olmayan istekler ya da ne olduklarını hiçbir zaman bilemeyeceğimiz, kayda geçmemiş pek çok söz gibi, aklın yar

* *Deus ex machina*: Yer yüzüne inmiş bir tanrının elinden çıkma anlamında latince bir söz.(Ç.N.)

dımıyla bulamayacağımız yığınla bilinmeyen vardır ve hep olacaktır.

Demek ki girişimimizin riskleri büyüktür.

Kapsamlılığı onu baştan cehalet, hafiflik, şematik olma, karikatürleştirme gibi birçok eleştiriye hedef yapar. Bunların bilincinde olmak da bizi bu eleştirilere karşı korumaya yetmez. Ayrıca bu inanılmaz derecede heyecanlandırıcı tarih, kendi heyecanlarımızın yükünü de taşır. Ama kuşaktan kuşağa aktarılan eski kinlerden ya da birilerine karşı başka birileriyle kurulagelen bilinçaltı suç ortaklıklarından kendimizi nasıl kurtarabiliriz ki?

*Last but not least,** bu çalışmaya damgasını vuranın açık bir kültürcülük olduğunu da teslim edelim. Cinsler arası ilişkide günümüzde meydana gelen gelişme bize o kadar önemli görünüyor ki, onu gerçek bir sıçramanın, bir mütasyonun başlangıcı gibi görmekten alıkoyamıyoruz kendimizi. Bizce yaşanan, kadınlarla erkekler arasındaki iktidar ilişkilerini altüst etmekle kalmayıp her birinin "doğa"sını yeni baştan düşünmeyi zorunlu kılan kültürel bir mütasyondur. Dahası, önümüzde açılan bilimsel olanaklar, yarın, şimdiden zedelenmiş kimliklerimizi daha da sıkıntılı bir duruma sokmayacak mıdır? Ufukta beliren yapay anne ya da, neden olmasın, "gebe erkek" olasılıkları, kimilerinin "gerçekliğe karşı gelme" dedikleri makina – insan ve doğaya karşı gelme hayaletini diriltmektedir.

Ne var ki, başka mütasyonlardan farklı olarak bu, çevreden gelen baskının eseri olmaktan çok, kadınla erkeğin istekleri arasındaki sürtüşmenin sonucu olan bir mütasyondur. Bugün kadınlar artık neyi istemediklerini söylediler ve daha önce örneği görülme-

* *Last but not least*: Son olarak ama önem bakımından hiç de sonda gelmeyen anlamında İngilizce bir söz.(Ç.N.)

miş bir devrim başlattılar. Top şimdi erkeklerin sahasında ve bu yeni durum üzerinde düşünmeyi kabullenme, ne istediklerini söyleme, cinsler arasında yapılacak yeni sözleşmeyi nasıl gördüklerini açıklama sırası onlarda.

Her ikisi de aynı derecede sorumlu iki taraf arasında yeni bir dengenin kurulmasını umabilir miyiz? Yoksa bir kez daha egemenlik isteğinin bilgeliğe üstün gelmesinden korkmalı mıyız?

Tarihin kötümserliğine karşı yüreği sıcak tutan tek şey, geleceğe yönelik ütopyadır.

Birinci Bölüm

Biri *ve* Öteki

"Eğer geçmişin insanını anlamamışsak geleceğin insanını anlamak olanaksızdır."

A. Leroi-Gourhan

İlk toplumlara dönme saplantısından kendimizi kurtarmak olanaksızdır. Ama bugün artık tarihöncesi insanının töreleri hakkında hemen hiçbir şey bilemediğimiz için bu tehlikeli bir girişimdir de. Cinsler arası ilişkiyi anlamaya çalıştığımızda sayısız zorlukla karşılaşırız. Bu ilişkiye yön veren yasalar, o insanların hissettikleri, onları karşı karşıya getiren anlaşmazlıklar hakkında elimizde çürük ve dolaylı bazı tanıklıklardan başka bir şey yok. Öntarih tarihçilerinin bu konuda hemen tümüyle sessiz kalmalarını da bu açıklar.

Rousseau'nun[1] kendi kültürünü merkeze koyma (etnosantirizm) ve bugünü geçmişe yansıtma (anakronizm) tehlikelerine karşı bizi uyardığını, ardından da Levi-Strauss'un,[2] arkaik kültürlerle ilkel kültürler arasında haksız karşılaştırmalara girişmenin tehlikelerine dikkat çektiğini gözönünde bulundurarak, paleolitiğin (yontmataş çağı) karanlık kıtasına hangi noktadan yaklaşabiliriz? Farklı uygarlıkların, yaşam koşulları ve toplumsal törelerin çeşitliliğinin damgasını taşıyan bu uzun dönemde kadınla erkek arasındaki ilişkileri nasıl anlayabiliriz? Birine ve Ötekine hangi rollerin verildiğini, günlük yaşamın sürdürülmesinde, dinsel ve büyüsel uygulamalarda Biri ve Ötekinin payına nelerin düştüğünü ve son olarak güçlerinin göreli önemini nasıl keşfedebiliriz?

Tarihöncesinin insanları, maddi yaşam koşulları ve düşünsel endişeleriyle ilgili olarak otuzbin yıldan biraz uzun bir süre öncesinden izler bıraktılar. Ancak, o zamandan bugüne nasıl gelindiğini anlamaya yarayan tekno-ekonomik kalıntılar, mezarlar ya da sanat eserleri "çarpıtılmış mesajlar"[3] olmanın ötesine gidemezler. Elimizde karşılaştırma yapmaya yarayan bir model olmadan onları na-

sıl yorumlayabiliriz? Bize burada yalnızca hayalgücü rehberlik edebilir, ama o da *ex nihilo*, yani yoktan varolamaz. Tersine, hayalgücü, karşılaştırmalar ya da analojilerle ve yaptığımız kaçınılmaz öngörülerle beslenir.

Pinceventli magdalenyen dönem avcılarından söz ederken A.Leroi-Gourhan, onların çok yakın zamanlara değin aynı koşullarda yaşayan Eskimo ve Avustralyalı gruplarla ya da Afrika'nın Boşimanlarıyla benzerliklerine değinmeden edememiştir. Paleolitik dönemin kadın-erkek ilişkilerinden söz edebilmek için her çareye başvurmak zorundayız. Hayalgücümüz kimi ilkel toplumlarla ilgili incelemeler kadar Batı toplumunda bugün yaşanmakta olan değişmelerin yol açtığı düşüncelerden de esinlenmek durumundadır. Bir başka deyişle biz, çağdaş antropolojinin tehlikeli bulduğu, hatta mahkum ettiği oyun kurallarını benimsiyoruz.

Ama, binlerce yıl önce yokolmuş arkaik toplumların cins anlayışlarını, değer ve iktidar sistemlerini hayal etmekte ısrar ettiğimiz sürece başka ne yapabilirdik ki? Burada biraz masal uydurmak kaçınılmaz oluyor, ama önemli olan, bunun bilincinde olmak değil mi?

Tarihöncesinden tarihe yaklaştıkça, ipuçları daha belirginleşiyor. Gerçekleşen ekonomik devrimler ve cinsler arasında kurulmuş olabilecek yeni ilişkileri yeni teknik nesnelerden öğreniyoruz. Anlamlarını daha iyi görmeye başladığımız dinsel ve sanatsal anlayışlar, kadınla erkeğin göreli yerlerinin anlaşılmasında bize çok yardımcı oluyorlar. Din ve sanat anlayışındaki evrim, bakış açısının değiştiğini ve güç ilişkilerinin altüst olduğunu gösteriyor. Tapınma ve sanat nesnelerine bakarak, kadınlığın mı erkekliğin mi dinsel ve büyüsel gücün doruğuna yerleştirildiğini, tarihöncesi dönemde yaşamsal önem taşıyan doğurganlık gücünü kadınlığın mı, erkekliğin mi elinde tuttuğunu kestirebiliyoruz. Yeni bir kahramanı temsil eden bir nesne, hiçbir zaman boşuna ortaya çıkmaz. Tersine, Bi-

ri ya da Ötekinin güçlerinin, eski güç ilişkisini değiştiren bir biçimde yeniden değerlendirildiğini gösterir. Demek ki güç ilişkisi bir kez kuruldu mu zaman içinde hep süregiden bir ilişki değildir, teknik ve ideolojik altüst oluşlara bağlı olarak değişir.

Zaten, insanlık tarihinin bu uzakta kalmış dönemiyle ilgili giz perdesi aralandığında, bizi çarpan yalnız, cinsler arası ilişkinin zamanla evrimleşmesi değildir; her cinse atfedilen güçlerin görece dengeli dağıldığı yollu bir izlenim de edinilmektedir. Ardından gelecek dönemin tersine, bu dönemde bir cinsin öteki tarafından genel olarak ezildiğini görmüyoruz. Ama belki de bu, uydurduğumuz masalların ilkidir...

1. Cinsler Arası Tamamlayıcılığın İlk Biçimi

Gözlerimizi çevirdiğimiz her yerde, kadınla erkek yalnız birbirlerinden farklı olmakla kalmayıp birbirlerini o kadar iyi tamamlıyorlar ki, birlikte güçlerinin neredeyse her şeye yettiği görülüyor: Hayatın efendisi oluyorlar, yaşamlarını sürdürmeyi kendi elleriyle beceriyor, zevk alıyor ve yokluğu insanın yok olmasına yol açan, o anlamda da zorunlu olan sevginin sıcaklığını tadıyorlar. Biri Ötekinden ayrı ise, ikisi de kendilerini hem yararsız hem de ölümle karşı karşıya buluyor. Sanki yalnız ikisinin birliğinin bir anlamı varmış ve ikisi birlikte etkin olabiliyormuş gibi. Birinin Öteki ile evlenmesi ve onunla işbirliği yapması, insanlığın tam, yani "gerçekleşmiş, tamamlanmış ve mükemmel" olabilmesi için zorunlu. Önsel olarak *(a priori)*, Birinin üstün, Ötekinin daha az gerekli olması söz konusu değil.

Anatomi bakımından cinslerin tamamlayıcılığı apaçık olmakla birlikte, her birinin işlevleri bakımından tamamlayıcılıkları aynı derecede açık değil. Ancak yapılabilecek pek az sayıda gözlem bile, bütün insan topluluklarında yalnız bir cinsin yapabileceği ve öteki cinse yasaklanmış görevler bulunduğunu saptamaya izin veriyor.

Bir toplumdan öbürüne önemli ölçüde değişkenlik göstermesine karşın cinsiyete dayalı işbölümü bütün toplumlarda varolan bir olgu. Bu yalnız insan toplumunu hayvanlar aleminden ayıran bir özellik olmakla kalmıyor, bugüne kadar tanıdığımız toplumların hepsinde, her yerde karşımıza çıkıyor. Belki de insan doğasının temel kurallarından biri bu. Eğer bu doğruysa, o zaman ona, Le

vi-Strauss'un ensest yasağına atfettiğine benzer bir konum vermemiz gerekir. Büyük antropolog bu yasağın, biyolojik olanla toplumsal olan arasındaki bağı oluşturduğunu göstererek onun hem evrenselliğini hem de gerekliliğini ortaya koymuştur. Eğer cinsiyete dayalı işbölümü için de aynı şey söz konusu olsa idi, o zaman bugün toplumlarımızda gördüğümüz evrim, bir tür mütasyonun habercisi olabilirdi.

Ama bu konuda bir karara varmadan önce, antropolog ve primatologların* ilk toplumlar hakkındaki bilgilerimizi doğrular görünen tanıklıklarına kulak verelim. Görevler arası tamamlayıcılığın doğasıyla içeriği konusunu ancak bundan sonra sorgulayabilir, Birinin ve Ötekinin sahip olduğu güçler ve Birinin Öteki üzerindeki üstünlüğüyle ilgili önemli soruyu ondan sonra ortaya atabiliriz.

İnsana Özgü Olan

İnsan Doğasının Evrensel Kuralı mı?

Kültürlerin çeşitliliğinden ve dolayısıyla çeşitli farklılıkların ötesinde onları birleştiren ortak noktalardan bize ancak, onları doğrudan doğruya gözlemleyen antropologlar ve etnologlar söz edebilirler. Ensest yasağının evrenselliği konusunda sözbirliği ettikleri gibi, antropolog ve etnologlar, cinsiyete dayalı rol bölüşümünün de evrensel olduğunu vurguluyorlar.

Neredeyse otuz yıl kadar önce Margaret Mead şunları yazmıştı: "İster büyük ister küçük sorunlarla ilgili olsun... kadınlarla er-

* Primatlar, yani yüksek maymunlarla ilgilenen bilim adamları (Ç.N.).

keklere atfedilen *rollerin*, birbirlerinden son derece değişik – ve çoğu zaman da açıkça çelişen – biçimlere bürünerek *farklılaşması olgusuyla her yerde karşılaşıyoruz. Böyle bir farklılaşmayla karşılaşmadığımız durum olmadı. Kadınla erkek arasında, bir sonraki kuşağın yaratılmasında onlara düşen farklı rollerin dışında hiçbir fark bulunmadığını açıkça ilan eden, bu fark dışında tüm insanların değişken özelliklere sahip olduklan ve bu değişken özelliklerden hiçbirinin cinslerden yalnızca birine ya da ötekine ait olmadığı düşüncesini savunan* tek bir kültür bilmiyoruz... Bu özellikler, kimileri yalnız bir cinse, kimileri yalnız öbür cinse, kimileri de her iki cinse birden verilecek şekilde, ne kadar değişik yollardan ve keyfice dağıtılmış olurlarsa olsunlar... dikotomi, yani ikiye bölünme, istisnasız her toplumda karşımıza çıkıyor."[1]

Günümüzde aynı saptamayı Françoise Heritier yapar. Önemli olan, aslolanın ikililik olduğunu kabul etmektir, der ve "her şey ikiye bölünecek ve birbirinin karşısında konumlanan iki kutba uygun olarak cinslerden birine ya da ötekine verilecektir"[2] diye ekler. F. Heritier, cinsiyet dikotomisinin asimetrik ve eşitsiz niteliği üzerinde M. Mead'den daha fazla durmaktadır. Kadınlar ve erkekler her zaman birbirlerinin "tersidir", diye belirtir: Kadın erkeğin tersine davranır, "erkek büyük cins, kadın küçük cinstir"[3] der ki, onun gözünde bu, tarihin ilk büyük utancı ya da skandalıdır. Amerikalı antropologun sorduğu soru hep bu farklılıkların *kökeni* ve *gerçekliği* ile ilgili olmuşken (bunlar doğadan mı yoksa toplumdan mı kaynaklanıyor? Burada bizim memeli hayvan doğamızın dayattığı ve uyulmaması durumunda bireysel ya da toplumsal hastalıklara yol açabilecek bir kuralla mı yoksa toplumsal bakımdan ehven olduğu için uyulan ve ilki kadar derin olmayan bir kuralla mı karşı karşıyayız?), Françoise Heritier cinsler arası asimetrinin kaynağının Biri ve Ötekinin doğasında bulunduğunu düşünmektedir. "İnsanlığın başlangıcında erkeğin sahip olduğu fiziki güç üstünlüğünün ve özellikle kadınların yaşamlarının uzun bir bölümünde

ağır, hareketsiz ve incinebilir durumda olmalarının bu asimetriye yol açan nedenlerin başlıcaları olduğundan şüphe edilemez."[4] Başka bir deyişle cinslerin düalizmi (ikiciliği), bedenin gerçeğinde saklıdır. Sonradan ideoloji erkeğin üstünlüğünü dile getiren bu ilk dikotomiye el koyup onu *hayatın her düzeyine ve bilginin bütün özel alanlarına* yaymıştır. Zaten beceri, davranış ve yeteneklerin cinsiyete göre değer yüklü ikili bir sınıflandırmaya tabi tutulduğunu bütün toplumlarda görüyoruz.

İki cins kutbuna olumlu ve olumsuz bir değer atfedilmesinden bağımsız olarak cinslerin tamamlayıcılığı, simetrik davranışlardan yana belirgin tercihleri olan toplumlarda bile evrensel bir nitelik olarak kabul edilmektedir. Örneğin, Amirallik adalarında yaşayan Manular aşiretinde kadınlarla erkeklerin rolleri çok az farklılaşmıştır: Dinsel hayata herkes katılır, herkes iş sahibidir. Oldukça püriten olan bu toplulukta cinsellik ve cinsel çekim öylesine değersizleştirilmiştir ki,[5] erkeklerin ve kadınların cinsellikle ilgili anlayışları arasında hemen hemen yok denebilecek kadar az bir fark vardır. Manuların ekonomik ve dinsel hayatlarında eşitliğin ön plana çıkmasına karşılık, yine de "her şey kadınların kaderinin erkeklerinkinden daha tatsız olmasına katkıda bulunur. Kadınlar, bedenleri cinsellikle çok daha içli dışlı olduğundan, daima lanetlenen bedensel faaliyetlerin temsilcisi olarak görülürler... Kadın olmaktan hoşnut değildirler; bunun nedeni ise erkeklere tanınan kamusal saygınlıktan yoksun bırakılmaları değil —etki, güç ve zenginlikten onlar da pay almaktadırlar— kadınlık ve annelik rolünün yaratıcı ve tensel yanının gözden düşürülmüş olmasıdır".[6]

Kadınlığın gizlenmesi gereken bir kötülük olarak algılandığı her yerde olduğu gibi burada da tamamlayıcılık yeniden, ama bu kez kadınların ve erkeklerle olan sevgi ilişkilerinin aleyhine olarak büsbütün güçlenmiş bir olumsuzluk biçiminde çıkar karşımıza. Cinsel anatomi dışında tamamlayıcı herhangi bir özelliği bulunma-

yan ve her iki cinsin ortak bir saldırganlık[7] sergilediği Mundugomorlar[8] arasında ise kadınlara özgü yaşam bize son derece itici görünür. Cinsel organlarla sınırlı cinsel ilişki bir yana bırakılırsa, bu toplumda gebelikten ve emzirmeden tiksinilir ve elden geldiğince sakınılmaya çalışılır. Bunun içindir kiM. Mead, toplumun bir yanda yetişkin erkekler, öte yanda kadınlar ve çocuklar olarak iki gruba ayrılmasına neredeyse tümüyle son vermiş olan bu toplumda bunun için ödenen bedelin çok ağır olduğunu söyler. Bu bedel, grubun varlığını sürdürememesidir.

Bundan çıkartılabilecek ders iki yönlüdür: Cinslerden birine özgü niteliklerden vazgeçilmeye çalışılması hem zor hem de risklidir, çünkü bu gerçeğin gözardı edilmesi ölümü göze almak demektir. Bu görüşteki gerçeklik kimilerine gün gibi açık gelebilir. Ancak, Batı toplumlarındaki kadın ve erkeklerin davranışları gözlemlendiğinde, gerçekliklerin birbirine karışıp netliğini yitirdiği ve söz konusu görüşün yeniden güç, hatta orijinallik kazandığı görülmektedir.

Georges Balandier'nin "cinsler arasında kurumlaşmış olan ilişkiler oldukça eski ve bozulmaz yapılara uygun görünürler"[9] sözünde mutlaka büyük bir doğruluk payı var; öyle ki bu sistemi "dinamitleme"ye yönelik her girişim tek amacı sınıf ilişkilerini ortadan kaldırmak olan bir devrimden çok daha yıkıcıdır. Cinselleşmiş düalizm, bütün düalizmlerin paradigmasıdır, "dünya tarihinin paradigmasıdır".

Onun için, bu paradigmanın bugün bizim toplumlarımız tarafından sorgulanıyor olması, içimizdeki en arkaik noktaya dokunması ve insan dünyasının bilinmeyen bir tarihten bu yana süregelen düzenini altüst etmesinde şaşılacak bir yan yoktur.

Primatla İnsan Arasındaki Kopma Noktası

Bilinen bütün insan topluluklarında kadınla erkek arasındaki tek no-ekonomik ilişkiler sıkı bir tamamlayıcılık öngörür. Hatta primitifler arasında "sıkı bir uzmanlaşma"dan[10] söz edilebilir. Hayvanlar aleminde ise buna benzer bir durumla karşılaşılmaz. Etobularda hem dişi hem de erkek avlanır; primatlarda besin arama bireyseldir ve cins temelinde bir uzmanlaşma görülmez.

Antropolog ve primatolog Sarah Hyrdy bunu hayvanın, insanlara göre daha özerk olmasına bağlamaktadır: "Pek çok toplumda avlanan ya da para kazanan bir erkeği olmayan kadın ya da ona yemek yapan bir kadını olmayan bir erkek, önemli dezavantajlarla karşı karşıyadır. Buna karşılık, insanın dışındaki büyük yukarı memeliler, yani primatlar arasında her yetişkin birey kendi yiyeceğini sağlamak durumundadır. Bunun tek istisnası, şempanzelerin zaman zaman eti paylaşmalarıdır. Ama orada bile erkek şempanzeler, ortaklaşa avlanmış av etlerine el koyma eğilimi gösterirler. Yine de cinslerden hiçbirisi temel besin maddelerini sağlama konusunda ötekine bağımlı değildir." [11]

Fakat dişiler besin konusundaki bu özerkliklerinin bedelini, yavruladıkları zaman fazlasıyla ödemektedir. Dişi şempanze Flo'yla yavrularının yaşamını yıllarca gözlemlemiş olan Jane Goodall, onun ne büyük zorluklarla karşılaştığını anlatır. Son doğmuş yavrusunu sırtında taşıyıp ona göz kulak olurken Flo'nun bir yandan da yiyecek araması, termit solucanlarını avlayabilmek için uzun saatler beklemesi, daha büyük yavrularına avlanmayı öğretmesi, onlarla oynaması, kaşıması, okşayıp sevmesi ve erkeklerin saldırganlıklarına karşı onları koruması gerekmektedir.[12]

İnsanların beslenme rejimi, işlerin ve kaynakların paylaşılmasını gerektirir. Bilinen bütün primitif gruplarda avcılık genellikle erkeğe, toplayıcılık ise kadına düşen bir görevdir.[13] Et ile sebzele

rin bileşimi, her iki cinsin besin dengesi için şarttır. Onun için kaynakları aralarında değiştokuş eder, hayvansal protein verip karşılığında bitkisel protein alırlar. İnsanla primat arasındaki farkın olası nedeni, hem cinslerin tamamlayıcılığının hem de sadece insanlara özgü bir toplumsal olgunun kaynağında yer alan bu ilkel değiştokuştur.

Cinsler arasındaki bu uzmanlaşmanın, insanlaşma sorununa "organik bir çözüm"[14] getirdiği genellikle kabul gören bir görüştür.[15] Tamamlayıcılığın fizyo-biyolojik kökenini anlayabilmek için dişi primatın çok yavaş bir biçimde insan modeline doğru evrildiği çok çok eski bir zamana dönmek gerekir.

Her şey bundan sekiz dokuz milyon yıl önce Afrika'da başladı. Daha önce herkes ihtiyacını kendisi karşılıyor ve yalnız başına dolaşıyordu. Bazılarına göre uzun kuraklık mevsimleri, dolayısıyla tehlikeli savanalar sorunu ortaya çıkınca öninsanlar (protohominideler) yiyeceklerini güvenlikli yerlere taşımayı öğrendiler. Birçok antropologa, bu arada özellikle Helen Fisher'e göre insanın iki ayağı üzerine kalkmasının kökeninde yatan bu olay, biri fiziksel, biri toplumsal, sonuncusu da duygusal olmak üzere üç mütasyona yol açmıştır.[16] Bazı antropologlar savana iddiasına karşı çıksa bile,[17] iki ayağın üzerine kalkma olgusunun sonuçları konusunda genel bir görüş birliği vardır.

Sonra öninsanların iskeletleri yavaş yavaş değişerek[18] yürümeye uygun bir durum aldı. Ayak başparmağı öne dönerek diğer parmaklara paralel duruma geldi. Ayak bilekleri güçlendi. Dizkapakları kalçaların devamında içe doğru büküldüler. Leğen kemiği doğrularak gövdenin ağırlığını taşıyabilecek sağlamlığı kazandı. İskeletin geçirdiği bu evrim önceleri dişiler için olumsuz sonuçlar doğurduğundan, onların insana doğru gelişmesini hızlandırdı.

Küçük leğen kemiğinin aldığı yeni biçim dölyolu kaslarının kısalmasına yol açtığından doğumlar çok zorlaşmış ve birçok dişi için ölümcül olmuştu. Doğal seçim işini gördü ve yeni gen özellik-

leri ortaya çıktı. Dişiler gebelik süresinin sonuna varmadan kafatasları daha küçük olduğu için dölyolundan daha kolay geçen prematüre çocuklar doğurdular. Ama bu gelişmelere karşın dişiler özgürleşmiş değildiler, çünkü prematüre bebeklerin bakımı aylarca hatta yıllarca onlarla uğraşmayı gerektiriyordu. İki ayak üzerinde durmak onları, emziren bebeklerini kollarında taşımak ya da sırtlarına bağlamak zorunda bırakıyordu. Bu yüzden hayvan yakalamada ve hem kendilerinin hem de bebeklerinin ihtiyaçlarını karşılamada büyük zorluk çekiyorlardı. Erkeklerle bir pazarlık yapmanın zamanı gelmişti. Cinsler arası sözleşme kısa bir süre sonra törelere girdi.

Kuşaklar boyunca işleyen doğal seçim, aylık döngünün en geniş bölümünde çiftleşebilen öninsanların yararına oldu. Dişiler belli dönemlerde kızışma özelliğini yitirmeye başladı, günlük yaşamları değişti. Dişinin her zaman cinsel ilişkide bulunabilir olması ve cinsel ilişkinin iki cinsin yüzyüze gelmesiyle gerçekleşmesi, H. Fisher'e göre insan soyunun becerebildiği çok temel bir değiştokuşa, aşka olanak verdi. Çekicilikleri dişilere, erkeklerle ekonomik ilişkiler kurarak varlıklarını sürdürme olanağı veriyordu. Görevleri paylaşmayı, etle bitkileri değiştokuş etmeyi öğrendiler. Cinsel ilişki onları birbirine bağlamış, ekonomik bağımlılıksa aralarındaki bağları güçlendirmişti.

Bundan böyle anne, aynı anda birden çok sayıda çocukla uğraşabilecektir. Eskisine göre daha az hareket etmekte ve yaşamını çok iyi bildiği dar bir alanda geçirmektedir. O, bitkileri toplarken, erkekler et aramaya gider ve sonra onu kadınlar ve çocuklarla paylaşırlar. Bu görev bölüşümü sayesinde küçüklerin yaşama şansı artar.

Günümüzden iki milyondan fazla yıl önce öninsanlar artık insansı maymunlardan, antropoidlerden kesin biçimde ayrılmaya başlamışlardır. Owen Lovejoy aralarındaki farklarla ilgili olarak aşağıdaki tabloyu düzenlemiştir:[19]

Önİnsanlar	İnsansı Maymunlar
— Sadece yerde yaşarlar.	— Bazıları esas olarak ağaçlarda, bazıları da esas olarak yerde yaşar. Sadece yerde yaşayanları yoktur.
— İki ayaklıdırlar.	— Dört ayaklıdırlar.
— Çekirdek ailelerin kurulmasına yol açan çift yaşamı sürerler. Dişiler ve küçükler hareket yeteneğini giderek yitirirler.	— Çift olarak yaşamazlar. Gibbonlar dışında çekirdek aile yoktur. Dişiler yiyecek bulmak için hareket halinde olup küçükleri de götürürler. Sabit yuvaları yoktur.
— Yiyecekleri paylaşırlar.	— Yiyecek paylaşımı yoktur.
— Alet kullanma ve yapma başlamıştır.	— Alet kullanma anlamsız denecek düzeydedir.
— Beyin giderek gelişmektedir.	— Beyin gelişmemektedir.
— Cinsellik kesintisizdir.	— Cinsellik yalnız kızışma dönemlerinde vardır.
— Aynı anda birden fazla yavru eğitilir.	— Tek bir yavru eğitilir.

Tabii henüz *homo sapiens*'in çok uzağında bulunulmaktadır. Ancak bize özgü olan nitelikler ve özellikle cinsiyete dayalı işbölümü, fiilen uygulanan ya da uygulanabilir biçimiyle ortaya çıkmıştır artık. Bundan sonra Ostralopitek'in yerini Pitesantrop'a, sonra Neandertal'a ve en sonunda da otuzbin yıl önce ortaya çıkan Avrupa'daki *sapiens sapiens*'lerin ilk örneği ve hepimizin ortak babası olan Kromanyon'a bırakması için en fazla iki milyon yıl gerekecektir.

Zamanın ilerlemesiyle cinsler arasındaki tamamlayıcılık ilişkisi, sanki insanlığa damgasını vuran, insanlığın varlığını sürdürmesi için en zorunlu olan koşul oymuşçasına belirginleşmiş ve kodlanmıştır.

Avcı – Toplayıcılar Zamanında Tamamlayıcılık

Öntarihçiler yukarı Paleolitiği, İ.Ö. 35 000 dolaylarından başlatmaktadırlar. *Homo sapiens*'in dünyanın büyük bir bölümünü ele geçirdiği ve saygın uygarlıkların kurulduğu dönem bu dönemdir.[20] Bu dönemde ölülere tapma kültü kendini kabul ettirirken,[21] sanatsal yaratıcılık da[22] bugün karmaşıklığını yeni yeni anlamaya başladığımız bir ruh dünyasının yükselişine tanıklık eden olağanüstü bir gelişme gösterir.

Tarihimizin neredeyse on katı demek olan bu sürede meydana gelen iklim değişiklikleri, atalarımızın yaşam koşulları ve büyük bir olasılıkla da kadınlarla erkekler arasındaki ilişkiler üzerinde etkili oldu. Sadece bu bile kadın erkek ilişkileri hakkında ileri sürdüğümüz her görüşün ne kadar tahmini ve ister istemez yaklaşık olduğunu göstermeye yeter.

Buna rağmen onlara ilişkin görüşler öne sürmeye kalkışıyorsak, bunun nedeni, bütün bu uygarlıkların geçimlerini, bugün bile ortadan kalkmamış bir yaşam biçimi olan avcılık ve toplayıcılıktan sağladıkları konusunda elimizde kesin bilgiler bulunmasıdır. Bugün dünyada kalmış otuz kadar avcı – toplayıcı toplum, kadın – erkek ilişkileri bakımından ortak bir görüntü sunmamakla birlikte, A. Leroi-Gourhan, Eskimoların, Avustralya yerlilerinin, Afrika Boşimanları ya da Pigmelerinin, çok yakın bir zamana değin, Picevent'te yaşamış Magdalenyen avcılarla aynı teknik-ekonomik temellere yaslandıklarını belirtmektedir.[23] Bu yaşam koşulları bir yandan cinsler arasında belirli bir mesafenin oluşmasına, bu yandan da tamamlayıcılığa elverişlidir.

Cinslerin Birbirlerinden Ayrı Yaşamalarının Göstergeleri

Afrika'da cinslerin başlangıçta birbirlerinden ayrı yaşadıklarını anlatan pek çok efsane vardır ki, bu hem coğrafi hem de ekonomik uzaklığı varsaydığından çok kesin bir segregasyonun (ayrışmanın) varlığı anlamına gelir. Örneğin Kenya'da Maasailer, başlangıçta kadınlarla erkeklerin ayrı ayrı kabileler oluşturduklarını ve her birinin kendi köşesinde yaşadığını anlatırlar. O zamanlar kadınlar antilop (geyik), erkekler ise sığır beslerlermiş. Her kabile diğerinden özerkmiş ve birbirlerine ancak arada sırada, ormanlarda aşk oynaşmalarına daldıklarında rastlarlarmış. Bu birleşmelerden doğan çocuklar anneleriyle kalırmış ama, küçük oğlanlar büyüyünce erkeklerin kabilesine katılırmış. Bu, günün birinde kadınların kendi budalalıkları ve kavgaları sonucu[24] sürülerini kaybetmelerine dek sürmüş ve ondan sonra erkeklerin kabilesine katılmak zorunda kalmışlar. Onların karısı olup tümüyle onlara bağımlı kalmayı, bundan sonra kabullenmişler.[25]

Batı Afrika'da efsaneler, cinslerin birbirleriyle yakınlaşmasına daha değişik nedenler gösterirler, ama burada da başlangıçta iki cinsin birbirinden ayrı yaşadığı mitosuna sık sık rastlanır.

Bu arkaik inançların gerçekçi olmadıkları, zaman zaman gerçekliğin basit bir tersyüz edilişinden başka bir şey olmayan ideolojik bir dille konuştukları bilinse de, pek çok primitif efsanenin cinsler arası ilişkiyi başlangıçta cinsleri birbirlerinden ayrı yaşar düşünmesi hiç de önemsiz değildir. Bu efsaneler sanki bize *homo erectus*'un çok eskilerde kalmış anısını taşımaktadırlar...

Kuşkusuz, yukarı paleolitiğin avcı-toplayıcı toplumu henüz bu aşamaya varmış değildi. Ama bazı işaretler, kadınlarla erkeklerin çok farklı yaşam biçimleri olduğunu ve belki de birbirlerine hoşgörü gösteren ama birbirlerinden görece ayrı iki toplum oluşturduklarını düşünmemize yol açıyor.

Avcılıkla toplayıcılık arasındaki doğal bölünme, dayalı olduğu cinsler arası farklılaşmayı da altüst eder. Birbirlerinden tümüyle farklı iki etkinlik alanı, hatta iki zeka tipi yaratır. Moscovici'nin anlattığına göre, kutuplar çevresinde yaşayan bir halk olan Ainu'lar arasında kadınla erkeğin görevleri birbirlerinden öylesine farklılaşmıştır ki, aralarında hemen hiç örtüşme yoktur. "Kadın yiyecek toplamak için kampın yakınındaki, sınırları belirli bir alanın dışına hiç çıkmazken, avcı erkek çok daha geniş bir alanda dolanır. Kadınların avlanmaları durumunda da farklar devam eder. Kadınlar küçük hayvanları avlarlar."[26]

Avcı-toplayıcıların, hayvansal ve bitkisel besin kaynaklarının değişmesine bağlı olarak yarı göçebe oluşları da cins ilişkileri üzerinde belirli sonuçlar doğurur. Besin kaynaklarının izinden giden kadınlar ve erkekler birbirlerinden bağımsız yollar izlediklerinden ve yaşadıkları toprakları buna uygun olarak bölüştüklerinden, birbirlerinden büyük ölçüde ayrı yaşarlar: Kadınlar çocuklarla birlikte, avcılar kendi aralarında.

Oturdukları yerlerde biraraya geldiklerinde de paleolitik kadınlar ve erkekler aralarında bir uzaklık bırakırlardı. André Leroi-Gourhan "tarihöncesi yerleşimde bir kadın, bir de erkek mekanı"nın varlığından sözeder.[27]

Öte yandan kadınlarla erkeklerin yemeklerini de birlikte yemediklerini tahmin edebiliriz. Yemek sırasında cinslerin ayrılması, pek çok primitif toplulukta bugün hâlâ canlılığını koruyan bir gelenektir. Afrika'da yemeği birlikte yeme yasağına hemen her yerde uyulmaktadır,[28] ama, Kürtler, Guyan Hintlileri, Vedik Hindistan ya da Yucatan vb gibi birbirlerinden son derece farklı kültürlerde de aynı geleneğin bulunduğunu görüyoruz. Hatta yemeğin paylaşılmasının, cinslerin ayrılmalarını gerektirdiği bile öne sürülebilir.[29]

Aslında paleolitik çağın avcı-toplayıcıları, bize "çift"lerin gün-

lük yaşamıyla ilgili en ufak bir maddi iz bırakmış değiller. Bugüne değin, ister çok zengin mağara resimlerinde olsun ister günlük eşyalarla ilgili sanatta olsun kadın-erkek çiftini temsil eden herhangi bir eser ele geçirilebilmiş değildir. Andre Leroi-Gourhan "insanların ya da hayvanların çiftleşmesini ve hele birincil cinsel organları resmeden herhangi bir şeye rastlanmamış olmasına"[30] hep şaşmıştır. Bulunan eserlerde yalnızca, hayvanların hangi cinse ait olduklarını gösteren ikincil cinsiyet belirtileri görülmektedir. Ancak, yakınında bir kadın figürü bulunan, fallusu ereksiyon halinde[31] tek bir erkek figürü bile bulunamamıştır.[32]

Oysa, yukarı paleolitikten günümüze kalan eserlerin bütünü düşünüldüğünde, kadın ve erkek figürlerinin hiç de azımsanmayacak sayıda olduğu görülür. Magdelenyen döneme ait mağara resimleri, çağına göre gerçekçi ya da soyut ama cinsiyeti belirgin figürler bakımından zengindir. Ancak bunların mekana dağılımında, Lascaux'da olduğu gibi, figürlerin ayrı gruplar halinde toplandıkları görülmektedir. Başka mağaralarda[33] olduğu gibi burada da resimli bölümler (mağaranın girişi, merkezi ve dibi) birbirlerinden iyice ayrılan birer bütün oluşturmaktadır. Mağaranın girişiyle dibinde daha çok erkek figürleri yoğundur. Dişilik işaretlerine ise en çok merkezde, buradaki ana kompozisyonlarda ya da yakın çevresinde rastlanılmaktadır.[34]

Öyle anlaşılıyor ki paleolitik dönemde cinsler arasında varolan ayrılık, sanata da yansımıştır. En azından, uzak atalarımızın bize kendileriyle ilgili olarak vermek istedikleri imge bu yöndedir. Kadınlar ve erkekler aralarındaki ilişki ve alışverişlerin ne olduğunu tam bilemediğimiz, birbirinden ayrı iki grup oluşturmuş gibi görünüyorlar. Ancak, hem grupların hem de bütünüyle hayatın sürebilmesi için zorunlu bazı ilişkileri olduğu da kesin.

Tamamlayıcılığın Göstergeleri

Cinsiyete dayalı işbölümü, ne kadar temelli olursa olsun, cinslerin tamamlayıcılıklarını ortadan kaldıramaz. Tersine cinslerin birbirinden ayrılması ve her birine belli bir görevin verilmesi, tamamlayıcılığın en sağlam garantisidir.

Kadınlar ve erkekler farklı kaynaklara sahip olmaya çalıştıklarında karşılıklı bağımlılıklarını da kurmuş olurlar. Topluluğun hiçbir kesimi kaynakları denetleme tekelini sürekli olarak ele geçiremez. Bireyleri düzenli biçimde besleme gereği, kaynakların ortak kullanımını ve bu kaynaklar varoldukça herkesin onlardan yararlanma olanağını yaratır. Grup içindeki kesimlerden hiçbirisi öbürleri olmadan varlığını sürdüremeyeceği için, tamamlayıcılık nesnel bir olgudur.

Bu karşılıklı bağımlılık, ötekini hesaba katmayı gerektirir ve dolayısıyla eşitliğe sanıldığından çok daha fazla katkıda bulunan bir faktördür. Yarı ataerkil bir avcı – toplayıcı halk olan Maasailer arasında ete erkekler sahip olabilir ama, günlük beslenmenin en önemli kaynağını oluşturan sütü kadınlar denetlerler. Gerektiği gibi davranmayarı herkesi sütten yoksun bırakmak onların elindedir.

1970-1980 yıllarına dek araştırmacıların çoğu cinsiyete dayalı bu işbölümünü hiyerarşi (üst – alt) ilişkileri çerçevesinde düşündüler. Onlara göre toplu bir eylem olan avcılık erkeklerin zekasını geliştirirken, bireysel olarak yapılan toplayıcılık kadınları bir tür alt-kültüre hapsetmekteydi. Başka birçok araştırmacının yanısıra Fransa'da Edgar Morin ve Serge Moscovici, ABD'de Robin Fox ve Lionel Tiger, uygarlaştırıcı avcılığı göklere çıkardılar: "İnsan yaşamının tümünü ilgilendiren bir olgu...(olan avcılık), insanın insanla ve çevreyle, erkeğin kadınla, yetişkinin gençle olan ilişkisini altüst edecekti."[35]

Edgar Morin, avcıya, en uyanık hayvanlarla boy ölçüşmesini sağlayan dikkat, inatçılık, mücadelecilik, cesaret, kurnazlık gibi duyusal algıları yorumlama yeteneklerini ve göz boyama, aldatma, tuzak kurma[36] gibi stratejik becerileri kazandırmakla savana avcılığının erkeğin duyularını ve zekasını bilediğini söylemekte haklıdır. Avlandıkları sırada erkeklere işbirliği yapmanın, alışveriş etmenin ve bölüşmenin kurallarını öğrettiği ölçüde avlanmanın güçlü bir toplumsallaşma faktörü olduğundan kuşku edilemez. Erkekler arası hoşgörüsüzlük belirtileri gösteren yukarı maymunlardan farklı olarak avcılar, aralarında dayanışma, dostluk ve belirli bir eşitlik duygusu geliştirmişlerdir.

Çocuklara bakma sorumluluğu ve bireysel toplayıcılık yükü omuzlarında olduğu için ava katılamadıklarından, kadınların, "toplumsal ve kültürel bakımdan ergin olmadıkları"na hükmedilmiştir.[37] Daha yavaş, daha zayıf, daha uyumsuz ya da aylık döngülerinden dolayı uyum yetenekleri daha değişken olan, ayrıca cinsel nesne olarak grubun iç dengesini tehdit eder nitelikte görülen, üstüne üstlük, aralarında birleşmek için herhangi bir nedenleri de bulunmayan kadınların, daha güçlü, daha zeki, daha cesur erkeklere boyun eğmeye mahkum olmalarına şaşırmamak gerekirdi.

Ne var ki, çoğunluğu kadın olan[38] birçok antropolog ve primatolog, yeni bir usavurma yöntemi geliştirerek tarihöncesi kadınlarının düşünsel ve toplumsal bakımdan erkeklerden daha geri oldukları iddiasını çürüttü.

Adrienne Zihlman[39] kadınların toplayıcılığına bambaşka bir vorum getirmektedir. Ona göre toplayıcılık tehlikeli bir uğraştı ve erkeklerin fiziki gücüne sahip olmayan kadınların zekalarını geliştirmelerini ve büyük enerji harcamalarını gerektiriyordu. Besleyici bitkileri hızlı ve verimli şekilde toplayabilmek için, alet kullanmayı öğrenmeleri ve zehirli bitkilerin yarattığı tehlikeye karşı uyanık olmaları gerekiyordu. Kadınların ayrıca, çocuklarının gereksinimleri-

ni sürekli şekilde karşılamaya hazır olmaları, bunun için sürekli bir dikkat harcamaları gerekliydi: Çocukları korumak, beslemek, eğlendirmek, hayata hazırlamak onların işiydi.[40]

Söylenenlerin aksine, kadın cinsinin, insanlığın toplumsallaşması sürecine katkıları hiç de erkeklerinkinden az değildi. Katkıları farklıydı ama en az erkeklerinki kadar önemliydi. İnsanın toplumsallaşabilmesinin ilk kaynağı, annenin görece uzun bir süre çocuğa sağladığı bakımdır. Çocuklara toplum hayatının temel kurallarını, dili, sevgiyi öğretenler annelerdir.

Dayanışma ve zeka yalnız erkeklere özgü değildir. Bu insani nitelikleri her iki cins, kendi yolundan geliştirmiştir. Tamamlayıcılığın, Ötekine olan gereksinimi güçlendirerek ve bireyler arasındaki kaçınılmaz eşitsizliklerin sonuçlarını yumuşatarak çok etkili olduğu burada da görülmektedir.

Nihayet, Leroi-Gourhan ve Annette Laming Emperaire'in mağara sanatı üzerindeki değerli araştırmaları, paleolitik çağ insanlarının, –bunu, 20. yüzyıl insanı açısından oldukça güç anlaşılır biçimde ifade etmiş olsalar da– tamamlayıcılığın bilincinde olduklarını göstermeye yardım ediyor. İnsan figürlerinin apaçık temsil edildiği resimlerin yanısıra, mağaraların tapınaklarında iki cinsi ve iki cinsten çeşitli hayvanları (hep aynı hayvanlar söz konusudur) çift halinde birarada gösteren gerçekçi ya da soyut işaretler vardır.[41] Böylece, her biri birbirini tamamlayan iki gruba ayrılmış hayvanlar, insanlar ve işaretler arasında karmaşık bir ilişkiler ağı bulunduğu keşfedilmiştir. Örneğin, atlar, dağ keçileri ve geyiklerle birlikte gösterilen erkek figürleriyle yaban öküzleri (bizon), öküzler ve mamutlarla birlikte bir grup oluşturan kadın figürleri duvar resimlerinin ayrı yerlerindedir. Figürlerin biri eril, öteki dişi, iki grup halinde ayrıştırılmış olmaları büyük bir olasılıktır.

Leroi-Gourhan buradan, üreme düşüncesiyle de ilişkili olması muhtemel görünen *"çift oluşturma"* olgusunun söz konusu

toplumların temel ilkelerden biri olduğu sonucunu çıkarmaktadır. "Günümüz dünyasının yaşlı yörelerinde, eylemleri açıkça cinsel birleşmeye gönderme yapmasa da erkeksi ve kadınsı niteliklerin tamamlayıcılık bakımından gerekli olduğunu gösteren ***kutsal erkek ve kadın varlıklarının*** bizde uyandırdığına benzer, sanki zamanın eskitip incelttiği bir sistem karşısındayız."[42]

Son olarak, görünüşteki uzaklıklarına rağmen erkeksi ve kadınsı olan birbirinden ayrılamaz. Nitekim mağara sanatı onların tamamlayıcılığını dile getirmenin yanısıra, aynı zamanda Birinin Ötekinden daha iyi bir konumda olmadığını da göstermektedir. Bugüne kadar kimse, kadın figürleri grubuyla erkek figürleri grubu arasında hiyerarşi olduğunu gösteren herhangi bir işaret bulamadı. Hayatta kalabilmenin koşulları nasıl cinsler arasında belirli bir dengeyi gerektirmişse, ilişkilerin ideolojik temsili olan sanat da cinslerin simetrisini, hatta eşitliğini göstermektedir.

İktidar Sorunu

İlk insan toplumlarında işlerin cinsler arasında bölüşülmesi konusunda tam bir görüş birliği bulunmakla birlikte, iş kadınlarla erkekler arasındaki iktidar ilişkilerine geldiğinde zaman zaman şiddetli görüş ayrılıklarının ortaya çıktığı görülmektedir. Genel kural olarak tamamlayıcılık, eşitlik ve simetriden çok hiyerarşi ve hakimiyet terimleriyle düşünülmüştür. Zaten halk arasında mağara erkeği, kadınla eşit olarak değil, daha çok onu saçlarından yakalamış yerlerde sürükler biçimde canlandırılmaktadır. Şaka ve karikatürü bir yana bırakırsak, cinslerin eşitliği ve karşılıklı saygısıyla ilgili düşüncelerin, Birinin üstünlüğü ve Ötekinin ezilmesi düşüncesinden daha az yaygın olduğunu kabul etmek zorundayız.

Birkaç yıldır, Amerikalı antropologlar, paleolitik toplumda

cinsler arası ilişkiye daha farklı bir yorum getirmektedirler. Kimileri[43] cinsler arasında işbirliğinin gerekliliğini vurgulamakta ve gerçek bir özel mülkiyet sisteminin yokluğunda, işbölümünün kendi başına Birinin Ötekini sömürmesine temel oluşturamayacağını ileri sürmektedir. Başkaları, beslenme dengesinin cinsler arasında eşit bir ilişki dayattığını savunmaktadır. Adrienne Zihlman'a göre iktidar sorunu kaynak sorunundan ayrı ele alınamaz. Tarihöncesi insanın etobur alışkanlıklarından çok söz edilmekteyse de,[44] toplanmasından kadınların sorumlu oldukları bitkisel besinler, yiyeceklerin önemli, hele bazı mevsimlerde yaşamsal bir bölümünü oluşturmaktaydı. İki cinsten eşlerin birbirlerini karşılıklı sayması gereğini vurgulayan bu kuvvetli kanıt, antropologların çoğunun dikkatini çekmiş gibi görünmüyor. Gerçekten, antropologlar neredeyse yüzyıldır, akrabalıkla ilgili olarak tek tip bir sorunsal geliştirmişlerdir. Kimilerine göre soyun anadan devam etmesinin apaçıklığı, kadınların iktidarının temelini oluşturur. Başkalarına göre ise erkeklerin gücü ve aralarında kurdukları ittifak, kadınların değiştokuşuna ve erkeklerin kadınlar ve çocukları üzerinde kurdukları iktidara yol açar.

Benimsenen varsayım hangisi olursa olsun, tarafların kısmen, derinde yatan özlemlerini ilk toplumlara yansıttıklarını ya da içinde yaşadıkları toplumu model aldıklarını ileri sürmek pek yalnış olmasa gerek. Anaerkillik (matriyarka) tezi, özellikle, annenin iktidarını göklere çıkaran 19. yüzyılda ağır bastı ve sonradan da günümüzde feministler tarafından desteklendi. Aynı şekilde bugün dünyanın büyük bölümünün hâlâ ataerkil (patriyarkal) bir düzende yaşıyor olması, antropologların bu düzeni, ilk iktidar modeli olarak görmelerine yol açtı.

Bizim ortaya atacağımız varsayım da kuşkusuz, toplumlarımızın bugün geçirmekte olduğu değişmeyle ilgili gözlemlerimizden etkilenmiştir.

İlkel Anaerkillik ve İlkel Ataerkillik Yoktu

19. yüzyıl sonunda, ilkel anaerkilliğin evrimleşmesiyle ilgili tez çok taraftar topladı. Alman Bachofen ve İngiliz Lewis Henry Morgan, ilkel ailelerin önceleri, kadın soyundan süren ve kadınların üstünlüğüne dayalı anaerkil düzen olduklarını ileri sürdüler. Bir süre sonra Friedrich Engels de aynı tezi benimsedi.

Bu kuram, anne-çocuk ilişkisinin tartışılamaz bir açıklıkta olmasına karşılık babalık ilişkisinin belirsiz olabileceği, hatta böyle bir ilişkinin bilinmediği olgusuna dayanıyordu. O halde soyun kadından devam etmesi ve herhangi bir kadınla birlikte olan erkeğin onun toplumsal grubuna dahil olması mantıklı görünüyordu. İlkel halkların babalık kavramını geliştirmeye başlamaları çok daha sonra mümkün olacaktı. Babalık kavramının gelişmesinden sonra ise erkekler aile reisi olarak kadınların elinde toplanan iktidar, mal ve unvanları ele geçirip kendilerini ata (patriyark) ilan ettiler, böylece soy babasoyundan devam etmeye başladı.

Françoise Picq, "tekeşli ataerkil ailenin kültürel ilişkisini gün ışığına çıkaran bu anlayış, onun ortadan kalkışını hayal edebilmeyi ve meşruluğunu sorgulamayı da mümkün kılar" demekte ve "Anasoyundan devam doğal sayılır... oysa babalık, positif hukukun eseri olan bir inançtan, bir karineden, bir kurgudan başka bir şey değildir"[45] diye eklemektedir. Bu yüzdendir ki, ilkel anaerkillik tezinin, yüzyılın başında karşı-evrimcilerce çok sert biçimde eleştirilmesi ve 1970-1980'li yıllarda da feministler tarafından ele alınarak az çok başarıyla kullanılması hiç de rastlantı değildir.

Pek çok feminist, haklı olarak, geçimin sağlanmasında, alet yapımında ve tarımsal geleneklerde kadınların ne kadar önemli bir rol oynadıklarını vurguladı. Amerikalı antropolog Evelyn Reed, bir haylı gürültü koparan *Kadının Evrimi*[46] kitabında, neredeyse kelimesi kelimesine R. Briffault'nun geliştirdiği tezleri tekrarlıyor-

du. Briffault *Anneler* (The Mothers)[47] adlı kitabında, sevgiyi yaratarak annelerin insanların toplumsallaşmasını olanaklı kıldıklarını ve kadınların iktidarının, ekonomiden daha ilkel olan biyolojiye dayalı olduğunu ileri sürüyordu. Ancak Briffault'nun kitabı kaynakları belirsiz ama oldukça kapsamlı bir etnografik derleme olduğundan, onun ikiz kopyası olmanın ötesine gitmeyen Reed'in kitabı da ne uzmanları ikna edebildi ne de bugün hâlâ egemen olan ilkel ataerkillik idelojisini yıkabildi.[48]

Aslında anaerkilliğin ilk kuramcıları ne annenin iktidarını gerektiği kadar açık biçimde tanımlayabilmiş ne de söz konusu iktidar sisteminin geçerli olduğu tarihöncesi döneme yeterli açıklık getirebilmişlerdi. Kuramı desteklemek üzere etnolojik malzemenin orasından burasından seçilen örneklerinse sonradan ya çoğunlukla yalnış ya da doğrulanamaz nitelikte oldukları anlaşıldı. Öte yandan anaerkillik şemasında erkeklere verilen yer, inandırıcı olamayacak kadar sınırlıydı. Birkaç on yıldır öntarihçilerin yaptıkları çalışmalar, avcı uygarlıkların, gerek ekonomik ve toplumsal gerekse dinsel ve düşünsel bakımdan önemini ortaya koydu. Bu çalışmalar ışığında paleolitiğin erkeklerini, her şeye kadir annelere boyun eğen yabanlar olarak düşünmeye artık olanak kalmamıştır. Gerçi anaerkillik tezleri, karşıtları tarafından, özellikle onlara annelerin, sonradan babaların sahip olduğuna eşdeğer bir siyasal iktidarı bulunduğunu söyletenler tarafından sık sık çarpıtılmış, karikatürleştirilmiştir. Feminist antropologların hiç de böyle şeyler söylemiş olmamalarına karşın, karşıtları anaerkilliğin karikatürleştirilmesinden yararlanarak bu tezleri bilim topluluğunda gözden düşürmüş, bu arada feminist antropologların ileri sürdükleri daha ilginç bazı görüşleri de gizleyip unutturmayı başarmışlardır. Yüzyıldan beri ilkel ataerkillik tezinin savunucuları, anaerkilcilerle her türlü uzlaşmayı reddetmektedirler.

Yüzyılın başında Amerikan antropolojisi[49] evrimci tezleri eleştirip terkederken, analık hukukunu da onlarla birlikte yadsıdı.[50]

Onun yerini olguların son derece çeşitli olduğu vurgusu aldı. Başka bazı antropologlarsa daha da ileri giderek analığın ilkel nitelemesine karşı çıktılar; onlara göre analık hukuku açıklamalarının babalığın bilinmeyişine ve eşler arası ilişkilerin düzensizliğine dayandırılmış olması yanlıştı. Lowie ve daha sonra Lévi-Strauss'çu antropoloji, bu şemanın tam tersini savundu. Onlara göre başlangıçta klan değil, evrensel toplumsal birim olarak aile vardı.[51] İnsanlığın oluşması gerçek anlamda, üçlü ilişkiyle ve babanın kadın ile çocuk üzerinde iktidarını kurmasıyla başlamıştı. Son yıllarda ortaya atılan Amerikan sosyobiyoloji tezleri de tam zamanında yetişip bu varsayımı doğrulamaya çalışmaktadır.

1960'lı yıllarda L.Tiger ve R. Fox,[52] ısrarla, erkeklerin ilkel avlanma edimlerinin, insanların akrabalık ilişkilerinin kökeninde bulunduğu düşüncesini savundu. İşbirliği, dayanışma ve işbölümü, daha başlangıcından erkekler arasında bir ittifak yaratmalıydı. Avcılardan her biri kendine başka gruplardan bir eş seçmekte ve ata (patriyark) kimliğiyle yöneticilik rolünü üstlenmekteydi.

1973'te Edgar Morin bu temaları daha da geliştirdi. Avcı, kaşif, toplumsallaşmış erkeğin karşısına yumuşak, hep aynı şeyleri tekrarlayan zavallı kadını çıkardı: "İnsanımsıların dünyasında iki silüet beliriyor: Silahı elinde hayvanın karşısında duran erkek ve çocuğun üstüne eğilmiş ya da ot toplamak için çömelmiş, sırtı eğik kadın... Erkekler sınıfı yönetim ve toplumsal denetimi ele geçirerek kadınlarla gençlere, bugün hâlâ kırılamamış olan *siyasal egemenliklerini* dayattılar."[53]

E. Morin'e göre de ataerkillik ilk aile ve toplum yapısıdır, çünkü insansılaşmak, erkekle çocuk arasındaki ilişkilerin sıkılaşmasını gerektirmektedir. Babanın kim olduğu konusunda uzun süre annenin erkek kardeşi[54] ile kocası arasında kararsız kalınmasının hiç önemi yoktur; önemli olan babalığın anne ile çocuk arasındaki çekirdek ilişkiyi ona erkeği ve eril hiyerarşi ilkesini katarak genişletmesidir. "Bizim kanımıza göre, insansılaşmayı hazırlayan homo sapiens'in gerçekleştirdiği büyük olay, 'babanın katli' değil, tersine babanın doğumudur."[55]

Aile, akrabalığı örgütleyerek ve cinselliği düzenleyerek – ki her ikisi de dıştan evlenme, yani egzogami yasasıyla toplumun kendine ve başka müttefik toplumlara doğru yeni bir açılım yapmasında da etkilidir – topluma eklemlenir.[56]

Erkekler kadınları aralarında nasıl bölüşeceklerine karar vererek kadınların eşlerini kendilerinin seçmesi, yani erkek hakimiyetini doğrudan kendi alanında yadsımaları tehlikesine son vermişlerdir. Böylece E. Morin, erkek sınıfının kendi iç dayanışmasını ve hakimiyetini kadınların cinsel isteğini düzenleyerek sağlama aldığı sonucuna varır.

Bugün en yaygın kabul gören tez işte budur. Herkes, cinsler arasındaki asimetrinin insan toplumunu tanımlayan özellik olduğu konusunda Levi–Stauss'la hemfikir. Simone de Beauvoir bile bu görüşün doğruluğuna ikna olduğunu söyler. Ona göre kadının altın çağı bir mitostan başka bir şey değildir. "Toplum her zaman eril oldu; siyasal iktidar hep erkeklerin elindeydi... Ataerkilliğin zaferi ne bir rastlantıydı ne de şiddetli bir devrimin sonucu. İnsanlığın başlangıcından beri sahip oldukları biyolojik ayrıcalıklar erkeklerin tek egemen özneler olarak ortaya çıkmalarına izin verdi."[57]

Bize gelince, ilkel anaerkillik ve ilkel ataerkillik tezlerinden hiçbirinin bize inandırıcı görünmediğini söyleyelim. Bunun nedeni, büyük olasılıkla, içinde yaşadığımız toplumun bize bir başka açıklama daha olabileceğini düşündürtmesidir. Tabii, karşılaştırılabilir olmayanları, bu somut durumda en arkaik toplumlarla en gelişmişleri karşılaştırmamız söz konusu olmamakla birlikte, bugün gözümüzün önünde gerçekleşen ataerkilliğin çöküşünün, beraberinde herhangi bir biçimiyle anaerkilliğin yükselişini getirmediğini görüyoruz. Demokratik toplumumuz, pekâlâ, babanın ya da ananın tek iktidar odağı olmadığı bir duruma uyum gösterebilmekte. Dolayısıyla ilk toplumların da pekâlâ hem ataerkil hem de anaer-

kil bir düzen olmaksızın varolabileceklerini ve iktidarın bugun dünyanın büyük bölümünde gözlemlenilenden farklı bir biçimde paylaşılmış olabileceğini düşleyebiliriz.

Kaldı ki, soruna böyle yaklaşmamızın nedenlerinden birini itiraf ettiğimize göre, onu destekleyebilecek pek çok başka kanıt da bulabiliriz. Her şeyden önce ataerki ve anaerki kavramları, arkaik toplumlara uygulanabilmek için fazla karmaşık ve fazla katı kavramlardır. Ana – çocuk ilişkisinin ilk ve en açık toplumsal ilişki biçimi olması, mutlaka anaerkil bir iktidarın varlığını gerektirmez.[58] Nitekim bugüne kadar bilinen çeşitli toplumlarda anaerkilliğin tek bir örneğini bile bulabilmiş değiliz.

"Anasoylu"[59] dediğimiz toplumlar da, geyik avcılığı çağının koşullarına pek uygun görünmüyorlar. Çocuğa ananın "adı"nın verildiğini düşlemek mümkün olsa bile, göçebe toplumlarda "toprakların" böyle devredilebileceğini düşünmek daha zordur... Kaldı ki, böyle bir devir, bireysel mülkiyet kavramının ortaya çıktığını varsayar ki bunun doğruluğu bugüne kadar ortaya konulabilmiş değildir.[60]

Anaların siyasal iktidarına gelince, Françoise Héritier bunun bir mitosdan başka bir şey olmadığı kanısındadır. Anasoylu toplumlardan hiçbirisinde anaerkillik yoktu. Kadınların pek az başka yerde benzeri haklara ve iktidara sahip oldukları bir avcı– toplayıcı toplum olup anaerkilliğe en yakın model sayılabilecek İrakualar'da[61] bile erkekler kendilerini kadınlardan üstün sayarlardı. Antropolog, "büyük ailelerin ev yaşamlarına egemen olan ve kadınların çalışmasını yönetenler yaşlı kadınlar (matronlar) idi ama Yaşlılar Meclisi'nde onlar adına konuşan ve seslerini duyuran bir *erkek temsilci* tarafından temsil edilirlerdi"[62] demektedir.

Bugün anladığımız biçimiyle ataerkillik[63] varsayımı da bize aynı derecede tartışmalı görünüyor. Bu varsayım evlilik kurumunun varlığını ve biyolojik babanın bilindiğini varsaymaktadır ki her ikisi

de bize o dönemde olasılık dışı gelmektedir. Bachofen'in yaptığı gibi kadınların pek çok kişiyle düzensiz ve geçici cinsel ilişkiler kurdukları bir durumu esas almadan da kadınların doğurganlık süreleri içinde birden çok erkekle cinsel ilişki kurduklarını düşünmek gerekir. Bu durumda, günümüzde analığı kadınların yerine getirdikleri bir toplumsal hizmet olarak gören kimi Malezya ve Avustralya toplumunda[64] olduğu gibi, tarihöncesi avcılarının da babalığı aynı açıdan, yani kollektif babalık olarak anlamış olmaları pek mümkündür. Bu durumda bütün erkekler ya gerçekten ya da olasılık olarak topluluğun "babaları" olacaklardı. O halde grubun bütün çocuklarına bakmak ve onları korumak, hepsine düşen bir görevdi.

Yukarı paleolitik çağında bu iktidar sistemlerinden biri ya da diğerinin varlığını kanıtlayacak hemen hiçbir şey yok elimizde. Erkeklerin daha o sırada kadınları dilledikleri gibi aralarında değiş tokuş edip etmedikleri bilinmiyor. Geçerli olduğunu düşünebileceğimiz tek şey, kız çocuklardan kadınların, ergin olmayan erkek çocuklardan ise erkeklerin sorumlu olduklarıdır.

Grup üzerindeki "siyasal" iktidar sorununa gelince, bilindiği gibi günümüzün anaerkillik kuramcıları söz konusu iktidarın yalnızca kadınların elinde olduğunu ileri sürmüyorlar; ancak yine de antropologların çoğu, anaerkilliğe karar vermede kullanılacak ana ölçütün iktidarın özü olduğunda birleşiyor.

Bugün, çoğu antropolog, kadınların açıkça erkekler üzerinde egemenlik kurdukları[65] tek bir anasoylu topluma bile rastlanılmadığından yola çıkarak, bu anlamda iktidarın daima erkeklerin elinde olduğu noktasında görüş birliğine varmış bulunmaktadır. Ancak bu saptamadan başlangıçtan beri baba iktidarının varolduğu gibi bir sonuç çıkarmak da mümkün görünmüyor. Erkek iktidarı mutlaka babanın iktidarı demek değildi. Ve daha önemlisi, paleolitik kadınlarının elinde belki de bugün bizim bilmediğimiz başka iktidarlar vardı.

İktidarların Çokluğu

İnsanlar dışındaki primatlardan söz ederken Sarah Hrdy, bire bir bir ilişkide galip gelen hayvanı betimlemek için "egemen" terimini kullanır. Onun gözlemlerine göre dişilerin, genelde kabul edilenden çok daha fazla güçleri vardır, ama erkeklerin davranışlarını doğrudan denetledikleri durumlar enderdir. Buna karşılık erkekler, dişilere egemen olma ve kavgada edindikleri üstünlüğü, görünüşte daha zayıf ve daha az yarışmacı olan cins üzerinde siyasal üstünlük kurmaya dönüştürme çabasını, primatlar arasında kuşaktan kuşağa, insanlar söz konusu olduğunda da kültürden kültüre devredegelmişlerdir.[66]

Bu egemenliğin nedenleri biyolojik-fizyolojik alanda aranmalıdır. Primatların çoğunluğunda erkekler dişilerden daha iri ve güçleriyle onları ezebilecek yapıdadırlar.

Aynı şekilde insan türünde de cinsiyete dayalı ikili bir morfoloji bulunduğu, her zaman her yerde gözlemlenmiştir. 1974'te[67] üç milyon yaşındaki Lucy'nin,[68] ertesi yıl da Etiyopya'nın Agar üçgeninde "arkadaşlarının"[69] keşfedilmeleri, bu olguyu doğrulamaktadır.

Burada, tarihte ilk kez aynı yerde, bireyler arası karşılaştırma yapılabilecek sayıda insangil fosili bulunmuştu. Bunlarla ilgili çalışmalar, bulunan fosillerden yarısının, öbür yarıya göre belirgin biçimde daha iri ve ağır olduğunu ortaya koydu. Biraz tereddüt ettikten sonra Johanson ve arkadaşları daha iri kemiklerin erkeklere, küçüklerin de kadınlara ait olduğu sonucuna vardılar. Aralarındaki farklar, bugün kadınlar ve erkekler arasında görülen farklardan daha önemliydi.[70] Fosillerdeki cinsiyete dayalı bu ikili morfoloji, bir yandan cinsler arası işbölümünün üç milyondan daha eski bir geçmişe uzandığını kanıtlar görünürken, bir yandan da erkek egemenliğini doğrulamaktaydı.

Fakat fizik üstünlük, erkeklerin siyasal iktidarının nedeni olarak kabul edilse bile, insanlar arasında, mutlaka erkeklere ait olması gerekmeyen başka iktidar tiplerinin bulunduğu da bilinmektedir. Üzerinde durduğumuz tarihöncesi döneme ait bazı göstergeler, kadınların da bazı alanlarda iktidar sahibi olduğunu düşündürtmektedir. Bu yüzden, bir cinsin diğeri üzerinde kurduğu İktidar'dan çok, Birinin ve Ötekinin sahip oldukları özgül İktidarlar'dan söz etmeyi yeğlemek gerekir. Kadın içkinliğe mahkumken, aşkınlık hak olarak erkeğe aittir yollu hüküm, bizce biraz acele verilmiştir.

Tarihöncesi sanatı bunun hiç de böyle olmadığını gösteriyor. Cinslerin temsilinde izlenen evrim, insanlığın her iki aktörünün de aynı derecede ilgi çektiğini, hatta kadınlara özel bir hayranlık beslendiğini kanıtlamakta.[71] Tarihöncesinin – 30 000 yıllarının – henüz duvarlara çiviyle basit şekillerin kazıldığı orignasyen döneminde bile, doğurganlığın simgesi olan vulva şekillerinin ortaya çıktığı görülüyor. Bir sonraki gravetyen ve solutreyen dönemlerde (– 25 000'den – 15 000'e), kemikten, sedeften ve Ukranya ve Orta Avrupa taşından yapılma kadın heykelcikleri çoğalır.[72] Aynı döneme ait erkek heykelcikleri o kadar azdır ki, sözünü etmeye bile değmez.

Buna karşılık magdelenyen dönemde, insan figürlerinin sayısı azalmakla birlikte ağır basanlar erkek figürleridir.[73] Bu dönemde maskeli, belirli bir büyüsel ayin uyguladığı sanılan erkek figürlerinin artan bir sıklıkta ortaya çıkması, avlanmanın önemini vurgular. O sırada insanların ana besin kaynağı av etidir ve bitkiler, bol oldukları mevsimde av etinin yanında bir tür hoş çerez olmanın ötesine gitmez. Resimlerde yansıtılan cins ilişkileri, bu yeni besin dengesinin bir ifadesidir...

Pek çok yorumcu, ölümle yüzleşen, böylece günlük geçim derdinin üzerine çıkabilen bir erkek olduğunu kanıtlayan avcının kazandığı olağanüstü saygınlığı vurgulamıştır. Dünyanın ve öbür insanların üzerinde kurduğu iktidarın temelinde yatan budur. Ma-

ğarayı büyük etoburlara karşı savunmak ya da hayvan eti getirmek için hayatını tehlikeye atmakla erkek doğaya üstünlüğünü kanıtlar. Böylece edindiği metafizik saygınlığın yanında fizik üstünlüğü hiç kalır. Ve mağaralarda hayvan tarafından yenilmiş olarak resmedildiğinde[74] ön plana çıkarılan da, bu yüzden, zayıflığı değil, tersine cesareti ve trajik büyüklüğüdür.

Bugün bile avcı toplumlarının varolduğu yerlerde, avcının saygınlığı, çiftçinin, çobanın ya da toplayıcının saygınlığının çok çok üzerinde görünmektedir. Mircea Eliade, Kolombiya Desanalarının, besinlerinin % 75'ini balıkçılık ve bahçıvanlıktan karşılamalarına karşın kendilerini avcı olarak nitelediklerini söyler; çünkü onlara göre yaşanmaya değer tek yaşam, avcının yaşamıdır.[75] F. Héritier'nin buna getirdiği açıklama şudur: "Erkeğin erkek bakışından değer verdiği şey, kanını akıtmaya, hayatını tehlikeye atmaya, başkalarının hayatını almaya, kendi özgür iradesiyle karar verebilmesidir. Kadın ise kanının bedeninden aktığını 'görür'... ve çocuk doğurduğunda (ki bunu yaparken bazen ölür de) bunu mutlaka istemiş olması gerekmediği gibi, çocuk doğurmayı engelleyemeyeceğini de bilir. Cinsler arası ilişkinin başlangıcıyla ilgili simgesel çabanın tüm hikmeti belki de burada yatmaktadır."[76]

Biz ise paleolitik dönemde cinsler arası ilişkilerin nasıl olduğu konusunda başka bir varsayım önermek istiyoruz. Bizim inancımıza göre avcının fizik ve metafizik güçlerine, simetriği olarak kadının doğurgan – yaratıcı gücü karşılık vermektedir. Bu öneri, söz konusu dönem sanatına özgü iki özellik üzerine kuruludur.

Birincisi, bu döneme ait kadın heykelciklerinden pek çoğunun, neolitik dönemde Ana Tanrıçalar şeklinde yeniden karşımıza çıkacak olan gerçek bir doğurganlık kültüne tanıklık etmeleridir. Orignasyen ve gravetyen dönemin sanatçıları, açıktır ki, esas olarak doğum ve soyun sürdürülmesinin anaç yönleriyle ilgilenmişlerdir. Koca karınlı, memeleri kalçalarına sarkacak kadar büyümüş gravetyen dönem heykelcikleri, doğum yapmak üzere olan kadınları temsil etmektedir. Yanlışlıkla "Venüs" diye adlandırılan bu hey-

kelciklerin, birkaç istisna bir yana bırakılırsa, çoğunun yüzü yoktur.[77] Bedenin, yalnız doğurganlıkla ilgili bölümleri, abartılı biçimde işlenmiştir.[78] "Kol ve bacak uzantılarının çevrelediği kaba bir daire üzerinde memeler, karın, pübis ve kalçalar göze çarpar."[79] Bu, doğurganlığın büyülü dairesidir. Bu "Venüs"lerin[80] tam işlevlerini saptamak mümkün olmamakla birlikte, kadınlığın kutsallığını, dolayısıyla tanrıçaların büyü – din karışımı güçlerini temsil etikleri ileri sürülebilir.

Ama eğer anaç – kadınlık paleolitik dönemi sanatçılarında böylesine bir hayranlık uyandırdıysa, belki de bunun, salt o döneme özgü başka bir nedeni vardı.

Leroi-Gourhan cinsel ilişkiyi yansıtan hiçbir resme rastlanmadığını sık sık vurgulamıştır.[81] Paleolitik sanatında ne erotizmin ne de sevişen herhangi bir çiftin izine rastlanmaktadır. Bu, üremenin salt kadınlara özgü bir güç oluşunun göstergesi değil midir? Erkekler üremeye bir katkıları bulunduğundan kuşkulansalar bile, kadının doğurganlığının apaçıklığına oranla, biyolojik babalık düşüncesi o çağda ancak belli belirsiz varolabilirdi.[82] Dolayısıyla o çağın erkeklerinin üreme olgusunu bir tür *döllenmesiz cücuklenme*[83] olarak tasarlamaları ve giderek eşlerinde olağanüstü bir hayat yaratma gücü görmeleri hiç de yabana atılmaması gereken bir olasılıktır. Kendilerinin sahip olmadıkları böylesi bir güç onlarda hayranlık ve kıskançlık uyandırmış olmalıdır. Bu güç, avcının gücünden hiç de daha az değildi, hatta belki onu da aşıyordu.

Günümüzde tarihöncesi insanlarının iki farklı tapınma biçimi olduğu kabul edilmektedir: Avcılar hayvan biçiminde bir tanrıya taparlardı, kadınlar ise doğurganlık tanrıçalarına. Cinslerin ayrı mekanlarda yaşamaları, erkeklerin kendi aralarında, tapınakların en kuytu köşelerinde ve genellikle av seferlerinden önce[84] yerine getirdikleri gizli birtakım ayinleri bulunduğunu düşündürtüyor. Paleolitik erkeklerinin avlarını aldatabilmek için, avdan önceki tören danslarında ve av sırasında giydikleri hayvan postları ardında gizlenme alışkanlıkları vardı.[85] Bulunan birçok eserde erkeklerin

dört ayak üzerinde ve profilleri bir hayvanı andırırcasına uzun burunlu resmedilmiş olmalarını bu açıklar.

Erkek yüzüne "hayvan" biçimi verilmesinin ardında yatan nedenler üzerinde çok durulmuştur. A. Leroi-Gourhan[86] bunun hayvanla, özellikle en sık rastlanılan erkeklik simgesi olan at ile özdeşleşme arayışını ifade edebileceğini düşünmektedir. Bu varsayım, Henri Delporte'un büyüleyici kuramına da uymaktadır: "Hayvan resimleri insanın dışındaki evreni temsil eder. Buna karşılık ve karşıt olarak insan, insan grubu, *insanlık, kadın figürleriyle ifade edilir*; türün sürekliliğini ve yenilenmesini sağladığı ölçüde, bu ifadelendirme için kadın biçiminden yararlanılması son derece meşrudur. *'İnsan–kadın'* ilkesiyle *'hayvan–canlı dünya'* arasındaki bu karşıtlık kadın figürleriyle (yüz hatları, onları koruma dürtüsüyle belli belirsizdir) hayvan figürlerinin (gerçekçilik ve morfolojide kesinlik) resmedilişi arasında gözlemlenen farkları ve paleolitik sanatında erkeklerin görece silik bir yer tutmalarını açıklamamıza yardım etmektedir."[87]

İnsanın kadın biçiminde resmedilmiş olmasının bir başka nedeni de, kadınların yaratma gücünün yanısıra ölüleri diriltme gücüne de sahip olabilecekleri umudunu yaratmış olmaları olsa gerek. Yaşamın odağı olan kadın, diyalektik olarak ölüme de gönderme yapar.

Yukarı paleolitikten bu yana mezarlara, kadın cinsel organının en iyi işareti sayılan deniz kabuklarının konulduğu görülmektedir. Oraya konmaları olasılıkla, ölüleri yaşama döndürmeye yarayan büyüsel-dinsel ayinlerin sonucuydu.[88] Sık sık kadınların cenaze ayinlerini yürütmekle görevlendirilmiş olabileceklerinin düşünülmesini de buna bağlamak gerekir. Ölüleri yaşama yeniden, yaşam verenlerden daha iyi kim döndürebilirdi?

Amerikalı antropog Annette Weiner'in[89] Trobriand adalarının kadınları[90] üzerine yaptığı son çalışmalar bu yorumu doğrular yöndedir. Söz konusu çalışmalar, bu anasoylu toplumda kadınlara atfedilen ölüleri diriltme gücünün önemini ortaya koydu.

Yaşam ve ölüm döngüsünde kadınlar ve erkekler, kuşakların sürdürülmesiyle ilgili olarak zamanın farklı yönlerini denetlemektedirler. "Belirsiz bir kozmik zamanda hareket halinde olan anasoy kimliği ya da kişinin özünün dirilişi üzerinde kadınlar etkilidir. *Kadınların gücü, tarihdışı bir zaman–uzam süreğinde etkili olmaktadır... Erkeğin güç alanı ise tarihsel bir zaman ve uzamda ortaya çıkar...*"[91]

Demek ki, *dala*'nın[92] devamını sağlamaktan sorumlu olan kadınların güçleri arasında ölümsüzlük vardır ve bu güç yalnız onlara aittir. Erkeğin ölümsüzleşme umudu, ancak, kadınların dala'nın kimliği üzerindeki denetimlerinden geçerek gerçekleşebilir. Bu, kadınların aşkınlık alanında ne kadar önemli bir rol oynadıklarını göstermektedir.

Kuşkusuz, Trobriand toplumlarıyla ilgili bu çözümlemeyi aynen alıp tarihöncesi toplumlar için geçerli saymak mümkün değildir. Ama, A. Weiner'in çalışmalarının büyük önemi, kadınların iktidar konumlarından uzak olduklarıyla ilgili egemen kuramları çürütmesinden kaynaklanmaktadır. Bu çalışmalar, kadınların evrensel doğa – kültür karşıtlığında daima "doğa" kutbunda yeraldığı ve evlilik sırasında değiştokuş edilen nesnelerden biri olmanın ötesine hiçbir zaman gidemediği düşüncesine son vermektedir.[93]

Biz de kendi açımızdan, paleolitik toplumlarda denetim ve iktidarın gerek kadınlar gerekse erkekler tarafından kullanıldığı düşüncesini öne sürmek isteriz. Analık ve ölümün basit biyolojik olgular olmayıp gizem konusu oldukları yerlerde, kadınların elinde çok önemli, kozmik nitelikte ve erkeklerin siyasal, toplumsal iktidarlarından farklı iktidarlar vardı.

Biz de Weiner gibi, toplumun cinsiyete göre ayrılmış ama birbirleriyle eklemlenen iki alana bölündüğünü düşünmekteyiz. Her cins kendi alanında değişik güç kaynaklarını denetlemekte ve Öteki üzerinde farklı yollardan, değişen derecelerde özel bir iktidar uygulamaktaydı.

Dürüstlük, elimizde kanıt olmadığı sürece ileri sürdüğümüz bu görüşlerin spekülasyondan başka bir şey olmadığını kabullenmeyi gerektiriyor. Bizim yaptığımız spekülasyon birbirinin karşıtı iki önermenin arasında yer alıyor. Paleolitik çağda "bütün kararların birlikte alındığı"nı[94] düşünen kimi feministlere karşın filozof Jean Baechler, kısa bir süre önce, avcı toplumlarında varolan demokrasinin kadınları ilgilendirmediğini, onların "erkeklerin iktidarına boyun eğdiğini"[95] ileri sürmekteydi.

Bizim savunduğumuz, cinsler arasında bir çeşit denge kurulduğunu kabul eden güçler ayırımı varsayımına göre ise *Biri Öteki*ne *eşdeğerdir*. S. de Beauvoir'ın düşündüğünün[96] aksine, kadının Öteki olduğunu söylemek cinsler arasındaki karşılıklılık ilişkisinden vazgeçmek demek olmadığı gibi, onu erkeğe göre "önemsiz" saymayı da gerektirmez. Tersine, kadınlar kendine özgü güçleri olan ayrı bir grup oluşturdukları içindir ki, erkeklerle görece özerk, yani basit bir boyun eğme ilişkisi olmayan ilişkiler kurabilmişlerdir.

Edgar Morin'in "elinde silah, dimdik duran erkek" ve "çocuğun üzerine eğilmiş kadın"la[97] ilgili şiirsel imgesi görecelidir. Paleolitik sanatı yalnızca zafer kazanmış avcıyı göstermez. Onun yanısıra, yaralı, dizleri üzerine çökmüş, yenilmiş erkeği de resmeder. Buna karşılık kadını boyun eğme ya da aşağılanma durumunda eğilmiş gösteren hiçbir resim yoktur. Kadın heykelcikleri, erkeğe göre aşağı bir statüyle bağdaşması mümkün olmayan, güç ve kendine güven izlenimi vermektedir.

Bize, magdalenyen dönem boyunca kadınları temsil eden eserlerin giderek azaldığı ve paleolitiğin sonunda (−9000) bunlara artık hiç rastlanılmadığı itirazı yapılacaktır. Bu saptama belki kadın saygınlığında avcı erkek yararına bir gerileme olduğunun işaretidir. Ama erkeğin mutlak—egemen olduğunun kanıtı olamaz. Çünkü o zaman, kadının saygınlığının, egemen ideolojinin tam tersine olarak doruğuna vardığı bir sonraki döneme nasıl geçilebildiğini anlamak mümkün olamaz.

2. Kadınlığın İktidarından Paylaşılan İktidarlara

Ele alacağımız dönem onunca binyılda başlayıp ikinci binyılın sonuna doğru biter. Dönemin başlangıcında, Würm buzullaşmasını sona erdiren iklim devrimi, sonunda ise tarih dönemine geçiş yer alır. Dönem içinde kültürleri, yaşam biçimleri bakımından farklı üç aşama görülür. Bunlardan en eskisi, "mezolitik"[1] denileni, iki binyıllık bir süreyi kapsar. İkincisi, "neolitik"[2] adı verileni üç binyıl kadar sürer ve yerini kalkolitik[3] ve madenler çağı[4] denilen aşamaya bırakır.

Bu uzun dönem boyunca kadın/erkek ilişkileri, az çok kesin sayabileceğimiz bilgilere göre, önce bir cinsin, sonra öteki cinsin saygınlığının artması yönünde evrimleşmiş görünüyor. Ama bu dönem hakkında edindiğimiz sınırlı bilgiler, daha sonra göreceğimiz türden bir devrimin yaşandığını düşündürtmüyor. Bu anlamda, söz konusu sekiz binyıl, cinsler açısından bakıldığında, paleoli tiğin devamında yer alır. Cinsler arası tamamlayıcılık olumlu biçimde, yani işbirliği ve karşılıklı yardımlaşma anlamında sürmekte, henüz tarihsel dönemde yaygınlaşacak olan mutlak ataerkilliğe özgü dışlama biçimini almamaktadır.

Kadının Gücü – Ananın İktidarı

Sekizinci ve altıncı binyıllar arasında, Orta Doğu'da – Batı'ya göre neredeyse bin yıl kadar önce – avcılık ve toplayıcılığa dayalı bir ekonomiden bitki ve hayvanların evcilleştirilmesine dayalı bir eko-

nomiye geçen insanların yaşam biçiminde köklü bir dönüşüm meydana gelir. Neolitik çağ, yalnız ekonomi tarihinde yeni bir sayfa açmakla kalmaz, bunun yanısıra insanlığın "düşünme biçimi, kültür ve inanç hayatında köklü bir değişme"ye de yol açar.[5]

Bu çağa, kadınlık saygınlığının bir öncekine göre olağanüstü artışı damgasını vurmaktadır. Kadının ve ananın bu gücünü, tanrısallığı daha açık olarak ortaya çıkmış iri gövdeli kadınları temsil eden çok sayıda heykelciğin varlığı kanıtlıyor. Aynı dönemde erkekleri temsil eden eserler giderek azalacak ve tanrıçaları tanımamıza olanak veren görkem ve giz yönünden yoksullaşacaktır.

O sırada Orta Doğu'da yaygın olan Ana Tanrıçalara tapınmayı, erkekleri ufacık bir role mahkum eden her şeye kadir bir anaerkilliğin varlığı yönünde anlamamak gerekir. Siyasi iktidarı erkeklerin ellerinde bulundurmayı sürdürdüklerini ve ekonomik iktidarı da kadınlarla paylaştıklarını düşünmemizi engelleyecek hiçbir bilgi yok elimizde.

Yine de anaerkillikten söz edilemese de, kadınlığın gücünü doğrulayan öyle bir değerler sistemiyle karşı karşıyayız ki, bunun, bildiğimiz ilksel erkek iktidarı tezi yanlılarını rahatsız etmemesi olanaksız. Ana Tanrıça ne bir mitos, ne bir efsane, hatta ne de bir simgedir.[6] Kadın değerlerinin ne kadar önemli ve tarihsel bakımdan gerçek olduklarını görmek için müzeleri süsleyen çok sayıda taş heykeli hatırlamak yeterlidir.

Belki burada bize, insan ilişkilerinin mutlaka tanrıları temsil eden eserlerdekine benzemediği ve insanlararası ilişkilerin, tanrılararası ilişkilerin kopyası olmadığı söylenecektir. Bu çok önemli itirazı, diğer ideolojiler gibi neolitik dinlerinin de gerçek dünyadan kopuk olmadıklarını söyleyerek yanıtlayacağız. İnsanların artık doğanın etkilerine boyun eğmek yerine onları "denetim" altına almaya başladıkları bu dönemde, kadınlar ilk sırada yer almaktadırlar. Bu dönemde doğurganlıklarına verimliliği ekleyerek toprağın

ürün vermesini sağlayanlar onlardır. Dolayısıyla tanrısalın kadın biçiminde tasarlanmasında şaşılacak bir yan olmadığı gibi, kutsal olanın saygınlığının kadınların davasına hizmet etmemiş olması da şaşırtıcı olurdu.

Kadınlarca Yapılan Tarım ve Erkeklerce Yapılan Hayvancılık

Bugün herkes, tarımın bir kadın buluşu olduğunda hemfikirdir.[7] Av peşinde koşan, daha sonra da sürüleri otlatan erkekler hemen her zaman uzaktaydılar. Buna karşılık toplayıcılığı bir gelenek haline getirmiş olan kadının bitkilerin tohumlanması ve tohumun çimlenmesi gibi doğal olguları gözlemleme olanağı vardı. Aynı olayları yapay olarak yapmayı denemesi olağandı.

Lewis Mumford, neolitik uygarlığının erken ve geç dönemleri arasında, kabaca, çiçek, meyve ve sebze yetiştiriciliği demek olan bahçecilik ile tohumla yapılan tarım arasındaki ayrıma tekabül eden belirgin bir fark olduğunu göstermiştir.[8] Hemen tümüyle kadın işi olan bahçecilik, tarımın uzak atasıdır. Bu da tohum elde etme konusunda ilk önlemleri kadınların aldığını düşünmemize yol açmaktadır.[9]

Böylece tarla tarımına düzenli olarak geçilmesinden çok önce ilk besin bitkileri ufacık bahçelere bilinçli olarak ekildi, hasada bırakıldı ve tohumları yeniden ekilmek amacıyla toplandı. Kadınlar yaptıkları bu işle toplumun besin gereksinimini tümüyle karşılamaktan uzaktılar ama bu besinlerin bir bölümü kurutulup depolanabildiği için daha dengeli ve sürekli beslenme mümkün oluyordu.

Gerçek anlamda tarım, yani tahıl tarımı, verimli Anadolu topraklarında ufak ufak başladı. Jeriko'da (Kudüs yakınlarında) sekizinci binyıldan kalma buğday tohumları bulunmuşsa da, gerçek

anlamda tarım yapılmasına İ.Ö. 6500'den itibaren İran, Türkiye ve Filistin'de başlanıldığı kesin olarak kanıtlanmıştır. Buralarda birkaç tür buğday,[10] arpa, yer yer çavdar, yulaf, fiğ ve bağ yetiştirilmekteydi.[11]

Tahıllar ile çömlekçilik arasındaki organik ilişkiden dolayı[12] (ürünlerin saklanması ve besinlerin hazırlanması değişik kaplar gerektiriyordu) feminist ve Marksist yazarların pek çoğu, çömlekçiliğin de bir kadın buluşu olduğunu ileri sürmüşlerdir.[13] Bu çekici, ama kanıtlanamamış bir varsayımdır. Aynı şekilde, Freud bu konuda ne derse desin, dokuma ya da deri işlemeciliği, örmecilik, sepetçilik gibi işlerin de doğrudan kadınların buluşları olduğu kanıtlanamamıştır. Bugün pek çok kabilede bu işleri yapanların hâlâ erkekler değil, kadınlar olmasına karşın ne yazık ki durum budur.

Kadınların ilk tarım denemelerine giriştikleri sırada erkekler de avı sistemli olarak yok etmenin bir hata olduğunu, çünkü bunun zamanla belirli bir hayvan grubunun sayıca azalmasına yol açan üreme zorlukları yaratacağını farketmeye başladılar. İnsanların beslenmesi bakımından değerli bazı türleri ehlileştirmeye giriştiler.[14]

Bundan böyle erkek, zamanının daha büyük bir bölümünü avlanmaktan çok bir sürü edinmeye ve onu korumaya ayırmaya başladı. Hayvansal besinler üzerindeki denetim yine erkeğin elinde kalmakla birlikte, bu artık, iklimin soğuk olduğu eski zamanlara göre daha az önemliydi. Ayrıca, hayvan yetiştiriciliği giderek avcılığın yerini aldığında da, yetiştiricinin saygınlığı, sürekli olarak hayatını tehlikeye atan avcininkine göre azaldı.

Görevler arası tamamlayıcılığa saygı gösterilmeye devam ediliyordu, ama farklı görevlere atfedilen değer artık aynı değildi. Avcı toplumundan uzaklaşılıp tarıma yaklaşıldıkça, kadınların gücünün de giderek daha çarpıcı olduğu görüldü.

Birkaç binyılda yaşama ilişkin değerler ölüm karşısındaki bü-

yülenmeye ağır bastı. Neolitik toplumlarının merkezi kişiliği artık ana olmuştu.

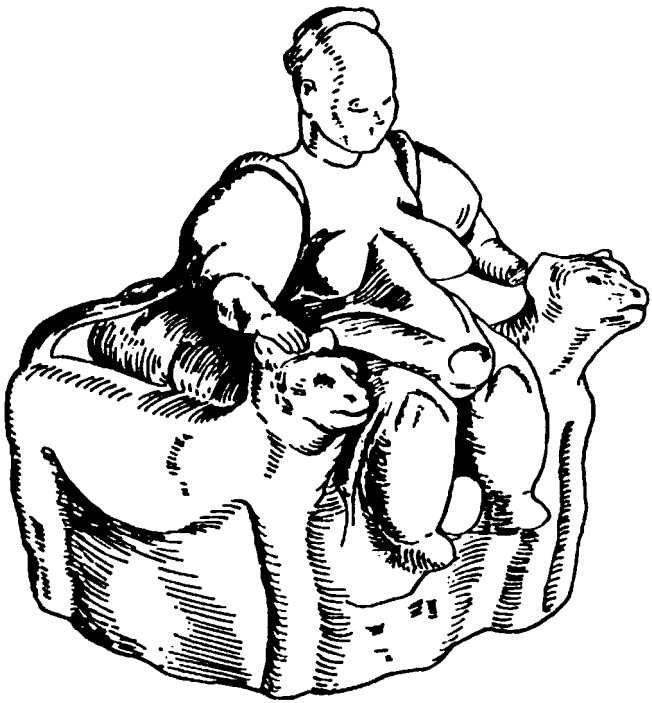
Doğanın Anası ve Efendisi Olan Tanrıçanın Egemenliği

Bu, yukarı neolitikten[15] bronz çağına, hatta bazı bölgelerde daha da öteye giden uzun bir dönemdir. Ana tanrıçayı simgeleyen heykelciklere, İndus ile Ege denizi arasında kalan eski uygarlık ülkelerinde ve bunun dışında Doğu Avrupa'da rastlanılmıştır. Güneydoğu Avrupa'da farklı malzemelerden yapılmış, ama hemen hepsi kadın figürlerini temsil eden 30 000 kadar heykelcik bulunmuştur. Her yerde bu heykelcikler, Perigordlu "Venüs"lere bir kızkardeş gibi benzeyen, geniş kalçalı, iri göğüslü kadınlardır.

Bu bakımdan Batı Avrupa kural dışı kalmaktadır. Burada sanki dinsellik yüzünü yaşama ve yaşam verene dönmek yerine "eskiden olduğu gibi ölüme ve cenazeye bağlı"[16] kalmışçasına ancak ikiyüz, üçyüz kadar taştan yapılma kaba heykelcik bulunmuştur. Bu tutumun nedeni, muhtemelen, köylü ekonomisinin burada, Doğu Avrupa ve Doğu'ya göre çok daha geç ortaya çıkmış olmasıdır.

Bu bölge dışında kalan her yerde,[17] Semit Asyalılardan Endo – Avrupalılara kadar çeşitli halklar, benzer inançlar ve uygulamalar benimsediler...

Orta Doğu'da ilk kez İ.Ö. 6500 yıllarında[18] çok sayıda kadın heykelciliği görülmeye başlandı. Bilinen ilk büyük şehirlerden Anadolu'nun güneyindeki Çatal Höyük'te[19] (İ.Ö. 6500 ve 5600 arasına ait) kadın kabartmalarıyla bezenmiş evler bulundu; söz konusu kadınlar ya hamileydiler ya da çok iri göğüsleri vardı.[20] Bu bakımdan, tahta kurulmuş ve ellerini yanında duran iki panterin başına koymuş ünlü Potnia[21] heykelini seyretmek, bu güçlü kışı

Resim altı: Çatal Höyük Tanrıçası (Mellaart'a göre)

nin hem bir ana hem de doğanın hakimi olduğunu anlamak için yeterlidir. Camps'ın dediği gibi Çatal Höyüklü Potnia, neolitiğin başlangıcından tek tanrılı ve erkek dinlerin ortaya çıkışına kadar çiftçi ve çobanların umut kaynağı olacak binlerce başka kadın tanrıçanın anası olmalıdır.

Filistin'de bulunan I.O. 4500'e ait bazı Potnia'larını yüz hatları çok belirgindir ve ürkütücü bir etki yaratır.[22] Yüz hatlarındaki abartma ve biçim bozmaları şeytansı özelliklerini vurguluyor. Her şeye kadir annenin mutlaka iyi yürekli olmayabileceğini göstermenin bir yolu da bu olsa gerek. Yaşam ve zevk veren eli açık annenin yanısıra bir de çocuklarının gereksinimlerini karşılamayı reddeden acımasız anne var. Yaşam ve ölüm, tanrıça ve canavar,[23] iyi ve kötü meme simgeleri arasındaki yakın bağın sürdüğü açık...

Beşinci binyılda koca kalçalı Ana Tanrıça,[24] hemen her yerde, bir zamanlar "Venüs"lerin olduğu gibi bir tahta görkemle kurulmuş, bazen doğururken, bazen de kendinden daha küçük, alçakgönüllü, yerde duran bir erkek tanrıyla birlikte gösterilir. "Onu sırasıyla yaratıcı, besleyici (memelerini isteyenlere uzatır durumda), erotik, cenaze kaldırıcı gibi, sonradan her biri bir başka tanrısal figüre devrolacak, ama o sırada hepsi son derece güçlü bir kişiliğin farklı yüzleri olan görünümlerde görürüz."[25]

Tanrıça her zaman bu korkunç bakışlı görkemli kadın biçiminde temsil edilmekle de kalmaz, zaman zaman bitki ve hayvan biçiminde de çıkar karşımıza.[26] Her bir *türü* yaratırken Büyük Ana çiftleştiği hayvanların biçimine bürünür. Egemenliği bütün varlıkları kapsar, çünkü hepsini o yaratmıştır. Bu yüzden, bundan altı bin yıl önce Mezopotamya'da Tanrıça Nin-Hur-Sag'ın karşımıza, tıpkı Mısır'da Horus'un annesi Hathor ya da Hint tanrıçası Aditi gibi bir süt ineği biçiminde çıkması bizi şaşırtmaz.[27]

Tanrıça bir insan biçimini aldığında, daima aynı üç özelliğe sahiptir: Çıplaklık, şişmanlık ve kadınlığının belirginliği. Sık sık memelerini gösterirken ya da sıkarken gösterilmiştir. Zaman zaman da bacaklarını müstehcen denilebilecek şekilde açmış olarak gösterilir.[28] Bütün bunlarla, zenginliğin kaynağı olarak görülen tanrıçanın yarattığı etkinin, hareketle güçlendirilmesi amaçlanmıştı.

Tanrıça yalnız birden çok biçimde görünmekle kalmaz, gerçi

nümü ona eşlik eden kişi (ya da kişilere) göre değişir. Pek çok halk onu iki hayvan arasında duran bir insan biçiminde temsil etmiştir. Bu hayvanlar dört ayaklı, yılan ya da kuş vb olabilir. Söz konusu üçlü gruplara Akdeniz'den Hindistan'a ve daha ötelere uzanan geniş bir bölgede, Ege döneminden İmparatorluk dönemine kadar gelen uzun bir zaman diliminde[29] rastlıyoruz. Daha sonra tanrıça iki erkek arasında gösterilmeye başlanır. Artık ikisi de kocası olan iki tanrının karısı olarak çıkar karşımıza. İnsan ve hayvan figürlerinin yanyana getirilmesinden kaçınıldığı bilinen Minoen Çağ Girit'inde tanrıçanın bazen iki erkek tanrının eşliğinde gösterildiği olur, ama erkek tanrıların güçleri onunkinden ne daha fazladır ne de o gücü azaltır. Tersine, tanrılar ona dönmüş[30] ve saygıyla bakmaktadırlar. Kaldı ki, tanrıçanın ister hayvanlarla ister iki erkekle çevrili olması durumunda, bu ilkel üçlünün bizim açımızdan taşıdığı ikili anlam değişmez. Bu üçlü gruplar Tanrıçayı daima yanındakiler üzerinde egemenlik kurmuş olarak gösterir ve daha önemlisi, çokkocalılığın çiftten eski olduğunu anlatırlar. Hayvanların efendisi ya da genç tanrıların karısı olarak tanrıça, doğurganlığı yönlendirir ve eylemi tam da burada tanrısal ya da en azından büyüsel–dinsel bir niteliğe bürünür.

Her şey Olan Anamız

Hindistan'da Vedi döneminde Aditi, Ana Tanrıça'nın adlarından biridir. *Rig Veda*'nın bir cümlesi onu şöyle tanımlar:

"Aditi göktür; Aditi havadır.
Aditi anadır; babadır; oğuldur.
Aditi bütün tanrılardır ve beş tür varlıktır.
Aditi doğmuş olandır; Aditi doğacak olandır."[31]

Büyük Tanrıça bir bütün oluşturan kozmos üzerinde egemendir. Geçmiş ve gelecek bütün varlıklar ondan sorulur. Bir başka deyişle egemenliği zamanın ve uzamın sonsuzluğuna yayılır. Hénüz tek tanrıcılıktan söz etmek için erkense de, Aditi'nin öteki ana–tanrıçalar gibi, çok sayıda tanrısı bulunan panteonun birinci tanrıçası ve öbür tanrıların ondan doğduğu ana olması olgusu, bizi bu kavrama yaklaştırır. Evrenin birliğinin yanısıra yaşam ile ölümü, tek başına simgeler.

Eski Hint, Pers ve Doğu Avrupa dinlerinin ortak bir mitosu vardır: Suların tanrıçası olan Büyükana mitosu. Toprağı sulayan ve verimli kılan büyük ırmaklara onun adı verilir.[32] O aynı zamanda savaşlarda kimin öleceğini belirleyen kutsal güçtür, savaşların tanrıçasıdır.[33] Yukarı Antikçağ toplumlarında hayatta kalabilenlerin sayısı çok azdır. Bazı insanların doğup yaşayabilmesi, başkalarının ölümü ile mümkündür. Bu acımasız zorunluluğu ve yaşamla ölümün aynı sürecin iki yüzü olduğu düşüncesini kendinde cisimleştiren de yine Ana Tanrıça'dır.

Yaradılışla ilgili *Her şey* onda cisimleştiği içindir ki, pek çok yerde toprak ve doğurganlık tanrıları karşımıza *çiftcinsiyetli (bisexuees)* olarak çıkar: "O zaman tanrısallık, yaradılışla ilgili tüm güçleri kendinde toplar ve bu iki kutupluluk, karşıtların buluşması formülü, sonradan karşılaştığımız daha derin akıl yürütmelere temel oluşturur."[34]

Tanrıça'nın çiftcinsiyetliliği, onun doğurmak için kendi dışından hiçbir yardım almaya gerek duymayan Her şey olduğunu anlatmanın en açık ifadesidir. Tıpkı, sonradan onu izleyecek olan tek –erkek– tanrılı dinlerde Tanrı Baba'nın yaptığı gibi o da evreni döllenmesiz cücüklenmeyle yaratır.

Ana Tanrıça'nın böyle anlaşılmasının kadın ve erkekler arasındaki ilişkiler üzerinde sonuçları olmaması beklenemezdi. Kadın, Ana Tanrıça'nın insani karşılığıydı ve neolitik erkeği, kadın biçimin-

de bir tanrıya tapınıyordu. Günlük yaşamın çocukların kökeniyle ilgili inançları da, yaradılışta erkeğin ya hiçbir payı olmadığı ya da çok az bir katkısı olduğu düşüncesini doğrulamaktadır.

Mircea Eliade'a göre gebeliğin fizyolojik nedenlerinin bilinmesinden önce insanlar, analığın çocuğun doğrudan kadının karnına girmesiyle başladığına inanırlardı.[35] Çocukların doğum öncesi hayatlarına suda, kristallerde, taşlarda, ağaçlarda, mağaralarda ya da Ana Tanrıça'nın yüreğinde başladıkları ve sonradan bir "nefes" gibi insan ananın karnına girdikleri söylenegelirdi.[36] Bu açıdan bakıldığında babanın böyle oluşan çocukları meşrulaştırması ancak evlat edinmeye benzeyen bir ayinle olabilirdi.[37]

Tabii bize yine mitosların ve efsanelerin insanların duygularının ve bilgilerinin tümünü yansıtmadığı itirazı yapılacaktır. Nitekim Trobriandlılar üzerine yapılan son çalışmalar, doğal babalık konusundaki bilgisizlik iddiasının, gerçek anlamda bilgisizlikten çok bilineni inkar etme olgusundan kaynaklandığını ortaya çıkardı. Kaldı ki, gebelik sürecinin fizyolojik koşulları bilinmeden de babanın yaradılıştaki katkısını hayal etmek mümkündür. Ama bütün bunlar yaradılışın tek sorumlusu olarak —kozmosun ya da ruhların katkısıyla— kadınları gören ideolojik sistemin önemini azaltmaz.

Üremenin bir tür döllenmesiz cücüklenmeyle olduğu yolundaki bu inancı, psikolojik ve ideolojik açılardan bugün pek çok ilkel toplumda hâlâ uygulanmakta olan, erkeklerin lohusalık ayinine benzetmek mümkündür. Bu toplumlarda kadın doğum yaptığında baba da yatağa yatar. Bu baba için çocuğu üzerinde hak iddia edebilmenin yoludur. Çoğu zaman yattığı yerde doğurmayı taklit eder, acı çığlıkları atar ve normal hayatına doğumdan birkaç hafta geçmeden önce dönemez.[38]

Buna karşılık neolitik uygarlıkları yalnızca kadın —ananın yaratıcı gücünü kaale alırlar. Bu yanlılık —eğer olaya bu gözle bakı-

lırsa— söz konusu dönemin dinsel sistemine ve ekonomik yapısına derinden kök salmıştır. Kadınların ana olarak kutsallığı paleolitikte de bilinmekle birlikte, tarımın bulunması bunu önemli oranda artırmış olmalıdır. Artık toprağın verimliliği kadınların doğurganlığına bağlanmaktadır: Yaradılışın "Gizemi"ni bildiklerine göre, ürünün bolluğundan da kadınlar sorumlu olmalıdırlar.

Tarım kültürleri, ayinleri kadınlarca yürütülen "kozmik bir din"[39] geliştirir. Tarımsal üretimin kendi de bir ayindir, çünkü Ana Toprağın bedeninde yapılır ve çiftçinin tarıma uygun ya da uygun olmayan dönemlere uyum göstermesini gerektirir.[40]

Toprağın doğurganlığı ile kadının yaratıcı gücü arasındaki gizemli dayanışma M. Eliade'ın "tarımsal bilinç" dediği temel kurumlardan birisidir. Erotik büyülerin tarım üzerinde belirleyici bir etki yaptığını gösteren pek çok ayin vardır: Çıplaklık, zevk alemleri, anne sütünün tarlalara serpilmesi bunlardan ilk akla gelen birkaçı. Öte yandan hayat hakkındaki bütüncül anlayış gereğince, madem kadın doğurganlığı tarlaların verimini etkiliyor, bitkisel ürün bolluğu da kadının doğurma gücünü etkiler sonucuna varılmıştır. Ölülerin bu iki doğurganlık kaynağında yeniden hayata dönmelerini sağlayacak enerji ve maddeyi bulma umuduyla her iki sürece de katkıda bulunduklarına inanılır.

Ölülerin verimlilik ve tarımla ilişkili oldukları yolundaki inanç (ölüler de tohumlar gibi toprağa gömülürler)[41] da bir kez daha, Ana Toprağın her şeyden güçlü olduğunu gösterir ve buna bağlı olarak kadınların saygınlığı artar. Verimlilik ayinleriyle ölüm ayinleri sıkıca örtüştükleri için de kadınların tarımsal etkinliği sırasında yaşamın yeniden doğduğuna inanılır.

Dolayısıyla yaşamla, giderek zenginlikle ilgili olan her şey kadınlardan sorulur. Bitkisel verimliliğin, insan doğurganlığının kaynağı olan kadın, ayrıca —ölüleri korumadan önce— ölümden de koruyandır. Ellerinde haşhaş ve başka afyonlu bitkiler tutan Girit

tanrıçaları[42] gibi, kadınlar topladıkları bitkiler sayesinde hastalıkları iyileştirme gücüne de sahiptiler.

Elimizde siyasal güçleri hakkında fikir veren ciddi hiçbir kaynak bulunmamasına karşın, kadınların egemenliğinin bu kadar büyük olduğu başka hiçbir dönem yoktur.[43] Hepimiz savaşçı Amazonlar[44] ya da kocalarını öldürmüş Lemniyenlerle ilgili efsaneleri biliriz. Ancak bu kuraldışı örnekler kadın/erkek ilişkilerinin tarihsel modelleri olmaktan çok, bastırılmış öfkeleri boşaltmaya yararlar.

Günlük yaşam ile günlük yaşamın temsili arasında varolabilecek kopukluğa karşın, birkaç binyıla yayılan dinsel inançların çözümlemesi, her iki cinsin de belli bir saygınlığa sahip olduğu yolunda ciddi bir kanıttır. Bu bağlamda, neolitik dönemin daha çok, erkeklerin iktidarlarını oldukça karanlıkta bırakan, ananın egemenliği altında yaşanmış bir dönem olduğu görülmektedir.

Bu dönemde kadınlarla erkekler arasında varolan ilişkiyi anlayabilmek için başvurabileceğimiz yalnız iki kesin bilgi var elimizde. Birincisi erkeklerle ilgilidir. Paleolitiğin avcılık dönemiyle bronz çağında savaşların yayılması arasında geçen sürede, erkekler esas olarak hayvancılık, el sanatları ve tarımla uğraştılar. Bu yerleşik ve kuşkusuz önemli etkinlikler, avlanma ya da savaş sırasında olduğu gibi hayatlarını tehlikeye atmalarını gerektirmiyordu. Dolayısıyla başkalarına göre oldukça sakin olan bu dönemde erkek cinsinin eski saygınlığının önemli bir bölümünü yitirmiş olması olasılığı kuvvetlidir. Dönem, erkek tanrıların ön planda bulunmayışlarının da gösterdiği gibi erkeksi değerlerin yüceltilmesine elverişli değildi.

Elimizdeki ikinci kesin bilgi, neolitik toplumlarının açıkça dinsel bir nitelik taşımalarıyla ilgilidir. İnsan yaşamının dinsel – büyüsel uygulamaların ritmine göre bölündüğü, hep bir tanrıçaya yakarılıp adakların ona sunulduğu bir ortamda, tanrıçayı insanda cisimleştiren kadının, tanrıçayı cisimleştirmeyenler katında büyük

bir saygınlık edinmemesi beklenebilir mi? Binlerce yıl boyunca bir alışkanlık olarak yinelenegelen "Toprak Anamız" sözünün, sonradan "Göklerdeki Babamız"a yakarışın erkeğe sağladığı türden bir saygınlığı kadına sağlamamış olması düşünülebilir mi?

Her şeye kadir bir tanrının egemen olduğu her yerde, dünyayı erkeğin, aileyi babanın yönettiği doğrudur.[45] Neolitik kadının durumu ise aynı değildir, çünkü onun "egemen olduğu ama yönetmediği" söylenmiştir. Bununla birlikte, ekonomik etkinliğin sıkıca Ana Tanrıça'ya bağlı olduğu düşünülürse, erkeklerin kadınlar üzerinde zorlayıcı bir güç uygulamış olabileceklerini ileri sürmek hiç de kolay değildir.

Çift ya da Paylaşılan İktidarlar

Dördüncü binyıldan ikinci binyılın sonuna dek kadın erkek ilişkisi, sonraki dönemlerde bir daha görülmeyen belirli bir denge, hatta uyum dönemine girmiş görünüyor. Cinsler arası bu yakınlaşma her yerde aynı tarihte başlayıp bitmedi.[46] Kimilerine göre bunun başlangıcı, beşinci binyılda Jeriko'ya ve bunun yanısıra Tuna kıyılarına dek götürülebilir. Kimileri de söz konusu dönemin etkileri nin ataerkillik kurumunun başlangıcından sonra da, Yunan demokrasisinin doğuşuna dek sürdüğü kanısındadır. Babaya tanınan hakların annenin haklarını ortadan kaldırmadığı ya da kadın cinsinin özgürlüğünü yok etmediği bu özel duruma bu yüzden, "yarı-ataerkil" sistem denilmiştir. Ancak, henüz iyi bilinmeyen bu döneme verilen ad ne olursa olsun, elimizdeki belgeler, burada cinslerin birbirlerine karşılıklı saygı duydukları bir topluluk bulunduğu izlenimini veriyor.

Söz konusu dönemde erkek kadınla yakınlaşmış, bir zamanlar ona ait olan görev ve işlevlere katılmak istemiştir. Bir anlamda

bu yeni işbirliği, kadınların kendilerine özgü haklardan yoksun bırakılmalarının da başlangıcıdır ve tarih bunu doğrulamaktadır. Ama bu dönemi, salt gelecekte olacaklar açısından değerlendirmeyi reddetmek ve Birinin Öteki üzerinde üstünlüğünü dayatmak için uzun bir süre vereceği kavganın başlamasından önce yaşanan bir soluklanma anı olarak görmek de mümkündür.

Yeni bir kavram olan çift kavramı bu dönemde ortaya çıkar. Yavaş yavaş Batı Avrupa'dan Asya'nın doğusuna uzanan alanda, üremek ve üretmek için iki kişi olmak gerektiği kabul edilir. Henüz Ana Tanrıça'nın yerini Baba Tanrı almamıştır. Ama tapınma nesnesi artık bir tanrı ve bir tanrıçanın oluşturduğu çifttir. Kadınlar ve erkekler yeri ve göğü, Biri ve Ötekinin güçlerinin ayrıldığı eski şemaya göre değil, fakat herhangi bir işin yapılabilmesi için Birinin Ötekinin desteğinden vazgeçemeyeceği görüşüne uygun olarak aralarında paylaşırlar.

Üretim ve Üreme

Kimileri, erkeklerin yaptığı tarımı, altıncı binyılda Sümerlerde sabanın[47] bulunmasıyla başlatırlar. Bu tür tarım dördüncü binyıla dek Orta Doğu'nun tamamına yayılacak, fakat Batı'da ancak Homeros öncesi dönemde, İsa'dan onbeş yirmi yüzyıl önce ortaya çıkacaktır.

Bu geçişin kesin kronolojisi bilinememekle birlikte, erkeğin, eşine yorucu bir işte yardım etmeye oldukça erken bir tarihte başlaması olasıdır. Toprağı çapayla – çoğu zaman ağaçtan – kazarak bir karık açmak, toprağı kazmaya yarayan sopalarıyla yoğun bir uğraşı veren Fellahları gösteren Eski Mısır belgelerine bakılırsa oldukça zahmetli bir işti.[48] Tarımda insanların hayvan gücünden yararlanmaları, karasaban kullanmaları[49] ve hele tahtadan yapılma sabanın yerini madeni sabana[50] bırakması uzun bir süre gerektir-

miştir. Ancak kadınlarla erkeklerin tarım işlerini aralarında paylaşmaya başlamaları, karasaban kullanımının yaygınlaşmaya başlamasından önce olmalıdır. Çok yorucu toprağı sürme işi erkeğin, daha az yorucu tohum atma işi kadının, hasadı kaldırma ise ikisinin ortak işi idi. Bu paylaşım hem o dönemin dinsel – büyüsel ayinlerine uygundu hem de her 44birinin fiziksel özelliklerine saygılıydı.

Bronz çağında karasabanı tekniği gelişip köylünün emeğini tasarruf etmesine ve çok daha geniş alanları ekmesine[51] olanak tanıdığında, bir çift öküzün çektiği koşum kullanma usulü yerleştiğinde, tarım artık bir erkek işi olmuştu. Toprağı karan ucunun madenden yapılmaya başlanmasıyla sabanın mülkiyeti sadece erkeğin oldu. Tarla da onun mülkü idi. Kadına kala kala eski bahçesi kaldı...

Ancak erkek cinsinin, kökeninde kadınlara ait olan bir alana el koymasından önce, ekili tarlanın[52] verimliliği ile kadının doğurganlığı arasında kurulan yakın ilişki, tarım toplumlarının önde gelen bir özelliği olmayı sürdürdü. Demek ki kadın, verimliliği etkileme ve onu bölüştürmedeki saygınlığını koruyordu. Kadının bu gücü, ancak, kısa sürede erkek cinsel organının bir simgesi olarak görülmeye başlanan sabanın ortaya çıkmasıyla birlikte eski önemini yitirmeye başladı. Bundan sonra, toprağın verimliliği yalnız kadınlık ilkesinin değil, kadınlık ve erkeklik ilkeleri arasındaki işbirliğinin ürünü olarak görülecekti.

Kadınla toprak özdeşliği giderek topraktaki karık ile dişilik organındaki yarık arasındaki benzeşmeye indirgendi. Artık tohumlarla doğal bir yakınlığı[53] olan kadın değil, erkek, daha doğrusu onun tohumuydu. Fallus – saban erkeğe, onu toprağı dölleyen konumuna getirerek önemi gitgide artan bir rol verdi. Bununla birlikte o çağda henüz kadınların doğurganlık ve döllenme sürecindeki başat konumunu yadsımak olanaksızdı. Bu yüzden iki cinsin de döllenmede payı olduğu ve yaratıcılık için kadınla erkeğin çift oluşturmaları gerektiği inancı yerleşti.

Yüzyılın başında Avustralya yerlilerini gözlemlemiş bazı etnologlara[54] inanmak gerekirse, bu halklar üremenin fizyolojik koşulları hakkında henüz hiçbir şey bilmiyorlardı. Gebeliği cinsel birleşmeyle ilişkilendirmeden açıklıyor ve babanın rolünü gözardı ediyor ya da gözardı ediyormuş gibi yapıyorlardı.[55] Babalık yalnız toplumsal yönüyle bilinmekteydi.

Bugün birçok kişi etnolojinin kurucularının yorumuna karşı çıkmakta ve biyolojik babalığa ilişkin bilgisizliğin bir aldatmacadan başka bir şey olmadığını düşünmektedir. Ama sorun, tarihöncesi insanları söz konusu olduğunda geçerliliğini koruyor.

J. Przyluski ilk insanların bu konudaki bilgisizliğini veri kabul eder; çünkü, buluğa eren her kızın kızlığı yokedilmeliydi ama, döllenme ile erkeğin hareketleri arasında hiçbir ilişki kurulmamaktaydı, der. Ona göre insanların bu konudaki gerçeği görmelerine, hayvanları yetiştirmeye başlamaları yardımcı olmuştur. Bu yeni uğraşı sonuç alıcı biçimde yapabilmek için evcil hayvanların davranışını gözlemlemek gerekliydi. Böylece, çoğalmalarını sağlamak ya da engellemek için iki cinsi yaklaştırmak ya da birbirinden uzak tutmak gerektiği keşfedildi. Bir kez bu keşif yapılınca da bunun sonuçlarını kendilerine uygulamaları yeterliydi. Bunun sonucunda, gebelikle ilgili düşüncelerini değiştirdiler: Kadını gebe bıraktıran, yediği bir şey ya da dokunduğu bir şey değil, bedenine bırakılan tohum, erkeğin özüydü.

"Başlangıçtaki tek cinsli döllenme yerini iki cinsli döllenmeye bıraktı; hayatın sürebilmesi için iki cinsin işbirliği gerekmekteydi... Bu açıklama hukuk ve dini altüst edecekti. O zamana kadar çocuk yalnız anasına bağlıydı; doğumuna katkıda bulunan tohumun niteliğine göre bir hayvan ya da bitki idi. Bundan böyle çocuk babaya bağlanacaktı. Erkeğin yavrusuydu ve onun atalarının soyunu sürdürecekti."[56]

Przyluski bu tarihten sonra anasoyluluğun yerini babasoylu-

luğa bıraktığını düşünmektedir. Yine de, anılan toplulukların folklorlarına bakılırsa, böylesine köktenci bir dönüşüm herhangi bir direnme olmaksızın gerçekleşemezdi ve ancak yavaş yavaş yerleşti.[57]

Eski Yunan mitolojisinde, çocukların annelerine ait oldukları bir dönemin belli belirsiz izlerine rastlanır. Pierre Vidal–Naquet,[58] Atinalıları yabanlıktan uygarlığa geçiren, uygarlaştırıcı kahraman Kekrops mitosundan söz eder. Uygar Atina, bir önceki durumun tersi olarak sunulur. Uygar Atina'da kadınlar oy vermezler, çocuklar artık annelerinin adıyla anılmamaktadır ve Atinalı kadınların soyadları yoktur. Artık yalnızca Atinalı erkeklerin karısı ya da kızıdırlar. Oysa Klearkos'un deyişiyle, "eskiden, cinsel birleşmeler rastlantıya kalmıştı, kimse babasını bilemezdi, o yüzden de herkes, annesinin adıyla tanınırdı".[59]

Bu görüş erkeğin üremedeki rolünün bilinmediğini göstermese de, kadınların cinsel özgürlüğü sonucu biyolojik babanın bilinemeyişini ve anasoylu aile yapısının bu yüzden zorunlu oluşunu belirtmektedir. Bu da bildiğimiz ataerkil sisteme dayalı evlilik üzerine kurulmuş çift kavramının, çoğu zaman inanılmak istenenden çok daha yakın bir tarihte ortaya çıktığını göstermeğilimindedir. Kekrops'a[60] evliliği yerleştirmenin yanısıra, tarımın, yazının ve mülkiyet yasalarının keşfedilmesinin de atfedildiği hatırlanırsa, mitolojinin, babalıkla tarım uygulamaları arasında, günümüz öntarihçilerinin kurdukları ilişkinin aynısını kurduğunu görmemiz kolaylaşır.

Savaşın Ortaya Çıkması[61]

Paleolitik çağ boyunca tarihöncesinin avcıları silahlı ama barışçı bir yaşam sürdüler. Bulunan mezarlarda savaşın hiçbir izine rastlanmadı. Neolitiğin erken dö[illegible] fi[illegible]saz ve dağınık [illegible]

yısıyla barışçıydı. Paleolitiğin sonlarında, erkekler arası saldırganlığın izleri görülmekteyse de, bunlar bireysel olaylar olmanın ötesine gitmez ve henüz savaştan söz edilemezdi.

Savaşçılık belirtilerinin çoğalması ve toplu bir nitelik kazanması, tarımın artık egemen olduğu orta neolitik çağda gündeme gelir. Sebebi basittir: Yaşam ve beslenme koşulları nüfusun önemli ölçüde artmasına yol açar. Bu, köylerin kurulduğu ve üretimin arttığı bir çağdır. Ev eşyaları arasında erken neolitik çağda bilinmeyen büyük küplerin ortaya çıkması, daha yoksulların kıskançlığını çeken önemli besin maddesi stoklarının varlığını kanıtlamaktadır.

Kaynak birikimi aşırı nüfus artışına, o da yeni topraklara gereksinim duyulmasına ve topluluklar arasında toprak ele geçirmek için çatışmalar çıkmasına neden oldu. Fetih ve yağma giderek yaygınlaşan etkinlikler oldu.

Toplu mezarlarda savaşın izlerinin görüldüğü asıl dönem, neolitiğin sonu ve maden çağıdır. Bu döneme ait iskeletlerde çok açık örselenmeler ve cana kastın kesin belirtisi kabul edilebilecek, kemiklere saplanmış çok sayıda öldürücü ok yarası vardır.[62]

Savaş, hiç tartışmasız erkek cinsinin kullandığı, o cinse özgü bir zorlama yoluydu. Oklarla delinmiş iskeletler erkeklere aittir ve aralarında tek bir kadın iskeletine bile rastlanmamıştır. Tarımın gelişmesiyle birlikte savaşçılar avcıların yerini almış ve erkeklerin avcılığın gerilemesine koşut olarak yitirdikleri saygınlık ve iktidarı yeniden kazanmışlardır. Zamanla sitenin, tehlikeli ve soylu bir uğraşta uzmanlaşan saygın bir sınıfını oluşturacaklardı.

Ne var ki, mitoslar kadın savaşçıların öyküleri bakımından da oldukça zengindir.[63] Gezginlerin öyküleri de bu açıdan dikkat çekicidir.[64] Ama bu örneklerin pek çoğu her zaman doğrulanabilir, güvenilir değildir. Gerçekten de kadınlar rahatlıkla orduya katılmış, üniforma giymiş, ama ön saflarda çarpışmamış olabilirler. Yine de kadınların savaşa katıldıklarını mitoslardan çok tarihsel ola-

rak ortaya koyan, birbirinden çok farklı iki tip uygarlık vardır. Bunlardan birincisi, kadınların önemli bir rol oynamalarına izin veren yarın ataerkil Kelt uygarlığıdır.[65] A. Pelletier, Romalıların kadınların yönettiği halklarla karşı karşıya geldiklerinde duydukları hayretten söz eder.[66] Örnek olarak da Marius'la Ambronları İ.Ö. 102'de Aix–en Province'de karşı karşıya getiren savaşta kadınların oynadıkları role şaşıran Plutarcos'u gösterir: "Orada Romalıları kılıçları ve baltalarıyla karşılayan, öfke ve nefret çığlıkları atan kadınlar, bir yandan kaçakları durdurmaya çalışıyor, bir yandan da düşmanı kovalıyorlardı... Savaşçıların arasına katılıyor, çıplak elleriyle Romalıların kalkanlarını koparıp kılıçlarını ellerinden alıyor, bir yandan da bedenlerini paramparça eden yaralara yenilmez bir cesaretle katlanıyorlardı" *(Marius'un Hayatı*, 19, 9).

Kadınların "Amazon"ca davranışlarının ve en azından savaşlara katılmalarının ikinci örneği de Brezilya kültüründe bulunabilir.[67]

Ama her iki durumda da savaşçılar arasında ilkece kadınların da bulunması, erkeklerin bu etkinlikte başı çektikleri ve tarihsel olarak bunun onlara özgü bir alan oluşturduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz.[68]

Her zaman en erkeksi uğraş olarak algılanan savaş, analığın simetrik karşılığıdır ve erkeğe o çok muhtaç olduğu özgünlüğünü kazandırır.

Dinsel Dualizm

Dördüncü binyılın sonundan İkinci binyılın başına kadar olan dönemde daha önceden kutsallık alanında geçerli olan üçlü, yerini ikili bir düzene terkeder. Aynı dönemde yavaş yavaş çokkocalılıktan tekeşliliğe geçildiğine tanık olunur. Tanrılar arasında da terscinsli (heteroseksüel) çift kavramının, özellikle zengin tarım bölge-

lerinde ön plana geçtiği, buna karşılık kutsal üçlünün daha yoksul halklar arasında yaşayageldiği görülür.

Mısır'da kutsal çift ilk kez üçüncü binyılda ortaya çıkar. Osiris hem tohumların hem de suyun ruhudur.[69] Evrensel doğurganlığın büyük tanrıçası İsis'le evliliği suyun (Nil) toprakla birliğini simgeler. Aşklarıyla İsis ve Osiris tüm doğayı döllleyen güçtürler. Ancak A. Moret'nin aktardığı efsanede daha o sırada kadınların gücünün saptırılmaya başlandığı görülür. Gerçekten efsaneye göre insanlara beslenme ve dokumada yararlanacak bitkilerin, tarım ve sulama sanatının gizlerini veren, İsis değil, Osiris'tir.

Aynı tarihte Babil'de[70] tarım tanrıları erkek görünümü alırlar. Mezopotamya'dan Anadolu ve Suriye'ye uzanan yörede, kutsal çiftin yanısıra, genç, henüz tüyü bitmemiş, kısa eteklik giyen ve özel olarak tarım tanrısı rolünü üstlenen bir tanrının ortaya çıktığı görülür. Bir süre sonra bu genç tanrı, Büyük Tanrı'nın kimliğinde "özümlene"cektir. Bu tanrı, Büyük Tanrıça'nın sevgilisidir ve evrensel doğurganlığa o yön verecektir.

Hint–Avrupa mitolojilerinin hepsinde, Jupiter-Junon tipi, yani tekeşliliğe uygun evlilik birlikleri kuran[71] çiftler[72] oluşturma eğiliminin erken bir tarihte ortaya çıktığını görmekteyiz. Önceleri hayvanların efendisi olan tanrıça, ikiz erkek tanrıların eşi olduktan sonra, bu kocalardan biriyle bir çift oluşturmaktadır. Aynı cinsten bir yaşlı ve bir genç tanrıçanın[73] oluşturdukları, Demeter ve Kore gibi tanrıça çiftleri de zamanla yerlerini Astarte ve Adonis gibi terscinsel bir çifte bırakacaklardır.

İki cinsli kutsal çift, üremeyle ilgili düşüncelerin değiştiğinin kanıtıdır. Aynı cinsten iki tanrıça çiftinin simgelemeyi sürdürdüğü, üremenin salt kadın cinsine ait bir olay olarak görüldüğü dönem artık kapanmıştır. Bundan böyle ana, bir erkeğin dahli olmadan doğuramayacaktır.[74]

Ancak kutsal çift arasındaki güç dağılımı hâlâ kesinlikten

uzak görünmektedir. Eski üçlülerde tanrıça, erkek benzerlerinden daha üstün iken, ikililerde tersine erkek tanrının önemi giderek artmakta ve çoğu zaman eşinden daha güçlü olduğunu düşündürtmektedir. Tanrıların resmedilişinde karşımıza çıkan bu evrim, insanlar arası çift ilişkilerindeki iktidar dağılımı hakkında da yeterince bilgi vermektedir. Maden çağı ve tarihe adım atılan dönemin sanat eserlerinde kadınlara yer verilmekte devam edilmekle birlikte, aşk kavramından soyutlanması mümkün olmayan çift kavramının kadının iktidarında gerilemenin de başlangıcında yer aldığını teslim etmek zorundayız.

Kadınların saygınlığındaki bu gerilemeden önce, kadınlar ve erkekler arasında görece dengeli ilişkilerin varolduğu düşünülebilir. Tarihte kadın erkek ilişkilerinin kuraldışı bu dönemine, yerin ve göğün aralarında paylaşılması damgasını vurmaktadır. Üreyen ve üreten kutsal çift olarak kadın ve erkek birbirlerine, Batı dünyasında ancak çok uzun bir süre sonra yeniden ortaya çıkacak olan bir suç ortaklığı ve simetriyle bağlı idiler. Ne var ki, Kutsal'ın kadında da cisimleşebileceğini ve aşkınlığın mutlaka erkeklikle özdeş olmadığını unutturmaya çalışanların acelesi vardı.

Birbirinin İşine Karışma, Eşdeğerlik ve Cinslerin Eşitliği

Eski Yunan'ın arkaik dönemi üzerine yapılan yeni çalışmaların[75] ortak yanı, cinslerin birbirlerinin işine karışabildiklerini ve bu bakımdan bir belirsizlik bulunduğunu vurgulamalarıdır; ve söz konusu durumun İ.Ö. 5. ve 4. yüzyılların kimi dinsel ve toplumsal uygulamalarında sürmekte olduğu görülmektedir.

Jean-Pierre Vernant cinslere ilişkin belirsizliği, birbirlerini tamamlayan bir tanrıyla tanrıçanın, Hermes ile Hestia'nın ilişkilerini anlatan mitoslar yardımıyla gün ışığına çıkaran araştırmacılardan il

kidir.[76] Bilindiği gibi Hermes, seyahat tanrısıdır. Hestia ise insan türünün hayatını kurup örgütlemeye başladığı eviçi alanın, hanenin bekçisidir. Hestia "içerisi"dir; Hermes ise ele avuca sığmayan her yer demek olan "dışarısı". Hestia'nın alanı evdir. Hermes ise çalışmak, savaşmak, ticaret yapmak, kamu hayatına katılmak için dünyayı dolaşır. İlk bakışta onları her şey karşı karşıya getirir, ama J. P. Vernant bunun gerçek değil, görüntüde bir karşıtlık olduğunu, çünkü her tanrıya özgü özellikleri ötekinde de bulabildiğimizi göstermeye çalışır. Hermes aynı zamanda sürekliliği, Hestia ise hareketi ifade eder.

Bu belirsizlik evlilik[77] ya da yemek yemek[78] gibi belli başlı toplumsal kurumlarda da karşımıza çıkar. Vernant buradan, sabit ve hareketli, içerisi ve dışarısı vb kutupların yalnız eviçi kurumları arasındaki ilişkilerle sınırlı kalmayıp kadın ve erkeğin doğalarında yazılı oldukları sonucuna varır: "Ne Hestia ne de Hermes tek başlarına varolabilirler. İşlevlerini ancak bir *çift* olarak yerine getirebilirler, birinin varlığı, ötekininkini gerektirir, her biri ötekine zorunlu bir parçasıymışçasına bağlıdır. *Dahası, tanrılar arasındaki bu tamamlayıcılık*, her birinin içinde bir karşıtlık ya da *iç gerilim bulunduğunu varsayar ki*, onların tanrısal kimliklerine köklü bir ikircim veren de budur."[79]

Bakire bir tanrıça olan Hestia, zaman içinde sürekliliği sağlamak için aynı zamanda yaşam ve yaratıcılık kaynağı Ana olarak da görünmelidir. Uzam ve hareket tanrısı olan Hermes ise bir haneye yerleşebilmelidir. Biri yalnız Ötekinin tamamlayıcısı olmakla da kalmaz. Birinin bir parçası, zorunlu olarak Ötekinde yer almalıdır. Bu anlamda kadın ve erkek, birbirlerini daha iyi tamamlayabilmek için birbirlerine karşı çıksalar bile, birbirlerini anlamak ve ittifak yapabilmek için, birbirlerine benzemelidirler.

Cinslerin birbirinin işine karışması ya da birbirinin yerini alması durumuyla yalnız mitoslarda karşılaşılmaz; bunlara Yunan tiyat-

rosunda[80] ve kimi eğitsel geleneklerde de rastlarız. Vidal – Naquet[81] topluluğa kabul törenlerinde, Atinalı gençlerin yemin edip hoplit (savaşçı) üniformasını giymelerinden önce, "siyah klamyde" denilen bir kadın elbisesi giymeleri gerektiğini söyler. Buna karşılık genç kızlık konumundan kadınlığa geçiş de erkek giysisi ardına gizlenilerek gerçekleşmekteydi. Her iki durumda da genç erkek ve genç kız, her biri kendi grubuna kabul olup ona katılmadan önce, bir an için bile olsa, sanki insan doğasının cinsiyet açısından ikili yapısını vurgulamak istermişçesine, "Öteki"nin kimliğine bürünmeliydi.

Isparta'da da buna benzer, ötekinin yerini alma ayinleri yapılırdı: "Genç kız bir kadının ellerine teslim edilir... Kadın onun saçlarını kökünden keser, erkek elbisesi ve ayakkabıları giydirir ve onu karanlık bir odada, yalnız başına, bir hasırın üzerine yatırırdı."[82] Isparta'da cinslerin birbirinin işini yapmalarının mantığı, iki cinsin eşdeğerliliğine bağlıydı. Çok güzel bir makalesinde Nicole Loraux,[83] yatakla savaş arasındaki ilişkiyi, hoplitle yeni doğurmuş kadının, lohusanın eşit değere sahip olduklarını göstererek anlatır. Biri ve öteki, zamanı geldiğinde varlıklarının en iyisini verebilmek için spor eğitimi görmek zorundadırlar. Geleceğin savaşçısı açısından bu tür eğitim olağan olmakla birlikte, *Partenos*'ta spor çalışmaları yapar durumda resmedilen genç kızlarla gebe kadınlar, Isparta sitesine özgü, kuraldışı bir uygulamanın anlatımıdırlar.

Ancak Nicole Laraux savaşla doğumu eşdeğer gören aynı anlayışa, Atinalıların özel mezarlarında da rastlamaktadır. "Atina mezarlıklarında bulunan lahit kabartmalarında ölünün yaşantısı resmedilir; ölüm olayına iki istisna dışında hiç değinilmez. Bu istisnalar, bir askerin ya da bir lohusanın ölümüdür..."[84] Laraux ayrıca "Yunan sitelerinde evlilik yatağının alaya alınmazlığını" ve üreme yeri olan lochos'un aynı zamanda, hem tuzak hem de askeri birlik anlamına geldiğini hatırlatır bizlere.[85]

Eşdeğerlilik ve simetri bundan daha iyi nasıl anlatılabilir?

Medea'nın ağzından Euripides de doğurmayla savaşmanın eşdeğerliliğini onaylar. Kadın olmanın acısını anlatırken Medea: "Bize, onlar savaşta döğüşürken bizim evde tehlikesiz bir yaşam sürdüğümüz söylenir. Ne saçma bir düşünce bu. Bir kez doğurmak yerine üç kez kalkanımı kuşanıp ön safta yerimi alırdım"[86] diye bağırır.

Bütün bu tanıklıklara bir de klasik çağın sözleri ya da törelerinin tanıklığını eklemek gerekir. Örneğin katlanılan acı anlamına gelen ponos sözcüğü, hem dayanıklı olmayı öğrenen genç erkek, hem de doğum acısı için kullanılır. Bu mücadelede kadın erkekliğin kimi belirtilerini tersine çevirir. "Savaşa katılmak ve yurttaş statüsüne geçmek için Yunanlı erkek kuşak kuşanırdı; doğum yapan kadın ise kuşağını çözerdi... Tersine çevrinmeye karşın analığı savaşa yaklaştıran işaret, görüldüğü gibi aynıdır."[87]

Her iki durumda da kadın ve erkek acı çeker ve ölümle yüzyüze gelir. Dolayısıyla ikisi de aynı aşkınlık düzeyine erişirler. Aynı şekilde benzerlikleri, farklılıklarına baskın çıkar. Görünüşte birbirinin karşıtı olan bu iki edimle kadın ve erkek, onları cinsel özgüllüklerinde birbirinden ayıracak yerde, aynı insanlık kavramında birleştiren ortak bir deneyim yaşar.

Yunan söyleminin katılığı kadınları üreme alanına hapsedip erkeklerden ayırmakla birlikte, "kadınlık ve erkeklik özelliklerinin çevrinmez biçimde dağılmadığını Yunanlılardan daha iyi anlayan başka hiçbir halk yoktur: Hesiodos'ten Hipokrat'a insanlığı dişi – kadınlar, eril – erkekler, kadın – erkekler ve erkeği erkek yapan kadın türlerine ayırmaktan ne kadar hoşlandıklarını bilmiyor muyuz?"[88]

Her cinsin ötekinin işine karıştığını ya da cinslerin eşdeğer olduğunu söylemek aslında onların eşit olduklarını söylemenin değişik yollarıdır. Şimdi üzerinde durduğumuz arkaik çağda, kadınla er-

kek arasında, ne yasasız bir toplumun anarşisine ne de daha sonra göreceğimiz, bir cinsin ötekı tarafından ezilmesine benzeyen belirli bir kurumsal denge durumu vardı. Ataerkillik o dönemde ortaya çıkmış olsa bile henüz kadınları ezme aşamasına gelmemiştir. Evlilik değiştokuşlarının uyduğu kurallar çok serbesttir. Homeros'un ve kahramanlık efsanesinin dünyasında meşru eşle evlilik dışı birlikte yaşanan kadın (konkübin) arasındaki karşıtlık klasik çağda görülenden çok daha önemsizdir.[89] Davranış norm ve kuralları, sonradan 6. yüzyılın sonunda Atina demokratik sitesinde görülecek olan tek evlilik modelinden söz etmeye olanak bırakmayacak kadar geniş bir seçim alanı tanımaktadır.[90] Kadınların ait oldukları statülerin çeşitliliği, erkekler tarafından geliştirilmiş zorunlu bir modele uymalarını gerektirmeyen oldukça gevşek bir hiyerarşi oluşturur.

Bütün bunlar, aynı çağda başka toplum tiplerinde gözlemlenen cinsler arası karşılıklı saygıya uygun bir ortam yaratmaktadır. Vedi yazınında Ana Tanrıça Aditi ile büyük erkek tanrılar arasında aşağı yukarı eşit bir denge kurulduğu görülmektedir.[91] İ.Ö. 2000 – 400 arasında yazılmış belgeler (özellikle *Rig Veda*) Aryenlerin kadınlarına büyük saygı beslediklerini göstermektedir. Hindistan'ı işgal ettiklerinde ataerkilliği dayatmalarına karşın karıları serf değildi ve durumları sonradan yaşayacakları duruma göre çok iyiydi. Kızların doğumu sevinç kaynağı olur, eğitimlerine erkek çocuklarınki kadar özen gösterilir ve zeki kadınlar el üstünde tutulup desteklenirdi.[92] *Rig Veda* döneminde kadınlara askeri bilimler öğretilmekteydi. Aralarında savaş alanında seçkinleşen,[93] ardlarında büyük kraliçe anısı bırakan kadınlar vardı. Daha önemlisi, kızlara ne aile ne de toplum kaynaklı herhangi bir ayırımcılık yapılırdı. Erkek çocuklarla aynı cinsel özgürlüğe sahiptiler ve evlilik dışı çocuklar utanç konusu olmadan gerek aile gerek toplum tarafından benimsenirdi. Ataerkil sisteme dayalı olmakla birlikte Vedi kadınla-

rının statüsü, 17. yüzyıl Fransız kadınlarının statüsünden çok daha yüksek, daha özenilesi bir statüydü.

Romalıların İ.S. 1. yüzyılda Galya'yı fethetmelerine kadar, demir çağı boyunca Kelt kadınlarının durumu da üç aşağı, beş yukarı böyleydi. Kelt yasalarından öğrendiğimize göre, toplum o sırada ataerkil düzene geçmiş olsa bile "kadınların sahip oldukları ayrıcalıklar, aynı çağda yaşayan Romalıları kıskançlıktan çıldırtabilecek düzeydeydi. Kadınla erkeğin rolü arasında belirli bir denge vardı; söz konusu denge, birinin öteki üzerinde kurduğu üstünlüğe değil, her ikisinin de kendini rahat hissedebileceği bir eşitliğe dayalıydı".[94]

İşte kadınla erkeğin tarihinin ilk dönemi böyle bir eşitlikçi durumda kapandı. Birçok aşamadan oluşmasına karşın yaklaşık 30 000 yıl süren bu uzun döneme damgasını vuran tek bir şey vardı. O da, iş ve görevlerin cinsiyete göre bölüşülmesine karşın (aksini gösteren bir kanıt bulunamadı), söz konusu dönemin hiçbir aşamasında iktidarın cinslerden Birinin elinde toplanmış olması sonucu Öteki cinsin ezilmediği gerçeğidir.

Bireysel tiranlıkların olasılıkla hiç de eksik olmamasına karşılık, bir cinsin ötekini ezmesi için geliştirilmiş herhangi bir ideolojik sisteme rastlamadık. Paleolitikten demir çağına kadar, kadınlar ve erkekler işleri aralarında az çok adil biçimde paylaştılar, ama Birinin Ötekinin silik bir kopyasından başka bir şey olmadığı ya da daha kötüsü, Birinin Öteki için, kendini koruması gereken kötülük kaynağı olduğu bir durum yaşandığı izlenimi doğmadı. Kadın saygınlığının en üst kerteye vardığı dönemlerde bile, erkekler fizik üstünleklerinden yararlanarak Site'deki rollerini yerine getirmeyi sürdürdüler. Oysa tarihe adım atıldıktan sonra kadınlar siteden dışlanacaklardı.

Başlangıçtaki paleolitiği diğer çağlardan ayıran özellik olan iktidarların ayrılması durumundan, iktidarların paylaşıldığı son dö-

neme kadar, cinsler arası bir savaşın izlerine rastlamadık. Oysa bu savaş kısa süre sonra patlak verecekti. Ayrı olma dışlama değil, Birinin Ötekine karşılıklı olarak gereksinim duyması demektir. Sorumlulukların paylaşılmasına gelince, dayanışma ve karşılıklı saygının göstergelerinden birisi de bu olabilir.

Yine de bunun cinsler arası ilişkinin "doğal" durumu olmadığına inanmak gerekir. İki taraf arasındaki denge daima geçicidir, en ufak bir teknik ya da bilimsel buluşla ya da ideolojik altüst oluşla bozulur. Şimdi inceleyeceğimiz dönem bu tür değişmeler bakımından zengindir. Ve bundan böyle kadınlarla erkeklerin tarihi, çatışmalarının tarihi olacaktır; bir adım daha öteye giderek bu tarihin, Birinin Ötekini ortadan kaldırma mücadelesinin tarihi olduğunu bile söyleyebiliriz. Öyle ki, aralarındaki tamamlayıcılık ilişkisi, bir daha diriltilemeyecek ölçüde derin bir yara alacaktır.

İkinci Bölüm

Birinin Ötekinden *Yoksun* Kalışı

"Kadınlarla erkeklerin dünyası, ay'la güneş gibidir: Belki her gün birbirlerini görürler ama hiç karşılaşmazlar."

M. Mammeri

Şimdi anlatacağımız tarih, bölgelere göre üç ile dört bin yıl kadar sürmüş, bu dönemde ataerkil düzen mutlak olarak egemen olmuş, dönemin sonunda da dünyanın bir bölümünde çözülme yoluna girmiştir. Bu tarih, uygarlığımızın beşiği olan Doğu'da başlar ve Batı'da sona erer. Buna ataerkilliğin bugün dünyanın büyük bölümünde ve özellikle her şevin başladığı Orta Doğu'nun İslam ülkelerinde her yerden de fazla canlılığını koruduğu itirazı yapılacak olursa, bu itirazı, neolitik devrimin Batı'ya ikibin yıllık bir geçikmeyle ulaşabildiğini... ve asıl önemlisi, bir iktidar sisteminin yeryüzünün tek bir bölgesinde bile ölüme mahkum olduğunun ortaya çıkmasının, onun göreceliğini ve kırılganlığını göstermeye yeteceğini söyleyerek yanıtlarız.

"Mutlak"[1] ataerkilliğin kendini dayatması ve sürdürebilmesi için, her şeyden önce, bir dizi ideolojik koşulun biraraya gelmesi gereklidir. Hepsinin sonul amacı, erkek gücünü yerleştirmektir. İktidar kavramı bazı toplumlarda erkekliğe öylesine bağlıdır ki, belki de az önce yaptığımız gibi "güç"ten söz etmemiz yetersiz kalır; erkeklerin mutlak gücünden söz edilmelidir. Bu yüzden Cebelitarık'tan Japonya'ya uzanan bölgeyle ilgili olarak[2] "ataerkil despotluk"tan[3] söz edenler bile olmuştur.

Bu tür ataerkil sistemlerde, erkekler en önemli iktidarları ele geçirerek, aile ve site üzerinde, neredeyse her şeye kadir bir Tanrı gibi hüküm sürmekle yetinmezler. Bunlara ek olarak bir de, böyle si bir dengesizliği meşru kılacak bir inanç ve değer sistemi dayat

mak zorundadırlar. Cinsler arasında son derece katı bir hiyerarşi öngören anlayışın başlangıç noktası burasıdır. Eğer dünyayı ve karısını erkek yönetiyorsa, bunun nedeni, yaradılış ve yaradanın en seçkin temsilcisinin o olmasıdır. Ve eğer iktidarını acımasızca kullanıyorsa, bunun nedeni, bir zamanlar eşi olan kadının kimliğinde, sürekli tetikte bulunmasını gerektiren bir tehlikeyi cisimleştirmesidir.

Bir kez, kötü olan "Öteki"ne karşı iyiyi cisimleştirdiğine inanınca da, iktidarı sonuna dek kullanacaktır; çünkü böyle bir kullanım, belli bir din ya da ahlak anlayışınca peşinen haklı kılınmıştır. Ötekinin kötülüğünü kimseye zarar veremeyecek düzeye getirmek kutsal bir görev olur.

Neredeyse bir hiç durumuna getirilmiş olsa bile kadın erkeğin hayalinde sürekli bir tehlike kaynağı olarak kalır. Artık Kutsal'ı cisimleştirmese, üremedeki payı yok denecek düzeye indirgense, kendi hayatı ya da dünyanın gidişi konusunda karar alma olanağı kalmasa da, o hep, düzensizlik ve anarşi yaratan bir tehdit olarak görülecektir. Uç durumlarda Şeytanla bile özdeşleştirilir.

Ataerkil bir toplum kadın cinsine karşı ne kadar katı davranıyorsa, kadından o kadar korkuyor demektir. Bu korku öncelikle erkekliklerinin hadım edilmesi korkusudur, ama burada bitmez; buna bir de, erkeklerin kendi yararlarına kurdukları harika düzenin kadınların başlatacağı bir isyanla yıkılacağı korkusu eklenir. Kadınları dışlama mantığı, onları kadınların rekabetinden korur. Kendini öbür cinsle karşılaştırmayı yasaklar ve ona özgüllüğü konusunda güvence verir. Gerçekten kimse doğal olarak benzeşmeyen, türdeş olmayan, giderek köktenci şekilde farklı olan şeyleri birbiriyle karşılaştırmaz.

Görünüşe bakılırsa, erkekler boş yere korktular. Çünkü, şurada ya da burada tekil birkaç başkaldırı olayına rastlanmış ve bunlar anında bastırılmıştı ama, Tarih'te kadın cinsinin kalkıştığı bir

toplu ayaklanma girişimine hiç rastlanmadı. 2500 yıl boyunca kadınlar efendilerinin ideolojik sistemini benimsediler. Bunda herhalde, aralarından pek çoğunun, bedeli gözyaşı, kurnazlık ve nefret olmuş olsa da, edilgen, sorumsuz ve güven içinde olmayı, başka şeylere yeğlemiş olmalarının bir etkisi olmuştur. Erkeklerin korkularının aksine, ezilmekten kurtulmak için şiddete başvurma ya da düzensizlik yaratma gibi yolları kullanmadılar. Kendilerine özgü değer sisteminin, düzeni kendi yararlarına kullanmalarına izin verecek şekilde evrimleşmesinden yararlandılar. Biraz kaba bir şemadan yararlanacak olursak, Batı'da cinslerden birinin dışlanmasını gerektiren ataerkil mantık İ.Ö. 5. yüzyılda Atina demokrasisinde işlerlik kazanmış, bu mantığın sonunu haber veren gelişme de, demokrasinin herkes için geçerliliğini savunan Fransız Devrimi'yle başlamıştır diyebiliriz.

Bununla birlikte eski düzenin cenazesini kaldırmak hiç de kolay olmadı. Ataerkilliğin can çekişmesi ikiyüz yıl sürdü ve bu süre içerisinde kadın cinsinin sağladığı mahcup kazanımları, önemli gerileme dönemleri izledi. Ancak, bu şiddetli sarsıntılar ölüme mahkum sistemi kaçınılmaz sondan kurtaramayacaktı. Dün kadar yakın bir geçmişten söz ediyoruz... Ve böyle bir olayı kutlamak için kimse sokaklara dökülmedi. Belki fazla gürültü yapılırsa, ölünün dirilmesinden korkulduğu, belki de erkeklerin şaşkınlığı karşısında kadınların yüreği sızladığı için, olay kutlanmadan geçiştirildi...

1. Mutlak Ataerkillik ya da Tüm İktidarlara El Konulması

Ataerkillik yalnızca, erkek akrabalığına ve babanın gücüne dayalı bir aile biçimini anlatmaz. Söz konusu terim aynı zamanda kaynağını babanın iktidarından alan her tür toplumsal yapıyı anlatmak için de kullanılır. Böyle bir örgütlenmede site prensinin ya da kabile şefinin iktidarı, aile üyeleri üzerinde babanın sahip olduğu iktidarın aynısıdır. İkisi arasındaki benzerlik o kadar fazladır ki, yöneticiler kendilerinden rahatlıkla "halkın babası" olarak söz ederler.

Babanın ve onun yanısıra şefin sahip olduğu iktidar, toplumdan topluma değişir. Örneğin Afrikalı Maasailerde iktidarın XIV. Louis Fransası'na göre daha sınırlı olduğu söylenebilir... Ancak, ister liberal, ister tiranca olsun her yerde karar veren, denetleyen ve kendi yasasını uygulayan babadır. Ataerkil sistemin en hafif biçimi, babaların, ilgililerin onayını alarak ya da almayarak, kızlarını gelinlerle değiştokuş ettikleri durumda ortaya çıkar.[1] Zamanla kadınlar mal statüsüne indirileceklerdir. Alınıp satılırlar ve kocanın mülkü olurlar. En mutlak biçiminde ataerkil toplumun ayırıcı özelliği, kadın cinselliğinin çok sıkı şekilde denetlenmesidir. Kadın zinası erkeklerin korkulu rüyasıdır. Adını ve malını bir yabancının çocuğuna miras bırakma düşüncesi öyle bir dehşet uyandırır ki, böyle bir felaketle karşılaşmamak iç kadının kişiliği üzerinde akıl almaz baskılar uygulanır.

Tarihsel olarak ataerkillik, Orta Doğu'nun her tarafında, tunç çağında görünürlük kazanır. Tabii bu, kadınların değiştokuşunun Doğu'da olsun Batı'da olsun çok daha eski bir tarihte başlamış olabileceği gerçeğini dışlamaz.[2] Ancak mutlak iktidar[3] anlamın-

da bir iktidar sistemi olarak ataerkillik, kesin şeklini ve etkinliğini biraz daha sonra, gerçek bir din devriminin ardından kazanacaktır Soz konusu devrimle her şeye kadir Tanrı, bir zamanların tánrıçalarının yerini alır. Bin yıldan kısa bir sürede, Brahma, Yahuva, Zeus ve Jupiter, inananlara kendilerini insanlığın babası olarak dayatır ve anaları, reşit olmayan kişi konumuna düşürürler. Sanki babanın iktıdarını sağlama almak için Tanrı'yı erkekler icat etmiştir...

Kutsal İktidar: Tanrı Baba

Tanrının Tanrıçayı Kovması

Bir tanrı ve bir tanrıçadan oluşan kutsal çift içindeki denge kısa sürede bozuldu. Fitne, bir zamanların güzel uyumuna baskın çıktı ve kutsal güçler arası eşitliğe son verdi.

Yavaş yavaş ortaya çıkan bu dengesizliği gösteren en iyi örneklerden birisi, Toprak Ana Demeter ile kocası, cehennem tanrısı Hades'i ortak kızları Persefones'in velayeti için karşı karşıya getiren efsanevi kavgadır.[4]

P. Chesler'e göre Demeter, "kız evladını yanında tutmak ister, çünkü kızı özgür ve mutlu çocukluğuna son vererek erkeğin boyunduruğuna sokacak olan her tür evlilik onun gözünde bir felakettir".[5] Efsaneye göre Persefones adet gördüğü ilk gün olayı kutlamak için gelincik toplamaya çıktığında, babası Hades onu kaçırır ve yerin yedi kat altına kaçırır. Tabii bu Demeter'i çok öfkelendirir. Homeros'un şiirlerinden birinde Demeter'in kaçırılan kızının ardından onulmaz bir üzüntüye kapıldığı, gözyaşı döktüğü, yemeden içmeden kesildiği anlatılır. Bu, Büyük Tanrı'nın onu yerinden edecek olan tanrıya karşı ilk isyanıdır.

İlkçil kültürlerde bu mitosun aynı zamanda, doğmakta olan

eril iktidarın nüfusu kadın ağırlıklı bir topluluk tarafından yadsınmasını simgelediğini de düşünmektedir. Ona göre Demeter'in, genç kızın ırzına geçirilip kaçırılmasını haklı bulan ataerkil Güneş Tanrı'sına savurduğu tehditler bunun kanıtıdır.

"Eğer kızların doğal yazgısı bu olacaksa, o zaman tüm insanlık yerin dibine batsın! Eğer bu genç kız bana geri verilmezse, yeryüzünde ne ürün, ne tahıl ne de buğday kalsın!"[6]

F. d'Eaubonne, böyle bir çığlığın ancak çobanların erkekmerkezciliğini lanetleyen kadın çiftçilerin çığlığı olabileceğini ve yine böyle bir çığlığın ancak, sabanın ortaya çıkışından önceki bir tarihte, yani tarımın tümüyle kadın eliyle yapıldığı sırada duyulabileceğini söylerken haklıdır.

Büyük Tanrıça'nın o sırada hâlâ kayda değer bir gücü olmalıdır ki, "bu tarım şantajı sayesinde"[7] kızının yılın yarısında yeryüzüne dönmesini sağlayabilir. Hades'i paylaşımın haklılığına inandırarak bu çözümü sağlayan Zeus'tur. Tanrı ile tanrıça arasında varılan bu uzlaşma, aynı zamanda erkekle kadın arasında bereketli toprağın kullanımı için yapılan "sözleşme"yi simgeleyebilir.[8] Bu, F. d'Eaubonne'a göre "yarı–ataerkilliğin" başlangıcıdır.

Ancak Demeter'in başarısı kısa süreli olacaktır. İnsan toplumlarında meydana gelmekte olan dönüşümler, rüzgarın yönünü erkeklerden yana değiştirir. İlk neolitik toplumların yücelttikleri doğurganlık ve bereketli toprak tapınmasına tunç çağında başka dinsel kavramlar eklenecektir.

Savaşların yeni yeni kazandığı önem, üstünlüğü savaş beyine verecektir.[9] Avcının yayı yerini hançer ya da kılıça bırakır. Bunlar önemli kişilerin mezarlarında bulunan "törensel" nesnelerdir. Tunç çağında "Avrupa'nın (ama onun yanısıra Doğu'nun) birçok yerinde kahramanlara tapılmaya başlanır. Fizik güç göklere çıkarılır. Toplumlara sık sık savaşçı bir soyluluğun egemen olduğu görülür".[10]

Kahraman artık yalnız savaş beyi değildir. Tunç çağında "ateşi istediği gibi kullanabilen, dağları eritip kılıçlar, baltalar yapabilen maden ustalarının... ve yaratıcı güçlerin en yücesi olan güneş" in ayrı bir yeri olacaktır.[11]

Sonuç olarak, dünyanın ve ögelerinin efendisi olan kahramana tapınma, bundan böyle edilgen biçimde bağrına atılan tohumları kabul etmekle yetinen Toprak Ana tapınmasının yerini alır. Tunç çağına geçilen her yerde tanrıçanın, kutsal sahneden bütün bütüne çekilmeden önce ikincil bir konuma düştüğü görülür. Farklı kültürlerde tanrıça ya yavaş yavaş erkekleşerek tasfiye edilecek ya da erkek tanrı tarafından Panteon'dan kovulacaktır.

Örneğin Mısır'da Tanrıça İsis'in, artık tek başına hüküm süren Osiris'in kimliğinde eridiği görülecektir. Keltler arasında yeni düşünsel yapıların ortaya çıkışına, yeni mitolojik efsaneler karşılık verir. Eski bir kadınlık mitosu rahatsız edici olduğunda ya alay konusu edilerek gözden düşürülür ya da yerine bir erkek geçirilerek, rol ona devredilir. J. Markale, başlangıçta güneşin bir tanrıça değilse bile dişi bir güç olduğunu hatırlatır.[12] Şimdi ise güneş kahramanı, ilkel tanrıçanın yerine Güneş Tanrısı olurken, tanrıçayı da soğuk ve kısır bir yıldız olan Ay konumuna indirger. Aynı şey Kelt efsanelerinin Domuz ya da Yabandomuzu Tanrıçaları'nın da başına gelecektir. Başlangıçta bu tanrıçalar zenginlik ve sevgiyi simgelerlerdi. Sonradan erkekler iyi tanrıça imgesini geri plana atarak "kan ve pislik düşüncesiyle ilintili en bayağı cinsellik imgesini korumakla yetindiler. Aslında Domuz Tanrıça *'Pis (Dişi) Domuz'*a dönüşmüş ve çağdaş günlük dilde bu söze yüklenen gerçek ya da eğreltili tüm anlamları yüklenmiştir".[13] Yine Keltlerde, doğurganlık tanrıçası olan Ceylan Tanrıça, Geyik Tanrı yararına gözden düşer ve daha genel olarak hemen her önemli tanrıçanın yanında bir tanrının ortaya çıktığı görülür. Aynı şekilde Babil ve Asur tanrıçası olan zavallı İştar, Aştar adıaltında erkek tanrı olur. Benzeri düşüş

ler başka uygarlıklarda da yaşanır: Hindistan'da *Rig Veda* aryen ırkın atası olma ve ateşi bulma ayrıcalıklarını tanrıça Agira'ya vermekteyken, şimdi artık bu ayrıcalıklar erkek tanrı Agni'ye atfedilmektedir.

Trajedi duygusu gelişmiş Yunanlılar tanrılar arası bu kavgayla ilgili parlak tanıklıklar bırakmışlardır. Burada da eskiler gözden düşerken, Olimpos dini, analık tapınmasını gerileterek zafer kazanır.

Homeros'a atfedilen bir şiir Ana Tanrıça'nın yüceliğini şu sözlerle övmekteydi:[14]

"Ezgimde güçlü kökleriyle bizleri kucaklayan
Hepimizin anası toprağın şarkısını söylerim ben.
O yeryüzünde varolan her şeyi besleyen,
Kutlu atamızdır...
Biz ölümlülere hayat vermek de senin elindedir
Verdiğin hayatı geri almak da..."[15]

Sofokles'e gelindiğinde ise[16] erkek artık dünyanın en büyük mucizesi olmuştur.[17]

Aeskilos'un trajedileri de bir zamanların Büyük Tanrıçası'nın yenildiğini gösterir. Klytemnestre oğlu Oreste tarafından, annesinin öldürdüğü babası Agamemnon'un öcünü almak için öldürülür. Atina mahkemesinde görülen Oreste'nin davasında iki dünya karşı karşıya gelir: Annesini mi, yoksa kocasını mı öldürmek daha ağır bir suçtur?

Oreste'nin avuklatlığını yeni güneş tanrısı Apollon yapar.

Babanın anneye üstünlüğünü ve öcünü almanın haklılığını savunur. Ona göre kocası ve efendisini öldürmüş bir kadının ölümü, meşru olmasa bile bağışlanabilir bir suçtur.

Davanın öbür ucundaki *Eumenidler*[18] ise suçlayıcı konumdadırlar. Klytemnestre'nin ölümünün, eski ana değerlerine göre

öcünü almak isterler. Onlara göre Oreste, düşünülebilecek en ağır suçu işlemiştir. Temsil ettikleri kan bağı yasası gereğince Oreste'nin işlediği cinayet, kocasını, yani kan bağı olmayan bir yabancıyı öldürmüş olan Klytemnestre'nın cinayetinden çok daha ağırdır. Ana babadan daha değerlidir.

Athena yargıçlığı reddeder ve oyunu Oreste'den yana kullanır. Aslında baba hukukunun zaferini ilan ederek ana hukukunun hükmünün bittiğini gösterir. Ancak, başka dinlerden farklı olarak yeni gerçek, eskisine saygıyı ortadan kaldırmaz. Athena, Erinyeleri teskin eder ve onlara sonsuza kadar saygı görmek üzere kente yerleşmelerini önerir.

Arap tanrıçalarının yazgısı bundan farklı olmuştur.[19] Allah'ın sözcüsü Muhammed, peygamberliğini ilan ettiği sırada, Arap panteonunda pek çok tanrı vardı ve tanrıçalar hâlâ çok önemli bir rol oynamaktaydılar. Ibn Al Kalbi'nin İslam öncesi dinlerin anahtar belgesi olan *Putlar Kitabı*'nda 7. yüzyıl Arap panteonunun üç tanrıçası, Al Lat, Al Uzza ve Al Manat, tanrıçaların en güçlüleri olarak gösterilirler. Bunların en önemlisi olan Al Uzza, Arabistan'dan Mezopotamya'ya kadar her yerde saygı görürdü. Al Uzza, doğurganlığı denetleyen, Demeter'in benzeri bir Ana Tanrıça'ydı. Öteki iki tanrıça da Arabistan'ın her yerinde büyük saygı görürlerdi.

Bu tanrıçaların kutsallığı Muhammed açısından çetrefil bir sorun yaratmaktaydı. Allah'ın ve İslam'ın üstün gelmesi için onların ideolojik ve somut olarak tasfiye edilmeleri gerekmekteydi. Üç tanrıçanın adları güçsüz birer sözcük olmalıydı. Araplar düşüncelerinde onları önce "Allah'ın kızları"na dönüştürdüler. Ancak Allah'ın karşı çıkışları (Sizin erkek çocuklarınız olurken Tanrı'nın nasıl kızları olabilir ki?) sonunda hiçliğe indirgendiler.

Bir yandan tanrıçaların sözel varlığı yokedilirken bir yandan da tapınakları yıkılıyordu. Manat tapınağı Hicret'in 8. yılında yıkıl

dı: "Ali tapınağı yıktı ve içinde ne varsa el koydu." Kısa bir süre sonra öbür iki tapınak da yıkılacak ve Allah iktidarını ancak bundan sonra yerleştirebilecekti.

Klasik Yunan'da geri plana itilen, İslam'da varlığına el konulan tanrıça, Yahudiler'de tümüyle gözden düştü. Adem'e boyun eğmeyi reddettiği için cehenneme gönderilen güçlü Lilith ile, "Tanrı'nın kadınsı imgesi olmak yerine Adem'in güdük bir kopyasından başka bir şey olmayan"[20] aciz kadın Havva arasında, kutsanabilecek bir tanrıçaya yer yoktu. Tersine, kadın gücünün her biçimi kötülükle, uğursuzlukla eşanlamlıydı.[21]

Baba Din

Yaradılış Kitabı şu ünlü sözlerle başlar: "Başlangıçta *Tanrı* (Elohim), *Göğü ve Toprağı yarattı*. Ama *Toprak boş ve çoraktı*, uçurum kapkaranlıktı, Tanrı'nın ruhu suların üstünde geziniyordu."[22] Burada herhangi bir tanrıça izine rastlanılmadığı gibi, Yahudilerin Tanrı'sı, toprağı doğurganlık özelliklerinden yoksun, "boş ve çorak" yaratmaktadır. Birinci sırada, sözün gücüyle yaratan "Ruh" vardır. "Aydınlığı yarattım" der ve ortalık aydınlanır.[23]

Bu yeni yaratma sürecinde Toprak Ana'nın şehvetine gerek kalmamıştır. Olsa olsa, kutsal Sanatçı'nın Adem'i biçimlendireceği "kil" olarak işe yarar.

Yaradılış'ın onikinci ayrımıyla yeni bir din dünyasına adım atarız. İsrail dininin tarihi İbrahim ile başlar; Tanrı onu İsrail halkının Ata'sı olmak için seçer ve Kutsal Toprakları ele geçirmekle görevlendirir. Sonsuz Güç'ün ona söylediği ilk sözler, toplumsal ve gerçek babanın yerine kutsal Baba'yı koyması için bir davettir: "Yurdundan, doğduğun yerden, babanın evinden uzaklaş..." Bu da, İbrahim'in yaşadığı dönemde,[24] Kalde uygarlığında babasoyunun, anasoyuna galip gelmiş olduğunu (annenin adı bile geçmemekte-

dir) göstermektedir. Zaten Yahudilerin atalarının da patriyarşların (aile reislerinin) törelerine uyma olasılıkları yüksektir.

Yahudi dini tam anlamıyla bir patriyarş dinidir. Yaradılışta sık sık söylendiği gibi "babanın tanrısı"nı kutsaması başlıca özelliğidir. "Başlangıçta 'babanın tanrısı' oğulların tanıdıkları en yakın Ata'nın tanrısıydı. Ata'ya yapılan gönderme bir tür akrabalığı doğruluyordu."[25]

Başlangıçta bu, ne belli bir tapınağa ne de bir toprağa bağlı olmayıp yalnızca birlikte dolaştığı ve koruduğu bir insan grubuna bağlı olan göçebelerin tanrısıydı. İncil'in insanları vahadan vahaya dolanan, çadırda yatan ve sürülerinin ürünleriyle yaşayan insanlardı.

İbrani halkının tarihinin sürü besleme tekniklerine belirli bir saygınlık atfettiği, buna karşılık toprağı lanetlediği söylenmiştir. Sonsuz Güç, Habil'in adaklarını kabul eder, ama Kabil'inkileri etmez: Çoban çiftçiden üstündür.[26]

Oysa çoban hayatı tarımsal yerleşikliğin tersine, kadın cinsine değer vermeye yatkın değildir. İncil'in kadınla ilgili olarak "evinin efendisi, çocuklarının anası"[27] deyimini kullandığı, İsrail'in dört "Matriark"ından[28] (Ana'sından) sevecenlikle söz ettiği söylenmiştir; ama Tanrı Izak'ın kurban edilmesini buyurduğunda, babaya seslenir. Yaradılış metninde[29] Sarah'dan bir kez bile söz edilmez. Ve eğer Bilgelerin dediği doğruysa, Sarah bu yüzden duyduğu kederden dolayı ölebilirdi.

İncil ailesi "içten evlenir (endogam), babasoyludur, babaerkildir (ataerkil), babevinde yaşar, geniştir ve çokkarılıdır... Baba, taptığı Tanrı gibi, evinde yaşayan kadınlar ve erkekler üzerinde her türlü hakka sahiptir. Bazı durumlarda çocuklarını satabilir ya da adak olarak sunabilir".[30]

Musa yasasının baba mutlakçılığını sınırlamaya ve beşinci emrin[31] anne ile baba arasında eşitliğini kurmaya çalışmasına karşın

ananın yeniden tapınma nesnesi olabilmesi için Hristiyanlığın ortaya çıkmasını beklemek gerekecektir.

J. Markale, Bakire Meryem tapınmasının gerçek bir devrim olduğunu söylerken haklıdır: "Babacıl (patrenalist) toplum Ana Tanrıça'yı yoketmiş ve yerine, zaman zaman zora başvurarak savaşçı ve üstünlüğünü korumada kıskanç bir Tanrı Baba'yı koymuş olabilir ama halk onu Tanrı'nın ve insanların anası olarak her zaman anılan, her yerde varolan ve hep yüceltilen biri olarak yeniden yaratmıştır."[32]

Meryem tapınması yalnız anneye gösterilen saygının işareti olarak görülemez; asıl anlamı, insanlığı yitişe sürükleyen eğer bir kadın (Havva) idiyse, onu kurtaranın da bir başkası (Meryem) olduğu yolunda verdiği mesajda aranmalıdır. Bunu yapmakla kadına yeniden saygın bir yer veriyor, kötü ve tehlikeli olarak dışlananın yeniden kurtarıcı olabileceğini ve kutsanabileceğini kanıtlıyordu. Bu arada İsa'nın etten kemikten yapılma bir babası bulunmadığını ve insanlarla olan tek bağının anasoyundan kurulduğunu da hatırlatalım: "İsa, babanın hiçbir rol oynamadığı, ginekokratik (kadın iktidarına dayalı) bir toplumun en saf örneğidir. Aziz Yusuf, benzerlerini Okyanus toplumlarında gördüğümüz türden, çocuğa bakan, onu seven, ama onun ötesinde bir şey olmayan bir babadır."[33]

Bakire, tıpkı bir Ana Tanrıça gibi, onun içine giren bir ruh tarafından gebe bırakılmıştır. Çağdaşlarından farklı olarak o, yalnız bir erkeğin kölesi olmadığı için değil, dahası, Tanrı'nın çocuğunu dünyaya getirirken bile bir erkeğe gerek duymadığı için özgür bir kadındır.

Ne var ki, Meryem tapınmasının başlangıçta, babacıl bir ortamda anneye gerçek rolünü yeniden verme girişimi, o anlamda gerçek bir devrim olması, resmi Kilise'nin kısa bir süre sonra kavramın anlamını boşaltma girişimini başlatmasına engel olamamıştır.

Kilise Meryem'i, kadınlık özelliği yalnız kendini feda eden, edilgen, "oğluna köle" olmuş, acılı bir ana olmakla sınırlı bir varlık yapacaktır. Havariler ve Kilise'nin öbür "babaları", Meryem'i kızkardeşlerinden ayırmak, böylece kadınların asıl Havva ile olan akrabalıklarını vurgulamak için ellerinden geleni yapacaklardır.

Aziz Augustin de kadının kötü olmasına yol açan şartları sıralayarak bu konuda büyük sorumluluk taşıyan kişilerden biridir: "Kötülük dolu, kıskanç ve ne kararlı ne de tutarlı bir yaratık... (olan kadın), bütün tartışmaların, kavgaların ve haksızlıkların kaynağıdır."[34] İşte bu kesin mahkumiyet, Orta Çağın sonuna kadar, bıkılıp usanılmadan tekrarlanacaktır...

Gerçekte İsa'nın kadınlara yönelik mesajı, Havarileri ve bastırılan devrimin tohumları tarafından saptırıldı. Bu noktada baba dini, hem de çok uzun bir süre için baskın çıkmıştı. Ataerkil ortamdan gelen baskılar kadınlığın durumunda en ufak bir değişiklik sağlanabilmesi, hatta yalnızca kadın imgesinin az da olsa düzeltilebilmesi için fazlasıyla ağırdı. Patriarşların Tanrısı, İsa'yı izleyenler arasında bile egemen olmayı sürdürdü. Havva efsanesi çok uzun bir süre daha Meryem örneğini gölgede bırakacaktı.

Yaratıcı Güç: Tanrı Baba

Tarihöncesinden tarihe geçişte babalıkla ilgili iki imge belirginleşti.[35] Anasoylu toplumlara özgü diyebileceğimiz toplumsal babalığın yerini biyolojik babalık aldı. Ancak birinden diğerine geçilirken gerçek bir ideolojik devrim de gerçekleşti. Babanın mutlak gücü, annenin gücünün yerine geçti. Artık yaratıcı gücün özü babanın elindeydi.

Ataerkil toplumlara özgü dünyanın yaradılışıyla ilgili mitoslar, babanın üstünlüğünü daha da artırdılar. Baba artık çocuğa göre eskiden annenin elinde bulunan gücü ele geçirmekle kalmamış, kadının da yaratıcısı olmuştu. Mitoslarda bu tema sık sık ve birbirinden son derece farklı üç ataerkil toplum olan göçebe Yahudiler, Atina demokrasisi ya da Yeni Zelanda'nın Maorilerinde sık sık karşımıza çıkıyor.

Yahudi–Hristiyan uygarlığında Adem, erkek bir Tanrı tarafından, herhangi bir kadınlık ilkesinin hiçbir müdahelesi olmaksızın yaratılmıştır. Daha sonra Adem yalnız başına sıkıldığı için Yahuva onu uyutur ve kaburgalarından birinden Havva'yı yaratır. Bu anlamda kadın, iki kez, erkeğin çocuğudur. Kadın, "Tanrı" tarafından, "erkeğin" bedeninden yararlanılarak yaratılmıştır. Simgesel olarak Adem'in kaburgası, ana rahminin eşdeğeridir. Eğer Havva'nın yaratıcısı Tanrı ise, Adem de onun anası, daha doğrusu hem anası, hem babasıdır. Erkeğin "döllenmesiz cücüklenmesi" (partenogenez), Adem'le Havva arasındaki niteliksel farklılığı haklı kılar. Adem Tanrı'nın kendi imgesine göre yarattığı oğludur, Havva ise yalnızca erkeğin kızıdır[36] ve bu niteliğiyle Tanrı'ya eşinin olduğu kadar yakın değildir. Doğurmak onun için bir kahır olacaktır. Adem Havva'yı uykusunda, bir rüya gibi yaratmışken, Havva Adem'in çocuklarını bir kabusta gibi, acı içinde doğuracaktır. Adem Tanrı'nın imgesine yaraşan temel, tinsel rolünü korurken, Havva'ya maddi, önemsiz bir rol düşer. Yaşamı sürüdüren etken Adem olurken, Havva ölüm etkeni olacaktır.

Yeni Olympos mitolojisinde de Zeus, başlangıçtaki Toprak Tanrıçası'nı tahtından indirmiş, onun üreme gücünü bile kendine maletmiştir. Hesiodes'in[37] anlattığı biçimiyle Athena'nın ünlü yaratılış mitosunu anımsayalım. Zeus'un sevgilisi Metis Athena'yı doğurmak üzereyken her şeye kadir Tanrı anneyi ve karnındaki çocuğu yutar. Çocuk Zeus'un kafasından doğacaktır. Aynı serüven

Dionysos'un da başına gelir ve Zeus bu kez de çocuğu yıldırımla çarparak annesinin karnından alıp oluşumunu tamamlaması için kendi kalçasına yerleştirir.

Athena, "çok güçlü bir babanın kızıdır". Aeskilos'a göre "her şeyini babasından almıştır"[38] ve annesi yoktur. Homeros'a göre de sadece Zeus'tan olmadır ve her şeyiyle ona aittir. "Bir ana karnının karanlıklarında beslenmediği için hayatını (borçlu olduğu) bir annesi olmayan"[39] Athena, Panteon'un tek önemli tanrıçasıdır ve cüret, irade, cesaret gibi erkek erdemlerinin hepsine sahiptir. Savaşçıya kavga sırasında yol gösterir ve kahramanca eylemlere kanat gerer, ama sevgi ve kadınsı erdemler ona yabancıdır. Çok güçlü bir Tanrı'nın kızı olan Athena'nın kendisi de, Demeter'in kızı olmaktan çok, kadınsı görünüm taşıyan bir tanrı sayılır. Doğurgan değildir.

Polinezya da bize, bunlara çok benzeyen, son derece büyüleyici bir mitos malzemesi sunmakta. Yeni Zelanda Maorilerine göre:

"Dünyanın sisler içindeki uzak başlangıcında gök ve yer şimdi olduğu gibi ayrılmış değildi. Gök Baba *Rangi* ile Toprak Ana *Papa* aşk birleşmesinde birbirlerine öylesine sarılmışlardı ki, her yer kapkaranlıktı... Hiçbir tohumun gelişemeyeceği bu karanlık dönemde, çiftin çocukları da Toprak Ana'nın koltuk altlarında büzülmüş olarak durmakta idiler... *Hepsi erkek cinsinden* olan 70 çocuk karanlıkta geçirdikleri bu sıkıcı hayattan bıktılar ve aralarından biri, Tane, annesiyle babasını birbirlerinden ayırmayı önerdi."[40]

İşte dünyanın yaradılışı böyle başladı ve burada en önemli rolü Tane oynadı. Söylenceye göre Tane ve erkek kardeşleri, anababalarından kurtulunca insanı yaratmak için dişi ögeyi aramaya koyuldular. Sonunda Tane "Toprak Ana'nın bedeninden bir parça koparak onu kadın biçimine soktu, sonra da, burun deliklerinden, ağzından ve kulaklarından üfleyerek ona can verdi".[41]

Tane'nin bu kadından, Hine'den kızları oldu ve bunların en büyüğü olan Hine Titama ile evlendi. Ondan da pek çok kızı oldu. Ama bir gün Hine Titama ona babasının kim olduğunu sordu. Gerçeği öğrenince o kadar etkilendi, o kadar üzüldü ki, bu dünyayı terketmeyi seçti ve gecenin büyük ecesi oldu.

S. Dunis haklı olarak, Maori mitosunun dünyanın yaradılış serüveninin tüm onuruna el koyan ve kadınları ölümle özdeşleştirerek bu serüvenden kovan erkeklerin uydurdukları bir öykü olduğunu söyler. Bundan önceki iki mitosta olduğu gibi burada da kadının Yaratıcısı bir Erkek Tann'dır ve kadın Yaradılışın ikincil ya da en azından geri planda kalan bir öğesidir.[42] Athena doğurmaz, Havva ve Hine Titama ise evrene ölümü getirirler: Birisi bilerek kötülük yapar (tensel günah ?), diğeri ise ensestten tiksinir: Kadınlığın temsil ettiği iki ölümcül tehlikenin örnekleridir bunlar.

Kadının zorunlu bir kötülük olarak görüldüğü pek çok ataerkil toplum vardır. Erkekler kadınlardan vazgeçemedikleri için, onlara ait alanı olabildiğince daraltmak, güçlerini en aza indirmek ve kendileriyle ilgili imgenin tersini dayatmak için ellerinden geleni yapacaklardır.

Bundan böyle cinsler arası tamamlayıcılığa olumsuz bir gözle bakılır. Tanrının yarattığı erkeğe düşen İyiliği cisimleştirmektir. Şeytansı bir yaratık olan kadının payına ise Kötülük düşer. Yunan felsefesi bunu kendi diline, biçim ve madde olarak çevirecektir.

Üremedeki Erkek Üstünlüğünün Felsefi Savunusu

İşe felsefe karışmadan çok önce, Yunan mitolojisinin soyun yalnız babadan sürmesi dileğini açıkça dile getirdiğini gördük. Öte yandan Yunanistan'daki aile sisteminde *Epikleros*[43] denilen ve bu düşü gerçekleştirmeye yaradığını düşünebileceğimiz olağanüstü bir

kurum vardı. Jean – Pierre Vernant benzeri uygulamalara Hindistan'da da rastlanıldığını söylemektedir. "Hindistan'da olduğu gibi Yunanistan'da da erkek çocuğu olmayan bir babaya kızı tarafından, babasının Kleros'unu devralacak bir oğul verilmesi olayına bu ad verilirdi. Babasının ölümünde kız Epikleros olurdu."[44] Epikleros, akrabalığın babasoyundan devamını sağlamak için babasının en yakın akrabası olan erkekle evlenmeliydi.

Bu evlilikten doğan çocuk kendi babasının değil, anne tarafından büyükbabasının soyunu sürdürürdü. Böylece büyükbaba, soyunu sürdürme düşünü, gerek simgesel gerekse kurumsal olarak yabancı bir kadınla evlenmek zorunda kalmaksızın gerçekleştirmiş olurdu. Ancak, ne kadar anlamlı olursa olsun, bu kurum Yunan evlilik sisteminde daima olağandışı bir nitelik taşıdı ve dolayısıyla babanın *ubris*'ini tatmin etmekten uzak kaldı. Aeskilos[45] erkeklerin kendi soylarının devamını, kadınlığın bu alandaki denetiminden tamamen kurtarma yönündeki köklü isteklerinin sözcülüğünü üstlenmiştir. *Eumenidler*'de yeni gerçekleri Apollon'un ağzından şöyle dile getirir:

"İnsanın çocuğum dediği yaratığı *yaratan anne değildir*: Anne, karnına giren tohumu besleyip büyütmekten başka bir şey yapmaz. *Çocuğu yaratan erkektir*; kadın, genç fidanı bir yabancı gibi korur... Burada bulunan, Olimposlu Zeus'un kızı tanrıça da (Athena) buna tanıktır..."[46]

Ancak Aeskilos'un sözleri bilinen bir gerçeği doğrulamaktan çok, o gerçeği yadsımaya ve bunun için büyüden bile medet ummaya hizmet eder görünüyor. Mitolojiden dem vurmak, giderek akla daha fazla değer vermeye başlayan insanları inandırmaya yeterli değildi. Büyük trajedi yazarının dile getirdiği ideolojik değişmeyi "akıl yoluyla doğrulama" işini, bir yüzyıl sonra Aristotoles[47] üstlendi.

Bunun için hem metafiziğin hem de kurucusu olduğu doğal

tarihin silahlarını kullandı. Aynı anda hem üremede asıl önemli etkenin erkek olduğunu, İnsanlığın onun soyundan sürdüğünü, hem de kutsal ilkeyi erkeğin taşıdığını kanıtladı. Üremede biçimi erkek verir, kadınsa yalnız maddeyi sağlar. Üreten ve harekete geçiren ilke, "bir başkasında dölleyen varlık"[48] olan erkektir. Kadın ise edilgen olarak döllenmeyi bekler. Erkek zanaatçıdır, kadınsa zanaatçının çalıştığı malzemesidir.

Böylece, canlı bir varlığı insan yapan kutsal ilke olan ruhu erkeğin sağladığını da anlamış oluyoruz.[49] Bu durumda erkek, maddesi biçim ve akıldan yoksun olan kadına göre tabii daha üstün olacaktı. Kadının sağladığı maddeye insan biçimini veren erkek olunca, Aristotoles'in sık sık tekrarladığı "erkeği dölleyen erkektir"[50] cümlesini anlamak kolaylaşır. Aristotoles zaman zaman erkeğin üstünlüğünü vurgulamak için "kadın da erkekten doğmuştur"[51] der.

Filozof metafizik kuramını,[52] aynı yöndeki biyolojik[53] düşüncelerle tamamlayacaktır.

Tohumu veren spermdir. Ancak dişinin spermi yoktur, o sadece üremeye uygun bir yer, bir ortam sağlar. Tohumu bulunmayan dişi, üremeye yaşamın oluşması için gereken sıcaklıktan yoksun hammaddeden (adet kanı) başka bir katkıda bulunmaz.

Böylece annenin rolü iki kez değersizleştirilmektedir. Çağının insanları gibi Aristotoles'in en fazla kanıtlamak istediği şey, "kadının kendiliğinden yaratamadığıdır";[54] bir başka deyişle, eskilerin döllenmesiz cücüklenme konusundaki inançlarını yıkmak ister. Zaten eğer dişinin ruhu erkeğinkinin aynısı olsaydı, kendi başına üremesi gerekmez miydi? Bunun yanıtı basittir: Kadın erkeğinki gibi bir ruha sahip değildir. Öğrenme yeteneği çocuğa ancak erkekten geçer.

Metafizik ve biyolojide aranan bütün bu doğrulama çabalarına karşın, Aristotoles'in eski dönemlerde kadının doğurganlığı

inancının yerine erkeğin "döllenmesiz cücüklenmesini" koyduğunu söylemek doğru olmaz. Filozof sözlerin aynılığıyla oynayarak sık sık insanı erkeğin yarattığını* söylese de, üremenin dişinin rahmi olmadan gerçekleşemeyeceğini iyi bilmektedir.

Dişi ilkeyi tümüyle ortadan kaldıramayacağını bildiği için de onu bir başka yoldan değersizleştirmeye çalışır. Madde ilkesi yalnız bozulmadan[55] sorumlu olmakla ve evrene ölüm getirmekle kalmaz; doğuştan sakatlıkların, canavarsılığın sebebi de odur. Böylece, doğuştan sakat çocukların sorumluluğu açıkça anneye atfedilir.

Dar anlamda canavarsılık yeni doğmuş bebeğin onu yaratanla aynı türden olmaması durumu için geçerlidir.[56] Çocuğun yaratıcısına benzememesi ise geniş anlamda canavarsılık yakıştırması için yeterlidir: Bu durumda, doğan çocuğun erkek değil, kız olması onu bir canavar yapmaya yetecektir.[57] "Kız çocuk, sakat bir erkektir",[58] onu bu duruma getiren erkeklik ilkesinin zaafıdır.

Spermin adet kanını doğru dürüst "biçimlendirecek" kadar güçlü olmadığı düşünülür.

Aristotoles'in, adına dişi denilen bu canavarın cinsler arası farkı korumak için gerekli olduğunu söyleyerek kendini avutması bir aldatmacadır; çünkü aynı Aristotoles dişiyi, yani kadını insanlığın başarısızlığı olarak sunar.[59] Aristotoles'le birlikte, annenin yaratıcı gücünden ve kadınlığın saygınlığından geriye hemen hiçbir şey kalmaz. Kadınlara reva görülen durum da bunun doğal bir çıkarsamasıdır.

Hint toplumunun davranışına uzun bir süre yön veren Manu yasalarının[60] kesin olarak kabul edilmesinden sonra Hindis-

* Eski Yunancada, bugün birçok Batı dilinde olduğu gibi, erkek ve insan aynı sözle (Fransızca'da *l'homme*) karşılanır. (Ç.N.)

tan'da da aynı sürecin işlediğini görüyoruz. Bu yasa, tohum kuramıyla toprak kuramı arasındaki düşünsel çatışmaya uzun süre aranan yanıtı getirdi. Sorulan soru şuydu: "Üstünlük kimdedir? Tohumu alan toprakta mı, yoksa toprağı dölleyen tohumda mı?" Bilge Manu bu soruya şu yanıtı verdi: "Kadın yasaya göre tarladır ve erkek de tohumdur... Erkeğin üreme gücünü kadınınkiyle karşılaştırırsak, erkeği üstün ilan ederiz, çünkü canlı varlıkları birbirlerinden ayıran eril gücün izidir..."[61]

Kur'an da ekilen tarlayla kadın arasında aynı benzetmeyi yapar.[62] Kadın, tıpkı toprak gibi, yalnızca ona atılan tohumu alır. Döllenmede, gücünü Tanrı'dan aldığı için yaratıcı olan erkekten farklı olarak, ikincil bir rol oynar. Peygamber bu yüzden "kocaların kadınların önünde gelmeleri gerektiğini"[63] vaazetmiştir; çünkü "kadın doğurganlığının ürünlerinin, yani erkek çocukların erkeklere ait olabilmesi için erkeğin egemenliği şarttır".[64] Lacoste – Dujardin, Müslüman yasasında kadının "erkek soyunu devam ettirmek üzere gerçek bir çocuk doğurma göreviyle yükümlü" olduğunu ve daha genel olarak "kadınların yaratma gücüne erkekler yararına el konulmasının, Akdenizli ataerkil toplumların hepsinde karşımıza çıkan bir durum olduğunu"[65] belirtmektedir. Üreme gücüne baba tarafından el konulması teması, Akdeniz'i çevreleyen ülkelerin dışında da yaygındır. Çok yakın zamanlarda bile etnologlar, ataerkil tipte pek çok ilkel toplumda erkeklerin çok derinlerine kök salmış olan bu isteği dile getiren kuramlara ya da uygulamalara rastlamışlardır.

Kimilerine göre annenin karnı, fötüsün geçici bir süre konakladığı basit bir sandaldır.[66] Ross adası sakinleri[67] gibi başkaları da babanın kadının içinde yumurtlayarak oraya bir tohum bıraktığını, kadının ise tıpkı Aristotoles'te olduğu gibi edilgen bir alıcıdan başka bir şey olmadığına inanırlar. Nihayet Karadağlılar gibi işi en uç noktasına götürenler, anne ile çocuk arasında hiçbir akrabalık bağı bulunmadığını iddia etmektedirler...

Hepsinin ortak noktası, en gözde rolü babaya vermeleridir. Bununla birlikte, söz konusu kuramların zaman zaman babaların endişelerini yatıştırmaya yetmediği görülmekte. Bu durumda erkekler, doğal olarak kadınlara düşen rolü, fiziksel bakımdan üstlenmekten bile kaçınmadılar.

Baba Annenin Yerini Aldığında...

İşte şimdi mitosların belki de en akıl almazıyla karşı karşıyayız...

Yunan mitolojisinde olsun, Amerikan yerlilerinin mitolojilerinde olsun,[68] bizde de 13. yüzyılda Chantefable d'Aucassin ve Nicolette'in eserlerinde edebi eşdeğerini bulabildiğimiz pek çok gebe erkek öyküsüne rastlanır. Ayrıca gerek tarih gerekse etnolojide erkeğin lohusalık törenleriyle[69] ilgili sayısız örnek bulunmaktadır.

Sicilyalı Diodore çok eski bir tarihte, Korsikalılarla ilgili olarak şunları söylemiştir: "En tuhaf töreleri, çocukların doğumunda görülendir. Gerçekten bir kadın doğum yaptığında kimse onunla ilgilenmez. Buna karşılık, erkek *sanki bütün bedeni acı içindeymiş gibi* yaparak belirli bir süre yatağa yatar."[70]

F. Michel 1857'de Hollanda'da "doğumdan hemen sonra kadınlar ayağa kalkar ve evişleriyle uğraşmaya başlarlar; buna karşılık *erkekler yeni doğmuş bebekleriyle yatağa yatıp* komşuların kutlamalarını kabul ederler"[71] diye yazmaktadır.

Etno-psikanalist G. Delaisi de Parseval izlerine Akdeniz'den Baltık denizine ve Japonya'nın kuzeyinden Amerika kıtasının tamamına kadar uzanan çok farklı yörelerde rastlanıldığını söyleyerek söz konusu olayın coğrafi yaygınlığını vurgular.[72]

Bu olay hakkında, zaman zaman birbirleriyle çelişen farklı yorumlar yapılmıştır. Yüzlerce doğum töresini incelemiş olan iki Amerikalı sosyologa göre lohusa yatağına yatma törenleri "babalık haklarının kurumlaşmış olmadığı toplumlarda, bunları savunmaya ve babalığı kanıtlamaya yönelik stratejilerden birisidir".[73]

Lohusalığı Güney Amerika Yerlileri arasında gözlemleyen Alfred Metraux'ya göre, bu alanda karşılaşılan farklı töreler babayla çocuk arasındaki ilişkinin, anne ile çocuk arasındaki ilişkiden daha önemli olduğu inancına dayalıdır. Trio Yerlileri arasında lohusalığı gözlemleyen ve babanın bu yoldan çocuğunu ruhsal yönden beslediğini savunun antropolog P. Riviere'in[74] görüşleri de, bu varsayımı desteklemektedir.

Levi-Strauss babanın anneye benzemeye çalıştığı iddiasını reddeder. Ona göre: "Baba annenin rolünü değil, çocuğun rolünü oynamaktadır",[75] ki bu görüş günümüzde, bu töreleri babanın kendi doğumunu yeniden yaşaması ve arkaik heyecanları yatıştırmanın bir ifadesi olarak gören bazı psikanalistlerce de paylaşılmaktadır.

Güney Amerika Yerlilerini gözlemleyen Levi– Strauss'un babanın kendini çocukla özdeşleştirdiği konusunda en ufak bir kuşkusu yoksa da, önermesinin lohusalık törelerinin anlamını tümüyle açıklayabildiği söylenemez. Reddettiği iddianın ilk bölümü, yani "baba annenin rolünü oynamaz" görüşü, Batılı sanayileşmiş toplumlarda, töresel nitelikte olmayan lohusalık dönemi davranışlarıyla ilgili araştırmalar tarafından çürütülmüş değil midir?

Amerikalılar, Fransızlar ya da İngilizler tarafından yapılan birçok inceleme, baba olmaya hazırlanan erkekler arasında, özellikle ilk kez baba olacaklarsa, karılarının gebeliği sırasında, uykusuzluk, hazım zorluğu, göze batar biçimde şişmanlama, diş çektirme (özellikle gebeliğin son aylarında), ORL bozuklukları ve arpacık gibi psikosomatik rahatsızlıkların yaygın olduğunu ortaya koymuştur.

Dr. Renoux[76] anababalık üzerindeki araştırmasında karıları doğum yapmış elli "normal" erkek üzerinde bir anket yürüttü. Bunlardan yirmiikisi doğum hazırlıklarına katılmış ve doğumu izlemişlerdi, yirmisekiziise doğuma katılmamışlardı. Ancak psikosoma-

tik rahatsızlıkların hepsi (bir istisna dışında) doğum hazırlıklarına katılmayan grupta görüldü. Sanki babanın analık sürecinin farklı aşamalarına yakından katılması, işe yaramazlık duygusundan doğacak çocuğa karşı düşmanca hisler beslemeye ve anneliğin tartışma götürmezliğinden babalıkla ilgili olarak kuşkuların varlığına kadar uzanan çeşitli arkaik tedirginlikleri yatıştırıcı bir etki yapmaktaydı.

Kesin olan şu ki, babalığın yakınlaşması, birçok erkekte "erkeğin her şeyden önce kadının çocuğu karnında taşıma, doğurma ve emzirme yeteneklerine *gıpta ettiğini*, yaratıcılığını, yaşadığı hazzı, doğumun gizemini kıskandığını"[77] gösteren bir savunma fantazmını harekete geçirmektedir. Etnolojik bilgilere dayalı çözümlemelerden elde edilen sonuçları destekleyen, babalık konusunda uzmanlaşmış bir bilim adamının vardığı bu sonuç, lohusalık törenlerinin babayla anne arasındaki uzaklığı azaltmanın bir yolu olduğu yönündeki inancımızı pekiştirmektedir. Söz konusu törenler, erkeklere yaratıcı gücü kadınlarla paylaştıkları gibi bir duygu vermektedir.

Üstelik lohusalık törenleri, erkeklerin babaların da güçlü olduğu yolundaki duygularını destekleyen tek uygulama değildir.

Bazı toplumlarda ergen erkeklerin erkek topluluğuna kabul törenleri, babaların "temel eksikliklerini telafi edici bir başka yöntemdir".[78]

M. Mead'in incelediği bazı Pasifik halklarında erkekler genç erkek çocuklarını, gelişmelerini henüz tamamlamadıkları gerekçesiyle kaçırırlar. Onların gözünde "insanı dünyaya getirme kadınlara özgü bir ayrıcalıksa, erkekleri de ancak erkekler yaratabilir".[79] Mead'e göre bütün kabul törenleri, simgesel olarak doğumu, hatta emzirmeyi taklit ederler.

Altın Dal'da Frazer temsili kabul edilebilecek bir kabul törenini anlatır:

"Geram'ın batısında (Endoneyza'da bir ada) ergenlik çağına gelen oğlanlar Kaki derneğine kabul edilirler... Kaki evi dar, uzun, ahşap bir ambardır ve ormanın ağaçların en sık olduğu yerinde gizlenmiştir... Delikanlılar gözleri kapalı olarak, akrabaları ve arkadaşları tarafından buraya getirilir... Oğlanların hepsi eve girip gözden kaybolunca, önce korkunç bir çığlık duyulur, ardından ucundan kan damlayan bir hançer ya da kılıç dama doğru fırlatılır. Bu, genç adamın kafasının kesildiğini ve şeytan tarafından öbür dünyaya götürüldüğünü kanıtlar... Kanlı hançeri görünce anneler ağlamaya ve dövünmeye başlarlar; şeytanın oğullarını öldürdüğünü haykırmaktadırlar... Kabile şefi, genç delikanlının Kaki evinde kaldığı süre içerisinde gördüklerini kimseye anlatmamasını (anlatırsa öldürülecektir) emreder... Bu sırada anneler yasa girmişlerdir... Fakat birkaç gün sonra oğlanlara kirvelik yapmış ya da isim babası rolü oynamış olan erkekler köye döner ve şeytanın, rahiplerin araya girmesi sonunda gençlerin hayatını bağışladığı müjdesini getirirler. Bu haberi getiren erkekler sanki cehennemden geliyorlarmış gibi çamur içindedirler ve yorgunluktan bitkin görünürler..."[80]

B. Bettelheim "doğumdan yeni çıkmış kişiler gibi bitkindirler" diye ekler. Ayrıca, dar ve uzun, karanlık kulübenin, oğlan çocukların yeniden doğmak için içine girdikleri anne rahmini temsil edebileceğini ekler. Aynı şekilde bu törenden sonra yeni doğmuş bebekler kadar çaresiz görünen genç delikanlıların davranışları, ayinin doğumu taklit etmeyi amaçladığını düşündürmektedir. Evlerine döndüklerinde yürümeyi bilmiyormuş gibi davranır, önlerine yemek konulduğunda yemek yemeyi bilmiyormuş gibi yaparlar.

Gerçekte oğlanlar ikinci bir kez doğmadıklarını ve şeytan rolünü rahibin oynadığını çok iyi bilmektedirler. Ama "önemli olan, kadınları alaya almak ve erkekler arasında yapılan, gerçeği hiçbir zaman açıklamama konusundaki gizli anlaşmaya bağlı kalmaktır".

B. Bettelheim erkeklerin bu sırrının, kadınların doğumla ilgili törelerindeki sırrın simetrik karşılığı olduğunu düşünmektedir.

Maurice Godelier[81] en iyi kitaplarından birinde Yeni Gine'Baruyalarında kabul törenlerinin sırrını anlattı. Bu sapına kadar ataerkil toplumda, genç bir delikanlının salt erkeklerden oluşan bir dünyaya (erkekler evi) alınmasının amacı, erkeği "yeniden – doğurmaktır".

Baruyalara göre çocuk her şeyden önce erkek sperminin ürünüdür. Ama bir kez kadının içine kapatılınca, onun sıvılarıyla karışır. Eğer erkeğin spermi, kadının suyundan üstünse çocuk erkek, tersi durumda kız olacaktır.[82] Ayrıca erkek, çocuğu spermiyle üretmekle kalmaz, sonradan kadınla sık sık çiftleşerek onu anne karnındayken de besleyip büyütür.

Baruyalar Godelier'ye, Beyazlardan uzun süre gizledikleri iki sırlarını açıkladılar. Bunlardan birincisi, spermin yaşama güç veren besin kaynağı olduğu idi. Adetleri ya da doğumları nedeniyle güçsüzleşen kadınlara sperm içirmelerinin nedeni de buydu.[83]

"Ikinci ve hiçbir kadının bilmemesi gereken, bu yüzden daha da kutsal olan ikinci sırları, spermin erkeklere genç oğlanları ana karnının, yani kadın dünyasının dışında, erkek dünyasında ve sadece erkeklerin gücüyle yeniden – yaratma gücünü vermesiydi. Bu en kutsal sır, topluluğa kabul edilecek olan gençlerin erkekler evine girince kendilerinden daha yaşlı erkeklerin spermleriyle beslenmeleri ve bu yoldan beslenmenin erkeklerin, kadınlardan daha iri, daha güçlü, üstün ve egemen olup onları yönetecek yeteneğe erişmelerini sağlamak amacıyla yıllarca sürdürülmesiyle ilgiliydi."[84]

Burada erkekler arasında kimin oğlan çocuğunun babasının yerini alıp besleme işini sürdürdüğü konusunda bir soru akla geliyor: "... bütün evli erkekler bu işten dışlanırlar; çünkü oğlan çocuğunun ağzını bir vajina gibi kullanmak ve oraya kadının cinsel organından bulaşan bütün pisliği taşımak düşünülebilecek kötü-

lüklerin en büyüğü olurdu. Topluluğa yeni kabul edilecek gençlere spermlerini ancak daha önce bir kadınla ilişkide bulunmamış olan bakir erkekler verebilirdi ve oğlanlar onlara sunulan penisi ağızlarına almak (akıl almaz ölçüde şiddete maruz kalma tehdidi altında) zorunda idiler."[85]

Ayrıca ne annenin ne de babanın soyundan olan akrabalar kabul törenine katılan gençlere spremlerini verebilirlerdi. Ancak bu uygulamaların eşcinsellikle açıklanabileceği düşünülmemelidir. Godelier bu bakımdan ilkin, sperm verenlerin hiçbir zaman sperm alıcısı olmadıklarını ve daha da önemlisi "başka birinin anüsüne boşalmanın hem son derece iğrenç hem de aşağılayıcı kabul edildiğini"[86] belirtmektedir.

Bütün bu uygulamaların amacı, kadınların dölleme yeteneklerinin kısıtlanmasıdır. Kızları yaratma güçleri bulunduğu teslim edilse de, erkekleri yaratma gücü ellerinden alınmak istenmektedir. Hatta kızlarla ilgili olarak da güçleri, fötüsün ancak spermle beslenebileceği ve sonradan çocukları besledikleri sütün spermden kaynaklandığı ilan edilerek sınırlandırılmaktadır.

Baruyaların üreme süreciyle ilgili düşüncelerinin hepsi, erkek iktidarını sağlama almak için kadınların yaratıcı gücünü devre dışı bırakma saplantısını sergiler.[87] Bu saplantı, hangi alanda olursa olsun kadınların yaratıcılığını yadsıma yolundaki daha genel saplantı bağlamında ele alınmalıdır. Baruyaların kuram ve davranışlarının bizi şaşırtmasının nedeni, bütün ataerkil toplumların ortak derdi olan erkeğin her şeye kadir olduğu fantazmının, burada başka yerlerden daha kaba ve ham biçimde ifade edilmesidir.

Yeni Zelanda'nın Maorilerinden Romalıların *pater familias*'ına, Ortaçağ şövalyesinden 18. yüzyıl köylüsüne dek pek çok uygarlık, basit bir düşünce üzerine kuruludur: "Özde" onlardan daha iyi olduklarına göre, kadınlar üzerinde uygulanan iktidar tümüyle erkeklerin elinde olmalıdır.

Mutlak İktidar

1948'de Amerikan toplumunu gözlemleyen M. Mead, toplumsal örgütlenmenin baba – adlı (patrinominal), baba – evli (patrilokal) ve genelde ataerkil olduğunu saptamaktaydı. Amerikalı babalar artık geleneksel "her şeye kadir baba" imgesine çok uymasalar da, "yaşam hâlâ yetişkin olmayan kadının babasına, evli kadının ise kocasına bağımlı olduğu düşüncesine dayalıydı".[88]

Bu egemenliğin kaynağında dıştan evlenme (egzogami) ve ensest yasağının yönlendirdiği evlilik kurumu vardı.

"Evlilik törenleri kadınların erkekler arasında belirli bir düzen içinde bölüşülmesini, kadınlar konusundaki rekabetin disiplin altına alınmasını, üremenin toplumsallaştırılmasını sağlamak için kurumsallaştırılmıştır. Evlilik, babanın kim olduğunu belirleyerek tek apaçık soy ilkesi olan anasoyundan devama bir başka kural ekler. Akrabalık ilişkilerini sağlam bir temele oturtarak tüm toplumu bu temele göre yapılandırır."[89]

G. Duby'nin bu tanımına evliliğin bir başka sonucunu daha ekleyelim: Kadını iki bakımdan nesne konumuna getiren kurumdur, evlilik. Kadın, onu değiştokuş eden babanın elinde bir nesnedir. Aynı şekilde, onu elde eden koca için de bir nesne olmayı sürdürür.

Babasının Kızı

Cl. Lévi-Strauss'un ataerkil toplumlarda kadınların statüsünü anlatmak üzere kullandığı ekonomik terimler çok anlamlıdır. Kadınlardan kimi zaman " değiştokuş nesnesi", kimi zaman "alacak", za-

man zaman da sadece "mal" olarak söz edilir. Kadınlarla ilgili olarak "alacağın dondurulmasından", "eşdeğerlilikten" ya da "nedret"den söz edildiği görülür. Kadınların erkeklerce kullanılan çeşitli nesnelerden biri ve yalnızca bir nesne oldukları, bundan daha iyi nasıl anlatılabilirdi?

Toplumsal ilişkileri temellendiren değiştokuş, "besinleri, imal edilmiş nesneleri ve bunlardan daha değerli olan bir başka kategori malı, kadınları kapsayan bütünsel bir olaydır".[90] Böylece Polinezya'nın ilkel toplumlarında satın aldığı bir sandalın bedelini ödeyemeyen bir adam, borcu karşılığında satıcıya, aralarında bir fark gözetmeden, kadın ya da toprak verebilecektir.

Kadınların çeşitli mallar arasında en makbul olmak gibi bir ayrıcalığa sahip olmalarının ise iki nedeni vardır: Hem "nadir" hem de topluluk için yaşamsal değerde olmaları. Levi – Strauss kadınların nedret özelliğini, erkeklerin çokkarılı (poligam) olma yönündeki doğal eğilimleriyle açıklar. İlkel toplumlarda tekeşlilik (monogami) ancak ekonomik ve teknik düzeyin çok basit olduğu yerlerde yaygın görünür. Ancak gerçekte, bizimki de dahil bütün toplumlarda, erkeklere özgü evrensel ve doğal gereksinime uygun olarak birden çok karı alma eğilimi vardır.[91]

Levi-Srauss, kadın sayısının erkek sayısına denk olması durumunda bile, bütün kadınların gerek erotik gerekse ekonomik bakımdan aynı derecede çekici olmadıklarını ekler. Çekici kadınlar bir azınlık oluşturduklarından "kadınlara dönük talep her zaman gerçek ya da potansiyel bir dengesizlik ya da gerilim durumundadır".[92]

Bu arada kadının şaşırtıcı bir düzenlilikle çiftleşebilmesine ve erkekten çok daha yoğun bir zevk alma donanımına sahip olmasına rağmen[93] antropologun kadının "doğal" çokkocalılık (poliandri) eğilimini görmezlikten geldiğini, bu konuya tamamen kayıtsız kaldığını belirtelim. Erkeğin tersine kadın ne kadar çok orgazm

olursa, orgazm olabilme yetisi o kadar artmakta ve orgazmları daha şiddetli olmaktadır. "Tatmin olma doygunluğu" diye nitelenen bu olay, kadını tek bir erkeğin tatmin edebilmesinin çok zor olduğunu düşündürtmektedir. Kültür ve bastırma işin içine girmeseydi,[94] acaba çokkocalı toplumları, çokkarılı toplumlar kadar doğal karşılamayacak mıydık?

Ancak insanların önündeki temel sorun, cinsel isteklerini tatmin etmekten önce, daha basit ihtiyaçlarını giderebilmektir. Oysa, beslenebilmek, üremek ve barış içinde yaşayabilmek için erkeklerin kadınları değiştokuş etmeleri gerekmektedir. Levi – Strauss'un merkezi Brezilya'da bir köyde "bir kulübe köşesinde, saatlerce çömelip oturan, hüzünlü, bakımsız, korkunç zayıf ve tam bir düşkün gibi görünen bir genç görüp... ,çok ağır hasta olduğundan endişelendiğimiz bu adamın kim olduğunu sorduğumuzda bize: O bir bekar[95] denildi" şeklinde dile getirdiği şaşkınlığı biliyoruz.

Bu örnek, bu ilkel toplumlaıdaki her birey için evliliğin ne kadar hayati bir önem taşıdığını gösterir. Bu toplumlarda kadının işlevi, cinsel haz vermekle sınırlı değildir. Kadının ekonomik katkısı çok önemlidir, çünkü kadın ve erkek farklı tipte besin üretirler. Gereksinim duyulan besinlerin hepsini, düzenli olarak ancak bir çift üretebilir.[96]

Kadınlar onları aralarında değiştokuş eden erkeklerin gözünde yalnız ekonomik bir değer taşımakla da kalmazlar. Bundan daha önemli olarak barış ve ittifaklar açısından değerlidirler. Ensestin her yerde yasak olmasının ve kadınların aile içinde cinsel ilişkide bulunmasının "dondurulmasının" nedenleri, ahlaki ve biyolojik olmaktan çok toplumsaldır. Her erkek kendi kızı ya da kızkardeşinden, komşusunun da aynı şeyi yapması ve böylece kızlarını ve kızkardeşlerini aralarında karşılıklı olarak değiştirbilmeleri koşuluyla vazgeçer. Böylelikle gruplar arasındaki doğal husumet yerini ittifak ilişkilerine bırakır. Herkes kızkardeşlerin değiştokuş edil-

mesiyle, erkek kardeşlerin ava birlikte gidebilecekleri kayınbiraderler kazanacaklarını, dostluk ağlarının genişleyeceğini ve bu karşılıklı bağışlarla "tedirginlik ortamından güven ortamına" geçildiğini bilir.[97]

Kadınlara düşen görev erkekler arasında barışı sağlamaktır, ama bunu ancak bir nesne olarak yapabilirler. Hiçbir şekilde aktif özne statüsü kazanmazlar. İşte Lévi – Strauss'un insan toplumlarının evrensel bir yasası olarak sunduğu görüşler bu durumun sonucudur:

"Evliliği oluşturan genel değiştokuş ilişkisi her biri bir şey veren ve alan bir kadınla bir erkek arasında değil, iki erkek grubu arasında kurulur ve kadın burada aralarında bir bağ bulunan eşlerden biri değil, bir değiştokuş nesnesidir. Bu durum, genç kızın duyguları hesaba katıldığında bile geçerlidir... Önerilen birleşmeyi kabul etmekle değiştokuş işlemini mümkün kılar ya da ona katılır; ama onun doğasını değiştiremez. ***Bu bakış açısı, evliliğin kişiler arası bir sözleşme görünümü kazandığı bizim toplumumuzda bile kesinliğinden hiçbir şey yitirmeden korunmalıdır...*** Evliliği temellendiren karşılıklılık ilişkisi kadınlar ve erkekler arasında değil, böyle bir ilişki kurmanın başlıca vesilesini oluşturan kadınlar aracılığıyla erkekler arasında kurulur."[98]

Bilindiği gibi Lévi – Strauss bu görüşünü ilkel toplumlardan aldığı pek çok örnekle destekler. Ama ortaya attığı yasa – kendisinin de söylediği gibi – etnolojinin çerçevesini aşmaktadır. Tarihçi Georges Duby, yasanın Ortaçağ toplumunda geçerliliğini sınama olanağını buldu. Duby, 12. yüzyılda şövalyelerin soylarındaki bütün kızları evlendirme, buna karşılık erkeklerin evliliğini sınırlama şeklinde özetlenebilecek bir *evlilik stratejisi* geliştirdiklerini saptar:

"Atalarının kanını bu şekilde dağıtmakla aile şefi, bir sonraki kuşakta oğulların annelerinin erkek kardeşleriyle kuracakları ayrı-

calıklı ilişkilerle daha da sağlamlaşan ittifaklar kurmaktaydı. Bu politikayı, kendi de damat olarak bundan çok yararlanmış olan Hildvin de Ramerupt başarıyla uyguladı. Roucy kontluğunu karısının aile şefinden miras yoluyla almıştı ve bu toprakları güvenceye almak için, dul kalan kayınvalidesini kendi erkek kardeşiyle evlendirdi. Yedi kızının hepsini bir kez evlendirmekle kalmadı, kocaları öldüğünde yeniden evlendirdi... Ama güvenlik endişesi oğullarından yalnız birinin meşru bir karı almasına izin veriyordu; diğer oğulları ancak erkek kardeşi bulunmayan ve toprağı miras yoluyla kendine kalacak bir kız bulabilirlerse evlenebileceklerdi..."[99]

1189'a doğru yeni dostlar edinmek isteyen Guillaume le Maréchal'ın[100] izlediği politika da onunkinden farklı değildi. Kızlarını çevredeki güçlü erkeklerle evlendirerek barışı sağlama aldı. Guillaume üç büyük kızını "üç kontluğun varisine" vererek onları "iyi değerlendirdiği" için memnundu.[101]

Krallar ise, kızlarını "satmak" için bu kadar uzun süre beklemediler. Charlemagne, o dönemde varolan iki farklı birleşme biçimini de en iyi şekilde kullanmayı bildi. Bu biçimlerden birisi serbest birlik/konkübinaj *(Friedelehe)*, diğeri de meşru evlilik *(Muntehe)* idi.[102] İmparator, tahtta hak iddia edebilecek adayların sayısını artırmamak için kızlarını evlendirmedi; onları, yanında, kendi denetimi altında tuttu. Konkübinaj yoluyla ödünç verdiğinde de meş ru evlilikten doğan erkek torunlar karşısında hiçbir hakkı olmayan birçok torun sahibi oldu. Böylece hem barış sürdürüldü hem de miras korundu.

Ortaçağ'da, sonradan 18. yüzyıla kadar sürdüğünü gördüğümüz gibi, babanın çocukları üzerinde sınırsız hakları vardı; onları istediği gibi evlendirebilir ya da evlilik akti yapmalarını önleyebilirdi. Ancak babanın kızı üzerindeki otoritesi, erkek çocuğa göre kıyaslanmayacak kadar fazlaydı. Ortaçağ'da Fransa'nın büyük bölümünde hükmünü sürdüren Roma hukuku, kadını hayat boyu er-

gin olmayan çocuk durumuna düşürmüştü. Kızını evlendirmekle baba onun üzerindeki bütün haklarını kocasına devreder ve kız çocuğun baba mirasındaki payı doğrudan reddedilmese de, miras kocanın otoritesine tabi kılındığından kadının bundan yararlanması önlenirdi.

Başlangıçta babanın nesnesi olan genç evli kadın, kocasının ölümüne kadar (eğer onun ölümünden sonra yaşarsa) kocanın nesnesi olurdu; evlendikten sonra hem kişi olarak kadının hem de eğer babası mirasdan ona bir pay bırakmışsa mallarının denetimi kocaya geçerdi.[103]

Kocasının Karısı

Kocasının gözünde kadını nesne konumuna indirgeyen üç neden vardır: Kadın hem toplumsal merdivende tırmanmanın aracı, hem erkeğin gönlünü eğlendiren bir nesne hem de sahiplenilen bir karındır.

11. yüzyıldan itibaren kral ve büyük feodal prensler, sadık bendelerine karı dağıtmaya başladılar. Evlilik bir ittifak aracı olduğu kadar, hırslı, efendilerine sadık ama parasız genç şövalyeler için her şeyden önce toplumsal merdivende tırmanmanın aracı oldu: "Bir kadınla evlenen, bir kadın kaçıran ya da senyörünce kendisine bir kadın verilen şövalyelerden bazıları, bağımlılık konumundan çıktılar, patronlarının Evi'ni terkettiler ve kendi evlerini kurdular."[104]

Guillaume le Maréchal de bu şövalyelerden biriydi.[105] "Yaşlandığını hissedince II. Henri yaşarken ve hâlâ zaman varken, kraldan, ona sağlam bir durum ve düzenli gelir sağlayabilecek yüklü bir tazminat almanın yolunu aradı... Yoksulluğunun nedeni o vakte kadar hep 'bekar' kalmasıydı. Elli yaşına yaklaşırken tek isteği, artık bu durumdan çıkmak, zengin bir mirasa konacak bir ka-

dınla evlenmek ve sonunda kendi yatağına, evine, senyörlüğüne yerleşmekti. Dört yıl önce Robert de Bethune'un ona teklif ettiği kızı almayı reddettiyse bunun nedeni, kızın ona efendisi olmayı hayal ettiği bir mülk ve senyörlük hakları getirmeyip sadece rant sahibi olmasıydı..."[106]

Bunun üzerine kral, Guillaume le Marechal'a üç yıl önce erkek varis bırakmadan ölen hazine nazırının kızını önerdi. Ancak Lancastre beyliğinin varisi olan bu küçük hanım henüz ergen bile değildi. Beklemek gerekecekti... İki yıl sonra Marechal kraldan bir istekte daha bulundu ve bu kez istediğini elde etti. Striguil Bakiresi çehiz sandığında ona altmışbeş buçuk fief getirdi. Bu servet onu, uygun tarafa, "senyörler" safına geçirmeye yetiyordu.

Marechal'in kendinden otuz yaş genç karısına şefkat duygularıyla bağlı olduğu anlaşılıyor. Ama Georges Duby, 12. yüzyılda kadınların sevgi ve saygı nesnesinden çok, gönül eğlendirmeye yarayan bir nesne oldukları konusunda ısrarlıdır.

Yalnızca erkeklerin sözünün geçtiği bu dünyada, karının yeri marjinal kalmaya mahkumdu. Söz hakkı bile yoktu. Bir turnuvanın açılışında soylu kadınlar ortalıkta görünseler bile, bu yalnızca dövüşenleri yiğitliğe davet etmek ya da " dövüşmek için sıralarını bekleyen şövalyeleri eğlendirmek" amacına hizmet ederdi.

Saraylı Aşkı konusunda söylenmiş olanların aksine G. Duby, "şövalyenin gönlünde yatan kadına sunduğu şeyin, aslında işin özünü... savaşçı erkekler arasındaki sevgi alışverişini gizlemeye yaradığını"[107] düşünmektedir. Genç şövalyeler senyörün karısına kur yaparken aslında senyörün sevgisini kazanmaya çalışmaktaydılar. Sevgi her şeyden önce erkeklerin beslediği bir duygudur. Kadınların hemen hiç varolmadıkları bu erkekler arası sevgi – dostluk söylemi etkisini bütün Ortaçağ boyunca sürdürür.[108]

Kadınlar belki ele geçirilmek istenen ya da gönül eğlendiren nesneler olabilirlerdi, ama evli kadın, karı her şeyden önce, yeni

girdiği Eve meşru çocuklar doğurma görevini yüklenmiş bir karın idi. Lord Raglan'ın, bütün Ari dillerinde "baba" teriminin kökenindeki sözcüğün tek bir anlamı olduğunu hatırlatması çok yerindedir: "Sahip" ya da "sahiplenen".[109] Dolayısıyla bir kadınla evlenmekle koca karısının karnının ve o karında büyüyen bütün çocukların sahibi olur.[110]

Fakat kadının kocasına sadık kaldığından nasıl emin olunabilir? Soyu başkasının kanını taşıyan meşru olmayan çocuklarla doldurması nasıl engellenebilir? Çünkü kadın sadakatının birinci amacı, erkeğin mirasını korumasıdır. Erkeksoyluluğa göre oğul babanın yerini almalı, ananın değil, babanın çocuğu olmalıdır. Dolayısıyla erkeğin başka kadınlarla kendi soyunu tehlikeye atmadan macera yaşaması mümkündür ama, tersi, soyun inkarı demektir.

Kadının kocasını aldatabileceği korkusu, karıdan kuşkulanılmasına yol açmaktaydı: "O bir rakiptir. Erkekler evliliği her an dikkatli olmayı gerektiren bir kavga gibi yaşıyorlardı... Koca, yalnız kalmaktan bile korkar olmuştu... Alçak darbelere hedef olmaktan, ihanete uğramaktan korkuyordu."[111]

Kadınların ihanetiyle ilgili bu korkunç endişe bütün insan topluluklarında vardır ama, yalnız ataerkil toplumlar erkeğin karısının karnının efendisi olarak kalmasını sağlamak için türlü kurnazlıklar icat etmişlerdir: Koca karısının diğer erkeklerle karşılaşmasını engelleyebilir ki, bu *harem* demektir; karısının kendi dışında bir erkekle cinsel ilişkide bulunmasını önleyen mekanik bir sistem geliştirebilir ki buna *bekaret kemeri* denir; nihayet, karısının erotik itkilerini azaltmak için klitorisini yokedebilir ki bu da *klitoridektomi*'dir.[112]

Bütün bunların yeterli olmadığı yerde başvurulabilecek son çare de baskıdır. Erkeğin zinasından farklı olarak kadın zinası, her zaman katı biçimde bastırılmıştır. Farklı dönemlerde ve farklı uygarlıklarda zina yapan kadınlar taşa tutularak öldürülmüş, bir tor-

baya konulup suda boğulmuş, direğe bağlanıp teşhir edilmiş, manastıra kapatılmış ya da hapse atılmışlardır.

Fransa'da, kadın zinasının erkeğinkinden farklı şekilde mahkum edilmesine son verilebilmesi için, 1974'e kadar beklemek gerekti.[113]

Ataerkil Ailenin Temeli Olarak Evlilik

Evlilik, insan toplumlarının evrensel ensest yasağına getirdiği aynı derecede evrensel bir çözümdür. Ama Levi– Strauss hangi topluma bakarsak bakalım, kadınları değiştokuş edenlerin erkekler olup tersinin söz konusu olmadığını savunmaktadır. Bazı Güneydoğu Asya kabilelerinde tersine bir durum varmış gibi bir izlenim doğsa da "burada kadınların, erkekleri aralarında değiştokuş ettikleri değil, olsa olsa, erkeklerin başka erkekleri, kadınlar aracılığıyla değiştokuş ettikleri söylenebilir".[114]

Lévi-Strauss'un görüşleri, kadınların erkekler arasında değiştokuş edilmesiyle ilgili evrensel olgudan giderek, ataerkil yapının kendisinin de son kertede, insana özgü bir veri olduğunu kanıtlamayı amaçlamaktadır. Anasoylu ve anaevinde oturma kuralına uyan düzenlere çok ender rastlandığını ve bunların yanıltıcı birer istisna olmanın ötesine gidemediklerini göstermeye çalışmasının nedeni de budur.[115]

Genel olarak babasoylu kurumlarla kültürün en yüksek düzeyleri ve anasoylulukla en ilkel toplumlar arasında bir korelasyon bulunduğu kanıtlanmıştır.[116] Bu saptama, Lévi– Strauss'un babasoylu kurumların anasoylu kurumlara mutlak olarak üstün oldukları yolundaki inancını pekiştirmektedir.

"Siyasal örgütlenme aşamasına varan toplumlarda baba hukukunun yaygınlaşma eğilimi vardır. Bunun nedeni de, siyasal otoritenin çiftsoylu ya da anasoylu düzenlerle bağdaştığı ya da da-

ha gelişmiş gruplarda olduğu gibi kendi modelini toplumsal yaşantının bütün yönlerine dayattığı durumlarda, *siyasal ya da en azından toplumsal otoritenin daima erkeklere ait olması ve bu erkek önceliğinin süreklilik göstermesidir.*"[117]

Levi-Strauss'un bu görüşü birkaç noktanın açıklanmasını gerektiriyor. İlk olarak, anasoyluluk toplumun daha ilkel niteliği ve siyasal örgütlenme derecesinin düşüklüğü arasındaki ilişki, bize göre, ilk paleolitik toplumlarda, hatta neolitik toplumların önemli bölümünde buna benzer bir yapının bulunduğunu gösteriyor. Öte yandan, bunun tersi olan korelasyon (daha gelişmiş toplumlar/siyasetin üstünlüğü/babasoylu toplumlar) ataerkilliğin bizimki gibi toplumlarda yıkılamazlığını kanıtlamakta.

Siyasal iktidarın daima erkeklere ait ve babasoylu kurumlardan ayrılamaz olduğunu ileri sürmekle Cl. Levi–Strauss ataerkil sistemi yıkılması olanaksız duruma getiriyor. Gerçekten, herhangi bir toplumun karmaşıklığını ataerkilliğe bağlar göründüğü ölçüde, karmaşıklığı artırma yönünde atılan her adımın bizi ataerkil sisteme daha da mahkum etmesi gerekir. Vardığı sonucu yasa biçiminde sunulan bir düşünceyle ifade etmesinin nedeni de bu olsa gerek.

"Soyun kimden devrolacağı konusundaki kararsızlığın gerisinde babaevinde oturmanın süreklilik kazanması, *insan toplumuna özgü cinsiyetler arası ilişkinin temelde asimetrik olduğunu gösterir.*"[118]

Antropologun gözünde, cinsiyetler arasındaki bu "evrensel" ve kadınların aleyhine işleyen (kadınlar hiçbir zaman erkeklerin yerine ve düzeyine yükselemezler) asimetri, "kadınları aralarında değiştokuş edenlerin daima erkekler olması ve tersinin hiçbir zaman geçerli olmamasıyla ilgili temel olgunun"[119] türevidir. Bu olgu da ensesti yasaklayan, insan kültürünün en temel yasasının bir sonucudur.

Görünüşte bize kaçılabilecek en ufak bir delik bırakılmamıştır. Evrensel ensest yasağı "doğal olarak" ayırımcı ve hiyerarşik (düşey) bir nitelik taşır. Kadınlara mal rolü vererek, "ensest yasağı, toplumsal grubu birleştirmek yerine bölmeye; akrabalık ilişkilerini, kadınlarla erkekler arasındaki farkları kan bağlarıyla azaltmak yerine 'yönü belli bir fark'ın eksenleri haline getirmeye yarar... Erkekler arasındaki birlik, kadınlığın boyun eğmesine dayalıdır".[120]

Yine de böyle bir sistemin sürmesi iki koşula bağlıdır: Bunlardan birincisi, evliliğin kadınların değiştokuş edilmesi anlamını taşımasıdır; ikincisi de – ki birinci koşulun da önkoşuludur – cinsiyetler arasındaki asimetrinin korunması, yani kadınların nesne konumuna indirgenmeleridir. Tarih ve etnoloji, bütün ataerkil toplumların isteyerek ya da zorla, bu asimetriyi dayatabilmek için akıl almaz bir çaba harcadıklarını, inanılmaz incelikler geliştirdiklerini açıkça gösteriyor. Hatta bazıları, Birini Ötekinin tersi yapabilmek için bu asimetriyi köklü biçimde çarpıtmaktan bile çekinmedi.

2. Karşıtlık Mantığı ya da Cinsler Savaşı

"Aşkın aracı savaştır ve özünde cinsler arasındaki ölümcül nefreti gizler."
Nietzsche, *Ecco Homo*

Ataerkil sistem canlılığını koruyabilmek için, cinsler arası ilişkide daha önce varolanla hiçbir benzerliği olmayan yepyeni bir mantık üretti. Kadınla erkek arasındaki tamamlayıcılığı hiçbir zaman açıkça inkar etmemekle birlikte, bir cinsin diğerinden farklı olduğu iddiasını öylesine uç bir noktaya götürdü ki, dualizmin (iki cinsin birbiriyle tamamlayıcı ilişki kurmasının) koşulları bile ortadan kalktı.

Birkaç gerçeği hatırlatmakla başlayalım: Cinslerin birbirlerini tamamladıklarını düşünebilmek için, onları aynı bütünün iki parçası olarak tanımlamak gerekir. Bir başka deyişle, türdeş bir birlik olan insanlığın oluşumuna iki cinsin eşit olarak katılmaları gerekir.

Tamamlayıcı sözcüğünün ilk anlamı, "başka bir şeye tam olması için eklenen şey"dir.

Ancak iki öğe arasında minimum bir benzeşme yoksa, birini diğerine uydurmak olanaksızdır. Aralarındaki farklar, ortak doğalarını yoketmemelidir; aksi halde iki öğe hiçbir zaman biraraya gelemez. Aristofanes'in androjinlik (hem erkek, hem dişi olma durumu) mitosu bunu çok güzel anlatır: Başlangıcında insanlık, birbiri içinde eridiği için düşünülebilecek en güzel bütünlüğü yaratan bir çiftten oluşmaktaydı. Bu bütün öyle güçlü, öyle güzeldi ki, kıskanç tanrılar ona katlanamadılar ve ortadan iki eşit parçaya böldüler. Birbirinden ayrı düşen kadın ve erkeğin bundan böyle tek istekleri yeniden birleşmek, birbirlerinin içinde erimek oldu.

Cinslere ayrılma ne ortaklık düşüncesini ne de öbürünü istemeyi, ona sevgi duymayı dışlar. Birinin Ötekinden farklı özellikleri (ve hakları) olması, Birinin, Ötekinin yapamadığı bir şeyi yapabili-

yor olması, bir karşıtlık değil, Birinin Ötekine göre değerini etkilemeyen karşılıklı bir alışveriş olarak görülmelidir. Androjinlik mitosu insanlara, birleştikleri takdirde bütünlüğe ulaşacaklarını, Biri Ötekinden ayrı düşerse her birinin yaralı ve yararsız kalacağını hatırlatır.

Ne var ki, bu ders, cinsler arası "simetri"nin yerine kesin bir asimetri koyan ataerkil ideoloji tarafından anlaşılamamıştır. Belki de gücünü yerleştirme kaygısı ağır bastığından, böylece kendi ölümünün de tohumlarını attığını göremeyen ataerkil ideoloji, başka türlü yapamazdı.

Mutlak Ataerkillik Tamamlayıcılığı Tehdit Ediyor

Simetrisizlikten Dışlayıcılığa

F. Héritier, hiçbir toplumun kadınlarla erkeklerin mutlak anlamda simetrik olmalarını sağlayamadığını söyler. Bu tam da ataerkil toplumlara uygulanabilir görünen bir görüştür. Burada, insanlığın başlangıcını anlatan mitoslar ve çeşitli felsefi sistemler, erkeklikle kadınlığı üstün ve aşağı şeklinde karşı karşıya getiren ikili bir kategorileştirme sistemine dayalıdır.[1]

18. yüzyılda, toplumun insan doğası üzerinde daha büyük bir etkiye sahip olduğu kabul edildiğinde, eğitimin tamamlayıcılığının karşıtlık şeklinde koruması istenecekti. Rousseau ideal çifti, Emile ile Sophie'yi tanımlamaya giriştiğinde, "Sophie"yi isteyerek Emile'in tamamlayıcısı "yapar".[2] Ama artık kadınlarla erkeklerin tamamlayıcı olabilmelerini sağlamada – ki anlaşmalarının gerekli koşulu budur – doğaya güven duyulmamaktadır. Biri ve Ötekinin "doğal" ya da "ideal" özelliklerinde bir sapma olmaması için onlara sağlam ve kısıtlayıcı bir eğitim vermek gerekmektedir... Sophie'yi

karılık ve analık "mesleğine" hazırlamak için ona yumuşak bir karakter vermek, baskıya ***alıştırmak***, "bağımlılığın kadınlar için doğal durum olduğunu"[3] ***öğretmek*** gereklidir. Gerçek doğa sanki erkeklerin kaprisine boyun eğmeden önce uzun süre direndiği için, bu eğitim hiç de kolay olmayacaktır. Emile ve özellikle Sophie'nin, "terbiye edilmeleri", cinslerin Rousseau'nun düşlediği kadar tamamlayıcı bir doğada olmadığını ortaya koymuş görünüyor.

Birbirlerinin karşıtı oldukları halde Emile ve Sophie, uzun süre ortak değerleri ve sevgileri sayesinde birbirlerine bağlı kalırlar. Karşıtlıklar insanlığın paralel çizgilerde ilerlediği görüşünü yoketmez. Farklılıklarının ötesinde ya da farklılıkları yüzünden onları birleştiren sevgi, Birinin Ötekini dışlamasını yasaklar. Sophie'nin olması düşünülen insan olamadığını gösteren dramlar ve yeniden buluşmalar yaşanır... Fakat bu, Birinin ancak Ötekiyle birlikte bir anlam taşıdığı görüşünü değiştirmez.

Oysa, ataerkil topkumların gelişmesine tanık olan son üç binyıl boyunca, cinsler arası karşıtlık mantığı sık sık cinslerden birinin diğerini dışlaması mantığına dönüşmüştür. Dualizmi, ikiliği sonuna dek düşeyleştirerek (hiyerarşileştirerek) İyiliği kendine maleden Biri kötülükle özdeşleştirdiği Ötekini düşman ilan eder. Bir teoloji ya da mitolojiye dayanan bu karşıtlık öylesine köktenci bir biçim alır, öylesine gerilim konusu olur ki, cinsler arasında herhangi bir benzerlik ya da ortaklık olabileceği düşüncesi ağır bir yara alır.

Manu dönemi Hint uygarlığından, İslam toplumlarına ve Ortaçağ kültürüne dek hemen her yerde, kadın ve erkeğin birbirlerinin can düşmanı oldukları görüşüyle karşılaşılır. Cinsler arası savaştan söz eden ve erkeği zaman zaman "eşi" diye adlandırdığı yaratıktan uzak durmaya çağıran çok sayıda metin vardır.

Mahabharata, Manu'nun erkekmerkezli tezlerinin en keskin savunucularından biridir.

"Kadından daha günahkar bir yaratık yoktur. Aslında bütün kötülüklerin kökünde kadınlar vardır" (38, 12).
"Fırtına tanrısı, ölüm, cehennemi bölgeler... usturanın keskin ağzı, korkunç zehirler, yılanlar ve ateş. Bütün bunlar kadının yanında, onunla uyum içindedir" (38, 29).[4]

Daha önce gördüğümüz gibi Yaradılış, kadını erkeğe bağımlı kılmıştı. Kilise babaları, daha da öteye giderek onu yılan ve Şeytan'la özdeşleştirirler. Ortaçağ vaazlarında (12. yüzyıl) bütün söyleme egemen olduğunu gördüğümüz bir tema sonradan sık sık karşımıza çıkar: "Kadın kötüdür; engerek yılanı kadar şehvetli, yılanbalığı kadar kaypak olduğu yetmiyormuş gibi başkasının işine burnunu sokmaya meraklı, dedikoducu ve huysuzdur."[5]

Bu tür sözler, erkekleri kadınlardan sakınmaya ve onlara hakkettikleri gibi davranmaya davet eder. G. Duby dönemin bilim adamlarının ustaca kullandıkları sözcüklerin etimolojisiyle bu tutumun büsbütün haklı kılındığını söyler: "Erkek anlamına gelen Latince sözcük olan *vir* onlara göre *virtus*, yani erdem, doğruluk, güç kavramlarına gönderme yaparken, kadınsı demek olan *mulier*, gevşeklik, esneklik, kaypaklık gibi kavramları çağrıştıran *mollitia*'ya gönderme yapar. Küçük görme ve kendini kollama, kadını boyunduruk altına almayı, gemlemeyi zorunlu kılmaktaydı..."[6]

Kadının kötülüğünün kökü nereye dayanıyor sorusuna hep bir ağızdan verilen yanıt şuydu: Tek bir erkeğin tatmin etmesine olanak bulunmayan, gemlenemez bir şehvet düşkünlüğü.

"Kadınlar acımasızdır. Kıyıcı güçlerle donatılmışlardır... Onları karşı cinsten bir kişi tek başına tatmin edemez... Erkekler onları sevmemelidir... Sevecek olursa kendi yıkımını kendi hazırlamış olur."[7]

Ortaçağ'ın erkekleri ve rahipleri de daha farklı düşünmemektedirler: Kadınlar doğuştan oynaşmaya yatkın ve tatmin edilmesi

olanaksız yaratıklardır. Tatmin edilmemiş oldukları için dullar tehlikeli kabul edilir, ama bunun yanısıra evlerde kadınların oturdukları bölümler de, orada her türlü rezaletin yapıldığı düşünüldüğü için tehlikelidir. 12. yüzyılda başpiskopos Etienne de Fougère verdiği bir vaazda, erkekleri "kadınları sıkı gözetim altında tutmaya davet ediyordu. Çünkü kadınlar kendi haline bırakılırsa soysuzlukları ayyuka çıkar, hizmetçileriyle oynaşır ya da biribirleriyle sevişirlerdi".[8]

Müslüman din adamlarının geliştirdikleri dinii/ erotik söyleme gelince, bir akademisyen olan Fatna Ait Sabbah'ın[9] yaptığı parlak çözümleme, erkeklerin kadınlara neden güven duymadıklarını açık seçik ortaya koymaktadır. Bugün hâlâ her ikisi de çok popüler olan,[10] biri 12.,[11] diğeri 15.[12] yüzyıla ait iki metne dayanarak yazar, erkeklerin bilindışı korkularına ışık tutuyor.

Hem korkulan hem de arzulanan, "her an cinsel ilişkiye hazır" kadın, hiçbir zaman tatmin edilemeyen bir vantuz/ vajina olarak görülür. Kadının cinsel isteğinin, erkeğinkinden çok fazla olduğu konusunda görüş birliği vardır:

"Bazıları kadının cinsel iştahının erkeğinkinden üstün olduğunu ileri sürmüşlerdir... Aynı kadınla yıllar yılı, gece gündüz çiftleşseniz bile onu doygunluğa eriştiremeyebilirsiniz. Çiftleşmeyi bastırmayı hiçbir zaman başaramazsınız."[13]

Demek ki çiftleşme cinslerin her biri üzerinde farklı bir etki yapmaktadır: Kadında ferahlatıcı bir etki yaparken erkeği güçten düşürür. Fatna Ait Sabbah, bu "vantuz/ yarık kadın" ile başedebilecek erkeklik organlarıyla donatılmış yaratıkların insanlar değil, penisleri kadınların arzusuna daha uygun olan eşek ve ayı gibi hayvanlar olduğunu saptar.

Bu tatmin edilmesi olanaksız kadının karşısında gerçek bir erkek hayatını tam bir başarısızlık olarak yaşamaya mahkumdur. İktidarsızlık korkusunu yenmek, penisin büyüklüğü saplantısını aş-

mak ve onu büyütecek yollar bulmak için önerilen reçetelere, klasik tıp kitaplarında birkaç bölüm ayrıldığı görülür...[14]

Ama aşk iksirleri, ilaçlar ve tavsiyeler, iki cins arasındaki dengenin kurulmasını hiçbir zaman sağlayamazlar. İsteklerinin sınırsızlığı kadınları kesinkes tehlikeli kılar. Buradan, kasıklarında yoğunlaşan hayvani güçle her an cinsel ilişki bekleyen kadının, bir erkeğin dörtte biriyle yetinmesi gereken[15] inanmış Müslüman kadın olamayacağı sonucunu çıkarmak zor olmasa gerek. Kadının Müslümanlar için öngörülen yaşamın, özellikle heteroseksüellik (tersinsellik), sadakat, toplumsal türdeşlik, erdem gibi kurallarını çiğnemesi kaçınılmazdır.

Kısacası, kadın "doğası gereği", erkeğin her yolla denetim altında tutmak zorunda olduğu bir düzensizlik kaynağıdır. Tek hedefi orgazma ulaşmak olduğundan, toplumsal hiyerarşileri çiğner (örneğin siyah bir kölenin iri kamışını, kendi sınıfından bir erkeğinkine yeğleyebilir !) ve Müslüman toplumunun onun için öngördüğü iki rolle, karı ve ana rolleriyle kolay kolay yetinemez.

Düzeni kurmak için erkek "onu olabildiğince erkek milletinden ayırmalı, gizlemeli ve hareketsizleştirmelidir".[16] Bir başka deyişle ona egemen olmalıdır.

Ortaçağ metinleri, kadınla erkeğin eşitliğinin bir sapkınlık (herezi) olduğunu göstermeya çabalarlar. Toplumsal yapının kilit kurumu olan evlilik, evrenin düzenindeki hiyerarşiyi yansıtmalıdır. G. Duby bu amaçla, evlilik ilişkisinin daha derininde yatan yaratığın yaradana bağımlılığını yansıtmak üzere günlük dilde kaleme alınmış, "Adem'in Oyunu"[17] adlı bir metinden yararlanır. Şeytan, Tanrı ile Adem, yanısıra Adem ile Havva arasındaki hiyerarşiyi bozmak için devreye girer. Bunun nedeni Adem'in Havva'yı eşiti gibi görmesidir; Adem Havva'ya inanmış, onun için de günah işlemiştir.

Gerçekte, düzen cinsler arası hiyerarşiye saygı gösterilmesini

gerektirmekle kalmaz, gizil olarak ikisi arasında bir doğa farkı bulunduğunu da varsayar. Bu fark, ataerkil toplumlarda hep gündemde olan "çifte ölçü" politikasını tek başına hiyerarşiye göre daha iyi açıklamaktadır.

Bunun en iyi örneği de, daha önce gördüğümüz gibi, kadın ve erkeğin zinası konusunda görülen farklı uygulamadır. Piskopos Bouchard de Worms, 11. yüzyılda *Karamame*[18] adı verilen ve 12. yüzyılın ortalarına kadar gerek Fransa'da gerekse İmparatorluğun başka yerlerinde inanılmaz destek gören bir metin kaleme almıştır. Burada piskopos, kadınla erkeği, sanki her biri "başka bir türe ait"miş[19] gibi birbirinden ayırmaya çalışmaktadır. Kadın türü zayıf ve esnek olduğundan, erkek türünü yargılarken kullanılan ölçütlere göre değerlendirilmemelidir. Söz konusu *Karamame* sık sık kadının günah işlemeye yatkınlığını hatırlatır: "Eğer altı ay ya da bir yıl sonra karın sana, kendisine hâlâ sahip olamadığını söyler, sen de onun karın olduğunda ısrar edersen, senin sözüne inanılmalıdır; çünkü sen kadının efendisisin."[20]

Hoppa, kilisede bile gevezelik eden, ölüleri unutan, şatafat ve şehvet düşkünü kadınlar, çocukları düşürme, öldürme ve fuhuşun da tek sorumlusudurlar. Günah çıkaran papaz, kadına kendi başına ya da genç çocuklarla cinsel haz peşinde koştuğunu itiraf ettirmek için baskı yapmalıdır. Tıpkı Müslüman din adamları gibi Hristiyan sorgucu da "erkeklerin dışlandıkları, onları çeken ve içinde kendilerinin yararlanamadıkları bir sürü kötülüğün döndüğünü düşündükleri kadınlara özgü dünya, harem, çocuk odası konusunda düşler yaratır".[21]

Kimilerine göre "her an cinsellik peşinde", kimilerine göre "zinaya yatkın" olan kadının bu hayvansılığına Piskopos Bouchard, onu büsbütün şüpheli kılan bir başka "kötülük" daha ekler. Kadın kalleştir; o yüzden kocasının tanıklığı, kadınınkine yeğlenmelidir. Dolayısıyla eğer kadın kocasını kendisini aldatmakla suçlarsa,

bu iddianın yalan olmasından şüphe edilmelidir. G. Duby'nin "kadınların papazlardan adalet isteyip kendilerini kocalarından kurtarmasını talep ettikleri nerede görülmüş? Boşanma talebi hep erkeklerden gelmiştir"[22] saptaması bu bağlamda anlam kazanıyor.

Görüldüğü gibi iki cinse farklı davranılmasının temelinde daima birinden birini haklı çıkarmayı amaçlayan manici bir anlayış vardır.

Bunun artık oldukça silikleşmiş izlerine, bizimkisi gibi ataerkilliğin ölmekte olduğu bir toplumda, 1964'te bile rastlanıyor. O yıllarda geçerli olan erkeklik ve kadınlıkla ilgili kalıpyargılar konusunda yürüttüğü parlak bir araştırma sonucunda[23] sosyolog Anne–Marie Rochblave–Spenlé'nin düzenlediği liste, karşıtlık mantığının dün denecek kadar yakın bir tarihte bile yaşadığını göstermektedir. (Bkz. Tablo s.128)

Kadınlarla erkeklerin kendileri hakkında benimsedikleri özet kanılar olan bu kalıpyargılara yakından bakıldığında, Eski Yunan'dan beri yaşayagelen "ebedi" *artı* ve *eksi* işaretli karşıtlıkları görmek insanı şaşırtıyor.

Zamanla erkeklere özgü olan müstehcenlik (böylece, eskiden kadınlara özgüyken taşıdığı olumsuzluğu kaybetmiştir!) dışındaki bütün olumlu özellikler erkeklere atfedilir: Duygusal istikrar, özerklik, cesaret; zeki, yaratıcı ve etkin olma. Buna karşılık 1960'ların kadını hâlâ Havva'nın kızı olarak görülmektedir ve bir tanrıçayla uzaktan yakından benzerliği yoktur: İsterik, hoppa, geveze, kurnaz, koket, edilgen, sezgisel, sevecen, ana... Her yönüyle, Rousseau'nun Sophie'sinin küçük torunu olarak kabul edilebilecek bir kadındır bu.

Böyle bir portre ancak, kadına yönelik davranışları haklı kılabilir ve erkeğin "doğal olarak" ondan her bakımdan üstün olduğu inancının ürünü olan "Öteki"ni güçlendirebilirdi...

KARŞITLIK MANTIĞI

Erkeklik Kalıpyargıları	Kadınlık Kalıpyargıları
Duygusal Tutarlılık	
Kararlı, tutarlı, emin,	Kaprisli, isterik, sakin. duyarlı, korkak, heyecanlı, çocukça, hoppa.
Denetim Mekanizmaları	
Disiplinli, düzenli, örgütlü, katı, örgütlenmeden yana, sessiz açık.	Çenesi düşük, tutarsız, yapmacıklı, gizli, şaşkın, kurnaz.
Özerklik, Bağımlılık	
Yurtsever, risk alabilen, bağımsız.	Başkasına güvenen, hoşa gitme meraklısı, koket, boyun eğen.
Egemen Olma, Kendini Kanıtlama	
Güç ve ün gereksinimi olan, hırslı, emir vermeye, egemenlik kurmaya yatkın, kendine yeten, kendinden emin, saygınlık meraklısı, fırsatçı, kendini kanıtlamak isteyen.	Zayıf.
Saldırganlık	
Mücadeleci, sinik, kavgadan hoşlanan.	Kurnaz.
Etkinlik Düzeyi	
Atılgan.	Edilgen.
Sahiplenme	
Bencil, maddeci.	Meraklı.
Düşünme Yeteneği, Yaratıcılık	
Yaratıcı, bilinçli, nesnel, kuramsal düşüncelere yatkın. Bilimlere ve matematiğe eğilimli. Şüpheci, akılcı.	Sezgisel.
Sevgi Yönelimi, Cinsellik	
Müstehcen.	Okşayıcı, merhametli, yumuşak, edepli, süse meraklı, çocuk sahibi olmak isteyen, sevgi gereksinimi duyan.

Ortak Sonuçlar

Ataerkillikle karşılaşılan her yerde —ister ılımlı, ister mutlak olsun— daima açık ya da daha örtülü olarak bazı ortak özelliklere rastlanır.

Bunlardan birincisi, gördüğümüz gibi, ***cinslerin birbirlerinden ayrılmasıdır.*** Ama artık bu ayrılık, paleolitikte olduğunu tahmin ettiğimiz gibi, Öteki'nin gerekliliği inancına dayalı karşılıklı saygı içinde yaşanmamaktadır. Mutlak ataerkillikte kadınla erkek arasındaki ayrılık öylesine dikey bir hiyerarşiye dayanır ki, cinslerin birbirleriyle karşılaşmasını ve birlikte herhangi bir şey yapabilmelerini bile dışlar görünmektedir. Biriyle Ötekini iyi ve kötü, güçlü ve güçsüz vb. karşıtlıklarla düşünme sonucunda, ortak yanları tümüyle algılanmaz olmuştur. Seçilmiş ırkla lanetli ırk arasında nasıl bir ilişki bulunabilir ki? Üreme (ve üretim) her şeye rağmen birlikte yaşamalarını zorunlu kılsa da, ilişkileri, türdeş olmayan, yabancı, hatta düşman iki dünya arasındaki ilişkinin ötesine geçmez. Her ikisinin de paylaştığı ortak insanlık unutulmuş, yalnızca eski başlangıç mitoslarında kalmıştır.

G. Balandier bazı Afrika ataerkil toplumlarında kadın ve erkek arasındaki ilişkileri, başkalık ve karşıtlık şeklinde iki ayrı açıdan ele almıştır. "Bilginin, değer verilen ilişki ve uygulamaların kenarında bırakılan, gözde olmayan etkinliklerin, araçların ve şeylerin, bağımlı davranışların yanında yer alan kadın, erkeği tamamlayan bir eş olmaktan çok *'Öteki'*dir; ve bu başkalık, temsil sistemlerine, simgelere, hayali tasarımlara, davranış modellerine gönderme yapılarak dile getirilir, güçlendirilir..."[24]

Bu köklü başkalık, arkaik Yunan toplumunda bile hâlâ görülebilen cinslerin bazen aynı şeyleri yapmaları olgusunu dışlar. Örneğin o zamanlar, genç kız ve erkekler, yetişkinlerin toplumuna

girmeden önce elbiselerini değiştirirlerdi. Şimdi artık bir cinsin öteki gibi davranmasından daha kötü görülen herhangi bir şey yoktur. Kısa bir süre öncesine kadar bizim toplumumuz da erkek çocuğa "kız gibi" ağlamayı yasaklardı. Sanki duygunun ifadesi olan gözyaşı insani değil, kadınsıydı. Buna karşılık, "erkek gibi" davranmak isteyen kadınlara da katı yasaklar uygulanırdı. Psikanalist Helen Deutsch entellektüel kadını anlatırken birbirinden acımasız sözler kullanır: Kısır, taklitçi, özgünlükten yoksun ve hepsinden de ağır olan "erkeksilik kompleksine yakalanmış"[25] gibi! *Dayatılan ikilikten* kurtulmak istediniz mi, aşağılanmayı ya da deliliği göze almanız gerekirdi... Her iki durum da karşıtlık ve dışlamalarla beslenen ataerkil düzeni tehdit eden bir tehlikeye işaret etmektedir.

Ancak, kadın bir kez erkeğin karşısında yer alan zıt bir öge olarak tanımlanınca, erkeğin düşmanı olan tehlikeli bir yaratık olarak görülmesi de işten bile değildi. Afrikalı Lugbaraların ideolojisi, kadını açıkça erkeğin " tersi" olarak tanımlar ve onu "toplumsal düzeni yıkmakla tehdit eden değişmeden yana güçlerle, saldırgan büyücülükle, sihirbazlık uğraşlarıyla, kısacası karşıt toplumla özdeşleştirir".[26]

Buradan, ataerkil toplumların ikinci ortak özelliğinin, ***cinsler arasında yaşanan ilan edilmemiş savaş durumu*** olduğunu çıkarsamak zor olmasa gerek. Erotik Müslüman söyleminde kadına sık sık toplumsal "sistemi, hesaplı, soğukkanlı, sürekli"[27] biçimde yıkmaya yönelik bir zeka (cin) atfedildiği görülür. Bu yıkıcı düşmanlık peşinen erkeğin ona açtığı savaşı haklı kılar. Her şeyden önce de, kadınların zaman zaman kocalarında uyandırdıkları gerçek ama gizli korkuyu açıklar.

11. yüzyıl vakanamelerini okudukça G. Duby, erkeklerin, zina ve cinayet yoluyla kadınların soğukkanlı bir öç alma girişimi içinde bulunmalarından korktukları izlenimini edinir: "O zamanın vakanüvisleri kaç tane prensin karısı tarafından zehirlendiğini, 'ka-

dın entrikalarının', haremde kalkışılan 'kötü oyun'ların ardının kesilmediğini yazarlar. 11. yüzyılın, şüphe içinde kıvranan şövalyesini, her gece yatağına girdiği ve doyurulması olanaksız hırslarını tatmin etmekten uzak kaldığını bildiği, kendini aldattığından emin olduğu ve belki de o gece, uykusunda bir kuştüyü yastıkla kendisini boğacak olan Havva'nın yanında korkudan titrerken gözümüzün önüne getirelim."[28]

Tabii bu çarpıcı betimleme, ataerkil düzendeki bütün evlilik ilişkileri için geçerli değildir. Bu ancak, cinsler arası ilişkinin aşırı derecede çarpıtılmış bir karikatürü olabilir. Bu tip ilişkilerle 18. yüzyılın burjuva mutluluğu arasında koca bir uçurum vardır. Ama yine de, bu durum ötekisinin önemini azaltmaz. Tersine, iki kişilik burjuva mutluluk ideali, ataerkilliğin uzun cançekişme sürecinin başlangıcında ortaya çıkmıştır.

Ortaçağ'ın ya da İslam toplumunun önemi, ataerkil sistemi her tür uzlaşmadan arınmış, olduğu gibi, ilkelerinden çıkarsanan biçimiyle görme olanağını sağlamasında aranmalıdır. Başlangıçta erkekler kadınların elindeki tüm güçlere el koydular, ama karşılığında huzurlarını ve dostluklarını yitirdiler. Güven yerini güvensizliğe bıraktı. Kadınlardan korktukça, boyunduruğu daha da sıkmaya çalıştılar ve böylece, günün birinde kadınların öçlerini alacakları korkusu daha da arttı. İçinden çıkılması belki sadece ataerkil sisteme son vermekle mümkün olabilecek bir kısır döngüye girilmişti.

Ortaçağ'ın – bugün birçok ataerkil toplumda da olduğu gibi– evlilikle ilgili toplumsal ve dini kurumlarının sevgiyle kolay kolay bağdaşamayacağı söylenmiştir.[29] Ne akrabalara beslenebilecek dostluk – sevgi (yeni bir eve gelin giden kadın orada bir yabancıdır) ne de ancak evlilik dışında ifade edilebilen tutku – sevgi bunun yerini tutabilir. Zaten, tutku – sevginin kökeninde yatan cinslerin karşıtlığı değil miydi? Tutku – sevgi cinslerin birbirlerine karşı verdikleri savaşın bir ifadesinden başka neydi ki?

İki dil arasındaki benzerliğin de gösterdiği gibi, cinsel istek ve savaş iyi anlaşırlar. Antik çağdan beri şairler, tutku – sevginin sonuçlarını anlatmak için savaş metaforlarından yararlanmışlardır. Eros, *ölümcül oklar* firlatan bir *okçudur*. Kadın *kendini fetheden* erkeğe *teslim olur*. D. de Rougemont, "12. ve 13. yüzyıllardan başlayarak sevgi dilinin savaşçının basit jestlerini anlatan sözcüklerle yetinmeyerek, açıkça dönemin savaş sanatından ödünç alınan ifadelerle zenginleştiğini"[30] yazar.

Kullanılan farklı ifadeleri özetleyen D. de Rougemont, bundan böyle aşığın sevgilisini *kuşatma altına aldığını*, erdemine *aşk çıkarmaları* yaptığını belirtir. Onu *sıkıca sarar, kovalar*, edebinin son savunmalarını *yenmeye çalışır*, ve onu *beklenmedik bir anda arkadan çevirir*. En sonunda sevgili *dize gelir*... Ama ne yazık ki, doymuş istek, tutku – sevginin de sonudur. Demek ki cinsel istek yalnız başkalığı ve savaşı gerektirmekle kalmaz, sürebilmesi için hiçbir zaman tatmin edilmemesi de gerekir. Bu, "tatlı evlilik mutluluğunun" antitezi ya da en azından, süreklilik, anlaşma, benzeşme ve birleşme (sembiyoz) gibi özelliklerle tanımlanan sevginin tersidir.

D. de Rougemont'un Tristan ve Isold[31] mitosuyla ilgili olarak yaptığı muhteşem çözümleme Batı bilincindeki tutku – sevgide cisimleşen çiftin, Öteki için sevgiden çok "sevgiye sevgi" beslediğini düşündürtmektedir. Tutkuları, birleşmeyi ve doyumu geciktiren engellerle beslenir. Dışardan dayatılan bir engel yoksa, kendileri "istedikleri kadar" engel yaratırlar. Ayrılık sevgililere "acı çektirir" ve isteklerine yepyeni biçimler verir.

Tristan şu itirafta bulunur: "Benim çektiğim acı bütün acılardan farklı; hoşuma gidiyor, ondan haz alıyorum; kendimi kötü hissetmek hoşuma gidiyor, çektiğim acı benim sağlığımdır... onu böylesi istemekten öyle mutluyum ki, acı bana haz veriyor ve çektiğim acıda öyle bir mutluluk var ki, hasta olmaktan hoşnutum."[32]

Bu duygu isteğin aşırı bencilliğini itiraf etmek değilse nedir? Tristan çektiği acılardan, İsold'a sahip olamamaktan, narsisçe bir haz alır ve İsold'un kendisininkinin simetriği olan acılarına kayıtsız görünür.

Tristan İsold'u sevmekte midir? Onun tarafından sevilmekte midir? sorularına D. de Rougemont olumsuz bir yanıt verir. "Her şey, *serbest* olsalardı, birbirlerini seçmeyeceklerine inandırmakta bizi." Tutkularının nedeni, önlerindeki engeldir. Günah çıkarmak için Ermiş Ogrin'i ziyarete gittiklerinde, birbirlerini sevmediklerine göre suçlu olmadıklarını kanıtlamaya çalışırlar.

> TRİSTAN: Beni seviyorsa, bu iksirdendir.
> İSOLD: Ne o beni seviyor ne de ben onu.[33]

Onları birbirine yaklaştıran, yabancı bir güçtür. Bu istenmeyen tutkuda, gerçek dostluğa yer yoktur. "Dahası, ahlaki bir dostluk ancak tutkunun zayıfladığı anda doğabilir. Ve böyle bir dostluğun ilk sonucu, sevgilileri birbirlerine daha fazla yaklaştırmak değil, tersine onlara birbirlerini terketmenin ikisinin de çıkarına olduğunu göstermesidir."[34]

Tutkularının sonunun ölüme varacağını, sevgililerin tutkusunun temelindeki gizli isteğin ölüm olduğunu biliyoruz. Ölümün yarattığı mutlak engel, tutkunun hem varolmasının hem de yokolmasının son kerte nedenidir: "Cinsel hazzın dürtüsü... isteği zaman zaman ya Ötekini ya kendini öldürme ya da birlikte aynı fırtınada boğulma isteğini verecek kadar artırır."[35]

Başkalık, çatışma ve istek, cinsler arası ilişkiyi temsil eden üçlüdür: Müslüman kültüründe, Yeni Gineli Baruyalarda, birçok Afrika toplumunda ve daha genel olarak erkek egemenliği altındaki toplumlarda olduğu gibi Ortaçağ'da da karşımıza aynı üçlü çıkmaktadır. Yalnızca ideoloji ve metinlerle yetinilirse, kadınla erkeği birbirlerine yakınlaştıran şefkat—sevgi ilişkisinin koşullarının Or-

taçağ'da varolmadığı sonucuna varmak kaçınılmazdır. Böyle bir sevgi, cinsler hakkında farklı bir anlayış ile güven, asgari bir benzerlik ve en azından karşılıklı saygı gibi ögelerden oluşan farklı bir ortam gerektirmektedir.

Kadını "Şeytan"[36] ya da "yılan kadın" olarak gösteren imgelerse, bu tür duyguların gelişmesine elverişli değildir. Egemen ideolojiyi yalanlar görünen özel vakalar da, kuralı doğrulayan istisnalar ve insan doğasının istenilen biçime kolayca girebileceğinin kanıtları değil midir?

Öte yandan, erkeklerin yararına sonuçlanan cinsler arası savaş, zaferlerini kursaklarında bırakan bir başka sonuç daha doğurdu: *Erkeğin muhayyelesinde Öteki dirilip yeniden kadın biçiminde ortaya çıktı.*

Lugbara kadınlarının topluma katılımından söz ederken —ki ideolojik olarak kadın erkeğin tersi bir konumdadır— G. Balandier kadının bugünkü zamandan dışlanmış göründüğünü yazar: "Zaman dizisinin iki ucuna atılmıştır; bir yandan mitoslar zamanı, her şeyin başlangıcını, doğumu anlatan zaman, öte yandan gelecekteki (kutsallıkla ilişkili) zaman, değişme, düzensizlik ve bir yerde de ölüm zamanı."[37]

Doğum ve ölüm, insan düşüncesini kurcalayan, bilindışının ve pek çok mitosun kadınla özdeşleştirdiği iki önemli olaydır. Demek ki kadın, erkeğin kendini en güçsüz, en bağımlı hissettiği anda bir tehdit ögesi olarak yeniden karşısına dikilmektedir.

Pek çok köken mitosunun işlevi, insanların korkularını dile getirmek ve onlara bir panzehir sağlamaktır. Örneğin üç düzey öngören Baruyaların ideolojik düşüncesinde bunu görmek mümkündür. Mitos burada önce, kadının yaratıcı güçlerini[38] tanır; ikinci düzeyde kadını küçümser, önemini azaltır, hatta aşağılar; üçüncü ve son düzeyde ise yaratıcılığı erkeğe atfeder ve kadınların daha da köleleştirmeleri için bu gücün onlara karşı kullanılmasını sağlar.

G. Balandier'nin anlattığı mitoslardan bazıları, kadınların başlangıçtaki üstünlüğünü ve dize getirilmelerinin haklılığını başka mitoslardan daha iyi dile getirmektedir. Bu mitoslar, geçmişte kadınların elinde erkeklerinkinden daha üstün güçler bulunduğunu anlatır: Yaratıcı, besleyici olan kadınlar, harika sesler çıkaran flütleri bulmuşlar ve kültürün koşullarını hazırlamışlardır... Avlanmanın ve değiştokuşun maddi araçları gibi... Ama bir gün, erkek onların elinden flütü çaldı.[39] Sonra da yay ve oka el koydu, çünkü kadınlar, doğru, yalnış, her yana ok atmakta ve yayı ters tutmaktaydılar. Erkek yayı olması gerektiği gibi kullandı, gerekli olan avı öldürdü ve kadınlara avlanmayı yasakladı. Godelier, bu mitosların kadınlara yaratıcılıkta başka kimsenin sahip olamayacağı bir öncelik tanımakla birlikte, söz konusu yaratıcılığın "düzensiz, ölçüsüz, tehlikeli hale gelmesi üzerine erkeklerin her şeyi yerli yerine koymak için devreye girmek zorunda kaldıklarını; buradaki şiddetin de bu müdahelenin, evrenin ve toplumun düzenini ve ölçüsünü sağlayabilmenin tek çaresi olarak görünmesiyle haklı kılındığını"[40] belirtir.

Ama kadınlara uygulanan şiddetin çeşitli ideolojik aklamaları, erkeklerin korkularını yatıştırmaya yetmez. Üstünlükleri, hiçbir iktidarı olmayan bir grup üzerinde tüm iktidarları ele geçirmiş bir grup olmalarından kaynaklanmaktadır. Gerçek güçleri bulunan kadınlara dayatıldığı ölçüde egemenlikleri daha baskıcıdır. Kadınların başkaldırdıkları durumlar çok ender olsa da, erkekler hep bu korku içinde yaşarlar.

M. Godelier[41] birkaç bireysel direnme olgusu gözlemlemiştir: Bir Baruya kadını kocasına yemek vermeyi "unutabilir", onunla sevişmeyi reddedebilir, ona büyü yapabilir, vajinasından akan sprermi ateşe atarken gizlice bazı sihirli sözler sıralayabilir. Eğer erkek bunu öğrenirse, ölüme mahkum olduğunu anlar ve ya korkudan ya da ölüme direnmediği için, gerçekten de ölebilir...

Antropologun bildiği kadarıyla kadınlar hiçbir zaman kollektif bir başkaldırı girişiminde bulunmamışlardır, varolan topluma karşı herhangi bir "karşıt – kadın toplumu modeli" ortaya atılmış değildir ve bireysel başkaldırılar en sert şekilde cezalandırılır ama, bütün bunlara karşın Öteki, erkek muhayyelesini ürkütmeyi de sürdürmektedir. En ürkütücü yanı da kadının, düzensizlik, karşıt – kültür, şeytan demek olan büyücü kimliğine bürünmesidir...

Çatışmacı İkiciliğin Gücü ve Psikolojik Kökeni

Erkekler arasında görünürde birbirleriyle çelişen ve kadınlar arasında mitosta ya da psikolojide karşılığı bulunmayan iki korku vardır. Her ne kadar cinslerin ikisi de diğerinden korksa da vajina, fallustan daha ürkünç görünüyor. Fallus saplanabilir, yaralayabilir, tecavüz edebilir ama öldürücü bir araç değildir. Şaşırtıcı özellikleri bulunmakla birlikte korkutucu bir gizemle çevrelenmiş de değildir. Bilinçdışı simgesellikte bir kılıçla, tabancayla ya da yılanla özdeşleştirilir ama, köken mitosları onu genellikle güçle ve yaşamla özdeşleştirirler.

Vajinaya gelince, o, zengin ve korkunç bir edebiyata yol açmıştır. Erkekler ondan mutlak Öteki olarak korkarlar, gözle görülür olmayışı tehlikesini arttırır ve özellikleri gizemlidir. Öte yandan erkek psikolojisini niteleyen bu Öteki korkusuna bir başka korku daha eklenir: Cinslerin birbirine karışması korkusu. Bu korku, Ötekinin özelliklerine sahip olma yönünde yakıcı bir istekle örtüştüğü ölçüde inatçı ve nevrotik bir korkuya dönüşür.[42] Bu, kadınlara açıkça tanınan ama, Batılı erkeğin bilinçdışı tarafından çok kesin şekilde bastırılan bir istektir.

Ötekinden Duyulan Korku

Bilinçdışı ve mitoslarda vajina, sırasıyla öldürücü, yıkıcı,[43] doyurulması olanaksız bir güç, "dişli"[44] bir mağara, kabus yaratıcı[45] ve sonuç olarak ölümcül olarak nitelenmiştir. Bu neredeyse evrensel korku, kanla ilişkilidir. Burada öncelikle, pek çok tabunun konusu olduğu için tedirgin eden ve hastalıkla[46] özdeşleştirilen adet kanı, ama bunun yanısıra talihsizlik getirdiğine inanılan kızlık zarının yırtılmasıyla meydana gelen kanama akla geliyor.

Kadın cinsinin yol açtığı tedirginlikleri bir bütün halinde anlatabilmek için mitolojiden ve henüz ata yadigarı geleneklerinden tam anlamıyla kopmamış olan iki ilkel toplumun, Yeni Gineli Baruyalarla Yeni Zelandalı Maorilerin[47] uygulamalarından örnekler vereceğiz.

Maurice Godelier'nin saptamasına göre, Baruya erkekleri adet kanı karşısında, "tiksinti, iğrenme ve özellikle korku karşımı, neredeyse isterik bir tutum takınmaktadırlar. Onlara göre adet kanı, sidik ve dışkı gibi kirli, iğrenç şeylerin yanında sayılan pis bir maddedir. Ama daha önemlisi kadını güçten düşüren bir madde olmasıdır... ki, buradan yola çıkarak aynı kan kendi bedenlerine değerse güçlerinin yokolacağı sonucuna varırlar".[48]

Buna bağlı olarak Baruyaların yaşam temposunu belirleyen bir dizi önlem ve tabu ortaya çıkar. Regl olan kadın, köyün dışında yer alan özel bir eve gidip saklanır. Bu günlerde, (kirlenmiş) elleriyle kocasına ve ailesine yemek hazırlaması yasaktır. Adet kanaması bittiğinde yeniden evlilik hayatına dönmeden önce arınması gerekir. Adet kanının ötesinde, M. Godelier kadının erkek için sürekli bir tehlike kaynağı olduğunu belirtir: "Cinsel organının, içerden salgılanan sıvıları ya da erkeğin oraya bıraktığı spermleri tümüyle tutamayıp akmasına neden olan bir yarık biçiminde olma-

sı",[49] kadının toprağa, orada yaşayan solucan ve yılanları besleyen damlalar damlatmasına neden olur. Bu salgılarla beslenen söz konusu hayvanlar, onları "kötü ruhların yaşadığı derin mağaralara taşırlar... onlar da bu maddeleri insanlara, yetiştirilen bitkilere ve beslenen domuzlara hastalık ve ölüm göndermekte kullanırlar".

Kadın cinsiyeti nedeniyle hep kötü güçleri kendine çeker. Onlara, bilincinde bile olmadan, toplum üzerinde olumsuz etkiler yapmalarında yardımcı olur. O halde kadın iki nedenle tehlikelidir: "Birincisi doğrudan, adet kanının erkeklerin erilliğine, dolayısıyla toplum üzerindeki egemenliğine yönelttiği tehditten; ikincisi de dolaylı olarak cinsel organının biçimi nedeniyle insanların maddi yaşam koşullarını, güzel bahçeleri, tombul domuzları üretmek için harcadıkları çabaları boşa çıkartacak girişimlerde suç ortağı olmalarından kaynaklanır...

Kadın cinsi tehlikenin ta kendisidir. Erkek ona arınma ayininden geçmeden yaklaşmaz. Kadınların hayatını kısıtlayan birçok yasak vardır. Yerdeki bir nesnenin üzerinden atlamamaları ve evin ocağına, ocak sönük bile olsa yaklaşmamaları — yaklaşanlar ölüm cezasına çarptırılır — gerekir: Aksi halde, cinsel organlarından ateşe sıçrayan maddeler, erkeğin ağzına giren yiyeceklerin pişirildiği ocağı kirletebilir.

Cinsel ilişkiler, duyulan korku ölçüsünde ağırlaşan bir dizi önlem ve yasakla çevrelenmiştir: Ekim için toprağın sürüldüğü, fidelerin dikildiği, tuz kamışlarının kesildiği, domuzun kesilip yendiği, erkeklerin ava çıktıkları, ev inşa edildiği, kız ve erkek çocuklarının kabul törenlerinin yapıldığı vb dönemlerde sevişilemez. Aynı şekilde solucan ve yılanların çok olduğu bahçelerde ve bataklıklarda sevişmek yasaktır... Bir çocuğun doğumundan "ilk dişlerini çıkartmasına kadar geçen"[50] sürede sevişmek kesinlikle yasaktır.

Nihayet sevişme sırasında kadının eşinin üzerine çıkması yasaktır, çünkü vajinasını dolduran sıvılar erkeğin karnına dökülebi-

lir. Öte yandan kadının, sağlığa iyi gelen spermle beslenmesi için erkeğin penisini yalamasına izin verilirken erkeğin ağzının kötülük saçan sıvılar salgılayan kadının cinsel organına yaklaşması yasaktır... M. Godelier, "Açıkça görüldüğü gibi, Baruyalara göre sevişmek, doğanın ve toplumun yeniden üretimini tehlikeye düşürür... Bunun ötesinde, her şey, üreme için gerekli cinsel edimlerle toplumun yeniden üretimi için gerekli edimler arasında derin bir çelişki bulunduğunu göstermektedir"[51] sonucuna varır.

Baruyalar kadınlarla, cinsel statülerinin belirlediği birkaç tip ilişki kurarlar. Anneler, kızkardeşler, teyzeler, kuzinler, yeğenler gibi yasak kadınlarla Baruyalar, yardımlaşma ve sevgi türü olumlu ilişkiler içindedirler. Buna karşılık karıları ve kardeşlerinin karıları (ki, kardeşin ölümünde karıları onlara miras kalır) üzerinde, özellikle karıları söz konusu olduğunda farklı derecelerde baskı ve şiddetle desteklenen bir otorite uygularlar. Erkek en katı egemenliği, cinsel ilişkide bulunduğu kadın üzerinde uygular. Son olarak, kızlarına karşı baba sevecen ama, ergenliğe adım attıkları,[52] yani cinsel bakımdan çekici oldukları andan itibaren mesafeli bir tutum içindedir...

Baruyalar arasında asıl korku kaynağı vajina boşluğunun kendisi olmaktan çok, salgıladığı "zehirler"dir. Başka bazı toplumlarda ise en korkulan şey, içine girilip çıkılamayan bir mağara gibi görülen vajinadır. Maori mitosları bunun "nedenlerini" açıklar.

Hatırlayacağımız gibi tanrı Tane kızı Hine Titama ile ensest ilişkisi kurmuş ve bunu öğrenen Hine Titama öylesine üzülmüştü ki, ışık dünyasını terkedip gece krallığına çekilmişti.

Orada adını değiştirip Hine Nui Te Po,[53] gecenin büyük hanımı adını aldı. Bunu yapmakla, ölümü mümkün kılıyordu. İşte bir yarı tanrı olan Maui,[54] dört erkek çocuğu bulunan bir aile içinde, erken doğumla bu yeni dünyada dünyaya geldi. Annesi Taranga onu topuzuna *(tikitiki)*[55] sardığı için ona Maui Tikitiki a Taranga

adı verildi. Yeni Zelanda'yı Pasifik Okyanusu'ndan çekip çıkardığı için bütün Polinezya'da Maui'nin maceraları bilinir. Şakacı, meraklı ve yaratıcı olmasıyla ünlüdür. Hine Nui Te Po'yu öldürerek insanı ölümsüzleştirmek istedi. Böylece, Ölüm tanrıçasının yaşadığı yeraltı dünyasına doğru yola çıktı. Uykusundan yararlanıp bedenine vajinasından girmeyi, yüreğini koparıp ağzından çıkmayı planlıyordu. Yola çıkmadan önce, yanında gelen kuşlara, tanrıçayı uyandırmamak için gürültü etmemelerini salık verdi. Ama tam başını Hine Nui Te Po'nun vajinasından içeriye sokarken, bu sahneyi çok eğlenceli bulan kuşlardan biri kendini tutamayıp gülmeye başladı. Gecenin büyük hanımı birden uyandı, kalçalarını kıstı ve şakacı Maui, boğularak öldü. İşte bu dünyaya ölüm o günden sonra geldi.

Kadınla ölümü birbirine bağlayan bu öykü simge yönünden çok zengindir. Kadının cinsel organları yıkıcıdır. Fizik aşkta, erkek cinsel organı, Dunis'in deyişiyle "Tiki", "ölümün ve uğursuzluğun evi" denilen vajinanın tehlikelerine yenik düşer. Mauriler de adet kanının kötü güçlerinden çekinmekle birlikte, dillerinde onları asıl korkutan şeyin "yıkıcı delik" olduğunu gösteren yığınla ifade vardır. Ağızla vajina arasındaki benzerlik, kadını "canla beslenen, ölüm meleği" durumuna getirir.

Dunis, tanrı Tane'nin insanlığı yaratmak için ensest yoluna başvurduğunu, ama buna karşın ölümsüzlüğünü yitirmediğini saptar. Buna karşılık Maui ve insanlar bu yüzden ölmüşlerdir. "Mitos, Tane'ye ait olan sevgili, cinselliği olan kadın (Hine Titama) ile insanlara ait olan anne, yani ölüm (Hine Nui Te Po) arasında kesin bir ayrım yapmaya yaramaktadır."[56]

Mitoslarda sık sık rastlanan ve bizim bilinçdışımızda da derin bir yer tutan, anneyle ölüm arasındaki benzeşim, doğrudan erkekle yaşam arasında kurulan ters benzeşimi çağrıştırmaktadır. Vajina ölümcüldür, çünkü önce yaşam vermiştir; ama mitosta önermenin ikinci aşaması gizlenir ve hatırlatılan yalnızca ilk aşama olur.

S. de Beauvoir, erkeğin dünyaya annesinin etinden kemiğinden olma bir varlık olarak gelişine duyduğu isyanı çok iyi özetler: "Erkek kendini düşmüş bir tanrı olarak görür: Talihsizliği, aydınlık ve düzenli bir gökten, anne karnının kaotik karanlığına düşmesidir... Etten kemikten olması, onu ölüme mahkum eder. Bir mezar gibi kapalı ve gizli anne rahimde gelişen, titrek, peltemsi madde, ona ürpererek unutmaya çalıştığı çürümekte olan leşin yapışkanlığını fazlasıyla hatırlatır... Yumurta akı gibi yapışkan, saydam bir maddeyle başlayan embriyonun yaşamı ister istemez ölünün çürümesinde son bulacaktır."[57]

S. de Beauvoir, ayrıca, halk inançlarının çoğunda Ölümün kadın olduğunu, ölülerin ardından ağıt yakmanın, ölüm kadınların eseri olduğu için kadınlara ait bir görev olduğunu ekler.

Ana—Kadın, her şeyi başlatan ve her şeyin sonunda dönmek zorunda olduğu kaostur. Ama erkeklerin üremenin önemli ve olumlu yanını kendilerine malettikleri toplumlarda, kadınlara yalnız olumsuz yıkıcılık rolünü üstlenmek kalır.

Ölüme kadın özelliklerini atfetmekle bazı kültürler, başkalığa en uç biçimini vermişlerdir. Artık başkalık iğrençtir, korkunçtur ve ondan haklı olarak nefret edilir.[58]

Aynılıktan Duyulan Korku

Cinslerin birbirine karışması, cinsiyet belirsizliği, kimlik duygusu üzerinde ağır bir tehdit kaynağı oluşturur. Etnologlar ve bazı psikanalistler,[59] bu duygunun kız çocuklarına göre erkek çocuklar arasında daha zor geliştiği konusunda görüş birliğine varmaktadırlar.

Herkesin bildiği gibi bebekler başlangıçta annenin bedeniyle kendi bedenleri arasında bir ayrım yapamazlar. Daha bebeklikten itibaren annenin kadınsılığıyla özdeşleştirilen kız kardeşinin tersi-

ne erkek bebek, kendini annesinden ayırmak, kendi bedeninin ayırdına varmak ve erkeklerin dünyasına ait olmak için önemli bir çaba harcamak zorundadır.

M. Mead, kız çocuğunun böyle bir meydan okumayla karşı karşıya bulunmadığını belirtir. Başlangıçta ilerdeki annelik rolünden pek emin olmasa da, çocuk doğurduğu zaman bu kuşkuları kaybolacaktır: "Kadının hayatı kesinlik duygusuyla başlar ve biter; bu duygu, önce annesiyle kendini özdeşleştirdiğinde, sonra bu özdeşliğin gerçek olduğundan emin olduğunda, nihayet başka bir insan yarattığında hep doğrulanır."[60]

Erkek çocuğun gelişim çizgisi ise bunun tersidir. Annesinden farklı olduğunu, bedeni çocuk yapabilen bir varlık olmadığını kavraması gerekmektedir. Onun yapması gereken, kendi başına olmak, dış dünyaya açılmak, üretmek, kendine özgü bir yaratım alanı bulmaktır. Bir başka deyişle: Kadından farklı bir yaratık olduğunun bilincine varmak ve bunu göstermek zorundadır.

Erilliğin belirsizliği, üreme gücünün fizyolojik bir belirtisi bulunmadığı için daha da artar. En ilkeline varıncaya dek bütün insan toplumlarında, regl olmaya başladıktan sonra bir kadının çocuk doğurabileceği bilinir. Ancak erkeğin bu alandaki kapasitesi aynı derecede açık değildir. B. Bettelheim erkeklerin kabul törenlerinde yapılan yaralamaların amacının erkeklerin de kadınlar kadar doğurgan olduklarını göstermek olduğunu düşünmektedir. Eğer cinsel organlarını kesip kan akıtıyorlarsa, bu, kadınlarla aynı güce onların da sahip olduğunu göstermek içindir.

Erkek kimliğinin zorlukları, erkeğin kadınlık işlevlerine duyduğu özlemin artması ölçüsünde artar ve bu özlem kızların penis özleminden hiç de daha az yaygın değildir.[61] Ancak kızların aksine, erkeğin özlemi insan toplumlarının çoğunda çok derinlere bastırılır, çünkü erkek eşcinselliği (ki söz konusu özlemler, haklı ya da haksız olarak eşcinseliğe gönderme yaparlar) her zaman kadın eşcinselliğinden daha büyük bir korku uyandırmaktadır.

Demek ki erkeklerin kendilerini Ötekinden ayırdetmek ve psikolojik bakımdan cins kimliği duygusu edinmek için daha büyük bir mücadele vermeleri gerekmiştir. Bir yandan erkek olma, öte yandan Ötekine duyulan yasak özlem ve onun güçlerine sahip olma isteği arasında parçalanan erkekler bu zorluğu aşmalarına yardımcı olan kimi töreler geliştirmişlerdir: Örneğin, kadın sünnetinin karşılığı olan ama ondan çok daha yaygın şekilde uygulanan sünnet, başlangıçta var olan çift cinsiyetliliğin yarattığı korkuyla başetmenin bir yoludur.

Birçok başka mitos gibi, Dogonların (Mali) yaradılış mitosu da[62] başlangıçta her insanın her biri farklı cinse ait olan iki ruhu bulunduğunu anlatır. Erkekteki kadın ruhu, penisinin başına yerleşmiştir. Kadında ise erkek ruhu klitoriste yer alır. Ancak bu çift ruh durumu toplumsal (ve psikolojik) düzen için tehlikelidir. Erkek eril, kadın da dişi olmalıdır. Bu yüzden, kadın ve erkek sünneti her şeyi yerli yerine oturtabilecek tek önlemdir.

Dogonların gözünde "sünnetsizler"in aklı fikri düzeni bozmak, ortalığı karıştırmaktır. Grubun içinde değil, kenarında yaşarlar, çünkü "ne oldukları kesin değildir".[63] Çocuğun penis kapakçığı ya da klitorisi varoldukça erilliği ve dişiliği aynı güçte olacak ve eğer cinsiyetine ilişkin bu belirsizlik sürerse, o kişi üremek için herhangi dürtü duymayacaktır. Onun için çocuğu kötü gücün etkisinden korumak ve bir ya da öbür cinse ait olmasına yardımcı olmak gerekmektedir. Deriden bir parçanın kesilmesiyle *(section)*, kişinin psikolojik ve fizik cinsiyetini bulması *(sexion)* sağlanır.

Insanlardaki çift cinsiyet sorunu üzerinde çok durmuş olan G. Groddeck, Yahudilerin sünnetini, yalnız dişiliğin her tür izini yoketme (penis kapakçığı dişilik bezesinin yerleştiği vajinayla bir tutulmaktadır) isteğinin değil, bunun yanısıra çift cinsiyetliliği içinde taşıyan tek güç olan Tanrı'ya itaatin bir işareti olarak yorumlamaktadır. Groddeck, Tanrı'yı anlatan çoğul *Elohim* sözcüğünün

efsaneye göre Tanrı'nın çift cinsiyetli oluşuyla açıklanabileceğini düşünmektedir.[64]

Groddeck'i yorumlayan Roger Lewinter, "sünnet, sonsuza göre kendi sonluluğunu kabullenen ve savunan insanın bu niyetini belli eden gerçek işarettir: Çift cinsiyetli olan Tanrı ya da Elohim'in, çoğulcu tekliğinin bölünmemişliğine ve bölünemezliğine karşılık iki cinse ayrılmış insan, ikili bir birliktir".[65]

Demek ki çift cinsiyetten simgesel vazgeçişin ifadesi olan sünnet, tek cinsli insanlığın işaretidir. Kadın sünnetini tanımamakla Yahudiler, kadınların erkeklerle aynı statüde olmadığını göstermiş oluyorlardı. Tanrı'yla insanlık paktını imzalayan, dolayısıyla seçilmiş halkı oluşturanlar sadece erkeklerdi.

Ancak, bu metafizik–mistik anlamın ötesinde, Theodor Reik,[66] Geza Roheim[67] ya da B. Bettelheim gibi pek çok psikanalistin gösterdiği gibi sünnet, erkek çocuğu annesinden ayırır. Onu (Yahudi töresinde Müslüman töresinde olduğundan çok daha önce) erkeklerin topluluğuna sokar ve böylece erkekliğini güçlendirir. Başkaları da sünnetin yol açtığı erkeğin "yeniden doğuş" hayali üzerinde durmuşlardır: "Sünnetle, penisteki beze annenin karnından çıkan bir çocuk gibi serbest kalır; başka bir deyişle sünnetten sonra ufalmış bir fallusa benzeyen yeni bir penis doğar. Bilinçdışı sistemde ya da ilkel düşüncede olduğu gibi, parça bütünün yerini alır; burada yeni fallusla özdeşleştirilen çocuğun bedeninin bütünüdür: Çocuk doğmuştur, kabul töreninden geçen, sünnet olan çocuk, penis kapakçığı olmadan yeniden dünyaya gelir ve artık o bir erkektir."[68]

Çoğu toplumda cinslerin ayrılması Yahudiler arasında olduğundan daha geç bir tarihte gerçekleşir. Sünnet, ergenlik yaşına kadar yapılabilir ve sünneti tanımayan toplumlarda da kabul törenleri genellikle ergenliğin başı ile sonu arasında yapılır.

Daha önce babanın bakış açısından ele aldığımız genç erkek-

lerin kabul törenlerinin tek işlevi kadının yaratıcı güçlerine sahip çıkmak değildir. Bir başka amaç da erkek çocuğu erilliğe eriştirmek, yani erkek kimliğini edinmesi için yapılan psikolojik çalışmayı sonuçlandırmaktır.

M. Godelier, Baruya toplumunda tamamlanmış bir ergin erkek ve ergin kadın kimliği üretmek için gereken enerji farkı üzerinde çok durmuştur. Baruyalar erkek çocuğun kadın dünyasından koparılabilmesi ve tam bir erkek olabilmesi için cinslerin on yıl süreyle ayrı yaşamalarının ve birkaç hafta süren dört büyük törenin gerektiğine inanırlar. Buna karşılık kızların kadına dönüştürülebilmesi için onbeş günden kısa bir süre yeterlidir. "Kız çocukların, kadınlarla geçirdikleri birkaç gün, günlük yaşamlarını böler ama onları her gün yaptıkları işlerinden koparmaz."[69]

Baruya bilgeliği bu şekilde, erkek kimliğini edinmenin kadın kimliğinin edinilmesine göre karşılaştırılamayacak ölçüde zor olduğunu göstermek istemektedir. Doğduğu günden itibaren eril çocuğun çift cinsiyeti annesinin dişiliğiyle beslendiğinden, bu etkiden kurtulabilmesi için onu uzun süre kadınlarla herhangi bir ilişkide bulunmadan yaşatmak gerekir, ama bu yeterli değildir; evlenmek için hazır olacağı güne kadar, erkekler tarafından yeniden yaratılmalıdır. Bir kadın alabilmek için genç Baruya'nın çocukluğundaki ilk dişiliğini tümüyle terketmesi, kadınlara tartışmasız şekilde üstün olduğunu benimsemesi gerekir ki, bu da hayatının ilk yıllarında ortaya çıkamaz.

Bir Baruya erkeği annesiyle yıllar sonra, kendi de birkaç çocuk sahibi olduğunda karşılaşır ve ona iki kez av eti armağan eder: "Bu armağanlardan ilkiyle, kabul töreninden sonra uyması gereken annesiyle konuşma yasağını kaldırır; ikincisiyle de onun önünde yemek yeme iznini alır ve böylece onunla sofra arkadaşı ya da can yoldaşı olmasında herhangi bir tehlike kalmaz... Burada, anneyle ilişkinin büyük bir ikircimle yüklü olduğunu görüyoruz. Anne, hayata ilk adımlarını attığında onu korumuş, sevgi ve şef-

kat göstermiş ilk kadındır; ancak erkek çocuğun tam bir erkek olabilmek için onsuz ve ona karşı yaşamayı öğrenmesi gerekmiştir. Evli bir erkekle yaşlı annesi arasında, resmiyetle gizlenen sevgi karışımı bir tutum gözlenir; oysa bir anneyle evli kızları arasında birlikte gülmeyi, yardımlaşmayı, kavgaları, armağanları ve hastalıkta tedaviyi içeren zengin bir ilişki vardır."[70]

Evlenip çocuk sahibi olduktan sonra da Baruya erkeği annesiyle, onu yeniden bağımlılık, edilgenlik, kadınsılık karışımı ilk çocukluk durumuna döndürme yönünde duyabileceği (bilinçdışı) isteği önlemek için mesafeli bir ilişki sürdürmelidir. Groddeck'e göre Yahudiler için olduğu gibi çift cinsiyet, Baruya erkeğinin de bilinçdışındaki asıl korkudur. Yahudilerden farklı olarak Baruyaların bu korkuyu aşmalarında sünnet yerine, dönem dönem erkekler evinde uzun bir süre yaşamaları yardımcı olur.

Ait olduğu kültür hangisi olursa olsun, erkek çocuk daima üç tür korkuyla karşı karşıyadır: Erillik özelliklerini yitirmek, tam bir erkek olamamak, bebekliğinin edilgenliğine dönmek. Sünnetin ve kabul töreninin amacı bu korkuları, bilinçdışının derinliklerine gömmektir. Ama yetişkin erkeğin düşleri, bu korkuların hiçbir zaman tümüyle ölmediğini, çünkü güçlü çift cinsiyet özlemiyle yakından bağlı olduklarını göstermektedir...

Ötekinden duyulan korku, Aynılıktan duyulan korkuya eklenince, cinsler arasındaki çatışmalı ikiliği psikolojik açıdan anlamak mümkün olmaktadır. Söz konusu ikilik, kendi cinsiyle özdeşlik duygusunu güçlendirirken Ötekini, gerek nesnel olarak toplumsal ilişkilerde gerekse öznel olarak kendi özbenliğinde bastırmayı haklı kılar. Cinslerin aynı şeyleri yapmalarının özellikle erkekler arasında tedirginlik yaratmasından ötürü erkeklerin kadınlara karşı saldırgan bir tavır takınmalarını, dolayısıyla sonu çatışmaya varan cinsiyete dayalı ayrım sürecini gündeme getirmelerini anlamak mümkündür. Bu tavır, erkeklerin kaos, düzensizlik ve farklılığın ortadan kalkması olarak algıladıkları barışa karşı, bedeli savaş bile

olsa hiyerarşiyi yeğlediklerini düşündürüyor. Cinsler arası eşitlik, karşılaştırma ve boyun eğmiş, başkalıklarına sığınmış kadınları değiştirerek rakip haline getirme tehlikesini taşır.

Serge Dunis "kadın düşmanlığının (misojinlik) bir hastalık değil, erkeklerin yaratıcı güçlerini sağlama almak için kadınları sistemli olarak karalamalarını öngören bir politika"[1] olduğunu düşünmektedir. Biz onun erkeklerin psişik gücüne duyduğu güveni duyamadığımız için, kadın düşmanlığının önce bir hastalık, sonra da bu hastalığın yönlendirdiği bir politika olduğuna inanıyoruz. Cevap bekleyen büyük soru, bu hastalığın ne zaman ve nasıl başladığı ya da erkeklik durumunun avrılmaz bir parçası mı olduğu sorusudur. Çok eski geçmişimiz, cinsler arasında tamamlayıcılık ilişkilerinin mümkün ve belki de son 3000 ya da 4000 yıldır varolduğunu bildiğimiz ilişkilerden daha sağlıklı olduğunu gösteriyor. Ama bu, daha o dönemde erkeklerin kadınlarla ilgili bazı korkuları olmadığını (ve tersini) kanıtlamaz. Aslında güçlerin daha dengeli olması, Birini Öteki tarafından ezilmekten koruyor ve böylece isyan ya da çatışma çıkmasını önleyebiliyordu. Ama bu, bütün güçleri elinde toplayan cinsin —ki sürekli fizik üstünlüğü nedeniyle bunu yapabilen yalnız erkek cinsi olabilirdi— Ötekinin günün birinde onu alaşağı ederek hiçliğe indirgeyeceği korkusu içinde yönetmesi demekti.

Kadınların kötülük yapma gücüne sahip oldukları yönündeki erkek saplantısının kökü buraya dayansa gerek. Kadınlara atfedilen bu güçler resmen yadsınıp gizlice istenildiği için zamanla daha da ürkütücü hale gelmiştir.

Sonunda Varılan Yer

Başkalarına göre daha "hasta" bazı ataerkil toplumlar cinsleri ayırma ve dışlama politikasını öyle bir noktaya getirdiler ki artık iki cin-

se ortak insanlık düşüncesi saçma görünmeye başladı. Bu gibi sistemlerde bir insanlık değil, türdeş olmayan iki insanlık vardır. Bunlardan erkek olan iyi insanlık, dişi olan kötü insanlığa, doğanın kültüre karşı çıktığı gibi karşı çıkar. Dönemine ve uygarlığına göre kadın kimi zaman tehlikeli doğayla, kimi zaman da yoz kültürle özdeşleştirilir. Ama seçilen sistem hangisi olursa olsun, amaç daima kadının bastırılmasını haklı kılmaktır.

İslam'a göre her an cinsel ilişkiye hazır olan kadın, hiyerarşiye dayalı ataerkil kültüre karşı çıkan doğal düzensizliğin ta kendisidir. "Yalnız apış arasındaki heyecandan titreyen adelelere kulak veren kadın, toplumsal merdivenin en alt basamağındaki sıradan, avam, yoksul erkeklerin iri falluslarına vajinasını açmaktan çekinmediği için toplumsal hiyerarşiyi bozar ve değerleri altüst eder."[72]

Yirminci yüzyılın faşist rejimlerinde de kadın yine doğayla özdeşleştirilmiş, ama bu kez, oradan çıkmaması istenmiştir.

Nazi ideolojisinde kadın doğuran bir hayvandır ve dünyası evrenin mimarı olan erkeğin tersine ailesiyle sınırlıdır. Rita Thalmann, *Mein Kampf*'ın indeksinde ele alınan temalar arasında "kadın" *(Frau)* sözcüğünün yer almadığını, onun yerine, biyolojiye gönderme yapan, eski küçümseyici *Weib*[73] sözcüğünün kullanıldığını belirtir.

Nasyonal Sosyalizmin gözde kadınlarından Guida Diehl, kadınlık alanının sınırını, devlet ve topluluğu denetleyen aklın egemenliğindeki erkeğin tersine doğanın (analık) çizdiğini yazabilecektir. Bu anlayışa uygun olarak Naziler kadınları kamu yaşamının farklı kesimlerindeki sorumluluk mevkilerinden atacaklar[74] ve yüksek öğrenimde kadın sayısını kısıtlayan kotalar *(numerus clausus)*[75] uygulayacaklardır. Bu bakımdan kadınlara da, Yahudiler gibi, kurulu iktidarın düşmanları olarak davranılmıştır. Ancak Yahudilerden farklı olarak III. Reich Alman kadınlarını bedenlerini Cermen ırkının canlandırılması hizmetine vermekle görevlendirir. "Al-

man devletinin ırk bakımından yeniden üretiminin sorumluları zoo – teknisyenler arasından seçilmiştir. Bavyera Yüksek Teknik Enstitüsü'nün tarım ekonomisi öğrencisi Heinrich Himmler, tavukçuluk konusundaki deneyimini, savaşçı bir kastın yetiştirilmesinde kullanacaktır."[76]

1934 Nürnberg Kongresi'nde Hitler, ırkçı perspektiften gerçek bir analık seferberliği başlatır. Genetik bakımdan gerekli nitelikleri taşımayanların kısırlaştırılmasına karşılık, çocuk düşürmeye yardım edenlerin hapisle cezalandırılmasını öngören eski yasalar diriltilir ve çok çocuklu iyi anneler çeşitli ödüllerle özendirilir.[77]

Naziler kadının hayvansılığı mantığını en uç noktasına götürerek gerçek SS haraları olan ünlü *Lebensborn*'ları[78] kurarlar. SS'lerin karıları, eşleri, nişanlıları bu "misafirhanelere" gelerek hızla çoğalmaya davet edilirler. Alman kadınları kısrak statüsüne indirgenmişlerdir. Savaşın insan yaşamı yönünden maliyeti arttıkça, demografi saplantısı da büyümüş, 8 Mayıs 1942'de Himmler, 400 000 kadını alabilecek büyüklükte bir *Lebensborn* merkezinin kurulması için hazırlıkları başlatma emrini vermiştir... Bu haralarda kullanılabilecek damızlık erkek sayısının giderek azalması üzerine Nazi yöneticileri seçilmiş erkeklere iki kadınla evlenme iznini veren bir karar aldılar, hatta meşru olmayan çocuk kavramını yasalardan çıkarmayı bile düşündüler: "Halkımızın yirmi yıl sonra hayatta kalmasını sağlayacak askeri birliklerden yoksun kalınmaması için her Alman kadını istediği kadar çocuk doğurabilmelidir"[79] deniliyordu bu kararda.

Schopenhauer'den Otto Weininger'e[80] uzanan kadın düşmanı düşünürlerin çizgisindeki Nazi ideolojisi, ruh ve madde, akıl ve sezgi, ışık ve karanlık türü erkeklik/kadınlık kutuplaşmaları tezlerini diriltmekteydi.

Bu bağlamda sanırız, eril değerler bağrında düzeni ve yaratıcı güçleri taşırken, kadınsı değerlerin kaos ve yozlaşmayla eşanlamlı

olduğunu söylemeye bile gerek yok. Kadınların yeri tabii ki doğadan yanaydı, ama kültüre düzensizlik ve anarşi bulaştırmalarını önlemek ve hep orada kalmalarını sağlamak için dikkatli olunmalıydı. Gerçekten, yüzyılın başından beri güçlü kadın özgürlüğü hareketlerinin geliştiği ve kadınların Weimer Cumhuriyeti Anayasası sayesinde seçme ve seçilme hakkını kazanmış oldukları bu ülkede, III. Reich erkeklerinin kadınların onlara uygun görülen doğal durumdan kurtulabilmek için ellerinden gelen her "kötülüğü" yapabileceklerinden korkmakta hakları vardı...

Başka aterkil ideolojilerde bunun tam tersi bir şemanın dayatıldığı görülür. Bu kez, iyi doğaya daha yakın olan erkektir, kadının ise "kültürel" felaketlere yol açmasından korkulur. Bu, günahının kefaretini öderken kültürün doğmasına yol açan Havva'nın durumudur. Daha düşük bir derecede olsa da, Baruya kadınlarının durumu buna çok yaklaşır. Köken mitoslarında flüt ve yay'ın kadın eseri olduğunun, ama sonradan bunları gerektiği gibi kullanamadıklarının anlatıldığını hatırlıyoruz. Baruyalarda erkeğin üstünlüğü, ormanı, av alanını[81] daha iyi tanımalarının bir sonucudur; oysa kadın bahçelerden, köyden oluşan "uygar" alanın sınırları içinde yaşar. M. Godelier'ye göre genç kadınlara egemen olunmasının nedeni, onların kültüre doğadan çok daha yakın olmalarıdır: "Baruyaların düşüncesinde ve muhayyelesinde, kadınların en büyük suçu, tarımı (yani kültür) geliştirmeleridir."[82]

Kadınlar, hangi durumda olursa olsun, insanlığın iyi yanından dışlanır ve kendilerine yapılanları hakederler. Zaman zaman hayvanlarla benzerlikleri vurgulanarak insan – altı bir türe indirgenen, zaman zaman da düzensizliğe yatkınlıkları vurgulanarak insanlığın iblis yanıyla bir tutulan kadınların tamamlayıcılık ilişkisinde yer almaları artık olanaksızlaşmıştır. Ötekinin, erkeğin kendini sakınması gereken can düşmanı olduğu yerde, onunla ne aynı sofrayı paylaşmak ne de dostça sevecenlik duyguları beslemek müm-

kündür. Ataerkil sitede erkekler, eşitlikten, güvenden ve kendini Ötekiyle özdeşleştirebilmekten geçen dostça – sevgi yerine, kadınlara karşı cinsel istek, korku ve tutku gibi duygular besleyebilirler. Hindistan'da, İslam'da, Ortaçağ'da ya da Baruyalarda bir çifti böyle bir dostça – sevgi biraraya getiriyorsa, söz konusu çift, toplumun genel durumunu yansıtan temsili bir çift değil, ancak bireysel bir "sapma" olabilir. Böyle bir çiftin, toplumu temellendiren değerlere meydan okuduğu düşünülür.[83] Bu da toplumsal değerlerin hem genelliğine hem de göreceliğine işaret eder. Ama aynı şekilde, kadın ve erkek arasında başka tip ilişkiler kurulmasının da mümkün olduğunu kanıtlar.

Bu bölümü bitirmeden, yanıt bekleyen ama yanıtlanması hiç de kolay olmayan bir sorunun karşımızda durduğunu hatırlatalım. Kadınların geçmişte saygınlığa ve belirli güçlere sahip oldukları yerler ve dönemler olduğunu gördük. Peki, nasıl ve neden bu hakların ellerinden alınmasına razı oldular?

Kimileri bu durumu kadınların tarihin hiçbir döneminde erkeklere egemen olamadıklarının, hatta ayrıcalıklı bir duruma bile gelemediklerinin en iyi kanıtı olarak görmektedir. F. Héritier örneğin, "eğer belli bir yerde kadınlar politik, ekonomik ve ideolojik olarak egemen oldularsa, yaşanan toplumsal dönüşümlere neden ayak uyduramadılar sorusuna yanıt vermenin zor olduğunu" söyleyerek "bu durumda söz konusu statü farklılığının bir altüst oluş yerine, eski statünün yavaş yavaş bozulması biçiminde ortaya çıktığını"[84] düşünmenin akla daha yatkın olduğunu ekler.

Kadınların, gerçekten de, sonradan erkekler için olduğu gibi bütün iktidarları ellerinde bulundurmuş olmaları düşük bir olasılıksa da, sahip oldukları ideolojik gücün ve uzun bir süre ekonomi üzerinde sürdürdükleri egemenliğin izine pek çok yerde rastlayabiliyoruz.

Kuşkusuz, geçmişte, dünyanın bazı bölümlerinde sahip ol-

dukları bu olumlu statü evrensel bir olgu değildir. Kadın/erkek ilişkisinin her zaman her yerde geçerli olan üç durum yasası türü bir yasaya uymasını beklemek saçma olur. Ancak, özellikle günümüz Batılı toplumlarında yaşanmakta olan evrime tanık olduktan sonra, erkek üstünlüğünün, kültürün evrensel bir yasası olduğuna inanmak da aynı derecede risklidir.

Kadınların haklarının ellerinden alınmasına fazla gürültü koparmadan razı oldukları ve okkanın altına gittikleri doğrudur. Elimizde böyle bir şey yaşandığını gösteren kimi ipuçları var... Hayal ettiğimizden çok daha yavaş ve aşamalı olarak yaşanan böyle bir durum değişikliğini açıklayabilmek için, insanlığın temelde iki cinsli olduğu, hem erkeklerin hem de kadınların aynı zamanda etken ve edilgen, saldırgan ve boyun eğen, eril ve kadınsı oldukları noktasına geri dönmek gerektiğini düşünüyoruz. Kadınlar yavaş yavaş güçlerinden ödün verirken, görevlerinin aşırı sorumluluğundan da kurtulmaktaydılar. Yitirdikleri güç karşılığında edilgenliğin beraberinde getirdiği zevkleri, hatta bazı gizli mazoşist istekleri tatmin etmeleri mümkündü.

Erkekler ise tersine, egemenlik, saldırganlık ve etkenlik dürtülerini sonuna dek geliştirdiler. Bunda o kadar başarılı oldular ki, zaman zaman kadın cinsinden benzerleriyle olan ittifak anlaşmalarını bile bozdular.

O halde, günün birinde kadınların erkeklere kendilerinin de insanlığın aynı derecede parçası olduklarını hatırlatmaya karar vermeleri bizi hiç de şaşırtmamalıdır. Edilgenliğe doymuş, boyun eğmekten usanmış, aşağı statülerine hapsolmuş kadınlar, istek ve hırslarının büyük bölümünün bastırılmasına artık bir son verme zamanının geldiğini düşündüler.

Batılı kadınların bu bilinçlenmesi, yüzyıllar süren bir başka savaşı başlattı. Bu savaşın yaraları, bugün bile sarılmış değil.

3. Ataerkilliğin Ölümü

Ataerkillik sadece bir cinsi ezmek amacıyla kurulmuş basit bir sistem değildir. Bizim toplumumuzda ataerkillik aynı zamanda gücünü belli bir teolojiden (tanrıbilim) alan politik bir sistemin de ifadesidir. Bu teolojinin otoriter ya da hoşgörülü, bireye saygılı ya da saygısız olmasına bağlı olarak, ataerkillik tarih boyunca kabul edilebilirden edilemeze değişen farklı yüzlere bürünür. Örneğin 18. yüzyılda Katolik krallıkların iktidarı büyük Protestan ülkelere göre daha katı bir şekilde kullandıkları açıktır. Katolik krallıklarda anahtar sözcüğün boyun eğme olmasına karşılık bu, Protestan ülkelerde hoşgörü idi.

Kadın/erkek ilişkisi genel olarak insanlar arasındaki ilişkilere yön veren iktidar sisteminin bir parçasıdır. Başlangıçta ataerkilliğe indirilen ilk darbelerin kadınlardan değil, erkeklerden gelmiş olması bununla açıklanabilir. Babanın aile içindeki iktidarını yıkmayı düşünmeden önce, yöneticinin mutlak politik iktidarına son vermek ve dinsel temellerini çürütmek gerekiyordu. İşte bütün Batı toplumlarında devrimler ve reformlardan geçerek 20. yüzyıla kadar böyle bir evrim yaşandı. Ne var ki, eşitlik ve özgürlüğe dayalı yeni bir toplum yaratmak isteyen erkeklerin önce politik, daha sonra ekonomik ve sosyal nitelikteki projeleri salt kendileriyle ilgiliydi; çünkü bu gelişmeden yalnızca kendileri yararlanmak istiyorlardı.

Erkekler, uğruna savaştıkları haklardan kadınları dışlamak için özel bir çaba harcadılar. Kadınların oy vermek, eğitim görmek ya da erkeklerle eşit koşullarda çalıştıkları yerlerde sosyal yönden korunmak için ne gibi gereksinimleri olabilirdi? Eşitlik cinsiyet sınırında duruyordu, çünkü politik ataerkilliğe son vermeye çalışan

erkeklerin pek çoğu, aile içi ataerkilliği ne pahasına olursa olsun korumak istiyorlardı. Bu yüzden 19. yüzyıl boyunca muhafazakarlarla Kilise sık sık, daha fazla özgürlük ve eşitlik için mücadele ettikçe babanın gücünü sarsmaktasınız, ailenin kökünü kazıyorsunuz, uyarısını yapma gereğini duydular...

Ikiyüz yıl boyunca demokratların verdikleri mücadele, hiç kuşkusuz, ataerkil sistemin çökmesinin birinci sebebiydi. Ama yeterli sebebi değildi. Bu işi, demokrat erkeklerin en adilleriyle elbirliği ederek güç bela tamamlayanlar, kadınlar oldu. Babalarına ve kocalarına kendilerinin de herkes gibi "İnsan" olduklarını kabul ettirebilmek için ikiyüzyıl uğraşmaları gerekti: Eşleri ve kendileri aynı haklardan yararlanmalı, birlikte aynı görevleri üstlenebilmeliydiler.

Sonunda kabul edilen bu gerçeğin önemli sonuçları vardır. Çünkü bu kabul, cinsler arasında birkaç binyıldır sürmekte olan iktidar ilişkisine son vermekle kalmıyor, daha önemlisi, her cinsin özgüllüğünü yeniden düşünmeyi zorunlu kılan yeni bir durum yaratıyor. Demokratik değerler krala, Tanrı– Baba'ya ve Baba –Tanrı'ya ölümcül darbeler indirdiler. Bunu yaparken cinsle ilgili geleneksel tanımları geçersiz kıldılar, dünyanin bir bölümünü tedirgin edip şaşkınlığa sürüklediler.

Can Çekişme

Yeni özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ideali kendini Batı dünyasına dayattığında, dışlama ve hiyerarşi yavaş yavaş gerilemeye yüz tuttu. Kadınlar bundan en son yararlananlar olsalar da, Batı dünyasında sonuç almak bakımından en kesin devrim olan Fransız Devrimi'nin yol açtığı ideolojik altüst oluş, Tanrı'nın lütfuyla dayatılan

her tür iktidara öldürücü bir darbe indirdiği gibi, buna bağlı olarak, Birinin Öteki üzerindeki doğal üstünlüğü düşüncesini de yerle bir etti.

Fransız Devrimi: Babanın Katli, Tanrı'nın Katli

17. yüzyılın sonuyla 18. yüzyılın başında mutlak monarşi kuramcıları, kralın otoritesini hukuka yaslayabilmek için Tanrı'nın ve babanın otoritesiyle ilintilendirmeye çalışmışlardı. Örneğin Bossuet[1] Aziz Paulus'un (*Nulla potestas nisi a Deo*)[2] bu konudaki görüşlerini toplayıp sistemleştirerek bu üç otoriteden her birini diğer ikisiyle desteklemekteydi. Hükümdarı aile babasına benzeterek monarşiyi doğal bir hak durumuna getirdi. Kralın iktidarını her tür tartışmanın üstüne çıkarabilmek için politik iktidarı tanrısal iktidar katına yükseltti. Babalığın en mükemmel modeli Tanrı'dır, diyordu. Oysa kral, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi, kulların babasıydı. Basit bir aile babası da kendi çocuklarının gözünde, hem Tanrı hem de kral imgesinin temsilcisi olacaktı. Bu birbirini izleyen benzeşimlerden her biri kazançlı çıkıyordu: Aile babasının ihtişamı ve otoritesi artıyor, kralsa iyilik ve azizlik mertebesine ulaşıyordu. Tanrı bile yaratıklarına daha yakın olmakla bu işten kazançlı çıkmıştı.

Bossuet, ortak kökenlerinin birbirlerine bağladığı güçlülere boyun eğilmesini salık vermekteydi. Ama bu usavurum inceliğinin kendine göre tehlikeleri de vardı. Tanrı, kral ve babanın birbirlerine böylesine kenetlenmeleri, birinin yazgısının diğerlerininkini de etkilemesini kaçınılmaz kılacaktı. Nitekim, Fransız devrimcileri kralı öldürerek Tanrı'yla babanın iktidarına kesin bir darbe vurdular: "Kralın ölüme mahkum edilmesi, Tanrı'nın katlini, o da babanın ölümünü taklit ediyordu."[3]

Filozof Jean Lacroix'nın çok iyi ortaya koyduğu gibi, demokrasi geçmişin baba iktidarıyla bağdaşamaz. Her bağımsızlık, önce babaya göre özgürleşmedir. Halk egemenliği babanın öldürülmesiyle kazanılmıştır. Kral – babayı öldürmekle, uzun süre reşit olmayan bir çocuk konumunda tutulan halk, ergin kişi özerkliği kazanır. Bu noktaya gelebilmek için, kralı halkın gözleri önünde giyotine göndermek, böylece devletteki değişikliği herkesin kavramasını sağlamak gerekecekti.[4] Bu adım atılınca, değerler de gerçekten tersyüz oldu. Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik üçlüsü eski Boyun eğme, Hiyerarşi ve Babalık üçlüsünün yerini aldı. Cumhuriyette yurttaşlar arasında kurulan kardeşçe dostluk, oğulları babaya bağlayan saygı duygusunun yerini aldı. Dikey ilişkiler yerini, eşitlik idealiyle bağdaşabilecek tek ilişki biçimi olan yatay ilişkilere bıraktı.

Jean Lacroix, modern demokrasinin "babalığın reddiyle birlikte gelen bir kardeşlik arayışı"[5] olduğunu söylerken haklıdır. Kralın öldürülmesiyle perçinlenen devrimci kardeşlik, kutsallık kavramına yeni bir anlam verir. "Üstün bir otoriteye katılmaktan kaynaklanan kutsallık yerini, eşitlerin duygu ve düşünce birliğinden doğan kutsallığa bırakır."[6]

Kral ve babanın reddedilmelerinin burada her türlü aşkınlığın reddi anlamına geldiğinin anlaşılmış olması gerekir. İnsan soyunun evrensel Baba'sı olan Tanrı'nın da bu başkaldırıdan payını almaması düşünülemezdi. Eşitlik, özgürlük ve kardeşlik değerleriyle tanımlanan İnsanlık kavramını ön plana çıkarabilmek için yırtınan 1789 devrimcilerinin yoluna eski değerlerle içlidışlı olan Tanrı'nın çıkmaması olanaksızdı. Aralarında Feuerbach, Prudhon, Marx ya da Nietzsche'nin de bulunduğu 19. yüzyıl filozofları, Fransız Devrimi'nin önemli bir sonucunun Tanrı'nın ölümü olduğunu ilan ettiler; bu insanlığın özgürleşebilmesinin zorunlu bir koşulu olarak görülüyordu.[7]

19. yüzyıl filozoflarının da ötesinde, Lacroix insanlığın Tanrı'dan kurtulmak istemesinde her şeyden önce onda baba simgesini görmesinin etkili olduğunu belirtmektedir. İnsan kendini "yüzlerce yıl karşısına çıkarılan yasakları vaazeden en yüce, kralların kralına karşı çıkarak ortaya koyar. Tanrı sevgi olmuş olsa bile, o bu sevgiyi reddeder, çünkü Tanrı ancak bir baba gibi sevebilir... Onun tarafından sürekli olarak yargılanmayı artık istememektedir... Tarihdışı bir zamana atılmış görünen cezalarından korkmadığı gibi, Ondan ne Af ne de Kurtuluş beklemektedir".[8]

Bundan böyle teoloji, antropolojinin önünde ikinci plana düşecektir.

Ancak 18. yüzyılın sonunda tanrısal aşkınlığın reddi, daha doğrusu bireyin önceliğinin ortaya konması henüz bu terimlerle ifade edilmemektedir. "Tanrı'nın ölümü"nden söz edilmeden, sabırla, her türlü dinsel etkiden arınmış bir devletin kurulmasına çalışılmaktadır. Fransız Devrimi'nden başlayarak Batı dünyasında yavaş ama derin bir laikleşme hareketi gelişir ve geçmişi on yüzyıldan uzun bir geleneğe son verir.

Hristiyan sitesini parçalayan 16. yüzyıl Reform'unun yol açtığı bölünmeye kadar Avrupa uluslarının hepsinin paylaştığı üç özellik vardır: Katolik Kilisesi'nin tartışılmaz yeri, dine dayalı bir devlet ve din bilginlerinin geliştirdikleri toplumsal bir düzen kuramı.[9] Ancak devletin laikleştirilmesi yönündeki ilk çaba olan Protestan Reformu, Kilise'nin koyduğu kısıtlamalara karşı bir başkaldırı olmanın ötesine geçemezken, Fransız Devrimi Tanrı'yı reddeder. 17. yüzyılın sonunda Protestan ülkelerde (İngiltere ve Hollanda) devletin dini niteliğine son verme süreci durulur. Bu ülkeler inanç özgürlüğünü geliştirerek, mezhep ve inanç çeşitliliğine hoşgörü göstererek, devletin bireyin vicdan özgürlüğünü çiğneme hakkı bulunmadığını kabullenerek sonunda Tanrı'nın davasına Katolik ülkelerden daha fazla hizmet etmişlerdir.

Katolik ülkelerde ise laikleşme süreci daha geç başladı ama daha köktenci oldu. 1789 ile 1799 arasında Fransız Devrimi aniden Hristiyanlık aleminin benimsediği çerçeveyi dağıttı ve *Civitas Dei*'nin yerine *Civitas Humana*'yı* koydu. Fransız Cumhuriyeti devletin din konusunda tarafsızlığını ilan ederek, kamu hizmetlerini laikleştirerek ve daha sonra da Kilise'den kesin şekilde ayrılarak, modern Hristiyan devletleri için laiklik modeli oldu.

19. yüzyılda İtalya ve Almanya[10] da medeni nikahı dayatmaya çalıştılarsa da laikliğin modern devletlerin benimsediği genel bir ilke olması için 20. yüzyılı beklemek gerekecekti. Laikliği ilan eden metinler arasında uluslararası bildirgelerin önemli yeri vardır.[11] Kilise ile devletin ayrılığı, Amerikan Anayasası'nda (1787) yapılan ilk değişikliğin konusu olmuş, Fransız İnsan Hakları Bildirgesi'nin 10. maddesi de düşünce özgürlüğünü ilan etmiştir ama, laiklik ilkesinin – bilinçli bir unutkanlıkla – uluslararası bir kararla onaylanması için 10 Aralık 1948'i beklemek gerekti. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin birinci maddesi "bütün insanlar özgürdür ve eşit haklara sahiptir. Hepsinin aklı vardır ve aralarındaki ilişkilere kardeşlik duygusu yön vermelidir" der.

Bu bildirgenin oylanmasından önceki tartışmalar sırasında bir azınlık oluşturan ülkeler[12] metinde Tanrı adının geçmesini ve insanların Tanrı imgesine göre yaratıldığının hatırlatılmasını istediler. Ancak SSCB ve Fransa temsilcileri bu değişiklik önergesine karşı çıktılar. Sonunda, "Birleşmiş Milletler topluluğuna üye ülkelerin gözünde en büyük bölücü olan Tanrı'ya orada anılma hakkı tanınmadı".[13]

1789'da kabul edilen yeni "On Emir"[14] İnsanın aşkınlığını doğrulayarak onu Tanrılaştırdı. Bundan böyle insanlar yasalarını

* Tanrının ülkesi, insanların ülkesi (Ç.N.)

kendileri yapacaklardı. Çocukları için neyin iyi neyin kötü olduğuna tek başına karar veren, her şeye kadir babaya boyun eğme artık tarihe karışmıştı. Hiç değilse kuramsal olarak gerçek bir din hâline gelen insan hakları ideolojisi, aralarındaki benzerlik ve farklılıklara ağır basan kardeşler Cumhuriyetini kutsadı. Dinsel, ırksal, ekonomik, toplumsal özgüllüklerinden bağımsız olarak paylaştıkları insanlık herkesi eşit kılıyordu. Şimdi, cinsiyete dayalı özgüllüğün bu ortak insanlığa ulaşmada önemli bir engel oluşturup oluşturmadığını araştıralım.

İnsan Hakları mı Erkeklerin Hakları mı?

Devrimciler bu konuda açıkça tartışmış olmasalar bile, sormadıkları önemli bir soru vardı: Kadınlar da herkes gibi insan sayılacak ve ilan edilen kutsal haklardan yararlanacaklar mıydı? Daha açık bir anlatımla, doğa kadınları insanlıktan uzaklaştırmıyor muydu?

Politik bir tartışmanın konusu olmamakla birlikte bu sorun, Devrim'in başlamasından çok önce "aydınlar" tarafından gündeme getirilmişti. Bu tartışmanın öncüsü, yayınlandığı sırada (1673) fazla dikkat çekmeyen bir kitapta[15] son derece devrimci bir tez ortaya atan Poulain de la Barre'dı. Tezi cinslerin eşit olduklarını öne sürüyordu. Descartes'ın bu tilmizine göre eşitlik tam olmalıydı, çünkü her ikisi de akıllı yaratıklar olan kadın ve erkek, hemen her bakımdan aynıydı. Kadının doğası ona göre insan doğasıyla öylesine türdeştir ki, Poulain kadınların toplumdaki bütün mesleklere girebileceklerini, tıp ya da teoloji profesörü, Kilise görevlisi, orduda general ya da parlamento başkanı olabileceklerini düşler. Cinsiyet farkını en aza indiren Poulain, kadın ve erkek arasında kurulacak kardeşlik ilişkilerinden söz eder ve kadınları yeniden insanlığa kabul eder.

Ne yazık ki Poulain de la Barre'ı okumamış olan 18. yüzyıl er-

kekleri ona göre çok korkaktılar. Kadın doğası üzerine görüşlerini dile getirenlerden hiçbirisi 17. yüzyılın bu büyük, bilinmeyen düşünürü kadar ileriye gidemedi. Kadınlık sorunu tartışmalarında üç görüş ortaya çıktı. Poulain de la Barre'ın çizgisinde yer alan kimileri cinslerin benzerliğini ön plana çıkarıyor ve eşit olmalarını savunuyordu. Başkaları, bu ilkeye katılmakla birlikte daha çok aralarındaki tamamlayıcılığı vurguluyorlardı. Nihayet Rousseau'yu izleyen çoğunluk, kadınlığı ortadan kalkması olanaksız bir farklılık olarak düşünmeyi sürdürüyordu. Suçu ona yükleyerek, Emile ile Sophie arasında, eğitim, toplumsal yaşam ve politikada varolan eşitsizlikleri peşinen haklı kılıyorlardı.

Cinsler arası eşitliğin polemik ve politik yanları bir tarafa bırakılırsa, felsefi tartışma, bugün hâlâ feministler arasında yapılmakta olduğu gibi, benzerlik ve farklılıktan hangisini ön plana çıkarmak, önceliği insan doğasına mı yoksa kadın doğasına mı vermek gerektiği konusunda odaklanmaktadır.

Bugün pek çok kadının kendilerini özdeşleştirebilecekleri Diderot, farklılığa rağmen eşitlik tezini savundu. Thomas'ın[16] kadınlarla ilgili küçük bir kitap yayınlamasından yararlanarak bu konuda kısa bir deneme yazdı.[17] Diderot güzel cinsi diğerinden, duygularının şiddetiyle ayırmaktaydı: "Kadınlar bizi her şeyden çok, sevgilerinin tutkusuyla, kıskançlık ve anne şefkati nöbetleriyle, batıl inançlarıyla ve halk arasında yaygın olan yüzeysel heyecanları yaşayış tarzlarıyla şaşırtırlar. Sevgi, kıskançlık, batıl inanç ve öfkenin kadınlar tarafından hiçbir erkeğin duyamayacağı bir aşırılığa götürüldüğünü gördüm."[18]

Diderot'ya göre erkeklerin yabancısı oldukları böylesine şiddetli heyecanların nedeni, anatomik/fizyolojik düzeyde aranmalıdır. Kadının "bedeninde korkunç spazmlara tutulan, onun tüm benliğine hakim olan ve muhayyelesinde her türden hayalet yaratmasına yol açan bir organ vardır".[19] Bu yüzden isteriden hazza, va-

hiy indirmeden peygamberliğe geçmesinde şaşılacak bir yan yoktur. Rahimlerinin ve coşkulu hayal güçlerinin esiri olan kadınlar, Diderot'da şefkat ve acıma duygusu uyandıran "epey olağandışı çocuklar"dır.[20] Onlara hem çocuk doğurmanın acı ve tehlikelerine katlandıkları hem de anne olma gücünü yitirdiklerinde "uzun ve yine tehlikeli"[21] hastalıklar yaşamak zorunda oldukları için acır.

Ancak Diderot'nun cinsiyetler arasında varolduğunu gözlemlediği bu doğal farklar, onu kadınların davasını savunmaya yöneltir; çünkü doğanın acımasızlığına bir de Diderot'ya göre "hemen bütün ülkelerde kadınların aleyhine olan medeni yasaların acımasızlığını" eklememek gerekir. Diderot, onlara "aptal çocuklarmış" gibi davranılmamasını, gerektiği gibi eğitilmelerini[22] ve son olarak da "yaratıcı olanların yetenekleri... bizimkinden daha özgündür"[23] dediği, yaratıcılıklarının tanınmasını ister.

Bu birkaç sayfalık denemeyi bitirdiğinde Diderot herhalde kadınları iyi savunduğunu düşünmekteydi. Çünkü işi, "eğer yasa yapıcı ben olsaydım... sizi azat eder, yasa üstü sayar, nerede olursanız olun, kutsallık katına çıkarırdım"[24] demeye dek götürmüştü.

Böylesine yüceltildikten sonra kadınlar daha başka ne isteyebilirlerdi ki?

Ne var ki kadim dostu Mme d'Epinay'e göre işler hiç de Diderot'nun gördüğü gibi değildi. Bir süre sonra Condorcet'nin de savunacağı gibi, o cinslerin benzerliğinin onları ayıran farklardan çok daha önemli olduğunu ve basit bir eşitliğin, Diderot'nun yaptığı türden yüceltmelerden çok daha hayırlı olabileceğini düşünüyordu. Mme d'Epinay da zavallı Thomas'ı eleştirmek üzere kaleme sarıldı ve "eğitimden ya da kurumdan aldığımızı durmadan doğaya atfedenleri"[25] suçlayan ilk kadınlardan biri oldu. Ona göre kadın ve erkek aynı doğaya sahipti, aynı hamurdan yapılmıştı. Üç çocuk doğurmuş olan Mme d'Epinay rahmi Diderot kadar önemsemiyordu. Tersine, o, sakin bir cüretle şu çok modern düşünceyi

ortaya attı: "Organlarımızın zaafi bile hiç kuşkusuz eğitimimizin ve bize toplumda verilen yerin sonucudur."[26]

Mme d'Epinay her iki cinsin aynı hataları yaptığını, aynı erdemlere ve aynı kusurlara sahip olduğunu saptamaktaydı. S. de Beauvoir'dan ikiyüz yıl önce, o da kendine göre, kadın doğulmadığını, kadın olunduğunu ve kadın özelliklerinin sanıldığı kadar "doğal" olmadığını düşünmüştü. Eğer toplum ve eğitim işin içine girmeseydi, fizik güç, ahlaki cesaret ve düşünsel yetenek, kadın ve erkekte aynı olacaktı. Ancak, gerçek bir eşitliğin yol açabileceği devrim konusunda karamsar olan Mme d'Epinay'in vardığı sonuç şuydu: "Doğanın yarattığı gibi olabilmemiz için birkaç kuşak geçmesi gerekli. Biz belki bundan yararlı çıkarız, ama erkeklerin kaybı çok fazla olur."[27]

Condorcet cinsler arası eşitlik için, Mme d'Epinay'ın ileri sürdüklerine benzer görüşlerle mücadele eden ender erkek politikacılardan biriydi[28] ve bunu yapmasının nedeni, tersinin ona kabuledilemez bir haksızlık olarak görünmesiydi.[29] "*İnsan türünün* yarısının haklarının bütün yasa koyucular tarafından unutulmasına"[30] karşı çıkıyor, kadınların oy verebilmelerini, seçilebilmelerini ve bütün görevlere gelebilmelerini talep ediyordu. Poulain'den daha az cüretli olduğu için, kadınların bir orduya komuta etmek ya da bir mahkemeye başkanlık etmek gibi gülünçlüklere düşmeyeceklerini düşünmekteydi... Ama, kadınların oy vermelerine karşı öne sürülen geleneksel gebelik, doğum ve emzirme gibi aşılmaz engelleri çok önceden yanıtlayarak soğuk algınlığına yakalanan erkeklerin oy vermeleri ya da görev yapmalarının yasaklanmadığını anımsatıyordu. Kadınlara atfedilen sözde yaratıcı olmadıkları iddiasına karşı da, alaycı bir şekilde, buna inanmadığını, eğer bazı yerlere, yalnız yaratıcı erkekler alınacak olsa, akademilerde bile pek çok kadronun boş kalacağını söylemekteydi...

Çünkü onun gözünde de, "kadınlarla erkekler arasında eğitimin sonucu olmayan hiçbir fark yoktu".[31] Condorcet 1792'de ka-

dın eğitimini köklü şekilde değiştiren çok önemli bir yasa taslağı sundu. Burada her iki cinse, "amacı insan türünden tüm bireylere haklarından yararlanmaları ve görevlerini yerine getirebilmeleri için gereken bilgileri vermek olan"[32] ortak bir eğitim verilmesini savunuyordu.

Erkeklerin büyük çoğunluğundan farklı olarak Condorcet kadınları aralarında bilimlerin de yer aldığı pek çok görev ve meslekte, erkeklerin meşru *"rakipleri"*[33] olarak görüyor, bu nedenle onlara benzer bir eğitim verilmesinin zorunlu olduğu sonucuna varıyordu. Bir yıl önce Talleyrand'ın[34] kadınların kamu görevlerinden dışlanması yolunda alınan kararın her iki cins açısından "çiftin mutluluğunu" sağlamaya yönelik bir önlem olarak düşünüldüğünü söyleyerek dinleyicilerini "hayat arkadaşlarını *rakipleri* durumuna getirmemeye" çağırdığı bir ortamda, Condorcet bunun tersini savundu. "Kadınların eğitimsiz bırakılmaları, aileler içinde mutluluklarına ters düşen bir eşitsizlik yaratmaktadır... Çünkü eşitlik her yerde, ama asıl aileler içinde huzur, barış ve erdemin birinci ögesidir."[35]

Mutluluğa cinslerin eşitliğiyle ulaşılabileceği görüşü, Condorcet'nin devrimci düşüncelerinden çok Talleyrand'ın Rousseau'cu söylemine duyarlı olan Devrim Meclis'indeki erkekler tarafından duyulmadı. Önerdiği eğitim planı uygulamaya konulmadı. Condorcet'nin düşünceleri 1880'lerin cumhuriyetçilerini geniş çapta etkilediyse de, o tarihe kadar kadınlara verilen eğitim, onun düşüncelerine ters düşen ilkelere dayandırıldı. Kadın eğitimi sorununa getirdikleri bu çözümle devrimci erkekler uzun bir süre için Poulain de la Barre'ın başlattığı tartışmayı kapattılar. Kadınlar, herkes gibi bir birey değildiler. Kadınlıkları, insanlığa dahil edilmelerinin önünde aşılmaz bir engel olarak duruyordu.

Kadınlar, hiç kuşkusuz Devrim'in istenmeyen kişileriydiler. Devrimci idealinin eşitliği biçimsel olarak doğal farkların üstüne çıkarmasına karşın cinsiyet, insanlar arası ayrımı haklı kılan son öl-

çüt olarak korundu. Yahudiler 27 Eylül 1791 kararnamesiyle özgür kişi oldular, Siyahları ilgilendiren köleciliğe ise 4 Şubat 1794'de son verildi, ancak, kimi çabalara karşın kadınların durumunda önemli bir değişiklik olmadı. Kişi olarak her insanın doğal hakkı olan İnsan Hakları kadınlara tanınmadı.

Olympe de Gouges'un *Kadın ve Kadın Yurttaş Haklan Bildirgesi*[36] gibi Cambaceres'in hazırladığı ilk Medeni Kanun taslağı[37] da kağıt üzerinde kaldı. Bu taslak, evli kadını hukuksal bakımından tam kapasiteyle donatıyor, eşler arasında tam eşitlik öngörüyor ve her birine ortak malların tümü üzerinde tam eşit haklar tanıyordu. Konvansiyon Meclisi ise kadınların oy hakkına karşı çıktı, dernek kurmalarını yasakladı ve "her cinsin kendine özgü bir görevi olduğu, etkinliğinin sınırını aşamayacağı bu alanda kalması gerektiği, çünkü insanın ne yapıp yapamayacağını sınırlayan, hiçbir istisna tanımayan ve yasaların değiştiremeyeceği tek yasanın doğa yasası olduğu"[38] gerekçesiyle kadınları evlerine geri yolladı.

Napolyon, Medeni Kanun'da kadınla erkek arasındaki zorunlu tamamlayıcılık adına, cinslerin eşitsizliğini resmileştirdi. Artık erkeklerin hakları, kadınların görevleri vardı. İmparator, 18. yüzyıl sonunda hafifçe sarsılan koca otoritesini yeniden kurmak için kişisel olarak devreye girdi.[39] Evlendiği gün kadının kocasının emirlerine uyacağını açıklaması konusunda ısrar etti. Françoise Picq'in çok doğru olarak söylediği gibi: "Medeni Kanun kocayı ve babayı güvenceye alan, en güçlünün haklarını düzenleyen bir yasadır... Kadınların durumunu aralarındaki en düşük statülü kadının düzeyinde eşitler..."[40]

Kadınların Uzun Yürüyüşü...

Batılı kadınlara yurttaşlık hakları, eğitim hakları ve bunlara ekle-

nen analığı özgürce seçebilme haklarından oluşan insan hakları nın tanınması için birbuçuk yüzyıldan fazla bir süre gerekti.[41]

Yurttaşlık haklarının kazanılmasında yine Protestan uluslar, Katolik ülkelerden önce davrandılar. Batı dünyasına örnek olan ülke Amerika Birleşik Devletleri'ydi. Amerikalı kadınlar anayasa değişikliğinin yapılması için yüz yıl kadar beklemek zorunda kalsalar da, Avrupalılardan daha büyük bir otoritesi bulunan "göçmen" karıları, oy hakkı için, Bağımsızlık Savaşı'nın hemen ertesinde mücadele etmeye başladılar. Onüç ülkenin temsilcilerinden oluşan Philadelphia'daki Federal Kongre, bu soruyla ilgili olarak, her federe devleti kadınlara seçme seçilme haklarını tanımak ve kendi anayasalarında gerekli değişikliği yapmakta özgür bırakmayı kararlaştırdı. Ancak federe devletlerden hiçbirisi kadınlara bu hakları tanımadı. Kadınlar yarım yüzyıllık sessizlikten sonra, 1840'da, köleciliğe son vermeyi amaçlayan hareketle birlikte oy hakkı kavgasını yeniden başlattılar. 1848'de "Woman's Rights Convention", 1850'de de "National Woman Suffrage Convention" toplantılarını düzenlediler, ama bu çabalar meyvelerini ancak İç Savaş'tan (1862–1865) sonra verecekti. Köleciliğe son verilmesinden (1866) üç yıl sonra Wyoming eyaleti kadınlara oy hakkını tanıyan ilk federe devlet oldu; onu bir yıl sonra Utah (1870) izledi. 19. yüzyılın sonunda otuzaltı eyalette oy hakkı dernekleri kurulmuştu,[42] ama bütün kadınlara oy hakkını tanıyan bir anayasa değişikliğinin yapılması için 1919'u beklemek gerekecek ve söz konusu değişiklik 1920'de yürürlüğe girecekti.

Aynı dönemde Almanya[43] ve İngiltere'de[44] de kadınlar, Amerika'dakine benzer değişiklikler gerçekleştirdiler. Kadınların yüzyılın başından beri oy hakkı için aralıksız süren eylemleri sırasında bu ülkelerin sufrajetleri birbirleriyle ilişkiyi hiç koparmamışlardı. İngiliz kadınları filozof milletvekili John Stuart Mill'in,[45] Alman kadınları da Auguste Bebel'in[46] desteğinden yararlandılar. Ama

sosyalist partinin programına kadınların politik, ekonomik ve medeni eşitliği ilkesini koymayı kabul etmesinde, her şeyden fazla, Clara Zetkin'in ve 1892'de çıkarmaya başladığı *Eşitlik* dergisinin çabaları etkili oldu.

En güç durumda olanlar, bilindiği gibi, Fransız kadınlarıydı. General de Gaulle'ün Geçici Hükümeti'nce kabul edilen bir kararnameyle (21 Nisan 1944) seçme ve seçilme haklarının kısıtlamasız olarak tanıması için İkinci Dünya Savaşı'nın sonun beklemeleri gerekecekti.[47]

Kabul etmek gerekir ki 19. yüzyılda Fransız sufrajist hareketinin fazla taraftarı yoktu ve bu kavgayı yürüten kadınlar oldukça yalnızdılar. Bu alanda bir öncü olan Jeanne Deroin[48] bir yana bırakılırsa, bu hakkın yeniden savunulması için 1870 – 1880'leri beklemek gerekti. Bu tartışmayı, feminist harekette oldukça yalnız bir kadın olan ve emniyet müdürüne gönderdiği "oy vermediğime göre vergimi de ödemiyorum"[49] diyen mektupla ünlenen Hubertine Auclert başlattı. O sırada sosyalizmin çok fazla etkisinde kalan feminist hareket, kadınların taleplerini genel politik bağlamdan yeterince ayırmıyordu. Marguerite Durand, Madeleine Pelletier ya da Nelly Roussel gibi birkaç militan bir yana bırakılırsa, feministler kadınların kurtuluşunu, özgürlükçü erkeklerin mücadelesinden beklemekteydiler. Yanıldılar. 1936'da Leon Blum hükümeti üç kadını devlet bakanlığı yardımcılıklarına atadı[50] ama oy hakkı davasını yine gündeme getirmeyi unuttu. Sonunda bu hak General de Gaulle tarafından tanındığında, bu sonucun alınması için kadınların özel olarak herhangi bir şey yapmaları gerekmemişti. Hatta bu yüzden bir kadın milletvekili işi "Fransız kadınları sabırla, oy hakkının kendilerine verilmesini beklediler"[51] demeye vardırdı.

Genel olarak kadınların özgürleşme tarihine damgasını vuran büyük kavgaların, bir Latin ülkesi olan Fransa'da, Anglo Sakson ülkelerindekilere benzer şekilde yürütülmediği söylenebilir. Ka-

dınların sırasıyla kibarlar, bilgiçler, kundakçılar, mavi çoraplılar ve "beyincikler"[52] olarak alaya alındıkları bir ülkede feministlere de oldukça kötü bir gözle bakılmıştır.* Latin zihniyeti, onlara haketliklerinin verilmesini akıllı uslu beklemek yerine kendileri için bir şeyler isteyen kadınları kabullenmeye pek yatkın değildir. "Göçmen" karılarının demokrasinin kurulmasında önemli bir yer tuttuğu Amerika Birleşik Devletleri'nden farklı olarak Fransa'da cumhuriyet, kadınlar olmadan, hatta onlara karşı kuruldu. İngiliz sufrajetlerinin yüzyılın başında düzenledikleri gürültücü gösteriler[53] Fransızları şaşırttı; Fransa'da, İsveç, Norveç, Finlandiya kadınlarının kurduğu güçlü derneklerin benzerleri kurulamadı.[54] R.M. Rilke "Işık kuzeyden gelir" diye yazar. Bunu Tocqueville gibi Protestanlığın etkisiyle açıklamak mümkündür.[55]

Fransız kadınlarının eğitiminden farklı olarak Amerikalı kadınların aldıkları eğitim çekingenliğe ve sahte utangaçlıklara yer vermemesiyle 1840'ta Tocqueville'i epey şaşırtır. Genç kızlara erkenden kendi düşünce ve sözlerine değer vermeleri[56] öğretilir, çünkü Amerikalılar "demokraside bireyin bağımsızlığının çok geniş... baba otoritesinin zayıf, koca otoritesininse tartışmalı"[57] olduğunu bilirler.

1826'dan itibaren bütün Amerikan eyaletlerinde kızlar için erkeklerinkiyle aynı niteliklere sahip ilk ve orta okullar açılır. Feministlerin mücadeleleri ve kadınların öğretmenlik mesleğine girmeleri sonucu genç kızlar, özel vakıflar tarafından kurulan üniversitelerde yüksek öğrenim görmeye başlarlar. 1848'de Yeni İngiltere'de kadınlar için ilk tıp fakültesi açılır; 1865 – 1885 arasında, Vassar (1865), Smith ve Wellesley (1875), Radcliffe (1882) ve

* Bu hepsi küçültücü termlerden ilki, 17. yüzyılda kadınların kurduğu edebiyat çevresi için kullanıldı, *(Precieuse*'ler), Moliere onları alaya alan bir piyes yazdı; ikincisi yine Moliere'in bir başka piyesinin adıdır; üçüncüsü, Paris Ko münu'ne katılan kadın karalamak için saygın burjuvaların kullandıkları bir deyimdir; mavi çoraplı deyimi ise, 19. yüzyılda okumuş ve evde kalmış kadınlar için kullanılırdı (Ç.N.).

Bryn Maur (1885) gibi büyük kadın üniversiteleri ve kollejleri kurulur. 19. yüzyılın sonunda ise bütün meslekler kadınlara açılmıştır.[58]

Fransız kadınlarına gelince, burada eski muhafazakarlıkların aşılmasıyine kadınların taleplerinden çok laik cumhuriyetçilerin girişimleriyle sağlandı. Genç kızların eğitimi genellikle rahibelere bırakılmış olduğu için, Victor Duruy,[59] Camille See[60] ve Jules Ferry gibi devlet adamları, eğitimi karşı – cumhuriyetçi dinciliğin etkisinden kurtarmak için kavga verdiler. 1870'de Jules Ferry bu amacı çok açık olarak şöyle ortaya koydu: "Kadınla erkek arasında bir engel var... Geçmişin toplumu, kadının sürdürdüğü Eski Düzen ile Fransız Devrimi'yle kurulan toplum arasında gizliden gizliye bir savaş veriliyor... Kadını yanına çeken, her şeyi avcuna alır, çünkü önce çocuğu, sonra da kocayı yanına, o, çekecektir..."[61]

Rahibelerin etkisinden kurtarıldıktan sonra da Fransız kadınlarının, 1924'de genç kızlarla erkeklerin gördükleri orta eğitimi eşitleyen ve diplomalarını eşdeğer kılan kararnamenin[62] çıkarılmasına kadar sabretmeleri gerekti. Çünkü ilkece tıp, edebiyat ve bilim fakülteleri İkinci İmparatorluktan başlayarak kadın öğrenci kabul etmekte olsalar da, 1880'lerde orta eğitim görebilen kadınların sayısı gerçekte birkaç yüzden fazla değildi.[63]

Erkeklerle eşit olabilmek için kadınların kazanmaları gereken son bir hak daha vardı: Bedenlerini istedikleri gibi kullanabilme, daha doğrusu anneliği özgürce seçebilme olanağına kavuşma hakkı. 19. yüzyılın sonunda Fransa,[64] İngiltere,[65] Hollanda[66] ve Almanya'da,[67] hem "cinsellikle ilgili çifte ahlak" hem de "bilinçli annelik" konularında kadınlar seslerini yükseltmeye başladılar. Risksiz cinsel ilişki için her tür aracı yaymaya çalışan yeni Malthusçu örgütlerin desteğiyle kadınlar, bir ahlaki restorasyon çağı olan o dönemde hiç iyi karşılanmayan cinsel özgürlüğe kavuşmaktan çok, hayatlarını karartan, sağlıklarını bozan ve dünyaya gereksinimleri en alt düzeyde bile karşılanamayan birçok çocuğun gelme-

sine yol açan çok sayıda gebelikten kurtulabilmek için mücadele ettiler.

1920'li[68] yılların başlarında bu talepler yavaş yavaş bir çözüme kavuşma yoluna girdi. Amerika Birleşik Devletleri'nde annesinin onbirinci çocuğunu dünyaya getirirken ölmesine isyan eden bir hemşire, Margaret Sanger, Avrupa'daki yeni Malthusçu hareketin destekçileriyle görüştükten sonra 1917'de ilk doğum kontrolü dispanserini açtı. 1921'de benzeri bir kliniği İngiltere'de ilk kez Marie Stopes (1880–1958) açacaktı. 1924'te ise Frankfurt a.Main'de ilk Alman doğum kontrolü kliniği açıldı.

Ne yazık ki iyi bir Latin ülkesi olarak Fransa bu harekete ayak uyduramadı. Özgür annelik için verilen mücadelenin gerçek bir halk desteği bulamadığı Fransa'da yeni Malthusçular, ahlaki düzen yanlılarıyla nüfus artışından yana hareketlerin (Natalistler) giderek sıklaşan saldırıları karşısında toplumdan yalıtıldılar. Tıp ve kilise hiyerarşisi ısrarla anne olmayı reddeden kadınların "haklarını haketmediklerini, bir hiç olduklarını... Kendi isteğiyle kısırlaşan kadının fahişe konumuna düştüğünü..."[69] hatırlatmaktaydı.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra özgür annelik karşıtları gerçek bir hukuksal cendere yaratmayı başardılar. Bu, iki aşamada gerçekleşti: 1920 yasası doğumu önlemeye yönelik her tür propagandayı kürtaja davetle bir tutmakta ve doğum kontrolü yöntemleriyle ilgili tüm bilgi ve uygulamaları yasaklamaktaydı; 1923 yasası ise kürtajı bir ağır ceza davası konusu yaparak sulh mahkemeleri jürilerinin zaman zaman gösterdikleri merhameti önlemeyi amaçladı. Polisin işi sıkı tutması sonucu bazı doğum kontrol ilaçları bir günde eczanelerden kayboldu ve yeni Malthusçu militanlar hakkında kovuşturma açıldı.[70]

1930'lu yıllarda İskandinav ülkelerinde, Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere'de[71] Doğum Kontrolü yandaşları hoşgörüyle karşılanır, hatta desteklenirken, Katolik ideolojinin derin bir

iz bıraktığı Fransa, her tür doğum kontrol yöntemini mahkum etmeyi sürdürmekteydi. Bu konuda altmışlı yıllara gelene dek Fransız kadınlarının durumunda kayda değer hiçbir değişiklik sağlanamayacaktır.

18. yüzyılda demokratikleşme potansiyelini taşıyan ülkelerde başlayan aterkilliğin can çekişme süreci, ikiyüz yıl kadar sürdü ve arada bazı ülkelerde kendini yeniden toparlayabildiği dönemler oldu. İki savaş arasında, hatta Franco İspanyası göz önüne alınırsa daha da uzun bir süre Avrupa'yı kasıp kavuran diktatörlükler, ataerkil düzeni güçlendirme amacını açıkça ortaya koyan rejim denemeleridir. Hitler rejiminde neler yapıldığını daha önce gördük ancak, İtalyan kadınlarının Mussolini, hatta İspanyol kadınlarının Franco dönemlerinde yaşadıkları bundan hiç de daha parlak değildi.[72] Doğurmak ve itaat etmek için bedenlerine el konulan çok çocuklu anne ideolojisi, Berlin, Madrid ve Roma'da aşağı yukarı aynı telden çalıyordu. Ekonomik ve ideolojik koşulların dayatmasına göre kadınlar ya düşük ücretli işgücü olarak kullanıldılar ya da ana ve ev kadını görevlerini yerine getirmek için eve gönderildiler... Kuluçkaya yatmış tavuk ya da lumpen proletarya olarak saygı görmek hakları pek olmadı.

Ataerkillik Doğu'da da, otuzlu ve kırklı yıllarda yeniden gözde bir düzen olma fırsatını buldu. Genç Sovyetler Birliği başlangıçta kadını özgürleştirmek[73] ve erkeklerin aile üyeleri üzerindeki tüm ayrıcalıklarını ortadan kaldırmak[74] amacıyla yasalar kabul ettiyse de, bu deneyim başarısızlıkla sonuçlandı. Rus toplumu, yaşanan karşı devrim sonucu giderek öbür Avrupa ülkelerine benzedi. Stalin döneminde geleneksel aile Nazi Almanyası'nda olduğu kadar kararlı şekilde yüceltildi. Lenin'in tüm özgürleştirici yasaları baskıcı kararlar yararına terkedildi.[75]

İkinci Dünya Savaşı ertesinde, Batı Avrupa'da demokrasinin yeniden kurulduğu yıllarda cins eşitliği için verilen kavga henüz

ancak yarı yarıya başarılı olabilmişti. İlkece kadınlar erkeklerle aynı haklara sahiptiler ama aslında, uygulamalar ve töreler onları ayrı bir yere yerleştiriyordu. Ataerkillik, tamamlayıcılık ideolojisinin hâlâ çok canlı olması nedeniyle varlığını sürdürüyordu. Kadınlık yazgısı evde, annelikten dolayı etkili olmaya devam etmekteydi. Bir kadın ancak anne ve ev kadını statüsünden yararlanarak "saygın", "kendini gerçekleştirmiş" ya da "olgunlaşmış" kabul ediliyordu.[76]

Altmışlı yıllarda Batı dünyası 18. yüzyıl devrimini sonuna götüren bir başka devrim fırtınasıyla sarsıldı. Tartışmaların odak noktasında bir kez daha üreme yer alıyordu. Ancak artık yanıtlanmaya çalışılan soru, eskiden olduğu gibi yaratıcılıkta kimin daha önemli bir paya sahip olduğu değil,[77] isteyerek anne olabilmek için doğurganlığın nasıl denetlenebileceği sorusuydu.

Son Darbe

Batı demokrasilerinin çoğunda ataerkil sisteme ölümcül darbe son yirmi yılda indirildi. İnsanlığın evriminde bir küçük noktadan öteye gitmeyen altmışlı – seksenli yıllar arası, dünyanın önemli bir bölümünde kadınlarla erkekler arasındaki ilişkiyi, henüz tam bilincine varamadığımız ölçüde köklü bir dönüşüme uğrattı.

Homo sapiens'ın başlangıcından söz ederken Edgar Morin, 1973'te, "erkekler sınıfı yönetimi ve toplumun denetimini ele geçirerek ***kadınlar ve gençler üzerinde bugün de süren bir politik egemenlik uyguladılar***"[78] diye yazabiliyordu. İkinci binyılın sonuna geldiğimiz şu günlerde ise artık bu görüşün doğruluğundan emin değiliz. Baba ve koca iktidarı yok olmaktadır. Erkeğin ideolojik, toplumsal ve politik gücü temelinden sarsılmıştır.

Ataerkilliğin ölümü ikili bir altüst oluşun sonucudur: İlk ola-

rak baba saygınlığını yitirdi, ikinci olarak da Havva oyunun kurallarını değiştirdi. 18. ve 19. yüzyıllar babayı ona kanat geren kutsal sağdıcından yoksun bırakmıştı, 20. yüzyıl ise ahlaki otoritesiyle ekonomik iktidar tekelini elinden aldı. Eğer ataerkil düzen, kadınların doğurganlıklarının denetimi ve cinsiyete dayalı işbölümü[79] ile tanımlanabilirse, son yirmi yıla kadınların iki alanda gerçekleştirdikleri kazanımlar damgasını vurdu: Doğurganlıklarının denetimini kendi ellerine aldılar ve ekonomik dünyayı erkeklerle paylaşmaya başladılar.

O tarihten sonra artık bir nesne olmaktan da kurtuldular.

Batılı Erkeğin Ahlaki Yenilgisi

20. yüzyıl Batı'da erkeksi değerlerin iflasını getirdi. Öyle görünüyor ki, ilk aşamada, geleneksel değerlerimizin tartışma konusu edilmesinin kökleri İkinci Dünya Savaşı'na özgü bazı özelliklere götürülebilir. Dünyanın en uygar halklarından birinin akıllara durgunluk veren yıkıcı bir çılgınlık batağına saplanması kafalarda pek çok soru uyandırdı. Hitler ideolojisini, "bastırılmış anneliğin (kötü anne imgesinin) kendini serbestçe ifade etmesi... Her şeye kadir ve sadist bir babanın otoritesi altında yaşamaya karşı kendini savunma girişimi"[80] olarak yorumlayanlar da olmuştur, ama gerçekte Nazilerin yürüttükleri politika, en trajik sonuçlarına dek, erkeksi değerleri yüceltmeye ve somutlamaya dayalıydı. Güç, hukuk oldu; saldırganlık, şiddet, sadizm resmen normlaştırıldı. Çok uzun bir zamandan beri erkeğin (beyaz ve Ari erkeğin) üstünlüğü böylesine bir tutkuyla savunulmamıştı.

Batı'nın tarihinde kesin bir dönüm noktası oluşturan bu savaş sırasında erkeklik, kendi hakkında en sevimsiz görüntüyü verdi, yani en öldürücü yüzünü gösterdi. Daha önceki savaşlardan farklı olarak bu kez ölümle savaş alanında karşılaşılmadı. Ölüm,

akılcı şekilde örgütlendi ve Nazi normlarına uymayan sivillere karşı sistemli olarak kullanıldı.[81] Bu çılgınlık döneminde erkekliğin olumlu yanlarından hiçbiri ortaya konulamadı. Acıma duygusu, anlaşmalara sadakat ve daha önemlisi kadın ve çocukları koruma, bu soykırımcı, savaşta yeri olmayan şeylerdi. Savaşların her zaman İnsan Haklarının askıya alındıkları dönemler olduğu doğru olmakla birlikte Avrupa, ikiyüz yıldan beri geliştirdiği ideallerin böylesine ayaklar altına alındığı başka bir dönem daha yaşamamıştı. Nazilerin yürüttüğü ve insanlık kavramını paramparça eden savaş, uğruna yapıldığı söylenen bütün değerlere karşı korkunç bir nefret uyandırdı. Bu badireden kurtulup hayatta kalabilenler, yaşanan insani felaketin boyutlarını kavradıklarında, ırkçılık ya da ayırımcılıkla ilgili her tür düşünceyi "bilinçlerinden" silmeye karar verdiler. Şiddet ve kaba güç kullanımı, mutlak kötülük olarak damgalandı. Kabul edelim ya da etmeyelim, bu yoldan sanık sandalyesine oturtulan her şey, eski erkeksi değerlerle ilintiliydi. Savaş sonrası demokrasilerinde artık faşistlerin "Yaşasın Ölüm" çığlığına, ölümün cazibesine yer olmayacaktı. Savaşçı şüpheyle karşılanırken Ötekine saygı yeniden kutsal bir değer oldu.

1950 – 1960'lı yıllarda sömürgeciliğin tasfiyesi, hümanist değerlerin yeniden yerleşmesinin doğurduğu sonuçlardan biriydi. Her tür baskı ve ezilmeye karşı çıkılınca, bazı halkların başkalarının vesayeti altında tutulmasını haklı kılmak da giderek güçleşmekteydi. Sömürgeciliğin tasfiyesi, Fransız Devrimi'nin başlattığı demokratikleşme sürecini tamamladı. Hangi ırk ya da kültürden olurlarsa olsunlar, 20. yüzyılda halklar, zaman zaman korkunç kurtuluş savaşları ve onları izleyen iç savaşlar pahasına, Batılıların kendileri için geliştirdikleri ideallerden yararlanmak istiyorlardı. Yurttaşların eşit haklardan yararlandıkları özgür devletler kurmayı ender olarak başarabilmiş olsalar da, bundan böyle hiç değilse beyaz adamın yasalarına boyun eğmeyeceklerdi.

Batı ülkelerinin hepsinde altmışlı yılların sonunda ortaya çıkan kadın özgürlük hareketlerini bu bağlamda ele almak gerekir. İlk gençlik yıllarını, kulakları halkların kaderlerini kendilerinin belirlemesi temalarıyla dolu olarak yaşayan genç kadınlar için sıra şimdi de kendi kimlik arayışlarına gelmişti. Aralarında en köktenci (radikal) olanlar, durumlarını çözümlemek için iç sömürgecilik temaları geliştirdiler. Fransa'da, kadınların erkekler tarafından, dünün beyaz adam tarafından sömürgeleştirilen halkları kadar sömürüldüğünü savunmaktaydılar. Amerika Birleşik Devletleri'nde ise yazgılarını Siyahlarınkiyle karşılaştırıyorlardı. Amerika'da Betty Friedan'ın[82] önderliğinde ya da Fransa'da böyle olmasını yeğledikleri için daha anonim ve örgütsüz[83] olarak hareket eden feminist militanlar, sömürülmelerine yol açan ilişkilerin listesini çıkardılar: Kadınlar; cinsel, eviçi, ekonomik, toplumsal ve politik sömürü şeklinde ayrıştırılan birçok sömürü ilişkisinin ezilen tarafı idiler. Sanki zamanın başlangıcından bu yana susturulmuş sözlerini özgürleştirmek için dayanılmaz bir ihtiyaç duyuyormuşçasına, erkeklere yönelttikleri suçlamaları bıkmadan, usanmadan tekrarlıyorlardı.

1972'de MLF, Mutualité salonunda *Kadınlara Karşı İşlenen Suçlan Teşhir Etme Günleri* düzenledi; adı bilinmeyen binlerce kadın burada tanıklık yaptı. Kimileri eve kapatılmalarını ya da karşılaştıkları pek çok ayrımcılığı kınıyor, başkaları ırza geçme ya da kürtaj deneyimlerini anlatıyorlardı. Hepsi, nasıl ezildiklerini ve duydukları hıncı dile getirmekteydi. Başlangıçta bu çığlıklar bıyık altından gülmeler ve hakaretlerle karşılandı. Ama sömürgeciliğe karşı mücadele etmiş erkekler, kadınların başkaldırısının kendilerini de ilgilendirdiğini kavramakta gecikmediler. Eskiden sömürge halklarına karşı duydukları suçluluk duygusunun bir benzerini şimdi kadınların şikayetleri karşısında duyuyorlardı. Eskiden karşı çıkılan, Beyaz erkekti. Şimdi suçlu sandalyesine aralarında hiçbir

ayırım yapılmaksızın tüm erkekler oturtulmaktaydı; üstelik, suçlayanlarla aralarına herhangi bir mesafe koyma olanakları bile yoktu. Birkaçı feminist mücadeleye katıldı, çoğunluk ise ifade etmekte zorluk çektiği bir rahatsızlıkla birlikte yaşamaya alıştı. Kadınların kavgasının, az çok uzun bir gelecekte, "değerlerinin, yasalarının, kısacası kurdukları uygarlığın tümüyle altüst olması"[84] demek olduğunu anlıyor, daha doğrusu, anlamamak istiyorlardı.

Erkeklerin kadınlar tarafından tartışma ve eleştiri konusu yapıldığı dönemde babaların da oğulları tarafından eleştirilmeye başlanması, kavgayı kızıştırdı. Altmışlı yılların sonunda aynı anda hem kocaya hem de babaya başkaldıran kadınlarla gençler arasında nesnel bir "yeni ittifak" kuruldu. Genç Batılılar artık babalarıyla özdeşleşmek istemiyorlardı. Her nekadar babalarının eli kanlı değil idiyse de temsil ettikleri değerler onlara hem önemsiz hem de yokolmaya mahkum görünüyordu. Doyumsuz bir tüketim, sahiplenme ve yeni çıkan her şeyi satın alma merakı, ekonomik savaşla, silahlanma yarışıyla ve doğanın eskisiyle karşılaştırılamayacak bir yoğunlukta sömürülmesiyle birleşince, bu değerler oğullara saygınlıktan ve etikten yoksun saçma bir model olarak görünmeye başladı. Gençler geleneksel erkeksi değerleri bir bütün olarak terkedip daha kadınsı değerlere yöneldiler. Her tür otorite ya da doğal üstünlük düşüncesine sırtlarını çevirip şiddet – sizliğin tüm biçimlerini göklere çıkardılar. Haklı ya da haksız olarak onlara eski Batı emperyalizminin – ve dolayısıyla ataerkil otoriterciliğin – yeni bir biçimi olarak görünen Vietnam Savaşı, altmışlı – yetmişli yıllarda ergenliğe ulaşan yeni genç kuşaklar tarafından evrensel olarak lanetlendi. Genç Batılılar artık savaşın adını bile duymak istemiyor,[85] bedeli ne olursa olsun yaşamayı yeğliyor,[86] doğaya saygı gösterilmesi için mücadele ediyor ve çevreyi tehdit ettikleri ölçüde tekniğin ve bilimin ilerlemesinden[87] duydukları endişeyi dile getiriyorlardı.

Babalarına ait tüm değerlere başkaldıran oğullar, bilincinde olmadan, geleneksel olarak savaşlara karşı, rekabet konusunda cahil, iktidar[88] ve baskıya yabancı olan annelerinin değerlerine yaklaşmaktaydılar. Aralarında eskisinin tersi bir ittifak kurulunca, baba ve kocanın bin yıllık saygınlığına ve otoritesine son vermek de mümkün oldu. Ancak, gerçekte bu yeni ittifak bir yanlış anlamaya dayalıydı. Çünkü genç erkeklerin erkeksilik kalıpdeğerlerine sırtlarını çevirip daha kadınsı davranışlar benimsedikleri sırada kadınlar da bin yıllık tutumlarından bazılarını terkederek bir zamanlar erkeklerin özel av alanı olmuş olan alanları ele geçirmeye başlamışlardı. Kadınların davasına genellikle arka çıkmış olan oğullar kuşağı aldatılmış olduğunu çok geç farketti. Geleneksel anaç değerlere yakınlaşmakta olan genç erkekler, kadınların tam da bu sırada o değerlerden uzaklaşmakta olduklarını kabullenmekte zorlandılar. Tam birilerinin rekabetin daha acımasız olacağı, daha az saldırgan bir dünya kurmak istedikleri sırada, ötekiler karşılarına tehlikeli birer rakip olarak çıkıyorlardı. Kadınlar artık yalnızca şefkat ve özveriden ibaret değildiler; aynı zamanda hırslı ve bencildiler de. Babaların şaşkınlığı bu kez oğulları sardı. Ve bugüne kadar da bu şaşkınlığı üzerlerinden atamadılar.

Havva Kartları Karıştırıyor

Yirmi yıl gibi kısa bir sürede kadınlarla erkekler arasındaki ilişkiler köklü biçimde değişti. Dış dünyayı fethetmeye koyulan Havva, cinsiyete dayalı işbölümüne son verdi. Doğum kontrolü ve kürtaj hakkı için verdiği kavgalarla, üremeyi sadece kendisinin denetleyebileceği bir konuma geldi. Sonunda kendi hayatının efendisi ve özgür bir beden olmuş, erkekler arasında değiştokuş edilen bir nesne olmaktan çıkmıştı. Böylece yirmi yıldan kısa bir sürede, Batı dünyasının büyük bölümünde, ataerkilliğin üç ana direği çöktü.

Sonraki kırk yıl içinde bu yüzde sürekli gerilediyse de, 1906'da Fransız kadınları çalışan nüfusun % 39'unu oluşturmaktaydı.[89] Fransa'da, Japonya dışındaki sanayi toplumların çoğunda olduğu gibi,[90] buna yakın sayılara yeniden ulaşılabilmesi için 1975'i beklemek gerekecekti. Demek ki, kadınların çalışma hayatına dönmeleri oldukça yakın bir tarihte gündeme geldi ama, artık durdurulması olanaksız bir ivme kazanmış görünüyor. Batı ülkelerini kasıp kavuran ekonomik bunalıma rağmen, iş piyasasına her yıl daha fazla kadın giriyor. 1985'te çalışan nüfusa dahil Fransız kadınlarının sayısının 10 milyona yakın olduğu tahmin edilmektevdi.[91]

Bundan daha önemli bir olgu da, çalışan annelerin sayısının, önemli ölçüde artmasıdır. Amerika Birleşik Devletleri'nde sayıları 1940'tan bu yana on kat artmıştır.[92] Artış hızı Katolik etkisinin daha fazla olduğu[93] ya da kreş sayısı daha düşük olan ülkelerde biraz daha yavaş olsa da Batı ülkelerinin hepsinde aynı eğilim görülmektedir.

Fransız kadınlarıyla ilgili incelemeler, iki çocuklu[94] ya da emzikli[95] anneler arasındaki çalışan[96] sayısında hızlı bir artış olduğunu göstermektedir. 0 ile 16 yaşlardaki toplam çocukların % 50'sinden fazlasının annesi çalışmaktadır; oysa bu sayı 1975'te % 36,8 idi.

Bütün bu sayılar çok önemli bir devrimin gerçekleştiğini gösteriyor. Kadınlar dış dünyayı ele geçirerek, cinsiyete dayalı rol bölüşümüne ve eskiden onlara ayrılmış olan ev hayatıyla kendiliğinden erkeklere ait olan meslek hayatı arasındaki binlerce yıllık karşıtlığa son verdiler. Ataerkil toplumda kadın her şeyden önce hayatı sürdürmeye yönelik işlerden ve eviçi iktidardan sorumlu bir anne idi; yeni toplum ise kadına verdiği farklı rollerle en eski erkek ayrıcalıklarından birine darbe indirdi.

İşlerin pek çoğu her geçen gün cinsiyete özgülüğünü yitir-

mekteydi. 19. yüzyılda yaşanan makineleşme, erkeğin gücünü değersizleştirmeye başlamıştı. 20. yüzyıla özgü makineleşme ise bu gücü, tıpkı kadın emeğinde aranan ince işe yatkınlık, dikkat, kadın becerisi vb için de söz konusu olduğu gibi, tümüyle gereksiz kılmaktadır. Bilgisayar çağında artık kimse kadın ve erkek işini ayırma gereğini duymuyor.

İşi "cinsiyetsizleştiren" bir başka faktör de Batılı toplumların her iki cinsten çocuklara aynı eğitimi ortak zeminlerde verme yönünde harcadıkları çabalardır. Kız ve erkek çocukların anaokulundan mühendislik fakültelerine kadar aynı okullarda karışık eğitim görmeleri, 1972'den bu yana[97] fiilen uygulanmaya başladı. Sonuçlar aramızdaki acelecileri tatmin etmekten uzaksa da,[98] yirmi yılda yöneticilik görevlerindeki kadınların sayısının dört kat arttığını ve bugün önerilen her yüz işten 46'sında işe bir kadının alındığını belirtelim.[99] Amerika Birleşik Devletleri'nde henüz bir azınlık oluşturan, ama sayıları aynı durumdaki erkeklerin beş katına ulaşan kadın, büyük işletmelerden kendi işlerini kurmak için ayrılmaktadır. Bu sayıları yorumlayan B. Ouvry – Vial, "Amerikan ulusal tarihinde girişimcilik her zaman varolmuş bir gerçeklikse de, kadınların bu alanda gerçekleştirdikleri hamle, bir yeniliktir. Sayıları 1970 ile 1979 arasında % 56 artmıştır ve günümüzde 2 buçuk milyona yaklaşmaktadır"[100] demekte.

Yavaş yavaş kadınların en ayrıcalıklıları, mesleki bakımdan en ayrıcalıklı konumdaki erkeklere katılmaktalar. Çalışma onların gözünde, yüzyılın başında yaşayan kadınların gözünde olduğundan çok farklı bir anlam kazanmış durumda. O sırada ancak ağır ve monoton işlerde çalışabiliyorlardı ve erkeklerden daha acımasızca sömürülerek daha az ücret almakta[101] ve o ya da bu yana çekiştirilmeye çok yatkın bir yedek işgücü oluşturmaktaydılar. İlginç olmaktan uzak[102] ve prestiji olmayan işlerde çalışan kadınların eline geçen, evin geçimine basit bir destek sağlamanın ötesine gitmeyen

ücretlerin kadın çalışanların saygınlığına gölge düşürdüğü doğrudur. Birinci Dünya Savaşı'na kadar, kadınların çalışması, özellikle evden ayrılmalarını gerektiren işlerde çalışmaları, burjuva toplumunca şüpheyle karşılanmış, toplumsal ve ekonomik başarısızlıkla eşanlamlı görülmüştü. Geçekten evinin dışında çalışan her evli kadın, kocasının ailenin ihtiyaçlarını karşılamaktan, daha da kötüsü çocuklarına iyi bir anne vermekten aciz olduğunu göstermekteydi.

Bugün kadının çalışması bambaşka bir anlam taşımaktadır. Çok sayıda kadının çalışmak için ekonomik zorunluluk dışında hiçbir istek duymadığı ve bu kadınların en ufak bir doyum almadan – sırf aile bütçesine ikinci bir gelir getirebilmek için – [103] ne olursa olsun her işi yapmaya hazır oldukları doğrudur; ancak bu ayrıcalıksız konumdaki erkeklerinkinden pek de farklı bir durum değildir. Öte yandan çalışma isteğini sadece para kazanmaya bağlayamayız. Toplumsal merdivenin öbür ucundaki kadınlar bir meslek icra etmeyi, yüzyılın başında bilinmeyen iki gerekçeyle gerekli görmektedirler: Çalışma, özerk olabilmelerinin koşuludur; öte yandan, artık evin içinde karşılanması mümkün olmayan, kişinin kendini geliştirme gereksinimi ancak çalışmayla karşılanabilir. Burada kadınların yine, ama bu kez ayrıcalıklı erkeklere benzer şekilde, dış dünyanın kişisel hırsları tatmin etmeye en uygun sahne olduğunu keşfettiklerini görüyoruz. Onlara göre çalışma, bir başarısızlık simgesi olarak görülemeyeceği gibi, tersine, toplumsal, ekonomik, hatta kişisel başarının en açık işaretidir.

En ayrıcalıklı ve ayrıcalıksız kadınlar arasında, sayıları oldukça kabarık bir başka kategori çalışan kadın daha vardır; bu kadınlar kendilerini pek de heyecanlandırmayan işler yaparak karşılığında oldukça düşük ücretler almaktadırlar ki, uzmanlar bu kadınların neredeyse hiçbir şey kazanmadan çalıştıklarını hesaplamıştır. [104] Nüfus artışını savunanların boy hedefi yaparak[105] işi bırakıp ço-

cuk doğurmalarını söyledikleri bu kadınlar, evinde oturmanın yarattığı korku ve tedirginlikleri diğer kadınlardan daha iyi ortaya koyuyorlar. Ev dışındaki bir işin monotonluğu ve yorgunluğu, evinde yapılması gereken işlerden daha anlamsız olmasa da, orada hiç değilse evde bulamadıkları, telafi edici olanaklar vardır: Dostluklar, daha canlı bir sosyal yaşam ve belki de sadece katlanılması zor bir yalnızlıktan kaçabilme fırsatı gibi. Dış dünyayla yüzleşme, kadını doğal alanından çıkarır. Kısa bir süre önce Edgar Morin, kadınların kültürünün erkeklerin kültürüyle ilişkide olmadığı için eksik kaldığından yakınmaktaydı.[106] Bugün artık şikayet etmesi için bir neden kalmadı; çünkü kadınlar yetişkin erkeklerle, onların kültürünü paylaşıyorlar. Eskiden yalnızca erkeklere ait bir alanda onlarla rekabet ederek onların dünyaya egemen olma şanına tek başına el koyma ayrıcalıklarına son veriyorlar. Bu durumdan şikayet etmeye şimdiden başlayanlar bile var;[107] çünkü kadınlar da "avcının acımasızlığı"nı kazandılar.

Kadınların bağımsızlaşmasının ikinci aşaması, doğurganlıklarını denetlemeleri ve böylece cinsel özgürlüklerini kazanmalarıyla ilgilidir. Bu hak kadınların, özgürlükçü bütün erkeklerin[108] desteğiyle yürüttükleri uzun bir savaş[109] sonucunda elde edilebildi. Cinsellikle doğurganlığın birbirlerinden ayrılması için verilen kavga, Batı'da 19. yüzyılın sonunda başlamıştı. Ama savaşların ertesinde doğal olarak nüfusun arttırılmasından yana politikalar gündeme geldiği için, bu çok temel talebin karşılanabilmesi için 1960'lı, 1970'li yılları beklemek gerekti. Bu hakkın kazanılması, biri biyokimya alanında yapılan buluşlar, diğeri de Batı ülkelerinin her birinde derin zihniyet değişikliklerinin yaşanması şeklindeki iki gelişmenin buluşmasıyla mümkün oldu.

Hatırlayacağımız gibi Amerika Birleşik Devletleri'nde doğum kontrolünün öncülüğünü yapan Margaret Sanger, uzun süre en etkin doğum kontrolü yöntemlerinden biri olarak kalan diyafra-

mın yaygınlaştırılması için çalışmıştı. Ancak diyaframa karşı kimi bedensel tabular çıkarıldığı için, kabul görmesi kolay olmadı. 1951'de Margaret Sanger bu sorunu tanınmış bir biyokimyacı olan Dr. Pincus'e[110] anlattı ve bilim adamı, ağızdan alınacak bir doğum kontrolü hapı üzerinde araştırmalar yapmayı kabul etti.[111] 1940'lı yıllarda bir bitkiden projesteron elde etme yolunu bulan kimyacı Russel Marker'in çalışmaları ve aynı zamanda döllenme ve kadının aylık döngüsü konularının daha iyi anlaşılması sayesinde Dr. Pincus'un, Dr. Chang ve Rock'un[112] işbirlirliğiyle yürüttüğü çalışmalar 1955'te sonuçlandı ve kadında yumurtlamayı engelleyen bir madde üretildi. İlk hap, önce kısırlıkla mücadele, sonra da 1956'da Porto Rico'da doğum kontrolü aracı olarak denendi. 1960'ta ilk ağızdan alınan doğum kontrolü hapı, Amerika Birleşik Devletleri'nde piyasaya çıktı ve hemen ardından da feministlerle kamu yönecileri arasında ardı arkası kesilmeyen tartışmalar başladı.

Fransa'da gelişme daha farklı oldu. Mme Weill – Halle'nin hapla ilgili yazdığı ilk makale (1961) ile doğum kontrol hapının kullanılmasına izin veren Dr Neuwith yasası[113] arasında geçen sürede, Fransız Aile Planlaması hareketinin altı yıl boyunca, Fransız kadınlarının diyafram dahil her tür doğum kontrol aracından yararlanmalarını yasaklayan 1920 tarihli yasaya karşı kıran kırana bir mücadele vermesi gerekti. Sağ, Tabipler Odası ve Katolik Kilisesi doğum kontrolüne karşıydı; sol, aydınlar ve kadınların çoğunluğu ise 1920 yasasının kaldırılmasını istiyordu. Gelenekselciler, kadınların cinsel özgürlük peşinde olmalarından korkuyorlardı,[114] çünkü söz konusu yasa kalkarsa, karılarının ve kızlarının cinselliğini denetleyemeyeceklerdi; yasanın kalkmasından yana olanlarsa istenmeyen gebeliklerden ve bunun yol açtığı felaketlerden dem vuruyorlardı. Sonunda doğum kontrolüne izin veren yasa, kadın sağlığı bakımından son derece kötü sonuçlar doğuran gizli

düşüklerin önünü alma gerekçesine dayandırılarak oylandı ve kabul edildi.

Ancak, Fransız hükümetinin doğum kontrolüne yeşil ışık yaktığı günlerde İngiltere'de kürtaj hakkı tanınmıştı (1967).[115] Amerikalı feministler de kürtaj hakkı kavgasını başlatıyorlardı. Uzun süreden beri varolan çok çeşitli doğum kontrol olanaklarına karşın her yıl yüzlerce kadın, yasadışı, gizli kürtaj sonucu ölmekteydi. Feministler trajedinin boyutlarını ortaya çıkaran dosyalar hazırladılar. Buna göre, her yıl bir milyon yasal ve yasadışı kürtaj yapılmakta ve 350.000 kadın kürtaj sonrası komplikasyon nedeniyle acı çekmekteydi;[116] ve tabii bu olaydan en kötü etkilenenler yoksul kadınlardı. Batı Avrupa'da da durum az çok aynıydı ve bu ülkelerdeki feminist hareketler[117] hemen her yerde aynı eylemlere başvurdular: Gösteri, imza kampanyası, kürtaj olmuş kadınların örnek oluşturacak davaları vb.

Heyecanlı tartışmaların ardından, kürtaj hakkı ABD'de 1973'te, Batı Almanya'da 1974'te ve Fransa'da 1975'te tanındı.[118] İzleyen yıllarda, geri kalan Avrupa ülkelerinin hemen hepsi aynı yönde yasalar çıkardılar.[119] Kürtaj hakkını resmen yasaklamayı sürdüren Belçika, Kanada ve İsviçre gibi bazı ülkelerde, hoşgürü politikası uygulanmakta, İspanya ve Yunanistan gibi bazı ülkelerde ise kürtaja belirli koşullar altında izin verilmektedir. Bugün kürtaja karşı düşmanca tavır almayı sürdüren iki ülke vardır; bunlar ikisi de Katolikliğin etkili olduğu Portekiz[120] ve özellikle İrlanda'dır.[121]

Bu gelişme çok önemli ve bugüne kadar ne olduğu tam kestirilemeyen sonuçlar doğurmuştur. Kadınlar istemedikleri durumlarda anne olmama hakkını elde ettiklerinde, bu yeni özgürlüğü, kişisel ve sadece onları ilgilendiren bir kazanım olarak sevinçle karşıladılar. Ama henüz, kürtaj hakkıyla desteklenen doğum kontrolünün cinsler arası ilişkileri, hatta bütün toplumu altüst edebilece-

ği farkedilmemişti. Oysa kadını doğurma yükümlülüğünden azat etmekle, biyolojik doğanın derinliklerinde yazılı olduğu için sonsuza dek süreceği sanılan bin yıllık "kadın ana" eşitliği havaya uçurulmaktaydı. Sadece bir kadın hakkı ve cinsler arası eşitliğin sağlanması için atılması zorunlu bir adım olarak görülen şey, gerçekte, yeni bir çağın, yalnız kadınlık olgusunu ilgilendirmekle kalmayan, onu çok aşan ilk adımıydı.

Kadınların doğum kontrolü hakkını elde etmeleri demek, ilk aşamada, erkeklerin onların cinsellikleri üzerindeki denetim olanaklarını yitirmeleri demekti. "Varlıklarının temelini, başka şeylerin yanısıra, kadının düzensiz cinselliğini zorla bastırmakta bulan"[122] toplumlar en önemli varlık nedenlerinin birinden yoksun kaldılar. Öte yandan artık koca, karısının sadakatinden emin olamıyor idiyse de, erkekler meşru olmayan çocuklardan korkmaları için bir neden de kalmıyordu. İhanet artık kadın için erkek için olduğu kadar kolaydı, ama bu hiç değilse soy açısından herhangi bir sonuç doğurmuyordu. Bundan böyle sadakatsizliğin önündeki tek engel saygı ve sevgi olacaktı. Karşılıklı güven, denetim ve baskının yerini aldı. Bu açıdan, Biriyle Öteki arasındaki eşitlik sonunda kurulabilmişti.

Ancak doğum kontrolünü kadınların uygulaması, üremede denetimi onların eline vererek ataerkil aileye öldürücü bir darbe vurdu. Bundan böyle erkek, geri çekilme yöntemini kullanarak üreme kararını veren olmaktan çıktı; o erkekten bir çocuk edinme ya da edinmeme kararını veren artık kadındı. Güç ilişkisi, çok önemli bir iktidarını yitiren baba aleyhine altüst oldu. Artık her şeye kadın karar verecek ve onun iradesi dışında hiçbir şey yapılamayacaktı. Gerçekten kadın, erkeğin istediği çocuğu doğurmayı reddedebilir ya da onun istememesine rağmen çocuğu doğurabilir, hatta erkeği, baba olduğunu bile bilmeden dölleyici olarak kullanabilir ve onu biyolojik rolüne indirgeyebilirdi.

Bu açıdan eski eşitsizliğin yerine bir başka eşitsizliğin ortaya çıktığı düşünülebilir; ancak, bugün erkeklerin karşı karşıya oldukları eşitsizlik, bir zamanlar kadınları ezen eşitsizlikten çok daha hafiftir.

Kürtajın yasallaştırılması, doğum kontrolünden daha da ileri giderek, üremenin salt kadına ait bir güç olduğunu doğruladı. Böylece çocuğu yaşatma ya da öldürme kararı da saf değiştirmişti. Çok eskilere gitmeye gere olmayan bir dönemde doğum zor olacaksa, doktor anne ile çocuğun hayatı arasında bir seçim yapmasını babadan isterdi. Örfler, babanın annenin hayatını seçmesi yönünde gelişmişti ama, ataerkil iktidar ona bu yönde davranmama hakkını da tanımıştı. Bugün durum tersine dönmüştür; doğacak çocuk ve babaya göre kadın önde gelmektedir. Bu bakımdan kürtaj hakkının —doğum kontrolünden de daha fazla— yepyeni bir etik ortaya çıkardığı söylenebilir: Kadının hakları fötüsten ve annelik görevlerinden önce gelmektedir. Henüz oluşum halinde olan insan ile etkin birey arasında 20. yüzyıl tercihini ikincisi yönünde yaptı. Annelik artık kutsal değildir ve sonunda kadın da bütün öbür insanlar gibi bir birey olmuştur.

Açıktır ki, böylesi bir altüst oluş, tek başına ataerkilliği sarsmaya yeterlidir. Kadın artık doğanın ve toplumun onu mahkum ettiği annelikle özdeşleşme durumunda olmadığı gibi, üreme üzerinde elde ettiği mutlak denetim, erkekle kadın arasında bin yıldır varolan güç ilişkisini de tersine çevirdi. Bundan böyle erkek ancak kadın isterse baba olabilecek, eğer bir çocuk istiyorsa, bunu kadına sorması gerekecektir. Eskiden kadınların doğurganlığını erkekler denetlerlerdi. Bugün onların baba olup olmayacaklarına kadınlar karar vermektedir.

Bu devrim, kadınların erkeklerle ekonomik gücü paylaşma istekleri sonucu geleneksel cinsiyet rollerinde ortaya çıkan karışıklıkla birleşerek kısa bir süre öncesine dek evrensel ve ebedi olduğu-

na inanılan ataerkil sisteme son verdi. Bu değişikliğin en iyi kanıtı, üçüncü binyılın eşiğinde Batılı erkeklerin artık kadınları aralarında değiştokuş etmemelerinde bulunabilir.

Birkaç onyıl öncesine kadar evlilik, aynı zamanda hem güvence, hem saygınlık hem de verimlilikle eşanlamlıyken bugün bu üç temel özelliğini yitirmiştir.

Yoksul toplumlarda geçmişte olduğu gibi bugün hâlâ evlilik, her şeyden önce ekonomik bir güvencedir, "bir yaşam sigortasıdır".[123] E. Sullorot, çok doğru olarak, evlenmeyi reddetme eğiliminin dünyanın en zengin ülkelerinde, İsveç'te, İsviçre'de, Amerika Birleşik Devletleri'nde, İngiltere'de, Fransa'da yaygınlaştığını saptamaktadır. Buna karşılık, örflerin kuramsal olarak daha özgür olabileceği SSCB gibi ülkelerde, konut sıkıntısı, gençlerin evlenmeden birarada yaşamalarını neredeyse tamamen olanaksız kılmaktadır.[124]

Geçmişte bizim toplumlarımızda evlilikte ekonomik güvence arayanlar özellikle kadınlardı. Bir koca bulmak zaman zaman saplantıya dönüşürdü.[125] Evlenecek yaşa gelmiş genç kızlar uslu uslu anne ve babalarının evlerinde oturur, en ayrıcalıklıları "kültürlerini arttırmak için" üniversiteye giderken daha az ayrıcalıklılar ufak tefek işlerde çalışır ve koca beklerlerdi. Ama kadın ücretlilerin sayısında meydana gelen büyük patlama,[126] kadınların zihniyetinde birkaç yıl içinde önemli bir değişiklik yarattı. Ev dışında çalışmanın bir alışkanlık haline gelmesinden öte, "kadınlar kendi kazançlarıyla yaşayabilir duruma geldiler. Birçoğu için çalışma gelir istikrarı demekti. Söz konusu gelir, evliliğin sağlayabileceğine yakın, hatta daha yüksek olabiliyordu...".[127] Böylece maddi güvence, ekonomik gereksinimlerini giderek daha iyi karşılayabilen kadınlar için bir evlenme nedeni olmaktan çıktı.

Evlilik artık kadının saygınlık kazanmasının koşulu olarak da görülmüyor. Bunun en iyi kanıtı, bekar kadının gerçekleştirdiği

olağanüstü hamledir. Yüz yılda nasıl da uzun bir yol kattedildi! Bir koca bulamazsa, eninde sonunda yüzleşeceği o sevimsiz "evde kalmış kız" durumuna düşmekten korkup evlenecek bir adam peşinde koşan genç bir insanın yaşamak zorunda olduğu o sürekli aşağılanmayı düşünün bir! Genç kadının dramına karşılık evde kalmış erkek, olsa olsa, tatlı bir ironi konusu yapılırdı. Bugün ise durum bundan çok farklı, çünkü evlilik resmen, onu bozulamaz kılan, kutsal ve tanrısal niteliğini yitirdi. Dinin etkisindeki önemli azalma, eski günlerde bilinmeyen iki yeni uygulamanın ortaya çıkmasına olanak verdi: Boşanma ve evlenmeden birlikte yaşama.

1965'e kadar boşanma sayısı yılda 30 000 – 35 000 dolaylarındaydı ve oldukça istikrarlı görünüyordu.[128] 1967'den sonra bu sayı Fransa'da düzenli olarak artmaya başladı ve 1984'te rekor bir sayı olan 130 000'ulaştı. Aynı olay bütün Batı Avrupa ülkelerinde[129] görüldüğü gibi, İsveç, Danimarka gibi ülkelerle Amerika Birleşik Devletleri'nde sayılar daha da yüksektir. 1979'da birbirlerinden çok farklı üç sanayileşmiş toplumda, ABD, SSCB[130] ve İsveç'te 2,6 evlilikten 1'inin boşanmayla sonuçlandığı görülmekteydi.

Boşanmanın hızla hemen her gün yaşanan bir olay haline gelmesi bir yana, kadının artık evlilikle saygınlık kazanmamasının en iyi kanıtı, boşanmaya izin verilen yerlerde boşanma talebinde bulunanların büyük çoğunluğunu kadınların oluşturmasıdır. Fransa'da 100 boşanma davasından 64'ü kadınlar tarafından açılmaktadır[131] ki bu, evliliğin zaman zaman bekarlıktan daha az istenen bir durum olduğunu gösterir.

Boşanmalardaki bu artışla birlikte, on yıldan biraz fazla bir süreden beri evliliğin giderek daha az ilgi çektiği de görülüyor. Evlilik artık çift hayatının, hatta aile kurumunun geçmesi gereken zorunlu bir durak olmaktan çıkmıştır. 1972'de Fransa'da yılda 417 000 evlilik töreni yapılmaktayken,[132] 1985'te bu sayı

273 000'e düşmüştü. Bu iki tarih arasındaki nüfus artışı göz önünde bulundurulduğunda, bu sayı, son savaştan beri görülen en düşük evlilik oranıydı. Evliliğin saygınlığı hiç bu kadar düşmemişti ve toplumun evlenmeden birarada yaşamalarını giderek daha olağan karşıladığı genç çiftler düzenli bir cinsel hayat sürebilmek için evlenme telaşına kapılmıyorlardı. Birçoğu için evlilik ne ahlaki, ne toplumsal ne de ekonomik bir zorunluluktu, hatta bazıları evliliği "bir aile kurmaya varan sevgi ilişkilerini zedeleme olasılığı yüksek bir alışkanlık"[133] olarak görüp ona açıkça cephe alıyorlardı. 1968 sonrası kuşaklar G. Brassens'le birlikte "Elini istememe şerefini bana bahşet" şarkısını söylemekteydiler.

Eskiden konkübinaj denilen evlenmeden birlikte yaşama uygulamasının Batı ülkelerinde hızla yayılması, boşanmaya ek olarak evliliğin gözden düşmesine yol açan ikinci faktördür. Bu ilişki bozulamaz nitelikte olmadığı gibi günlük yaşama daha kolay ayak uydurmaktadır. Evlilik istenildiği kadar geciktirilebilir, hatta bir aile kurmak için evlenmek gerekli bile olmayabilir. Evlilik dışı yaşayan çiftlerin oranı on yılda bir kat artmıştır. 1975'te sayıları 411 000 idi, 1985 sayımında ise 1 milyona ulaştı.[134] Söz konusu gelişme özellikle gençler arasında etkilidir. Serbest birlik şeklinde yaşayan çiftlerde erkeğin 35 yaşından genç olduğu durumlar, 165 000'den 589 000'e yükselerek üç katın üstüne çıkmıştır.

Evlenmeden birlikte yaşamanın en yaygın olduğu yerler büyük şehirlerdir. 100 çiftten 30,3'ünün bu biçimi yeğlediği Paris, ilk sırada gelmektedir. Buna karşılık kırsal yerleşimlerde evlenmeden birlikte yaşayanların oranı % 7,4'tür. 1985 sayımı, Paris büyükşehir alanında yaşayan çocuksuz ve erkeğin 35 yaşından genç olduğu çiftler arasında evlenmeden birlikte yaşayanların çoğunluğu oluşturduklarını doğrulamaktadır.[135]

Genç çiftlerin çocuk yapmak istediklerinde ya da bir çocukları olduğunda[136] evlendikleri görülmekteyse de, evlilik dışı doğan

çocukların sayısındaki artış, anne ve babaların, bu durumda bile "basit bir formalite" haline gelmiş olan evliliğe adım atmayı düşünmediklerini gösteriyor. Evlilik artık doğurmanın zorunlu koşulu olmaktan çıkmıştır. Yeni durumun dikkat çeken yanı, evlilik dışı doğan çocukların, daha çok, birlikte yaşayan, çocuklarını birlikte tanıyan ama evlenmeyen çiftlerin çocuğu olmalarıdır.[137] Evlilik dışı doğan çocukların sayısı 1976 (63 400) ile 1982 (113 400) arasında neredeyse bir kat katlanmıştır.[138] 1985'te doğumların % 16'sını bu çocuklar oluşturmaktaydı, oysa bu oranlar 1966'da % 6 ve 1976'da % 8,6'nın ötesine geçmiyordu. Michel L. Lévy'ye göre işin ahlaki yanından bağımsız olarak evli ve evli olmayan çiftler arasındaki tek fark hukuksal ve idari nitelikteydi.[139] Çiftler işin hesabını yaptıktan sonra evlenmek yerine birlikte yaşamanın daha avantajlı olduğunu farketmişlerdi...[140]

Bundan oldukça kısa bir süre öncesine kadar, evlilik genç kızın hem medeni hem toplumsal durumunu değiştirmekteydi. Ona "Madam" denmekte, adını ve soyadını değiştirmekteydi. Rose Dupont, evlenince birden Mme Yves Durand oluveriyordu. Ataerkil ailenin özelliklerinden biri de aynı adı taşıyan bireylerden oluşan bir grup oluşturmasıydı. Bir çocuk için babasının soyadını taşımamak, bir anne için de çocuğunu nüfus kütüğüne "genç kızlık" adıyla bildirmek utanç konusuydu. Birkaç yıl içinde bu konudaki kamu duyarlılığı tümüyle değişti. Yasa eşlerden her birine kendi adını kullanma hakkını veriyor ve kadınlar kocalarının soyadını taşımak için fazla telaşlı görünmüyorlar. Adın bir bireyin kişiliğinin tamamlayıcı parçası olması ölçüsünde, ad değiştirmek bir yabancılaşma, kimlik kaybı olarak yaşanıyor. İnsanın kendi ailesinden kopması, uzaklaşması anlamını taşıyor. Bir başka ad almak, kadınlar arasında simgesel olarak aile değiştirmek, bir başka "babaya" ait olmak, başka bir deyişle, Lévi–Strauss'un anlattığı anlamda "nesne" olmak demektir. Günümüzün kuşakları tarafından kabullenilemez bulunan durum, işte bu durumdur.

Evlilikle ilgili yeni tutumlar, bunun artık dinsel, toplumsal ve ekonomik bir iş olmaktan çıkarak her şeyden önce iki bireyi ilgilendiren bir iş olduğunu, dolayısıyla eskiden olduğu gibi iki aileyi ilgilendiren bir yanı kalmadığını gösteriyor. 18. yüzyılın sonunda ortaya çıkan "aşk izdivacı"[141] giderek yaygınlaştı ve sonunda 20. yüzyılda evliliğin tek nedeni haline geldi.[142] Anababalar yavaş yavaş evlilik seçimini yapan kişiler olmaktan uzaklaştılar. "Yeni evlilik modeli çiftin özerkliğini dogmalaştırdı. Artık evliliğe anababaların yapacağı her müdahele bireysel özgürlüğe saldırı olarak algılanmaktaydı. Evlenmeden birlikte yaşama, bu durumu, sadece yaşanan evrimi vurgulayarak sürdürmekten öte bir yenilik getirmedi: Bugün anababanın dışlanması doğrudan evlilik durumunun kendisiyle ilgilidir. Anne baba çocuklarını evlenmeye zorlama durumunda değildirler. Onlara kalan tek şey anababalıktan istifa edip gençlerin kararına boyun eğmektir."[143]

Konkübinaj, çocuğun kan bağıyla bağlı olduğu aileyle (özellikle kadının ailesiyle) olan ilişkilerinin sürmesini sağlamakta, buna karşılık aileler arası ittifak ilişkilerinin çözülmekte olduğu saptanmaktadır:[144] "Eşlerin aileleri ender olarak birbirlerini tanırlar... Öte yandan anababalarla 'sözde gelin ve damatların' ilişkileri belirgin şekilde azalmıştır."[145]

Artık herkes kendini, ötekiyle stediği tür ilişkiler kurmakta daha serbest hissetmektedir. Durum evli çiftler için de daha farklı değildir. Gençlerin aileleri genellikle evlilikten hemen önce tanışmakta ve sonradan birbirleriyle görüşmemektedir. "Günümüzde çiftler aileler arası ittifaklar kurulmasına yardımcı olmazlar. İki akraba aileyi yakınlaştırmazlar."[146]

Demek ki evlilik kurumu geleneksel anlamlarının büyük bölümünü yitirmiştir. Kadın ve erkekler arasında kurulan yeni tip ilişkiler daha önce anlatılan durumu geçersiz kılmıştır:[147] Artık çağdaş toplumu belirleyen cinsiyetler arasındaki asimetri değildir ve

erkekler kayınbiraderler kazanmak için kadınları değiştokuş etmezler. Levi – Strauss'un anlattığı, ataerkillik için geçerli olan sistem, ikinci binyıl sonunun Batı toplumlarında uygulanabilirliğini kaybetmiştir.

Hatırlanacağı gibi Levi – Strauss "insan toplumunda kadınlar erkeklerle ne aynı yeri ne de aynı düzeyi paylaşırlar"[148] demekte ve bu durumu kadınları aralarında değiştokuş edenlerin erkekler olmasıyla (tersi geçerli değildi) açıklamaktaydı. Bugün kadınlar artık "değiştokuş nesnesi" değildirler. İstedikleriyle evlenmek ya da evlenmemekte serbest özneler olmuşlardır. Ayrıca evlilik "erkekler eliyle"[149] ama aileler arasında yapılan bir değiştokuş olma özelliğini de yitirmiştir. Son olarak Levi – Strauss "babaevinde oturmanın insan toplumuna özgü temel asimetri ilişkisini kanıtladığını"[150] düşünmekteydi. Oysa bekar ve boşanmış annelerin sayısında görülen artış,[151] babasoyu gibi babaevinde oturma düzenini de altüst etmiştir.

Bütün bunlar bizi "insan toplumunun" kaçınılmaz olarak ataerkil örgütlenme biçimine uymak zorunda olmadığını düşündürüyor. Batı toplumları ataerkilliğin bütün temellerini oydular; bu aynı zamanda ataerkilliğin zaman ve mekanda göreli olduğunu da ortaya koydu. Artık ataerkilliğin evrensel bir toplum ve aile sistemi olma iddiasında bulunması olanaksızdır.

Öte yandan kadınlarla erkekleri birleştiren yeni tip bağlar, ünlü "erkeklerin kadınlar aracılığıyla kurdukları karşılıklılık"[152] ilişkisi kavramının da içini boşalttı. Dışardan evlenme yasasına, yani ensest yasağına tüm olumlu anlamını veren o kapsamlı toplumsal değiştokuşlar sisteminin nasıl işlediğini anlamak giderek zorlaşıyor. Kadınlar artık ne değiştokuş ne de barış değeri taşıdıklarına göre, zorunlu ensest yasağı, en değerli gerekçelerinden birini kaybediyor. Ensest yasağıyla ilgili biyolojik açıklamalardan sonra[153] – bugün artık içten evlenmelerin diğerlerinden daha kötü olma-

dıkları biliniyor – şimdi de zorunlu ittifakların sağladığı toplumsal yarar açıklaması geçerliliğini yitirdi. Ama insanlığın nefret ettiği şeyleri önlemek için yeni iddialar ortaya atma yeteneği sonsuzdur: Tabuyu korumak için başka bir kulp bulunabilir. Şimdi revaçta olan söylem artık biyoloji ya da antropoloji değil, psikanalizdir. Bugün ensestin karşısına dikilen son duvar, deliliktir. Erkek ve kız kardeşlerle, özellikle anne babalarla çocuklar arasında kurulan cinsel ilişkiler patalojik ilan edilmekte ve uğursuzluk getireceği söylenmektedir.

Ancak tarihte ilk kez, ensest hakkını açıkça savunmaya cesaret edenler[154] günümüzde ortaya çıktı, başkaları da olayın dramatikleştirilmesini sorguladı. Örneğin Amerikalıların cinsel davranışlarıyla ilgili ünlü *Kinsey Raporu*'nun yazarlarından Wardell Pomeroy, sakin sakin "ensestin zorunlu bir sapma ya da akıl hastalığı olmayıp zaman zaman yararlı da olabileceğini" öne sürebiliyor. Amerikalı cinselbilimci (seksolog) James W. Ramey de "enseste karşı tavrımız, geçen yüzyılda mastürbasyonun yol açtığı korku tepkilerinden farksız"[155] diyebiliyor.

Söz konusu bu kişilerden birincilerin davranışlarının, ikincilerin ise kuramlarının sapık, dolayısıyla "normal – dışı" olduğunu düşünmeyi hiçbir şey engellemiyor. Yine de delilik iddiasının da diğerleri gibi geçersiz kılınabileceğini düşünmek insana başdönmesi veriyor. Belki de yasaklar giderek daha az etkili ve onları aşma isteği daha güçlü olursa, günün birinde evrensel ensest tabusu da yıkılacak. Bireyciliğin bu son zaferinin, kuşaklar arası kargaşanın ve dıştan evlenme kuralının sonunun ne gibi sonuçlar doğuracağını bugünden hayal etmeye çalışmak bile zor...

20. yüzyıl erkeklerle kadınlar arasındaki eşitsizlik ilkesine son verdi. Batı dünyasında, bundan 4 000 yıl önce başlamış olan insanlığın önemli bir aşamasını sona erdirdi. İnsanların farklı ama eşit olmaktan, yani cinsler ve işlevler arasında gerçek anlamda ta-

mamlayıcılığa dönülmesinden daha kazançlı çıkmaları mümkündür. Ama ne yazık ki içinde yaşadığımız toplumların deneyimi tamamlayıcılığın ender olarak eşitlikle eşanlamlı olabildiğini ve farklılığın kısa sürede asimetriye dönüştüğünü kanıtladı. Çağımız cinsiyetlerin ilk zamanlarda olduğu gibi birbirlerinden ayrılmasına elverişli değil, tersine her şeyin Kadın ve Erkek arasında bölüşülmesini gerektiriyor.

Eşitlik kavgası farklılıkları öylesine azalttı ki, sonunda cinslerden her birinin özgüllüğü sorun oldu. Sonunda tamamlayıcılık modeli erkeklerin uzun süre şüpheyle karşıladıkları benzerlik modeline yenik düştü. Bazıları bu değişikliği, erkeklerin uzun süre uyguladıkları iktidara benzer bir kadın iktidarı kurulmasından korktukları için, "erkek cinsinin büyük tarihi yenilgisi"[156] olarak algıladı.

Gerçekte geçmişin ataerkil düzeni yerine herhangi bir sözde anaerkillik koymak söz konusu değildir. Her şey bunun karşısındadır: Batı toplumlarında eşitlikçi ideoloji eskiden olduğu kadar güçlüdür; kadınlar güçlerini analık dolayımından geçerek uygulamayı reddetmektedirler.

Benzerlik, Birinin Öteki üzerinde egemen olmasına pek elverişli değildir. Tersine, benzerlik daha çok cinsler arasında barış yapılmasını desteklemektedir.

Üçüncü Bölüm

Biri Öteki*dir*

"Çocuğum, kız kardeşim
o sana benzeyen
ülkeye gitmenin ve
birlikte yaşamanın
tadını düşün!"

Baudelaire

"İşte androjinin zamanı geliyor..."

Apollinaire

Birinin Öteki olduğunu öne sürmek gereksiz bir provokasyona alet olmak değil midir? Evrenselin damgasını taşıyan anatomi bizi hemen yalanlamak için hazır bekliyor. Daha büyük bir benzerlik yönündeki evrimlerine karşın, kadınla erkek, cinsel organlarıyla brirbirlerinden köklü olarak ayrılırlar. Doğa onları öyle yaratmış ki, birbirlerini tamamlarlar ama aynı olamazlar.

Platoncu diyalektiğin[1] ince labirentlerini bir yana bırakalım, "olmak" fiilinin yalnız bir özdeşlik ilişkisine gönderme yapmadığını biliyoruz. Burada, Birinin Öteki olduğunu söylemek, Birinin Ötekinin aynısı olduğu anlamına gelmez; Birinin Ötekine benzer yanları olduğunu, Biri ve Ötekinin aynı anda hem benzer hem de benzemez olduklarını anlatır.

Anatominin yüzlerce, hatta binlerce yıldır değişmiyor olmasına karşılık, tarih ve etnoloji, toplumların anatomiye verilen önem bakımından farklı tutumlar sergilediklerini göstermektedir. Kimileri, Mundugumorlarda olduğu gibi, farklılığın sonuçlarını küçümserler, kimileri de tersine bunları abartırlar. Bazı yer ve zamanlarda kadınlar ve erkekler kendilerini öbürünün benzeri olarak değil, farklı bir varlık olarak algılamışlar, bazı yer ve zamanlarda ise tersine farklılık değil, benzerlik ön plana çıkmıştır. Bütün bu gerçekler, üzerinde yeterince düşünme olanağını bulamadığımız, yeni bulgulardır.

Günümüzde anatominin insanın yazgısını belirlediği görüşünü reddeden Batı toplumları, cinsler arasındaki benzerlik ilişkisine, daha önce başka hiçbir toplumun vermediği önemi veriyorlar. Yaşamsal olayları her geçen gün daha iyi denetleyerek, toplumsal

rol ve işlevleri fizyolojik kökenlerinden koparark ve nihayet, uzun süre reddedilen fiziksel ve psişik çiftcinsiyetliliğin bilincine vararak, cinslerin başkalığını en aza indirmekteyiz. Şu anda, sapasağlam bir kaya gibi duran tek farklılık, erkeklerin çocuklarını kadınların taşıyıp tersinin hiç söz konusu olmamasıdır. Kadınlığın yokedilemez özgüllüğünü anneliğin oluşturmasına karşılık, erkekler kendi özgüllüklerinin ne olduğunu sorgulamaya başlamışlardır.[2] Kadınların yapamayacağı, sadece onlara özgü olan ne kaldı?

Bu soruya bir yanıt getiremeyen kadınlar ve erkekler tek bir modele doğru yol almayı sürdürüyorlar.

Doğurganlıklarını denetlemeyi öğrendikleri ve üreme gücünün özünü ele geçirdiklerinden beri kadınlar, ne yazgılarını anneliğe bağlama ne de bu yeni gücü erkeklere karşı bir şantaj ya da dize getirme yolu olarak kullanma niyetinde olduklarını açıkça gösterdiler. Annelikten uzak durarak burada da, örtük biçimde kendilerini eşlerine yaklaştıran bir adım attılar. Doğanın üzerlerindeki etkisi azaldıkça, cinsleri ayıran fark da küçüldü.

Onları birleştiren ilişki şimdi yeniden değişmekte. Çok eski zamanlarda rol ve iktidar ayrımıyla sağlanan göreli bir denge dönemi daha bulunduğunu biliyoruz. O sırada kadın hayatı yaratma mucizesini gerçekleştiriyor, erkek ise ölüme meydan okuyordu. Paleolitik ve tarihöncesi sanatının gösterdiği gibi her birinin kendine özgü bir saygınlık halesi vardı. Cinsel işlevlerin tamamlayıcılığına dayanan bu denge, ekolojik, ekonomik ve ideolojik altüst oluşlarla bozuldu. Bir zamanlar kadınların şanı ve özgüllüğü olan her şey erkeklere maledildi. Dış dünyanın mutlak efendisi olunca erkekler, tanrılar yararına tanrıçaları saf dışı bıraktılar ve doğurganlıkla ilgili saygınlığı kendilerine malettiler. Kıyıda kalmış bir rahim ve hizmetçi statüsüne indirgenen kadın, uzun süre aşkınlığa katılma olanağından yoksun kaldı. Birinin, sanki aynı türe ait değillermiş gibi Ötekinin zıddı kabul edildiği her yerde, tamamlayıcılık bir aldatmacadan başka bir şey olamazdı.

Bu olumsuz tamamlayıcılık cinsler arasında bir tür savaşa yol açtı ve yeni mağlupların her tür benzeşme modelini terketmelerine neden oldu. Deneyimleri onlara tamamlayıcılığın eşitsizlik ve baskı tohumlarını taşıdığını gösterdiğinden tamamlayıcılığın kökünü kazımaya giriştiler.

Gerçekleşme yoluna giren eşitlik ise, bu savaşa son veren benzerliği ön plana geçirdi. Bundan böyle insanlığı "her şeyiyle" isteyen taraflardan her biri, ikizi olan Ötekini anlamak zorunda olduğunu kavradı. Değişim içindeki bu çifti birleştiren duygular da değişmek zorundaydı. Yabancılık yerini "yakınlığa" bıraktı. Bu süreç içinde belki tutku ve isteklerimizde bir azalma olacak, ama karşılığında, aynı aileden olanları, anneyle çocuğu, kız ve erkek kardeşleri, kısacası silahlarını bırakmış olanları birbirine yakınlaştıran şefkat ve paylaşma türü duygularımız gelişecekti...

1. Cinslerin Benzerliği

Gözümüzün önünde oluşan yeni model, birçok açıdan tedirginlik yaratmaktadır. Yeni başlamış bir devrimin aktörleri olarak eski referans noktalarımızı yitirdik ama yenilerinden de pek emin değiliz. Eski dünyaya ait köklerimizden koptuk ve başlattığımız olağanüstü uygarlık değişiminin hızına kapıldık. Bu değişme bizi tedirgin eden çelişkili duygular yaratıyor. Onu bir yandan fazla hızlı, bir yandan da çok yavaş buluyoruz; bir yandan eski uygarlıktan kopmak istiyor, bir yandan da yenisinden korkuyoruz; ve nihayet bir yandan artık ne olmadığımızı biliyor ama, bir yandan da ne olmak istediğimizi tam kestiremiyoruz.

Herkes, kadınla erkek arasındaki ilişkiyi altüst etmenin cezasız kalmayacağının farkında. Doğayla kültürün kesişme noktasında bulunan kadın erkek ilişkisi, hem her toplumun "paradigması"dır,[1] hem de en kişisel varlığımızı etkiler. Toplumumuzdaki iktidar ilişkilerini değiştirmek istemiştik ve şimdi görüyoruz ki, meğerse "doğamızı" değiştirmekteymişiz... Ya da böyle bir değişmenin bugüne kadar bilmediğimiz yanlarının ayırdına varıyoruz, yeni yeni. Kesinliğinden en emin olduğumuz şeyler sarsıldı ve gerçek olduğunu sandığımız her şeyi sorunlaştırdı.

Toplumsal referans noktalarının kaybolduğu, cins rollerinin birbirine karıştığı, kadınların anne olmamayı seçebildikleri bir dönemde, Biriyle Ötekini birbirinden ayıran özgül farkın ne olduğunu saptamak giderek güçleşiyor. Doğamızın gerçekte çiftcinsiyetli olduğunu gün ışığına çıkaran yeni bulgular şaşkınlığımızı daha da arttırıyor. Kromozomlarımızdaki yokedilmesi olanaksız fark[2] bir

yana bırakılırsa, bizi ayıran şeylerin biraz fazla ya da biraz azdan ibaret olduğunu görüyoruz. Kuşkusuz Birinde erkeklik hormonu biraz daha fazla, Ötekinde ise dişilik hormonu biraz daha fazla[3] ama her iki cins de erkeklik ve dişilik hormonları üretiyorlar.[4] Erkeklerde kadınlara göre biraz daha fazla adele gücü[5] ve saldırganlık var,[6] ama bu farklar bireyden bireye büyük ölçüde değişebiliyor.

Aslında, soya çekimle devraldığımız genlerin üreme hücrelerinde yol açtığı cinsiyet farkı[7] bizi birbirimizden kesin olarak ayırmakla birlikte, fiziki ve zihinsel patolojinin bulguları ve iki cins arasında kalan çeşitli durumlar – yasanın tanıdığı iki cinsin dışında – tanımlanmış kadınsı tiple tanımlanmış erkeksi tip arasında pek çok ara tip bulunduğunu kabul etmemizi zorunlu kılıyor.[8] Profesör E. Baulieu'nün "cinsiyet farklılaşmasının başlangıcında büyük bir benzerlik ve belli bir esneklik"[9] bulunduğunu düşünmesine bu durum yol açmakta... Başka bir deyişle, "erkeksiyle kadınsı arasında aşılması olanaksız bir sınır yok".[10]

Demek ki dayattığımız rol benzerliğine bir de, dün varlığından bile habersiz olduğumuz bir fizyolojik esneklik ekleniyor. Bu benzerlik ve karışmalar kuşkusuz bizi aynı yapmıyor, ama cinsler üzerinde yeniden düşünmeyi zorunlu kılıyor. Ne var ki bu konuda düşünmek, geçmişte benzer bir modele hiçbir zaman ve hiçbir yerde rastlamadığımız için, son derece zor ve risklidir.

Başdöndüren Bir Sıçrama (Mütasyon)

Cinslerin benzerliği o kadar önemli bir yeniliktir ki, onu pekâlâ bir sıçrama, bir mütasyon olarak değerlendirmek mümkündür. Bugüne kadar bilinen bütün toplumlar rol ve görevleri kadınlarla erkekler arasında bölüştürdüler. Onlara hangi rollerin verildiği

toplumdan topluma büyük bir değişkenlik gösterse de, "rol bölüşümünün ikili bir temele oturması öylesine evrensel görünen bir kuraldı ki, bunu *türe özgü* bir olgu olarak kabul etmek mümkündü".[11]

Bu evrensel tamamlayıcılık modeline son vererek uygarlığımız, belki de, insan türüne özgü bazı "özsel" nitelikleri değiştirmekte. Ancak birkaç kuşak, hatta birkaç yüzyılda gerçekleşebilecek böyle bir değişikliğin tüm sonuçlarını ölçmek için[12] zaman henüz çok erkense de, 20. yüzyılın dünyanın bu bölgesinde, yeni bir çağ açmaya benzer bir değişme başlattığını görüyoruz. Bazı aklı başında kişiler bize, Nietzsche'yle birlikte, büyük olayların "güvercin pençelerine basa basa geldiklerini" ve gerçek mütasyonları bireyin algılamasının mümkün olmadığını hatırlatacaklar; daha kötümser başkaları örflerde meydana gelecek böylesi bir değişmeye pekâlâ bir savaşın ya da çok acımasız bir bunalımın son verebileceğini söyleyecekler. Nihayet kimi ahlakçılar da doğal düzene bu kadar karşı bir değişmenin, tarihte daha önce de benzerleri görülmüş olan bir yozlaşma belirtisinden başka bir şey olmadığını düşünecekler. Ve zaten hiç ayrılınmaması gereken doğru yola dönülmesinde Doğa'ya güvenecekler.

Bugün bu itirazları kim tümüyle gözardı edebilir? Her birinin bir ağırlığı ve gerçek payı var. Bunlardan özellikle, bir mütasyonun ancak tamamlandığında görülebileceğini hatırlatarak bizi dikkatli olmaya davet eden birincisini önemsiyoruz; buna karşılık diğer ikisi bize, örtük olarak, değişme düşüncesini reddeden ve bugünün modelinin ancak geçmişte aranabileceğini öne süren görüşler olarak görünüyor. İkinci görüş, tarihin genellikle doğruladığı bir gerçeğe işaret ediyor. Ancak bu uyarı bugün uzun vadeden çok, kısa vadede anlamlı olabilir. Örneğin Nazi ve faşist deneyimlerinin demokrasiye, insan hakları ideolojisine ve kadınların kurtuluşuna hunharca son verdikleri doğru olmakla birlikte, Batılı insanın bu

üç temel özlemi, bu hazin rejimlerin çökmesinden sonra, sanki geri çevrilmeleri olanaksızmış gibi yeniden ve eskisinden daha güçlü olarak dirildi.

Biz zaman zaman ahlakın çiğnenmesi olarak da görülen doğaya karşı çıkmanın Tanrı'nın gazabına yol açacağı düşüncesini kabul etmektense, evrimin geçici olarak durabileceği düşüncesine daha açığız. Ancak, paleontoloji, evrimci kuramlar ve tarih bize gerek doğanın gerekse insanlığın hiç durmadan evrimleştikleri gibi ahlakın da değiştiğini hatırlatıyorlar.

İleri sürdüğümüz görüşün zorluklarının ve dayanaksızlığının – kimilerine hayali gibi görünmüyor mu? – bilincindeyiz ama, yine de, yaşananın bir mütasyon olduğuna bahse gireceğiz. Bizi bu görüşe iten iki neden var: Birincisi, insan özlemleri ve davranışlarında görülen şaşırtıcı yenilik, ikincisi ise rol ve mevki dağıtımının bundan böyle değişmez kurallara bağlı olmayacağı yönündeki sağlam inancımızdır.

İnsanlık Tarihinde Yepyeni Bir Başlangıç

Yaşamakta olduğumuz değişimin boyutunu anlayabilmek için bir an için antropologların saptamalarına geri dönelim. İstisnasız hepsi işbölümünün insanın ayırıcı özelliği olduğunu savunmakta. Onlara göre kadın ve erkek arasındaki tekno – ekonomik ilişkiler, besin elde etmede cinsiyete dayalı uzmanlaşmayı bilmeyen hayvanlar aleminin tersine, her zaman ve her yerde tamamlayıcıdır.

Zamanda ne kadar geriye gidersek gidelim, insansıların fosilleri, cinsler arasında bir işbölümü olduğunu kanıtlamaktadır: Doğumların hareketsizliğe mahkum ettiği kadına karşılık erkek göçebedir, kaşiftir, avcıdır. Dolayısıyla haklı olarak, "erkekler sınıfıyla kadınlar grubunun kendi toplumsallıklarını, kültürlerini, psikolojilerini geliştirdikleri"[13] ve dönemden döneme az çok tamamlayıcı

olabilen farklı toplumlar oluşturdukları söylendi. Bu ilişkinin günümüze kadar özünde fazla değişmeden sürdüğü, onun için de evrensel ve insanlığa özgü bir olay olarak görüldüğü de doğrudur.

Cinsler karşıtlığının ortadan kalkmakta olduğu bir sırada Margaret Mead'in şu kesin hükmünü hatırlamakta yarar var:

"Farklılaşmaya (cins rolleri arasında) hemen her yerde ***kaçınılmaz olarak*** rastlıyoruz. Kadın ile erkek arasında, bir sonraki kuşağın yaratılmasında onlara düşen pay dışında açık bir fark olduğunu açıkça ilan etmeyen hiçbir kültür tanımıyoruz."[14]

Oysa bugün biz, kadınla erkeğin üreme alanı dışında birbirlerine benzediklerini ilan etme dışında başka ne yapıyoruz?

Bilge Margaret Mead bunun yanısıra, insan toplumlarına özgü özelliklerden birisi olarak erkeklerin çocukların eğitimine bir biçimde katıldıklarını saptıyordu. Ona göre ailenin insana özgü yanı kadın ve çocukların korunmasıyla ilgili olmayıp (primatlarda da aynı durumu görüyorduk) erkeğin besleyiciliğiyle ilişkiliydi: "Bütün insan toplumlarında erkek, kadınların ve çocukların ihtiyaçlarını karşılamalarına yardımcı olur... İstisnalara karşın[15] bilinen bütün insan toplumları, sağlam bir kazanılmış hak olan, erkeğin bu besleyici davranışına dayalıdır."[16]

İhtiyaçlar ne kadar değişik olursa olsun – toplumsal alışkanlıklara göre değişmekteydiler– bunları karşılamak durumunda olan erkek, M. Mead'in deyişiyle bu "kazanılmış" ama "hassas" tavrını, yakın bir geçmişe kadar hemen her yerde sürdürdü... Bugün erkek onu insan toplumunun dayandığı temellerden biri yapan bu genel özelliğini yitirdi. Kadınlar, her zaman kendilerinin ve çocuklarının ihtiyaçlarının karşılanmasına, az ya da çok katkıda bulunmakla birlikte, erkeğin katkısı daima, yokluğu acımasızca hissedilen bir zorunluluktu. Kadınlarınkini tamamlayan bazı teknikleri yalnız erkekler kullanabiliyor ya da bazı etkinlikleri yalnız onlar yapabiliyorlardı. Bugün Batı'daki durum ise bundan farklıdır. Ar-

tık kadınlar kendi ihtiyaçlarını erkeklerin katkısı olmadan karşılamakla kalmıyor, son yirmi yılda ortaya çıkan yeni tip ailelerin gösterdiği gibi çocuklarının ihtiyaçlarını da onlar karşılıyorlar. Bunun en iyi kanıtı, çocuğun babasını tanımak istemeyen bekar anneler ya da sayıları daha fazla olan ve iyi bir nafaka için amansız bir kavga vermedikleri zaman ellerine ufak bir çocuk bakımı parası geçen boşanmış kadınlardır.

Bütün toplumların çocuğun masraflarına babanın zorunlu katılımı ilkesini koruduğu doğrudur. Ancak babanın katkısı, "nitelik" bakımından anneninkinden farklı değildir – ikisi de çalışmakta ve para kazanmaktadır – ve babanın kendisine verilen çocuğa katkıda bulunma görevi ekonomik gereklilikten çok, ahlaki kaygılardan kaynaklanmaktadır.[17] Toplum sanki babaya, unutma eğilimde olduğu, çocuğun ihtiyaçlarını karşılama yükümlülüğünü hatırlatmak istemektedir.

Son olarak F. Héritier bilinen bütün toplumlarda "erkeklerin, erkeklere kapalı üreme alanının simetriği olan ve öğrenilmesi gerçek ya da öyle gösterilen bir incelik isteyen ama, fiziksel olarak kadının da içinde bulunmasına hiçbir engel olmadığı halde ona kapalı tutulan bir özel alan yarattıklarını; bu alanın teknik bilgi ve beceri alanı olduğunu"[18] söyler. Ancak burada da dayanaklar kayboluyor. Bugün sadece erkekler tarafından yapılan, kadınların bilmediği hiçbir iş kalmadığından erkeklere özgü alan kavramı fiilen ortadan kalkmıştır.

Tersine Batı toplumu, cinslerden biri ya da öbürüne özgü olduğuna en fazla inanılan alanlarda bile kadın ve erkeklerin aynı iş ve görevleri üstlenmeleri için kararlı bir çaba harcamaktadır.

Savaş ve Annelik

Homo sapiens'ten beri, daima ya erkeğe ya da kadına ait olan iki et-

kinlik vardır: Avlanma ve savaş erkeklerin, annelik kadınların alanıdır. Ne var ki yeni uygulamalar hayal gücümüzü zorlayarak farklılıklar aleyhine benzerlikleri daha iyi görmemize yol açmakta, bu da davranışları etkilemektedir. Gerek savaş gerekse bebeklerin bakımında da aynı şey oldu. Bunlardan birinde kadınlar erkeksileştiler, ötekisinde ise erkekler kadınsılaştılar.

Her şeyden önce, savaşçı erkek modelinin açıkça reddedilmesinin, erkek kimliğinin değişmesine olduğu kadar kadınların eşlerini görme biçimlerinin değişmesine mutlaka bir etkisi oldu.[19] Ayrıca son yirmi, otuz yıldır savaşa bakışımız da çok değişti. Savaşla ilgili bu yeni anlayışın – ki bu yeni anlayışta kadınlar öldürme işinden dışlanmıyor – ortaya çıkmasına yol açan nedenler, günlük deneyimlerimizden çok muhayyelemizde yer etmiş. Belki bu kadar güçlü olmalarının nedeni de bu. Modern orduların hepsinde kadınlar da yer alıyor. Kadınların düşmanla doğrudan doğruya dövüşmeyecekleri düşünülse bile kafamızda erkekler gibi ellerinde silahla geçit törenlerine katılan kadın imgeleri yer etmiş durumda. Kadınlıkları geri planda kalan bu kadınların erkek meslektaşlarından fazla bir farkları yok.

Kadını savaşçı olarak düşünebilmemize olanak veren başka imgelerde var kafamızda. Önce Üçüncü Dünya ülkelerinin verdikleri ulusal kurtuluş savaşları geliyor. Bu "yeraltı orduları" sık sık, bomba yerleştirme ve benzeri ölümcül işlerin yapılması için kadınlardan yararlandılar. İslam kültürüne sahip ülkelerde bile kadınların erkeklerin yanısıra askere alınmasından çekinilmedi. Binlerce yıllık önyargılar ortada "iyi bir neden" olunca susturulabiliyordu... Buna karşılık çok sayıda kadının 1970'li yıllarda İtalya ve Almanya'da gelişen terörist hareketlere katılmaları insanları şaşırttı. Kızıl Ordu Fraksiyonu'nun % 50'sini kadınlar oluşturuyordu,[20] İtalyan Kızıl Tugayları'nda da oranları buna yakındı. Bu kadınların aynı hareket içindeki erkek arkadaşlarına göre insanlıktan daha

fazla çıktıkları, onlardan daha sapık oldukları yargısı yaygındı ama, yine de ortak muhayyele üzerinde derin izler bıraktılar. Çoğu varlıklı[21] kesimlerden gelen bu kadınlar toplumun tümü tarafından gerek kişi gerek imge olarak nefretle kınansa da, ölüm ve şiddet isteğinin sadece erkeklere özgü bir özellik olmadığını kanıtladılar. Kadınlar da ve bu kez "kötü amaçlar uğruna" en iğrenç şeyleri yapabilmekte, işkence edebilmekte, acımasızca öldürebilmekteydiler. Tabii, sıradışı davranışların norma uygun davranışların tam tersi olduğu, dolayısıyla normu, kuraldışıyla açıklamanın pek de doğru olmayacağı söylenebilir. Ancak, silahı ellerine hangi gerekçeyle almış olurlarsa olsunlar, bugün artık kadınların da, geleneksel kadın imgesini yıkan bir saldırganlık potansiyeline sahip olduklarından kuşkumuz kalmadı. Tarihte her dönemde öldüren kadınlar görülmüştür ama, bugün onların da örgütlü bir savaşa katılabileceklerini ya da erkekler kadar kararlılıkla el bombası atabileceklerini biliyoruz. Bu imgelerin yarattığı dehşet duygusunu bastırmaya çalışabiliriz, ama bu imgeleri yok sayamayız.

Dünyayı tehdit eden nükleer çatışma tehlikesi de savaşla ilgili olarak cins rollerinin farklı olmadığı yollu düşüncemizi pekiştiriyor. Böyle bir savaşı gözümüzde canlandıralım; burada savaşçıya yer olmadığı açıktır. Kadın ya da erkek, hepimiz böyle bir savaşın kendini savunma olanağından yoksun kurbanları olacağız. Bu savaşta cesaretin, gücün, dayanıklılığın hiçbir yararı olmayacak, çünkü atom bombası karşısında cinsiyet farkının hiçbir anlamı yok. Hepimiz kurban olduğumuz gibi cellat da olabiliriz. Bir düğmeye basıp nükleer bir savaş başlatmanın cinsiyetle hiçbir ilişkisi yoktur; burada önemli olan, cinsiyetinden bağımsız olarak devlet adamının ahlakı ve karakteridir.

İstediğimiz kadar bu fantazmların aklımızı karıştırmasına izin vermeyip savaşı geleneksel şekliyle, yani erkeklere özgü bir iş olarak düşünmeyi sürdürelim. Nükleer savaş tehlikesi gerçek bir tehli-

ke olarak durdukça, binlerce yıllık erkek kültürüyle ilgili inançlarımızın derinden değişmesi kaçınılmazdır.

Erkek kültürü konusundaki inancı altüst eden bir başka gelişme de anneliğin sadece kadınlara özgü bir iş olmadığını gösteren, anababalıkla ilgili yeni anlayıştır. Kimilerinin alaycı şekilde yeni bir "moda" diye gördükleri bu olay konusunda pek çok şey söylenmiş olmakla birlikte, biz babaların davranışında görülen yavaş evrimin, rollerin birbirine karışmasını, dolayısıyla cinslerin benzerliğini etkileyen en önemli faktör olduğunu düşünmekteyiz.

Son onbeş yıldır, pek çok Batı toplumunda annelik ve babalık alanlarını birbirlerinden ayıran çizgi yavaş yavaş ortadan kalkmaktadır. Erkekler baba olmanın ne demek olduğunu yaşayarak öğrenmeye ve çocukları için kadınların ezelden beri yaptıklarını yapmaya başlıyorlar. Yeni babalık deneyimiyle "besleyici ben"lerini ve varlığından bile haberdar olmadıkları kadınsılıklarını ortaya koyuyorlar.

Amerika Birleşik Devletleri'nde veni babalığı inceleyen James Levine, annelikle babalık arasındaki sınırın ortadan kalkması olayının birkaç alanda görülebildiğini saptamakta.[22] Hukuk alanında 1970'li, 80'li yıllar bir dönüm noktası oldu. Birçok eyalet[23] boşanma durumunda çocuğu babanın alabilmesine olanak tanıdı ve son on yılda çocuklarının velayetini alan baba oranının sürekli arttığı görüldü. Fransa'da çocuklarının velayetini alan babaların oranı % 8 – 11 dolaylarında. Son bir iki yıldır bu oran kalıpyargıların ağırlığı ve yargıçların zihniyeti nedeniyle durakladı. Ancak yine de, babaların hakları için kopardıkları gürültü, mahkemelerin anne ve babaların işlevsel eşitliğini hayata geçirmeye başlamalarını sağlayacak kadar güçlüydü.[24]

Bilimsel alanda, "yeni babalar" giderek daha fazla ilgi çekiyor. Yirmi yıl kadar önce davranışları inceleyen uzmanların gözünde baba neredeyse hiç varolmayan bir türdü. Bugün ise gerek

ABD'de gerekse öbür Batılı ülkelerde, babalık araştırmaları en hızlı gelişen araştırma konularından birisi.[25] Bu araştırmaların genel eğilimi, çocuklarına bakma bakımından annelerle babalar arasında bulunduğu varsayılan farkları sorgulama yönünde.

Söz konusu varsayım büyük okur kitlesini hedef alan ve son on yıldır olağanüstü bir gelişme gösteren çocuk bakımı kitaplarından kaybolma eğiliminde. 1974'te Amerikalı bebeklerin İncil'i sayılan *Çocuğa Nasıl Bakmalı, Nasıl Yetiştirmeli* adlı kitabında Dr B. Spock[26] ya da Fransa'da anne adaylarının kutsal kitabı olan *Bir Bebek Bekliyorum* adlı kitabında Laurence Pernoud,[27] babaları çocuk yetiştirmede ne yeteneği ne de sorumluluğu olan, önemsiz kişiler olarak ele almaktaydılar. İki kitap da anneleri çocuğa karşı "erkeğin duyduğu, tipik iğrenme"[28] duygusunu anlayışla karşılamaya ve onları çocukla ilgilenmeye zorlamamaya davet ediyorlardı.

1975 – 1977 dolaylarında yeni babalar çocuk bakımı kitaplarından önce değişerek danışmanları görüş değiştirmeye zorladılar. "Dr. Spock yeni bölümler eklenmiş, yeni ayetlerle gelişmiş bir Yeni Ahit öneriyor. Yeni babalık konusundaki reçetesi şöyle: Baba, çocuğa verilen günlük bakımı anneyle paylaşmalı ve bunu bebeğin doğumundan başlayarak yapmalıdır... Tıpkı anne için olduğu gibi babanın da çocuğuyla tanışmasının en doğal, kendiliğinden yolu budur."[29]

Davranışlarda ortaya çıkan önemli bir değişme de Amerikan eyaletlerinin yarısında, yalnız yaşayan erkeklerin çocuk evlat edinebilmeleridir; sinema, fotoğraf, gazeteler babayla bebek arasındaki fiziki teması göklere çıkarmaktalar. Yeni babalık henüz yalnızca bir azınlığı ilgilendiren bir olaydır. Bununla birlikte geçici bir moda olduğu düşünülmemelidir; çünkü bir yandan genç annelerin talebine cevap vermekte, bir yandan da erkek bilinçdışının yeni anlaşılmaya başlanan bir yönüne ışık tutmaktadır. Ayrıca alışkanlıklarda bir devrimin gerçekleşebilmesi için aradan birkaç kuşak geçmesi gereklidir.

Yeni babalar konusunda şimdiden önemli sayıya ulaşan araş-

tırmalar, bunların genç, karılarının gebeliğine ve doğumuna katılmış, bebeklerini gerekli şefkatle besleyen, altını değiştiren ve yıkayan erkekler olduklarını gösteriyor. Bu erkekler çocuklarına karşı, bugüne kadar yalnız annelerin gösterebildiği sanılan karmaşık ve ikircikli duygular besliyorlar.

Çocuk bekleyen erkeklerin yaşadıklarıyla ilk kez ilgileniliyor. "Gebe erkek" ya da "önbabalık"[30] terimleri, alaya alma kastı olmadan kullanılıyor ve babanın da bebeğin dünyaya gelişine bedensel tepki verdiği anlaşılmaya başlanıyor. G. Delaisi de Parseval birkaç yıl sonra erkeklerde lohusalık belirtilerinin olağan ve gündelik olaydan sayılacağını söylerken haklıdır.

Babanın lohusalığı sendromunun ayrıntısına girmeden, etnopsikanalistin oniki normal önbaba üzerinde derinliğine yürüttüğü incelemeden çıkan sonuçları[31] özetleyelim. Yazar ilkin, ilk çocuğun doğumunda kadın ve erkekte aynı libidinal değişikliğe yol açan, *"üreme karşısında kadın ve erkek hayallerinin olağanüstü benzerliğine"* işaret ediyor. Aradaki tek fark, "anne olmanın kadında kendi annesiyle olan – gerçek ya da hayali – ilişkiye gönderme yapmasına karşılık baba olmanın erkeğin daha çok kendi babasıyla olan ilişkisine gönderme yapmasında görülüyor".[32]

Demek ki *üreme karşısında kadın ve erkek birbirine koşut psişik tepkiler veriyorlar, çünkü ikisinin de yine iki ebeveynleri olmuş, yani aynı ebeveynlik kaynaklarından besleniyorlar*: Biyolojik çiftcinsiyetlilik ve anneye bağımlılık, ikisinin de ortak deneyimleri. G. Delaisi de Parseval, Amerikalı psikanalist Therese Benedek'in[33] kuramını benimsiyor ve anababalığın kaynaklarını anlayabilmek için öne sürülen klasik Ödipyen ögeler yerine, genital öncesi dönem ögelerinin önemi üzerinde durulması gerektiğini düşünüyor. Anne olmak, tıpkı baba olmak gibi, kadını ve erkeği oral bağımlılık dönemine geriletir; başka bir deyişle "kadınlar ve erkekler hayata (bilinçli ya da bilinçsiz) aynı psikolojik donanımla, yani cinsiyeti belirli varlıklar olmadan önce, cinsiyeti belirsiz insan olarak adım atarlar".[34] Bu görüşü Dr Brazelton'un Harvard Tıp Fakültesi'nde-

ki izleyicisi M. Yogman da doğruluyor ve "gebelik ve bebeklere verilen bakım sırasında psikolojik yönden anne ve babala.' arasında görülen benzerliğin şaşırtıcı olduğunu"[34a] itiraf ediyor.

Yeni baba, fötüsün hareketleri hissedilir olur olmaz babalığını farketmeye başlıyor. Annenin karnına dokunduğunda bebek, babanın okşamalarına cevap verdiğinden,[35] babalık duygusu çok daha erken uyanıyor. Sekizinci ayında fötüs dışardaki sesleri işitebilir duruma geldiğinde baba onunla konuşma konusunda kendi babasından çok daha az çekingen davranıyor. Dokunma ve sesin ötesinde baba adayı çocukla göz (ekografi) ve kulak (kalp atışlarını dinleme) yoluyla da ilişki kurmakta ve bu anlamda günümüzde babalık, gerçekten de doğumdan önce başlamaktadır.

Doğuma giren baba, çocuğun göbek bağını kesebilir (anneyle çocuğu ayırabilir), bebeği kadının karnının üstüne koyabilir ve ilk banyosunu yaptırabilir. Bu anlarda baba, günümüze kadar ancak annenin hissedebileceği düşünülen bir heyecan ve fiziksel haz duyabilir. Böyle bir babanın yeni doğmuş bebeğiyle ilgilendiğinde davranışlarında gözlenen rahatlık, yumuşaklık ve şefkat geleneksel babalarda bulunduğu hiç düşünülmeyen özelliklerdir. Bu başbaşalık sırasında erkeğin hareketlerinde, bizim uygarlığımızda yalnız kadınlarda bulunduğuna inanılan bir kadınsılık görülür. Bir erkeğin psişik çiftcinsiyetliliğini en iyi dillendirebildiği, bir anlamda kendi bebekliğine döndüğü ve kendini hem kendi bebekliğiyle hem de annesiyle özdeşleştirebildiği anın, işte tam da bu an olduğu kesindir.

Yeni babalar henüz çoğunluk olmaktan uzaklar ama, ortak muhayyelemiz onları da benimsedi. Örneğin ilerde olacaklar yerine toplumsal gerçekliği ya da fantazmlarımızı yansıtmayı yeğleyen reklamcılık bundan onbeş yıl önce anababalık konusundaki yeni istekleri farketti. 1971'de Publicis Ajansı, Prenatal (anne adayları için hazır giyim üreten) firması için tümüyle baba adayını hedefleyip genç ve güleç erkeklerin tam sayfa fotoğraflarını kullanan bir reklam kampanyası düzenledi. Sloganı "Bir bebek, iki kişi bekle-

nir" olan "Baba adayı" kampanyası hem heyecan yarattığı hem de alaya alındığı için başarısız oldu.[36] O sırada bu reklam şaşırtmış ama şok yaratmamıştı. Yavaş yavaş biçimlenen bir duyarlılığa sesleniyordu. Erkeğin kadın işlerinde yerini alması ve nihayet babanın doğabilmesi için gereken görüş birliğinin o sırada yeni yeni oluşmakta olduğu söylenebilir.

Benzerlik İdeolojisi ve Politikası

1960'lı yıllara kadar farklılık bize öylesine doğal geliyordu ki, kadınlarla erkeklerin aynı şeyleri yapmamalarını ve aynı haklara sahip olmamalarını meşru buluyorduk. Her birini kendi yazgısına daha iyi hazırlayabilmek için onları farklı şekilde eğitiyorduk. Okuldan fabrikaya, mutfaktan salona, tuvaletlerden klüplere dek her yerde iki cins için ayrı mekanlar, yerler oluşturuluyor, bu da ayrılma ve farklılığı pekiştiriyordu.

Yetmişli yılların feminist hareketleri dünyanın bu şekilde ikiye bölünmesine son vermek istediler. Dil konusundaki militanlıkları en az örgütlü eylemleri kadar önemliydi. Farklılığı vadsızın ortaya attıkları iki yeni terim, bu nitelikteki herkesi karalıyordu: "Cinsiyetçilik"[37] ve "cinsiyet ayırımcılığı" ahlaki bakımdan "ırkçılık" ve "ırk ayrımcılığı" kadar ağır suçlamalar oldu.[38]

Birçok yetenekli feministin – özellikle Fransa'da –[39] benzerlik modeline kadınlığın özgünlüğüne yönelik bir tehdit olarak gördükleri için karşı çıktıkları doğrudur. Kadınların erkek modeline uyarak kendilerine özgü zenginliklerini yadsımalarından korkan bu kadınlar, benzerlik modeli yönündeki evrimleşmenin son aşamada erkeklerin kadınlar üzerindeki zaferi demek olacağını göstermeye çalıştılar. Bu amaçla kadınsı özellikleri saptamaya ve yüceltmeye giriştiler: Böylece, bir kadın yazınının, kadın düşüncesinin, kadın bilinçdışının varlığı keşfedildi. Kısacası, otantikliği ve değeri erkeklere kabul ettirilmek istenen kadınlara özgü bir doğa ve ayrı

bir kültür düşüncesi ön plana çıkarıldı. Eşitlikçi talepler konusunda diğer feministlerle görüş birliği içinde olan bu feministler yine de cins farklılıklarını sonuna dek korumak istiyorlardı. Zaten aynı dönemde "farklılık içinde eşitlik" sloganını savunan bütün azınlık kültürlerinin (Yahudiler, Siyahlar, göçmenler ya da bölgeciler gibi) militanları da, aynı şeyi yapıyorlardı.

Bu gerçekleşmesi hiç kolay olmayan, ayrıca birçok tuzak içeren bir talepti ve kimse ona karşı çıkmaya cesaret edemiyordu, fakat herkes geçmişte nice felakete yol açmış olan farklılığın gündeme getirilmesinden önce, eşitlik için mücadele edilmesinde birleştiği için fazla sorun çıkmadı. Feministlerin sürekli baskısı altında yetmişli yıllardan başlayarak özel ve kamusal hayatın çeşitli yönlerinde izleri görülen cinsiyet ayırımcılığının ortadan kaldırılması için tam bir politik görüş birliğine varıldı. 1974'ten günümüze iş başına gelen sağcı ya da solcu bütün iktidarlar eşitlik ve cinslerin aynı haklardan yararlanması politikasını uyguladılar. Aile yasası değiştirildi, liselerde ve yüksek okullarda kız ve erkek öğrencilerin yan yana okumaları ilkesi dayatıldı; yavaş yavaş bütün meslekler cinsiyetten bağımsız olarak herkese açıldı.[40] 1983 Temmuzunda benimsenen bir yasa, cinsiyet ayırımı yapan iş ilanlarının yayınlanmasını —aksine davrananlar cezalandırılacaktı— yasaklayarak işte eşitliği güçlendirdi.[41] Çocukların bilinçdışına cinsiyetçilik tohumları eken cinsiyetçi kalıpyargı kalıntıları okul kitaplarından ayıklandı.[42] Nihayet yasa koyucusunun etkili olabildiği tüm alanlarda politikacılar, iki cinse eşit davranılması ve rollerin her ikisine de açılması için kurallar koyma zorunluluğunu duydular. Bu anlamda, yasalar özel davranışları değiştirmek için yeterli olamasa da, politikacılar benzerlik modelinin yerleşmesi için ellerinden geleni yaptılar.[43]

Batılı muhafazakarların büyük bölümünün bu evrime karşı çıkması, benzerlik ideolojisinin yayılmasını ve Fransız Devrimi'nin eşitlikçi programını tamamlama iradesini engelleyemedi. Kuşkusuz yöneticiler sınıfının[44] bu gelişmeden pek memnun olduğu söylenemez ama, feministlerin suçlayıcı söylemi demokratların kulak-

larında katlanılması zor bir adalete çağrı biçiminde çınlamaktaydı. O yüzden politik irade çoğu zaman yeni modelin gereklerine pek kolay ayak uyduramayan halk iradesinin önünde gitti. Davranışlar yasanın ruhuyla uyumlu olmakta gecikseler de, bu yeni modelin halkın büyük çoğunluğunun desteğini kazandığı görülmektedir. Kuramla uygulama arasında hâlâ bazı farklar kalsa da, cins eşitliği ve her iki cinsin aynı işleri yapabileceği, genç kuşaklarca benimsenmiş ilkelerdir.

Fransa'da bu konuda yapılan çeşitli anketler işlerin iki cins tarafından paylaşılması konusunda kamu oyunun hızla değiştiğini ortaya koymaktadır, ancak yine aynı anketlerde görüldüğü gibi yeni modele direnenler yalnızca erkekler değildir. 1971'de Nicole Tabard[45] *Ailelerin İhtiyaçları ve Özlemleri* konulu önemli ve o sıradaki Fransız kamuoyunun çok iyi[46] bir anket çalışması yaptı. Bu araştırma o sırada karı koca arasındaki en önemli anlaşmazlık konusunun kadının çalışması olduğunu gösterdi. Önerilen üç aile modelinden kendileri için ideal olanını seçmeleri istenen her iki cinsten denekler bu soruya şöyle yanıt verdiler:[47]

	Erkek	Kadın
Her ikisi de çalışan eşler evişini paylaşırlar	% 7,4	% 14,5
İşi zamanını daha az alan kadın evişlerini üstlenir	% 24,8	% 30,7
Ev dışında çalışan erkektir, kadınsa evde oturur	% 67,8	% 54,8

1971'de kadınların çalışmasına kadınlardan çok erkekler karşı çıkmakla birlikte —ki bu eğilim bütün toplumsal gruplarda doğrulanmıştır— kadınların önemli bir çoğunluğunun geleneksel işbölümüne bağlı kaldığı görülmektedir. Rol bölüşümü konusunda

birkaç yıl sonra yapılan anketler ise kamuoyunun, özellikle genç kuşaklar arasında hızla değiştiğini kanıtlamaktadır. 1977'de Louis Roussel ve Odile Bourguignon[48] 18 – 30 yaş grubundan gençlere şu soruyu sordular: "Son zamanlarda sık sık çocukların eğitimi ve evişi rollerinin kadın ya da erkekten herhangi birisi tarafından yapılabileceği söyleniyor. Sizce bu görüş doğru mudur, yalnış mıdır?"[49]

	Evli		*Bekar yaşayan*		*Birlikte*		*Toplam*	
	E	**K**	**E**	**K**	**E**	**K**	**E**	**K**
Doğru	71	72	70	71	75	78	71	74
Yalnış	21	18	17	16	12	15	18	17
Görüşü yok	8	10	13	8	13	7	11	9

Soruya "doğru" yanıtını vemiş olanlara kişisel yargılarını almaya yönelik ikinci bir soru daha sorulmuştu: "Bu gerçekten iyi bir gelişme mi? İlkece iyi ama abartılı bir gelişme mi? Sakıncalı bir gelişme mi?"

	Evli		*Bekar yaşayan*		*Birlikte*		*Toplam*	
	E	**K**	**E**	**K**	**E**	**K**	**E**	**K**
Gerçekten iyi	74	81	72	77	70	85	73	80
İlkece iyi ama abartılı	16	15	15	14	18	6	16	14
Sakıncalı	4	2	7	4	7	1	5	3
Görüşü yok	6	2	6	5	5	8	6	3

Paris büyükşehir alanında evli olmadan birlikte yaşayanların "gerçekten iyi" seçeneğini başka gruplardan daha yoğun olarak benimsedikleri, erkeklerin % 88'inin, kadınların da % 92'sinin bu görüş-

te olmalarından anlaşılıyordu. Sonuç olarak deneklerin % 55'i bu konuda bir değişme olduğu görüşüne katılmakta ve bu değişmeyi olumlu değerlendirmektedir. Ayrıca cinsiyete göre görüş farkı o kadar azdır ki, cins eşitliği ve her iki cinsin aynı işleri yapabileceği konusunda ideolojik bir görüş birliğinden[50] söz etmek yalnış olmaz. Bununla birlikte L. Roussel: "Toplumumuzda bugün artık herkesin aynı işi yapabileceği görüşünü savunmamak oldukça zordur. Ancak bu, bütün erkeklerin bebeklerini kundaklamayı bildikleri anlamına gelmez"[51] demekten kendini alamıyor. İleride davranışlarla sözlerin birbirine uymasının ne kadar zor olduğunu göreceğiz. Ancak şimdilik cins rollerinin aynılığına dayalı yeni modelin, her iki cins tarafından yoğun biçimde desteklendiğini, kadın ve erkek kamuoylarında koşut bir gelişme görüldüğünü vurgulamak yeterlidir. Yaşama henüz tam geçirilebilmiş olmasa da, toplum bünyesinin artık benzerlik modelini benimsediği, yani toplum içi bölünmelerde cinsiyetin rol oynamasını istemediği söylenebilir. Bu bakımdan, sözü edilen bu altüst oluş henüz gündemde değilken, 1965'te, benzerliğin geleceğin modeli olduğunu ve Batı toplumlarının "bireyler ve gruplar arasında cinsiyetten daha ince ayırımlara doğru evrildiğini"[52] öngören Evelyne Sullerot'nun ne kadar haklı olduğunu belirtmeden geçemeyiz.

Androjinin Gelişi

Etimoloji bakımından "androjin" sözcüğü "kadın – erkek" anlamına gelir. Ancak sözlük tanımı daha dardır. Androjin'in iki cinse ait karşıt cinsel özellikler taşıyan bir birey olduğunu belirttikten sonra sözlük, kullanım alanını morfolojiyle[53] sınırlamakta ve efsaneye göre iki cinsin özelliklerini taşıyan hermafrodite gönderme yapmaktadır. Biyoloji ve tıp bakımından hermafrodit anormal bir ya-

ratık, bir ucubedir. Bu yüzden olsa gerek, androjinden söz etmek ürkütücüdür.

Gerçekte, hepimiz androjiniz, çünkü insanlar birçok bakımdan ve değişen derecelerde çiftcinsiyetlidir. Çoğu kültürün bizleri tek bir cins olarak görmek istemesine ve öyle betimlemesine karşın, kadınsı ve erkeksi öğeler her birimizde içiçe geçmiş olarak var. Ancak bize dayatılan norm, zıtlık ve karşıtlık. İkircimleri susturmak ve varlığın öteki tarafını bastırmak ise eğitime düşen bir görev. İdeal olan tek cinsiyetli, "eril" bir erkek ya da "dişi" bir kadın yaratmak. Ama kullanılan sıfatlar saklanmak isteneni açık ediyor: Bu iki ideal tip arasında bir dizi ara durum varolabilir. Aslında eğitim, yetiştirme, amacına ancak kısmen ulaşmakta ve yetişkin birey her zaman içinde Ötekinin yokedilmesi olanaksız bir parçasını korumaktadır.

Benzerlik modeli androjin doğamızı kavramamıza yardım edebilir. Bugün bireyin tam anlamıyla serpilebilmesinin çiftcinsiyetliliğini kabul etmesinden geçtiği ileri sürülüyor.[54] Ama "kabul etme" önce unutulan, gözardı edilen bir gerçeğin farkına varılması değil midir? Demek ki burada söz konusu olan, androjin doğanın "çıka gelmesinden" çok, psikanalistlerin kullandıkları "bastırılanın geri gelmesi" anlamında bir "dönüş"tür.

İkili Yaratık

Tamamlayıcılık modeli dünyayı yaratıkların ikiciliğine (düalizm) dayanarak algılıyordu. Uyumun hüküm sürebilmesi için hem Birinin Ötekinden farklı olması hem de Birinin Öteki olmadan güçsüz olması gerekiyordu. Benzerlik ya da farksızlık Yaratıcı'nın niyetlerine aykırı görünüyordu. Eğer birbirlerinin nerdeyse aynısı olacaksalar, iki ayrı yaratığa ne gerek vardı ki?

Eğer —hiçbir şeyi boşuna yaratmayan— Tanrı (ya da doğa)

iki farklı tip varlık yarattıysa, bunun amacı yalnızca eserini zenginleştirmek, çeşitlendirmek değil, aynı zamanda herkese, onu Yaratan'dan kesin şekilde ayıran sınırlılık bilincini verebilmek içindir. Yalnızken insan kısırdır, yoksunluk durumundadır. Mutluluğa ve tamlığa ancak Ötekiyle buluşarak erişebilir. Cinsiyete dayalı düalizmi haklı kılmaya çalışan her teolojinin akıl yürütme biçimi budur. Yaratıcının varolabilmesi için iki yaratık gerekir; tersi durumda doğrudan Tanrı'nın statüsü ve gücü tehlikeye düşer.

Eğer kadın ve erkek birbirlerinden ayrılmaktan çok birbirlerine benzerlerse, eğer her biri ötekinin önemli bir parçasına sahip olduğuna inanırsa, iki ayrı varlık olma gereğinden kurtulmuş olmayacaklar mıdır? Kendilerini her şeye kadir hissetme hayaline kapılmayacaklar mıdır?

Bu sorular tedirginlik yaratır. Çünkü megalomanyaklık, çılgınca bir kendine güven, aile ve toplum bağlarında yozlaşma ve nihayet insanlığın ölümü gibi düşünceler çağrıştırır. Böyle olunca düalizmin gereğine boyun eğmeyi yeğlemez misiniz? Madem ki ikidirler, o halde türün sürekliliğini, toplum düzenini ve mutluluğu sağlayabilecek tek çıkış yolu olarak, farklılıklarıyla ve karşılıklı bağımlılıklarıyla iki olmaya devam etmelidirler

Yaratıkların düalizmiyle ilgili bugüne kadar bilinen en iyi anlatım, Aristofanes'in Platon'un *Şölen*'inden[55] aktardığı androjin mitosudur. Eskiden, doğamız şimdi olduğundan çok farklıydı, der Aristofanes. Her insan, dört elli, dört ayaklı, iki suratlı, iki üreme organlı ve diğer organları da yine ikişer tane olan, yarısı diğerinin üzerine kapanmış, yuvarlak bir küre biçimindeydi. O zamanlar şimdi olduğu gibi iki değil, üç tür insan vardı: Bunlar, erkek, dişi ve bir de bu ikisinden oluşan üçüncü tür insandı. İşte bu sonuncusu, bugün ortadan kalkan ve geride saygınlığını yitirmiş adı kalan androjindi.

Olağanüstü güçlü ve cesur yaratıklar olan androjinler bir

gün tanrılara saldırdılar; tanrılar da onları cezalandırmak için ortadan ikiye böldü. Her yarı androjin umutsuzca öbür yarısını aramaya başladı. Karşılaştıklarında birbirlerine duydukları şefkat, güven ve sevgi olağanüstüydü. Tek istekleri bir daha birbirlerinden hiç ayrılmamak, "sevilen nesneyle kaynaşmak, onun içinde erimek, böylece iki yerine tek"[56] olabilmekti. Sevginin ve tamlık duygusunun kaynağı öbüründen yoksun kalmaktan doğan istekti ve sevdiğine kavuşup onunla bütünleşmek, isteğin varlık nedeninin ortadan kalkması demekti.

Aristofanes'in anlattığı bu üç mitolojik türü anımsadığımızda, androjinin iki parçasından başka bir şey olmadığımızı düşünmemek elde mi?[57] Peki androjinin parçaları neydi? Filozofumuza göre, androjin göbekten birbirine bağlı, türdeş olmayan, biri tümüyle eril, öteki tümüyle dişi iki parçadan yapılmıştı. Zeus onları ayırdığında, farklı ama birbirini tamamlayan iki yaratık yarattı ama artık androjindekine benzer ikili yapılarını yitirmişlerdi. Böylece androjin türü ortadan kalktı, çünkü dişi yaratık artık, tıpkı eril yaratık için olduğu gibi, eski yoldaşına yabancıydı.

Bize kalırsa benzerlik modeli bu mitosun değişik bir yorumunu yapmaya olanak veriyor. Varsayalım ki, androjinin ayrılan iki parçası heterojen değil, tam tersine türdeşti; yani her yarı, eril ve dişi ögeler'in, simyacıların maddeleri karıştırarak yaptıkları türden bir bileşimiydi. Birbirlerinin içine geçerek oluşturdukları yakın beraberlik pekâlâ, androjinin bölünmesi sonucu birbirlerinden farklı iki insan yerine, her biri androjinin yarısıması olan iki androjin yaratığın ortaya çıkmasına olanak verebilirdi. Tabii bu durumda iki yarısı birbiri üzerine kapanan androjinin Öteki'ne hiç gereksinimi olmayacaktı. Bağımlılık tanrısal bir cezaydı. Ancak iki yeni androjinin birbirlerini tamamlayan cinsel özelliklerinin bulunması, onları yeniden birleşmeye yöneltecekti.

Ne var ki bu eski suç ortakları, birbirlerine söylendiğinden

çok daha az yabancıydılar. Eski bellekleri ortaktı; bölünme ve farklılıkların öğrenildiği dönemden önceye gidiyordu. Bu iki yaratık arasında düalizm bulunduğu yadsınamaz ama, artık her birini ikili, yani insanlığın bütün özellikleriyle donanmış olarak düşünmek mümkündür. Cinsiyet farkı bu farkın her birimiz tarafından içselleştirilmesini dışlamaz. Görünüşte birbirinden farklı iki varlık olabiliriz ama, aynı zamanda Ötekini çok da iyi tanıyabiliriz.

Cinslerin eşit olmasını istediğimiz zaman, bunun mitoslar çağında doğan androjin yapımızı ortaya çıkarabileceğini hiç düşünmemiştik. Ancak kendimizle ilgili bu yeni tanımlama felsefi yaklaşımımızı köklü biçimde değiştirmeyi de gerektiriyor. Zaman artık Michel Serre'in deyimiyle, "açık ve ayrı" dan çok "birbirine karışan bedenler felsefesi" zamanıdır. Ayrılma mantığı yerini herkesin öbürünün işine burnunu sokmasına, karışmasına, paylaşmaya izin veren yeni bir mantığa bırakıyor... Ama bu mantık Descarteşçılıkla beslenenlerin kolay kolay sindiremeyecekleri bir mantık.[58] Farklılığı gözardı etmeme zorunluluğu sorunu daha da zorlaştırmakta.

Benzerlik cinselliğin etkisinin ortadan kalkmasından çok, her iki cinste de varolan çiftcinsiyetliliğin sonucudur.[59] Bireyin tarihi gerek fizik gerek psikolojik düzeyde buna tanıklık eder. Doğum sırasında ve çocukluğun ilk yıllarında bireyin cinsiyeti yalnız gözle görülebilen cinsel organlarla ayrılır. "Bunun anlamı, bir bütün olarak bedenin henüz cinsel bakımdan kayıtsız, cinslerden ne birine ne de ötekine yönelmiş olmasıdır. Potansiyel olarak çocuk iki cinsiyetlidir; bunun nedeni, yalnız sonradan cinslerden birinin ya da ötekinin özelliklerini alabilecek olması değil, her cinste, ötekinde ön plana çıkan özelliklerin gelişmemiş biçimde varolmasıdır."[60]

Morfolojik çiftcinsiyetliliğin kısmen ortadan kalkması için ergenlik yaşını ve bu dönemde cinsiyetleri ortaya çıkaracak yeni gelişmeleri (tüylenme, bedenin biçimindeki değişmeler) beklemek gerekir. Buna karşılık yaşlandıklarında kadın ve erkek arasındaki fark

lar giderek azalır. Yaşlılar, bebeklerin izledikleri yolun tersini izleyerek yolculuğu, onların başladığı noktada, görünüşte cinselliği olmayan varlıklar olarak bitirirler.

Yaşam boyunca gelişen cinsiyet ve çiftcinsiyetlilik ilişkisi, hormonal yapımızın ikili özelliği nedeniyle daha da sorunsallaşır. Daha önce gördüğümüz gibi insanda iki cinse ait hormonların varlığı, "cinsler arasında bir tür kayma... bir dalgalanma yaratır. Hormonların belirlediği cinsel özelliklerin değişkenliği, o ya da bu yana yönelebilmesi cinsiyeti her an değişmeye açık geçici bir denge durumu olarak görmeye olanak verir".[61]

S. Lilar şu soruyu sorar: Çift cinsiyetliliğin cinsiyeti değiştirebildiği ya da iki cinsiyetin yan yana yaşamasına izin verdiği bu köşe kapmaca hakkında ne biliyoruz? "Bildiğimiz, türün net ve hatasız biçimde ikiye ayrıldığını kabul eden geleneksel anlayışın tersine, cinsiyet ayrımının hiçbir zaman ne sanıldığı kadar köklü ne de kesin olmayıp her an yeniden birlik oluşturma eğilimi taşıdığıdır."[62]

Psişik bakımdan "cinslere ayrılma" fiziki bakımdan olduğundan da daha az nettir. Freud'un büyüklüğü, kendisinde yarattığı tedirginliğe karşın, "bilinçdışı çiftcinsiyetlilik" kavramını gün ışığına çıkarmasıdır.[63] 1899'dan 1938'e kadar yaptığı çalışmalarda zaman zaman ortaya çıkan psişik çiftcinsiyetliliğin konumu, metinden metine değişir hatta çelişir. Çift cinsiyetliliği "doğaya aykırı" sayıp saymama konusunda duraksayan Freud, bazen[64] yapısal ile psişik arasında sıkı bir ilişki bulunduğunu, bazen de psişik çiftcinsiyetlilikle biyolojik çiftcinsiyetliliğin birbirlerinden bağımsız olduğunu[65] ileri sürmüştür.

Bu duraksama sonucu çiftcinsiyetliliğin konumuyla ilgili iki farklı tutum ortaya çıkar. Çift cinsiyetliliğin her insanda "temel" ve olumlu bir yer tuttuğunu savunan Jung, Groddeck ya da Ferenczi gibi kuramcıların tersine Freud iki çelişik konum arasında gidip gelir:

"Çift cinsiyetliliği sık sık, insan doğasında varolan ve ancak belirginleşirse hastalık sayılabilecek evrensel bir eğilim olarak görür; ona göre bu eğilim, libidinal gelişme sürecinde yavaş yavaş ortadan kalkacaktır. Bu süreç tamamlandığında çiftcinsiyetlilik 'doğal olarak' yalnızca fazla ortaya çıkmayan kişisel karakter özellikleri, amaçları bakımından bastırılan istekler ya da toplumsallaşma ve yüceltme yeteneğinden başka bir şey olmayacaktır... Psikocinsel kimlik, sonuç olarak, insanların çok büyük bir çoğunluğunda kendi cinsiyetini içselleştirme yönünde oluşur. Bu da başlangıçtaki çiftcinsiyetliliğin başarıyla bastırılması demektir... Zaman zaman da Freud, cinsiyetin içselleştirilmesinin farklı bir yol izleyebileceğini ve etken psişik çiftcinsiyetliliğin mutlaka dışlanması ve başarıyla bastırılmasını gerektirmeden, erotizm nesnesinin seçimi ve gerçekleşmesi bakımından olmasa da, kişisel özellikler ve kişinin kendini psişik olarak ortaya koyması bakımından[66] gerçek bir çiftcinsiyetlilikle[67] bağdaşabileceğini göstermektedir."

Ne yazık ki Freudçu kuramın bu ikinci yönü eserinde hakettiği yeri bulamadı, ön plana çıkan ilk yön oldu. "Biten analiz ve bitmeyen analiz"[68] adlı son makalelerinden birinde çiftcinsiyetliliği Freud yeniden, ama bu kez patolojik bir olgu olarak ele aldı. Buna göre analiz ihtiyacının kaynağında son aşamada çiftcinsiyetlilik yatar, çünkü erkek kadınsılığına, kadın da penisten yoksun oluşuna katlanamaz.

Yerleşik psikanalitik anlayış uzun süre Freud'un farklı metinlerinden kuramının yalnız bu yönünü ön plana çıkaranları benimsedi. Buna göre doğuştan varolan, genitalöncesi aşamaya özgü çiftcinsiyetlilik, Ödipyen çatışma ve bu çatışmanın çözümü sayesinde yerini yavaş yavaş ikirciksiz bir "cinselleşmeye" bırakmalıdır. Önce küçük erkek çocuk babasıyla, küçük kız da annesiyle özdeşleşir, ardından da ergen kendi cinsel kimliğine sahip çıktığı bir devreden geçerek psikocinsel ayrışma sürecini tamamlar. Demek ki do-

yurucu psikolojik gelişme çiftcinsiyetliliğin bastırılmasını gerektirmekte, bu da onu olumlu bir konum olmaktan çıkarmaktadır.[69]

Psikanalistlerin uzun süre çiftcinsiyetliliği zorla normallik idealinden uzak tutmalarının nedeni, büyük ölçüde, egemen toplumsal modele kayıtsız kalamamalarıydı. Egemen model tamamlayıcılık olduğu sürece, "normallik"[70] onunla özdeşleşecek, dolayısıyla psikanalistler çiftcinsiyetliliğin pürüzlerine karşı savaş açacaklardı. Kimse, bilinçdışı uzmanlarının da herkes gibi egemen ideolojinin etkisinde kalabileceklerini düşünmüyordu. Şaşırtıcı olan, böyle bir olasılığı kabullenmeye onların da büyük direnç göstermeleridir. Belki de bilinçdışının çevreye tamamen kapalı ve kültürel altüst oluşlardan etkilenmeyen bir töz olduğuna çok fazla inanmışlardı.

Son onbeş yıldan bu yana psikanalistlerin pek çoğu değişti. Bunlardan Amerika'da R. Stoller, Fransa'da L. Kreiler ve Christian David, çevrenin gerek insanın bilinçdışı gerekse genel olarak psikanaliz üzerindeki etkisini kabul ederek çiftcinsiyetlilik üzerinde yoğun bir çalışma başlattılar. Bildiğimiz kadarıyla C. David "analistler arasında çiftcinsiyetlilik konusunda yeni bir kuramsal ilgi doğduysa, bunun birinci nedeni *son zamanlarda meydana gelen sosyo-kültürel değişmelerdir*... Bugün yaşanan hızlı ve çarpıcı gelişme... yalnız çiftcinsiyetliliğin her yerde, sokakta bile karşımıza çıkmasına, kadınların, çiftin, eşcinselliğin statüsünün tartışılır olmasına yol açmakla kalmadı, aynı zamanda erkeksi ve kadınsı arasındaki diyalektik dengeyi de altüst etti. Oysa *bilinçdışının, zamandışılığına karşın*, hiç değilse bazı yönleriyle, *ortamın havasındaki değişmeye kapalı kalamayacağı* ve dış dünyadan gelen yeni çağrılara kulak vereceği açıktır"[71] diye yazmaya cesaret edebilen ilk psikanalistlerden birisidir.

David'in vardığı sonuç, her ne kadar model değişmesinin psikocinsel tutumlarda değişiklik yaratmayabileceği yönündeyse de,

burada bireysel ile toplumsalın kesişme noktasında bulunduğumuzu, psikanalistlerin soruları ortaya koyuş biçiminin toplumsal dönüşümden mutlaka etkileneceğini ve psikanalizin sanıldığı kadar başına buyruk olamayacağını da teslim etmektedir. Bu nedenle, "cinsel kimliğin geçirdiği sosyo – kültürel bunalımı"[72] bir veri kabul eden David bazı analistlerin çiftcinsiyetliliği bir hastalık ya da olgunlaşamama durumu olarak görme eğilimine karşı çıkmakta ve çiftcinsiyetliliği özellikle Freud kuramının ikinci yönü ışığında yeniden değerlendirmeye çalışmaktadır.

"Psişik çiftcinsiyetlilikteki uyumsuz gelişmenin çoğu zaman bir gerileme, bir düzensizlik belirtisi"[73] olduğunu kabul etmekle birlikte David, analiz sırasında çiftcinsiyetliliğin yıkıcı ve anormal biçimlerinin yanısıra, yapıcı, yaratıcı, onarıcı etkilerini ortaya çıkarmanın da mümkün olduğunu düşünmektedir. Ona göre çiftcinsiyetlilik dinamiği hem "cinslerden ne birine ne de ötekine ait olma isteği"nden (*nötrakizm*) hem de "iki cinse birden ait olma isteği"nden (*ultrakizm*) aynı derecede uzak psikocinsel tutumlara yol açabilir. Öte yandan psişik çiftcinsiyetlilik kavramı, fallusun mutlak üstünlüğü ve kastrasyon kompleksi ile ilgili zorlukları[74] aşmaya olanak veren tek çıkış yolu gibi görünmektedir. Son olarak "kendinde psişik bir gizilgüç olarak öbür cinsten bir şeyler taşımak, cinsiyetini içselleştirmeyi hiçbir şekilde engellemez... *Çift cinsiyetliliğin bir tuhaflığı, paradoksu da yabancıya açılmayı sağlayabilmesidir.* Her birimizde öteki cinsten bir şey bulunması, iki cinsiyetin mutlaka çatışacakları anlamına gelmeyeceği gibi, yeterince bütünleşmiş, gelişkin çiftcinsiyetlilik, çiftcinsiyetliliğin içselleştirilmesini anlamanın tek yoludur".[75]

C. David bizi, cinsler arası sınırları yıkmaya, cins özelliklerini sayma mantığının kölesi olmaktan kurtulmaya, gelişkin cins kimliğinin belirtileri saplantısını aşmaya çağırırken "cinsel dolayım" düşüncesini benimsememizi öneriyor. Kadın ve erkek, her ikisi de "ötekinden bir şeyler taşıdığı"[76] ölçüde birbirine benzer.

Bu çözümleme ışığında eski psikolojik şemayı değiştirmek gerekiyor. Başlangıçtaki çiftcinsiyetlilik yine yerini mutlaka cins kimliğinin oluşturulmasına bırakacaktır ama, psikolojik evrim burada kalmaz. Cins kimliği benimsenip içselleştirildikten sonra insan, çiftcinsiyetliliğin avantajlarından ek gelişme olanağı biçiminde yararlanabilir. Örneğin erkeğin hiç komplekse kapılmadan çocuğuna "annelik" etmesini ya da kadının erkeksi dürtülerini olumlu yönde kullanabilmesini sağlayan budur. Kabul edilmesine ve güçlenmesine mutlaka çok yardım eden benzerlik modelini de yine o güçlendirir.

Sonuç olarak, yeni kadın erkek ilişkisini anlatabilmek için G. Balandier'nin[77] bazı Afrika mitoslarıyla ilgili olarak kullandığı bir imgeden yararlanabiliriz: Buna göre kadın ve erkek *"cinsiyetleri farklı ikizlerdir"*...

Erkek Kimliğinin Zorlukları

Öyle anlaşılıyor ki, kadınlar çiftcinsiyetliliklerini erkeklerden daha iyi yaşıyorlar. Kadınlıklarından emin oldukları için erkeksiliklerini çekinmeden ortaya koyabiliyor ve kullanabiliyorlar. Yaşamlarının değişik dönemlerinde ya da günün değişik saatlerinde kolaylıkla kadın rolünden erkek rolüne ve gerisin geriye kadın rolüne geçebildikleri için, çiftcinsiyetliliklerinin kadın kimliklerini tehdit ettiği duygusuna kapılmıyor, tersine bir rolden ötekine geçişi, daha zengin ve önceden belirlenmemiş bir varoluşun koşulu gibi algılayabiliyorlar. Genellikle kadınlar yeni durumlarından hoşnut görünüyor ve erkeklerin "ikizi" olma düşüncesinden tat alıyorlar. Şikayetleri, eski modelin yitirilişiyle değil, eşlerinin onlardan daha yavaş değişmesiyle, direnmesiyle, hatta zaman zaman gerilemesiyle ilgili. Her şeyi kendilerinin yüklenmek zorunda kaldıklarından yakınan kadınlar rollerin cinsler arasındaki eski paylaşımına dönmek gi-

bi bir istek belirtmiyor, yalnızca yaşamla ilgili tüm işlerin ikiye bölünmesini istediklerini söylüyorlar. Erkeklerin öteki cinslerini kendilerinin yaşadığı kadar iyi yaşamalarını ve kadınların ikizi olduklarını kabullenmelerini bekliyorlar.

Aradan geçen yıllar, erkekler arasında yalnız küçük bir azınlığın yeni modele olumlu tepki verdiğini göstermiş bulunuyor. Genel kural olarak – yeni başlamış bir evrimin ilk aşamasında bulunduğumuz şu sıralarda – erkekler kadınların ikizi olmayı istemediklerini çeşitli biçimlerde ortaya koydular. İsteksizliklerinin nedenlerini anlayabilmek için, erkeklerin kötü niyetine dayandırılan dar feminist sorunsalı aşmak gerekiyor. Erkekler ister isteksizliklerini ister iyi niyetlerini dile getirsinler, önemli olan bu değil, fakat bilinçdışlarında neyin yattığıdır. En iyi niyetlilerin bile kuramla uygulamayı bağdaştırmakta zorlanmaları, aslında bir tür direnmedir ve bunu söylevlerle kırmak olanaksızdır.

Az önce, çiftcinsiyetliliğin birey tarafından cinsel kimliğinden ne kadar eminse o kadar iyi yaşandığını söyledik. Ne var ki erkek çocuğun bu güveni kız çocuğuna göre daha zor kazandığı[78] ve Batı toplumuna özgü benzerlik modelinin böyle bir duygunun edinilmesini daha da zorlaştırdığı görülüyor. Demek ki erkeklerin sorunu ahlaki ve politik olmaktan çok psikolojik ve toplumsaldır. Antropolog olarak edindiği deneyime yaslanarak bu olguyu gün ışına ilk çıkaranlardan birisi Margaret Mead idi. Çözümlemesi, kendini karşı cinsle özdeşleştirenlerle ilgili araştırmalarıyla ünlü Amerikalı psikanalist R. Stoller'in çözümlemesiyle örtüşüyor. Güney denizlerinde yaşayan yedi toplulukla[79] ilgili incelemesinden yola çıkarak Mead, çocuğu memeye bağlayan emzirme olgusunun, her insanın psikolojik gelişmesinde belirleyici bir etki yaptığı sonucuna vardı. Kız çocuğu için emzirme kendi cinsiyle özdeşleşmenin temelidir ve bu oldukça basit olayı pek fazla tepki göstermeden kabullenir. Buna karşılık erkek bebek için emzirme, gelecekteki rolle-

rin tersine dönmesi anlamına gelir: "Anne memeyi verir, o ise alır. Erkek olabilmesi için bu edilgenlikten kurtulması gerekecektir."[80] Demek ki küçük kızın ilk deneyimi kendi doğasını yakından tanıma deneyimidir. Annesiyle kendisi aynı tip varlıklardır. Buna karşılık oğlan çocuğu ona en yakın varlıktan farklılaşması gerektiğini, bunu başaramazsa yaşayamayacağını öğrenir. Dolayısıyla yaşamın ta başında kız çocuğu kendisini olduğu gibi kabullenirken, erkekten cins kimliğini edinebilmek için bir çaba göstermesi beklenmektedir.[81] Kız çocuk varolmayı öğrenirken, erkek çocuk erkeklerin dünyasına girebilmek için tepki göstermeyi öğrenmelidir. Kız çocuk, cins kimliğinin doruğuna çocuk doğurmakla erişeceğini bilir; oysa erkek çocuk böylesine kesin bir güvenden hep yoksun olacaktır. Üremede erkeğin rolü tek bir başarılı çiftleşme edimiyle tanımlanır. Ve biyoloji konusundaki tüm bilgimize karşın, babalık her zaman kuşkulu kalmaya mahkumdur.

M. Mead bu nedenle, "uygarlığın sürekli karşılaştığı sorun, erkeğin rolünü, yaşamı boyunca yadsınmaz bir başarı sağladığı duygusunu ona verebilecek şekilde tanımlamaktır"[82] der. Bunu sağlayabilmek için pek çok toplum erkeklere, kadınlara yasaklanan ve erkeklik gururlarını okşayıp yadsınmaz bir başarı elde etmenin huzurunu duymalarına yarayan, bazı hak ve görevler tanımıştır.[83]

Farklılaşmış cins modellerinin rahatlığını ellerinden alan bizimki gibi toplumlar erkeklerin kimlik duygusu edinmelerini daha da zorlaştırır. Cins kimliklerinden yeterince emin olmayan erkekler, geleneksel olarak kadınlara ait olan işleri yapmaları durumunda, içlerindeki eşcinsel dürtülerin uyanmasından çekinirler. R. Stoller erkekte, kadında olduğundan çok daha inatçı olan bu korkuyu çok iyi açıklamaktadır.

Stoller[84] Freud'dan farklı olarak, erkek çocuğun annesiyle olan ilk ilişkisinin terscinsel (heteroseksüel) olduğunu düşünmü-

yor. Tersine, terscinsellik ancak yoğun bir çaba sonucunda ve nice acı ve mutsuzluk pahasına elde edilir. Money'in çalışmalarından bu yana,[85] küçük oğlanın başlangıçta kendini annesiyle bir bütün olarak algılamasına neden olan sembiyozdan kurtulabilmesi için büyük çaba harcaması gerektiğini biliyoruz. "Kendindeki dişilik ve kadınlıktan kurtulabilmesi için annesiyle özdeşleşmekten vazgeçmesi gerekir."[86]

Transseksüellerle ilgili araştırmalar, abartılı bir sembiyozun aşırı kadınsılığa neden olduğunu göstermekte. Anne bu sembiyozu ne kadar uzatırsa, kadınsılık toplumsal cins kimliğinin çekirdeğine o kadar nüfuz edecektir. Bu sürecin ucunda *transseksüalizm yer alır*. Oğlan çocuk eğer kendini anneden, onun kadınsılığından ayırabilirse, sonradan edineceği toplumsal cins kimliğini, yani erkeklik kimliğini geliştirebilir. Annesini ayrı ve istenebilir bir terscinsel nesne olarak algılayabilmesi de ancak bu aşamada gündeme gelir. Stoller'e göre erkeklik doğuşta mevcut değildir, hatta anneyle yaşanan büyük mutluluk deneyiminden dolayı gizil bir tehdit altındadır.

Sonuç olarak toplumsal cins kimliği çekirdeğinin gelişmesi erkek ve kadında aynı değildir. Erkekler, kadınların bilmedikleri bir çatışma yaşarlar. "Erkek her zaman annesiyle birlikte yaşadığı ilk birlikteliğe dönme özlemini taşıdığından"[87] kadınlık karşısında hep savunma durumundadır. Bu nedenle eşcinsel dürtüler kadın ve erkek tarafından farklı biçimde yaşanır. Stollerci yaklaşıma göre "güçlü, ilk cins kadın cinsidir" ve bu yüzden eşcinsellik onlara bir avantaj bile sağlayabilir. Gerçekten, ilk aylarda gelişen anne – kız ilişkisi – normal bir sembiyoz durumunda – çocukta kimlik duygusunu arttırıcı bir etki yapar.[88] Kadınlar Stoller'in "olgunlaşma yolunda edinilen bir *acting out* parçası"[89] olarak nitelediği eşcinsel ilişkiyi erkeklerden çok daha kolay yaşamaktadır.

Buna karşılık, erkeklerde erkeklik duygusu daha az kök saldı-

ğından, eşcinselliği kimlikleri için ölümcül bir tehdit olarak algılarlar: "Özünde anaç dişilikle birleşmenin çekiciliği erkekleri hem ürkütür hem de tutsak eder."[90]

Sonuç olarak Stoller Freud'un görüşünü tersine çevirmektedir: Aslolan erkeklik değil kadınlıktır. Aynı şeyi Simone de Beauvoir'ın terimleriyle söylersek: "Erkek doğulmaz, erkek olunur"...

Erkek çocukların ellerinden erkeklikleriyle ilgili toplumsal dayanakları almakla, erkek çocuklarda zaten varolan doğal bir zorluğu, gerçek bir huzursuzluk kaynağına dönüştürdük. Kabul edelim ki cinslerden biri acı çekiyorsa, diğeri de mutlaka acı çeker. Erkeklerin kimlikleri ve çiftcinsiyetlilikleriyle ilgili olarak yaşadıkları zorluklar, kadınlarla olan ilişkilerine de yansır. Bugün erkeklerden açıkça şikayet edenler kadınlardır; erkekler ise aynı şeyi yapamıyorlar. Oysa başlatmaya talip olmadıkları bir evrimin asıl kurbanları onlardır. Kadınların eşitlikçi taleplerinin haklılığını kabul etmeye hazır olduklarında bile, pek çoğu bunu erkekliklerine yönelik kabul edilemez bir tehdit olarak algılıyor. Cinslerin benzerliği onları gizliden gizliye korkutuyor, çünkü bunu insanlığın aşırı kadınsılaşması sürecinde, kendi özgüllüklerinin yitişi[91] olarak görüyorlar. Bu hayalin, mutlaka R. Stoller'in sözünü ettiği, annenin başlangıçtaki o ürkütücü, her şeye kadir gücüne duyulan istekle bir ilişkisi vardır.

Kimileri erkeklerin bu rahatsızlığının yaşadığımız hızlı dönüşümün geçici bir etkisinden başka bir şey olmadığını ve sorunun zamanla, biraz iyi niyet, biraz da çiftcinsiyetli eğitimin gelişmesiyle kadınların istediği yönde çözülebileceğini düşünüyorlar. Biz aynı kanıda değiliz. Kanımızca bu rahatsızlık bilinçdışının derinliklerinden geliyor ve yatışması ancak, yetişkin erkekle kadını birbirine yaklaştıran benzerlik modelinin iki cinsten çocuklara, cinsiyet farklarını içlerine sindirmeleri için zaman tanımasıyla mümkün olabilecektir. Okulda kız ve erkek çocukların yan yana okumaları gereği

olsun, evde işlerin paylaşılması olsun, cins kimliği taleplerini dışlama ve farkların bu yoldan bastırılmak istenmesi bir hata olur. İdeolojik tercihlerimiz ne olursa olsun, öğretmenler belli bir yaştan sonra aynı sınıfta okuyan çocukların cinsiyetlerine göre iki ayrı gruba ayrıldıklarını, biribirlerini gözlemlediklerini, birbirlerine karşı sahte bir kayıtsızlık ya da savaş durumu ilan ettiklerini ve bu durumun yeniden tek bir grup oluşturmalarına dek sürdüğünü iyi bilirler. Bu aşamadan sonra ergenler artık yalnız cinsiyet ayrımına göre değil, kişisel yatkınlıklarına göre gruplar oluştururlar. En feminist anneler ve çiftcinsiyetliliklerine en iyi uyum gösterebilmiş babalar bile çocuklarının cins kimliğini savundukları – zaman zaman kabaca – bir dönemden geçmelerini önleyemezler. Bu dönemde çocuğa aynı cinsten anababanın saygı göstermesi ve yardım etmesi gerekir. Bunun anlamı, babanın erkek çocuk bakımından çok önemli bir rolü bulunduğu ve bunu ancak, kendi kimlik sorunlarını çözebilmişse yerine getirebileceğidir. Bir kez daha görüyoruz ki, yöneldiğimiz androjin model, hepimizin – özellikle erkeklerin – cinsel özgüllüğümüz konusunda kendinden emin olmamız gereğini ortadan kaldırmıyor. Kadınlar ve erkekler ancak kendi cins kimliklerini edindikten sonra, ortak bir yol izleyebileceklerdir.

Cinslerin Benzerliği Konusunda Farklı Görüşler

Burada üç farklı tutumla karşılaşıyoruz: Kuşkucu, kötümser ve iyimser. İlk tutum, az önce ele aldığımız nedenlerden dolayı daha çok erkekler arasında yaygındır. Bu kuşkuculuk, "isterseniz bizi taklit edin, ey kadınlar; ama ne bizim aynı şeyi yapmamızı ne de size, kendi alanımızı işgal etmeniz için yardım etmemizi bekleyin" diye özetlenebilecek olan bir karşı çıkışla beslenmekte ve erkekler "her şeyi kendi başınıza üstlenmekten günün birinde nasıl olsa yo-

rulacaksınız, biz de o zamana kadar direniriz" tavrına girmekteler... Bilinen toplumların gözlemlerine yaslanarak yeni Batı modelinin gerçekliğini ya da doğruluğunu sorgulayan antropologların kuşkuculuğu daha az tepkiseldir. Onlar, "eğer her yerde ve her zaman cinsler arasında asimetrik ve tamamlayıcı ilişkiler görülüyorsa, bu söz konusu modelin kültürler üstü bir zorunluluğa yanıt vermesindendir" diyorlar. Onlara göre benzerlik ideolojik bir aldatmaca, fazla sürmeyecek feminist bir hayaldir. Kuşkuya zaman zaman koşullu bir kötümserlik eklenir. Eğer daha önceki modellere ters düşen böyle bir model yerleşirse, doğaya böylesine aykırı olan bu modelin bir hastalık ya da bozulma belirtisi olabileceğinden, insan mutluluğunu tehdit eden ek bir tehlike oluşturabileceğinden kuşku duyulmaktadır. Cinslerin benzerliği hem yasanın (baba yasası) hem de doğanın (insan doğası) çiğnenmesi demektir ve Levi–Strauss okulundan yetişen antropologlar böyle bir şeyi olanaksız görmektedirler.

Bu kötümser kuramcılara bir de daha önce değindiğimiz, cinslerin benzerliğini erkeklik yararına kadınlığın ezilmesi olarak gören feministleri eklemek gerekir.[92] Daha genel olarak farklılığın zenginleştiriciliği üzerinde durup benzerliğin ancak yoksullaştırıcı bir tekdüzeleşme demek olacağını düşünenleri de bu grup içinde değerlendirebiliriz. Kadınlar ve erkekler arasındaki gerilimli tamamlayıcılık ilişkisi "toplumsal ilişkilerin örnek aldıkları model ve bu ilişkilerin hammadesi olduğuna göre" diyor G. Balandier, "benzerlerin birliği, toplumsal ilişkilerin sıfır noktası, yani ilişkisizlik ve kadın erkek ilişkisinde en verimli örneği görülen farklıların birliğinin tersi olacaktır".[93]

İyimserlere gelince, onlar "cinsiyet bölünmesi, bütün toplumlarda tahmin edilemeyecek derecede ağır sonuçlar doğurmuş olan temel bir bölünmedir"[94] diyen M. Mauss'tan beri, farklılıkların ön plana çıkarılmasıyla insan özünün çok önemli bir yanının

gözardı edildiğini düşünmektedirler. Edgar Morin, erkeklerin kadınsılaşması ve kadınların erkeksileşmesini, gerek erkeklerin gerekse kadınların insanlığın tüm serüvenini anlamalarını sağladığı için, insanların insanlaşması yönünde atılmış ileri bir adım olarak kabul eder. Ergin erkeğin uzun süre kadınlık ve gençlik kültürünü bastırdığını saptayan Morin, modern toplumlarda "erkekte kadınsı özellikler belirdiğini... erkeğin, savaşçı – avcının acımasız katılığından içinde sakladığı anaç – kadınsılığın yumuşaklığına, iyiliğine, şefkatine geçebildiğini, böylece esnek bir karmaşıklığa sahip bir varlık olduğunu..." söyler ve " bize göre erkek ancak gensel ve kültürel kadınsılığını geliştirdikçe 'insanlaşacaktır'"[95] diye ekler.

Son olarak harcanmış çiftcinsiyetliliğin "bireyin yıkımı"[96] demek olduğunu ve cinslerin birbirlerini anlayamamalarının kaynağında bunun yattığını düşünenleri de iyimserler arasında saymak gerekir. Cinsler arasındaki anlayışsızlığı Yeni Zelanda Maorilerinde gözlemleyen S. Dunis buradan "çiftin gerçek olabilmesi için, onu oluşturan her bireyin içinde bir insan çifti bulunması gerekir"[97] sonucuna varmaktadır.

İster gerçekçi ister iyimser bulalım, bu görüş yarının toplumlarının modeli olacak gibi görünüyor. Umarız geleceğin insanları bu modelden hoşnut kalırlar!

"Doğa"nın Gerilemesi

Kültürcüleri doğacılarla, "her şeyin kültür" olduğunu savunanları "doğanın kaya gibi sağlam" durduğunu savunanlarla karşı karşıya getiren bitmeyen polemiğe girmeden, 19. yüzyıldan bu yana herkesin, türlerin ekolojide (Lamarck) ve canlıların çevrelerinde (Darwin) meydana gelen değişmelere bağlı olarak değiştiğini kabul ettiğini söyleyelim. Ne var ki bu kuramsal kabul, "insanın do-

ğuştan sahip olduğu özellikler bütününün" de değişmeye açık olduğu konusunda ileri sürülen itirazlara da engel değil. Pek çok kişi, insan "doğa"sından, sanki bu evrensel ve sonsuza dek değişmeden, olduğu gibi kalacak bir varlıkmış gibi söz ediyor. Bunun nedeni, gerçekleşen fiziksel mütasyonların ne tek bir insan yaşamında ne de hatta birkaç kuşakta gerçekleşebilecek türden olmasıdır. Primatın *homo sapiens*'e[98] dönüşmesi milyonlarca yılda gerçekleşmiş ve öylesine uzakta kalmıştır ki, artık bizi fazla ilgilendirmiyor. Ayrıca mütasyonları geride bıraktığımızı ve bugünkü durumun insanlığın en gelişkin aşaması olduğunu düşünmek de bize çok çekici geliyor. Böyle olunca, olabilecek her türlü değişmeyi, bugün ulaştığımız varsayılan güzel dengeyi bozabilecek bir bozulma olarak görme eğilimindeyiz.

İnsan bilimlerinin birkaç onyıldan bu yana doğa, özellikle insan doğası kavramını ciddi şekilde sorgulamalarına karşın, bu bilimler bildiğimiz bazı kriterlerini hâlâ insan doğası kavramına dayandırmayı sürdürüyorlar: Anatomi bizi ayırır, ihtiyaçlar[99] birleştirir önermesi ve bunlara eklenen kadınlardaki anaçlık içgüdüsü ya da ensest karşısında duyulan ortak korku benzeri bazı duygular gibi. Bu gerçek ya da hayali belirleyiciliklerden en sağlamı da bedenimizle ilgili olanıdır. Erkeğin *bedeni girmek için*, gücünü ortaya koymak için, kadının *bedeni almak için*, çocuk doğurmak için yapılmıştır... deniyor. Psikolojik ve toplumsal yazgımızı belirleyen zorunluluk buradan başlamıyor mu?

Ne var ki bir süredir bedene bakışımız da değişmekte. Ona verdiğimiz önem eskisinden farklı. Bedenle ilgilenmemizin nedenleri değişti.

Biyolojinin Tartışmalı Üstünlüğü

Her şey bundan otuz yıl kadar önce,[100] ABD'de, J. Money ve

J. – L. Hampson'un aracinsli (interseksüel) çocuklar üzerine yaptıkları araştırmayla başladı.[101] Araştırma temel bir olguyu doğruluyordu: Somatik (bedensel) cinsiyetle psikolojik cinsiyet arasında koşutluk olmayabilirdi. Ele alınan vaka savısının bolluğu (76 vaka), araştırmanın bilimsel sağlamlığı ve psiko – cinselliğe daha kesin bir yaklaşım getirmesi nedeniyle söz konusu çalışma bir dönüm noktası oldu.

Kilit deney şuydu:[102] Böbreküstü bezesi bozukluğu (genito surrenal sendromu) tanısı konan iki çocuk doğmuştu. Her ikisi de gen, beze ve hormonlar bakımdan dişi özellikler taşıyordu, iç cinsel organları normaldi, ancak dış cinsel organlarında erkeksi özellikler görülüyordu. Doğumda bu çocuklardan biri nüfus kaydına doğru olarak kız, öteki ise görünüşte sahip olduğu erkek cinsel organları nedeniyle hatalı olarak erkek olarak geçti. Beş yaşına geldiklerinde kız olduğu bildirilen çocuk, kız olduğu konusunda en ufak bir kuşku taşımazken, erkek olduğu bildirilen çocuk kendini erkek kabul ediyordu. Demek ki, kimlik duygusunu belirleyen biyolojik cinsiyet değil, doğumdan sonra yaşanan deneyimlerdi ve bu süreç, küçük çocuğun otoriter ve keyfi biçimde dişi ya da erkek olarak etiketlenmesiyle başlamaktaydı.

Bu yüzden, biyolojik "cinsiyet" ile öznenin kendini ait hissettiği cinsiyete işaret eden ve kadınlık ya da erkeklik rolünü oynamaya yönelten psikolojik bir olgu olan "toplumsal cinsiyet"in[103] birbirlerinden ayrılması zorunludur. "Cinsiyet" ve "toplumsal cinsiyet" terimleri bedensel – biyolojik cinsellikle psikolojik cinsellik arasında, birbirlerinden farklı gelişebileceklerine işaret eden bir ayrım bulunduğunu gösterir. "Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet sözcükleri sağduyuya göre eşanlamlı ve günlük yaşamda birbirlerine fiilen bağlı" olsalar da, Stoller'in hermafroditlik, travestilik ve transseksüalizm konusundaki çalışmaları, "bu iki alanın simetri ilişkisi içinde olmadıkları ve birbirlerinden tamamen bağımsız yollar izleyebilecekleri olgusunu doğrulamaktadır".[104]

Stoller ayrıca, "*gender identity*"nin (toplumsal cinsiyet kimliği) çok erken bir tarihte, iki yaşın tamamlanmasından önce, belki de birinci yaşın bitiminde, yani fallik aşamadan önce oluştuğuna ve bir kez oluştuktan sonra da, bireyin başına ne gelirse gelsin bir daha hiç silinmediğine inanmaktadır.

Üçüncü olarak Money ve Stoller'in çalışmaları cinsel yönelimin belirlenmesinde psikolojik faktörün önde geldiğini doğrulamaktadır. Başka bir deyişle, her ikisi de anatominin kader olduğunu reddediyorlar. Cins kimliği duygusu her şeyden önce kültür tarafından, yani doğumdan sonra belirlenir. "Öğrenme süreci toplumsal ortamda gerçekleşir... Ancak bilgiler çocuğa anneden geçer; öyle ki çocuğun gerçekten algıladığı şeyler, annenin toplumun tutumları hakkındaki kendi yorumudur. Daha sonra baba, erkek ve kız kardeşler... kimliğinin gelişmesi üzerinde etkili olurlar."[105]

Her şey doğumda doktorun çocuğun cinsiyetini bildirmesi ve bunun nüfus kayıtlarına geçirilmesiyle başlar. Anababa ve toplum çocuğu bundan sonra erkek ya da kız olarak kabul ederler. Bebeğin erkek cinsinden olduğunu anlayıp ona göre davranmasını sağlayan doğuştan gelen herhangi bir güç yoktur. Ona her şeyi anababası öğretir ve tabii başka bir şey de öğretebilirler. Anababa, bebeğin erkek olduğunu öğrendikleri andan başlayarak, kendi erkeklik anlayışlarına uygun olarak bir süreç başlatır ve çocuğun bazı davranışlarını cesaretlendiriken bazılarını da önlemeye çalışırlar. Ad, giyecek seçimi, çocuğu taşıma biçimi, oyun tipleri vb. küçük çocuğun cins kimliğini geliştirmek için geçmesi gereken "eğitim"in (*training*)[106] önemli bölümünü oluşturur. Çoğu durumda toplumun erkeklik olarak kabul ettiği şeyler cesaretlendirilir ve birinci yaşın sonuna doğru küçük oğlanın davranışı seçilebilir biçimde erkeksi bir nitelik kazanır.

Kendini öbür cinsle özdeşleştiren oğlan çocuğunun duru-

munda, çocuk ve anne birbirlerine bağlı kalmayı sürdürürler: Anne çocukla öylesine sıkı bir sembiyoz ilişkisi yaşamaktadır ki, çocuğa sanki bedeninin bir parçasıymış gibi davranır, çocuk da kendini onun bedeninin parçasıymış gibi hisseder. Transseksüllerin annelerinin[107] ortak yanı, kendilerini çocuklarıyla tam bir bütünlük içinde hissetmeleri ve çocuğun anneyle sürekli bir bedensel ilişki içinde yaşamasıdır. "Sanki bedenleri arasında bir sınır yokmuş gibi" aynı yatakta yatarlar. Bu temas annenin hiç tatmin edilemeyen yoğun bir haz duymasını sağlar ve bu ihtiyacına yanıt verir.[108] Anne çocuğun herhangi bir tatsız gerilim yaşamasına fırsat vermez, yasaklamalara karşıdır.

Analiz edilen bu tip annelerde neredeyse depresif bir eksiklik duygusu, güçlü bir eşcinsel eğilim ve kendi kimlikleriyle çocuğun kimliği arasında ayrım yapamama eğilimi bulunmuştur. Ayrıca bu kadınlar genellikle hemen hiç ortada görünmeyen erkeklerle evlidirler ve onlara karşı gerçek bir küçümseme duygusu beslemektedirler. Küçük oğlan babasının varlığından habersizdir ve baba tesadüfen ortalardaysa, oğluyla ilişki kurmak için hiçbir şey yapmaz. Babanın çocuğun kadınsılaşmasındaki suç ortaklığı apaçıktır. Travestiliği durdurmak için müdahele etmez vb. Bu ailelerin kendine özgü durumundan dolayı oğlan çocuğa, gerekli bir örselenme olan Ödipyen çatışmayı[109] yaşama fırsatı verilmez: Annesini istek duyulacak bir cinsel nesne olarak algılamadığı için, kendinden daha güçlü bir erkek hasma yenik düşmesi gerekmeyecektir. Böylece Ödipyen örselenmeden yoksun kaldığı için de bu çatışmanın erkek çocukta yaratması beklenen gerilimi başka bir kadınla azaltma ihtiyacını duymayacaktır.

Stoller'in çalışmaları Freudcu kuramın bazı ilkelerini altüst etti. Aracinsli çocuklarla ilgili araştırma[110] psikolojinin biyolojiye dayandığı düşüncesini yalanladı. Hermafrodit kimliğin oluşumu çevre koşullarına, özellikle anababanın çocuklarının cinsiyeti konu-

sundaki kararsızlığına bağlıdır ve bu kararsızlık çocuğun kendi kimliğini örgütlemesinde de karşımıza çıkar. Buna karşılık eğer anababa bunun tersi bir tavır takınırsa, çocuk psişik olarak silinmesi olanaksız, güçlü bir cins kimliği duygusu kazanacaktır. Demek ki erkeklik ya da kadınlığın kökleri ne idüğü belirsiz bir içgüdüde değil, anababanın tavırlarında aranmalıdır.

Öte yandan Stoller, kadın psikocinselliğinin birincil olduğu ve fallik aşamadan önce oluştuğu konusunda, K. Horney, E. Jones ve G. Zilboorg'la görüş birliği içinde olmakla birlikte, onlardan farklı olarak, kadın için kendini kadınsı hissetmenin cinsel organların algılanmasından bağımsız olduğunu, klinik bulgulara dayanarak savunmaktadır. Ayrıca kadın psikocinselliğinin belirlenmesinde vajinanın ya da klitorisin üstünlüğü tartışmalarını tümüyle reddetmektedir.[111] Gerçekten ne vajina ya da iç genital organların yokluğu, ne bedenin dışında bir cinsel organ bulunması ne de klitorisin yokluğu, eğer çocuğun çevresi cinsel kimliği konusunda kuşkulu değilse, kadınsı bir psikocinselliğin oluşmasını engelleyebilmektedir.

Küçük erkek çocukla ilgili olarak Stoller, yine klinik bulgulara dayanarak iki yeni tez ortaya atıyor.[112] Bunlardan birincisine göre erkek olma duygusu klasik fallik aşamadan (3 – 5 yaşlar arası) çok önce kesin olarak ortaya çıkar. İkincisine göre de penis bu duygunun oluşumunu desteklemekle birlikte, doğuştan penisleri bulunmayan iki çocuğun erkek kimliğini geliştirmelerinin gösterdiği gibi, söz konusu duygunun oluşumu için gerekli değildir. Bu çocuklardan ikisi de bir penise sahip olduklarını hayal ediyorlardı. Stoller bu hayalin kaynağının içgüdüsel bir güçten çok, dışardan gelen baskılar olduğunu düşünmektedir. Biyolojik nitelikte güçlerin devreye girebileceğini reddetmemekle birlikte, yaptığı çok sayıda klinik çalışma sonucunda Stoller, doğum sonrasına ait ilişkisel nitelikteki psikolojik faktörlerin biyolojik faktörlerin etkisini giderebildiği ve kimlik oluşumuna yön verdiği kanısına varmaktadır.

Böylece Money ve Stoller'in çalışmaları çevrenin biyolojiye egemen olduğunu, tersinin ise doğru olmadığını göstermiş bulunuyor. Ortaya attıkları tezler, bunları günün modası olan kültürcülüğün en son örnekleri olarak gören "doğa"cıların pek çok itirazıyla karşılaştı. Onlara sık sık yöneltilen iki eleştiri vardır.[113] Bunlardan birincisi, hermafrodizm ya da cinsel belirsizlik vakalarına, insanlar hakkında genel sonuçlara varmaya izin vermeyecek kadar az rastlandığını savunmaktadır. İkincisi ise hermafroditlerle yapılan analizleri eleştiri konusu yapmakta ve anatomik ve hormonal faktörlerle davranışsal faktörleri birbirlerinden sistemli olarak ayırmadan – ki bugün için bunu yapmak olanaksızdır – çevrenin daha önemli olduğu sonucuna nasıl varılabilir sorusunu sormaktadır.

Bu itirazlarla ilgili olarak iki noktaya dikkat çekmek gerekir. Stoller normal ile patolojik olanı aynı kefeye koymuyor,[114] ancak psikanalizin kurucusu gibi o da birini, ötekini daha iyi anlayabilmek için kullanıyor. Öte yandan, biyolojik ve çevresel faktörlerin "sistemli biçimde ayırdedilememeleri", sonradan inceltilmeleri gerekse bile, Stoller'in deneylerinin önemini azaltmaz. Bazı sosyo – biyolojistlerin tüm gayretlerine karşın, bugüne kadar kimse Stoller'in yanıldığını kanıtlayamadı. Kaldı ki, hermafroditler ya da transseksüller gibi olağandışı vakaların incelenmesi kimilerinde sayı azlığından dolayı kuşku uyandırsa da, hepimizin günlük yaşamdan bildiği başka birçok olay, insan türü için anatominin ve biyolojinin uyulması mutlaka zorunlu yasalar olmadıklarını göstermektedir.

Kadınlıkla Anneliğin Ayrılması

Bu olay farklı düzeylerde gözlemleniyor: Psikolojik, toplumsal, hatta fiziksel bir olayla karşı karşıyayız. Kadın yaşamına artık Fiz

yolojik süreçler kumanda etmiyor. Doğum kontrol yöntemleri doğanın dıktasına son vererek kısa bir süre öncesine kadar düşünülmesi bile mümkün olmayan bir gerçeği ortaya çıkardı: Kadınlığın yazgısı artık annelikle sınırlı değildir. Hatta bazı kadınlar yaşamlarında anneliğe bilerek yer vermemeyi seçiyorlar. Kadınlıkla anneliği birbirinden köklü biçimde ayıran bu kadınlar kuşkusuz nüfusun çok küçük bir azınlığını oluşturuyor.[115] Ama bu onları hasta kabul etmek için bir neden olabilir mi? Bugün için Fransa'da bu kadınlar üzerinde düşünenler, tarihçi ve toplumbilimcilerden çok, psikanalistlerdir.[116] Ancak bugün soruların daha çok bilinçdışlarına yöneltiliyor olması, bizi bu kadınların projeleri ve üç yerine iki kişili bir model öneren yaşam felsefeleri üzerinde kafa yormaktan alıkovmamalıdır...

Elimizdeki bu konuyla ilgili birkaç anket, ABD ve Kanada kökenli.[117] En az beş yıldan beri evli olup çocuk istemediklerini söyleyen çiftleri inceliyor. Derinlemesine görüşme tekniğiyle yapılan bu araştırmalardan, "çocuksuz" (*child free*) çiftlerin kendilerini yalnız çocuğun yol açtığı dertlerden kurtulmuş hissetmekle kalmayıp çift ilişkisinin kalitesini ve yoğunluğunu korumaya özen gösterdikleri sonucu çıkıyor. "Birbirlerinin en iyi dostu olan bu karı kocalar ya da sevgililer, toplumsal ilişki ve sevgi ihtiyaçlarının, tümünü değilse bile pek çoğunu, iki kişi olarak karşılamayı başarıyorlar.[118] Bu çiftler, iki kişilik dünyalarında çok mutlu olduklarını ve hayatlarına bir çocuğun girmesinin tüm dengelerini bozacağını söylüyorlar. Ankete katılan kadınlar kendilerini kocalarıyla aynı otorite ve yetkinlik düzeyinde görüyor, "özgürleştiklerini" düşünüyorlar.

Çiftin her iki üyesi tarafından paylaşılan çocuk istememe tavrının psikolojik kökeni ne olursa olsun, bu çiftler, insan mutluluğunun evde mutlaka bir çocuğun bulunmasını gerektirmediğini ve özellikle kadınların annelik dışında, yani çocuk doğurmadan da

dengelerini pekâlâ kurabildiklerini kanıtlıyor. Çift içindeki ilişkiler, tarafların birbirlerine karşılıklı olarak anaç ya da babaç duygular beslemelerini ya da çocuk isteğinin zaman zaman depreşmesini dışlamasa da anababalığın olumlu ve olumsuz yanları hesaplandığında, çocuk yapmama kararı ağır basıyor.

Bu yaşam modeline belki türün çıkarları adına karşı çıkılabilir ama, ruh sağlığı bakımından söylenecek bir şey olamaz. Çünkü bu, çocuk isteğinin psişik normalliğin bir ölçütü olduğunu kabul etmek olur ki, bunun böyle olmadığı biliniyor. Anne olmamayı seçen kadınların, ötekilerden daha dengesiz olması gerekmiyor.

Kuşkusuz kadınların büyük çoğunluğunda bu yadsıma tavrı görülmüyor. Ama onların da anneliğe eskisinden çok daha mesafeli yaklaştıkları açık. Batılı kadınlar giderek daha az çocuk yapıyor ve türün çıkarını gözetmeye onlar da karşı çıkıyor. Batı dünyasında doğurganlık oranı her yerde kadın başına iki çocuğun altında[119] ki bu, anneliğin yaşamlarının çeşitli aşamalarından yalnız birisi olmanın dışında fazla bir anlamı kalmadığını gösterir. Annelik süresi, iki nedenle adamakıllı kısalmıştır. Her şeyden önce kadınların yaşama umudu seksen yaşa dayanmıştır ve iki çocuğun yetiştirilmesi için gereken etkin annelik süresi, onbeş yılı, yani yaşamlarının beşte birini aşmamaktadır. Dolayısıyla anneliği kadın hayatının temel ekseni olarak görmek pek doğru olmaz; bu eksen başka alanlara kaymıştır. Eskiden kadının tüm ilgisi çocukları üzerinde yoğunlaşmaktaydı, bugün ise bu ilginin merkezi kadının kendisidir; duygusal ve mesleki yaşamıdır. Kadın varoluşunu eskiden olduğu gibi çocukları çevresinde kurmuyor, tersine onları kişisel yaşam projesine ayak uydurmaya zorluyor.

Öte yandan anneliğe ayrılan zaman kadınların günlük yaşamında da kısalmıştır. Bağdaşması zor yükümlülükleri bağdaştırabilmek için akıl almaz yollar bulmaları gerekse de, kadınların çoğunluğunun anne olduktan sonra da, çalışmayı sürdürdüklerini gör-

dük. Çocukla başbaşa geçirilen süre önemli ölçüde kısalmıştır. Günümüzde kreş, okul ve televizyon, eski annelerin yerini aldı. Bugün annelerden istenen, çocuğa günün ilk ve son yemeğini, yani kahvaltısını ve akşam yemeğini yedirmek, temizliğini yaptırmak, ödevlerine yardım etmek, alışverişini yapmak ve hafta sonlarında onunla ilgilenmekle sınırlı. Sonuç olarak kadınlar zamanlarının en fazla üçte birini anneliğe ayırıyorlar... Artık nitelik nicelikten önemli görülüyor ve babanın da üzerine düşeni yapması gerekiyor.

Gerçekte anneliğin kadınların toplumsal yaşamını, biyolojik yaşamlarının öbür aşamalarından daha fazla etkilediği de doğru değil. Bir yandan ilk adet görülen yaşın düşmesi, bir yandan da menopoz yaşının ilerlemesi[120] bu savın tersine, kadın yaşamının farklı aşamaları arasında yumuşak geçişler olmasına yardım ediyor. Daha genç yaşta başlayan[121] ve daha uzun süren cinsel yaşam, kadınlarda aktif yaşamın daha uzun olduğu duygusu yaratıyor. Menopoz artık statülerini değiştiren bir etken olmaktan çıktı.[122] Eskiden menopoz cinsel yaşamdan emekli olma anlamına gelirdi; bugün ise ne mesleki, ne duygusal ne de cinsel yaşamda herhangi bir kesintiye yol açtığı söylenebilir. Büyükanne olma yaşına geldiklerini bile zor farkediyorlar.

Yeni bulunan üreme teknikleri, doğanın denetim altına alınması ya da fizyolojik işlevlerin eskisi kadar belirleyici olmaması yolunda önemli adımlar atılmasını sağladı. 19. yüzyılda Pasteur'ün buluşları, bebeklerin yapay yolla emzirilmesine olanak vererek memenin besleyicilik amacına son verdi. Bugün, sevişmeden gebe kalınabiliyor;[123] artık yumurtadan bir X, spermden bir Y kromozomu alıp döllenmeyi tüpte (in vitro) gerçekleştirmek ve sonra da embriyonu ister kendi rahminize ister bir başka kadının rahmine yerleştirmek olanaklı. Gerçek anne yerine yapay bir annenin konulabileceği zaman da pek uzakta olmasa gerek. Memelerden son-

ra artık rahim de vazgeçilmez olmaktan çıktı. Rahmini kullanmak ya da kullanmamak: Bu artık kadının özgür seçimine kalmış bir seçenekten başka bir şey değil!

Bütün bunlar anneliğin yeniden değerlendirilmesini gerektiriyor. Gerçek anne, çocuğa genlerini geçiren, onu karnında taşıyan ve doğuran kadından çok, çocuğu yetiştiren ve ona sevgi veren kadındır. "Doğanın dayattığı zorunluluklar" geri plana düştükçe, annelik kavramı giderek babalık kavramına yaklaşacak.

Fizyolojik işlevlerden kurtulunması, rollerin her iki cins tarafından da yapılabilir olmasından sonra, cinslerin birbirine benzemelerini sağlayan en güçlü faktördür. Ve uzun vadede bu alanda, organların emperyalizmini yokedebilmek için, elimizden gelen her şeyi yaptığımız açık. Ölümü ortadan kaldıramadık ama, yaşamı uzatabiliyoruz; birkaç yıl öncesine kadar çocuk doğurmaları olanaksız olan kadınları doğurtuyoruz. Kısacası, bedenin isteklerimize boyun eğmesi ve zorunluluğun erdem olmaktan çıkarılması için elimizden ne geliyorsa yapıyoruz. Bedenin önemi hiç de eskisinden daha az değil ama, onu önemseyişimizin anlamı tümüyle değişti. Eskiden "teknik" nitelikte bir nesneyken, şimdi beden "estetik"[124] bir nesne oldu. Artık ondan yararlanmaktan çok, bizi şaşırtmasını, ona hayranlık duymayı ve başkalarında hayranlık uyandırmasını istiyoruz. Bugünün uygarlığında artık kimse, çocuğunu emzirmeyen bir kadını kınamıyor ama, kendini kapıp koyvermiş bir bedenden irkiliyoruz. Yaşlanmasını geciktirmek, zaaflarını gizlemek ve baştan çıkarıcılığını ne pahasına olursa olsun korumak için yapamayacağımız hiçbir şey yok. Kimileri bunun bir etik meselesi olduğunu bile savunuyor!

Bedene bağımlılığımız belki eskisinden daha az değil ama, bu eski bağımlılığa pek benzemiyor. Yavaş yavaş biyolojiyi daha iyi denetleyebiliyor ve "estetik" olmayanla mücadele etmenin yollarını buluyoruz. Kutsalın da kutsalı doğa, isteklerimiz doğrultusunda yoğruluyor, değişiyor, yadsınıyor.

Psişikvarlığımızın bu gelişmeyi izlemekte zaman zaman zorlanmasına karşın, bu gidişin bir gün biteceğini sanmak saflık olur.

Cinsiyet Farkından Önce Bireysel Fark

Erkeksi erkek ve kadınsı kadın kalıpyargıları çöküyor. Artık uyulması zorunlu tek bir model yok; sonsuz sayıda olanaklı model var. Herkes kendi özeline, kadınlıkla erkekliğin farklı oranlarıyla oluşturduğu kendi bileşimine sahip çıkıyor. "Karşı cinsten kişilerin birbirlerini baştan çıkarabilmeleri için gereken farklılıkların ne olduğuna topluluk değil, her çift kendisi karar veriyor."[125]

Herkesin aynı rolleri yapabilir ve aynı duyguları besleyebilir duruma gelmesi, cinsiyete dayalı ayrımcılığı giderek zorlaştırıyor. Cinsiyete dayalı ayrımcılık artık temel ve birincil niteliğini yitirdi ve bize gitgide daha önemsiz görünüyor. Birey ve gruplar artık cinsiyetten çok daha ince, örneğin yaş, kültür ya da duyarlılık gibi başka ölçütlerle ayrılıyor. Zaten kendi içimizdeki erkeksiyle kadınsıyı tanımamızda yardımcı olan ölçütlerden birisi de bu sonuncusudur.

Bazı toplumlarda kadını erkekten ayıran cinsiyetten çok doğurma yeteneğidir. Kısır kadının ayrı bir konumu vardır. Yukarı Voltalı Samolar arasında kısır kadın çocuk sayılır: "Genç kıza kadınlık statüsünü kazandıran ne bekaretini yitirmesi ne de evlenmesidir; ona bu konumu gebe kalmak kazandırır. Bir kez gebe kaldı mı, bu gebelik ister doğumla ister düşükle sonuçlansın, genç kız kadın konumuna geçer. Kısır kadın gerçek bir kadın sayılmaz; yaşamını olgunluğa erememiş bir genç kız olarak sürdürür ve öldüğünde çocuk mezarlığına gömülür."[126]

Buna karşılık Doğu Afrikalı Nuerler arasında kısır kadın erkek sayılır ve erkeklerin tüm ayrıcalıklarından yararlanır. "Bir genç

kız evlenip birkaç yıl içinde bir çocuk doğuramazsa, ailesine döndüğünde erkek statüsüne geçer. Yeğenleri tarafından 'dayı' diye çağrılır. Sürüden ona da birkaç baş hayvan verilir, zamanla kendi sürüsü olur ve işte o zaman, kendine bir karı almak için gereken başlık parasını ödeyebilir. Karıları ona 'kocam' derler. Soyunu üretmek üzere yanına, aynı zamanda hizmetçisi olan bir erkek alır. Karıları ona 'baba' diyen çocuklar doğururlar."[127]

Bizim toplumumuzda durum farklıdır. Kısır kadınlar ne genç kızlarla ne de erkeklerle bir sayılır. Aslında gebeliğin kadınlarla erkekleri değil, doğuran kadınlarla geri kalan herkesi birbirinden ayırması (erkekler ve doğurma deneyimini yaşamamış kadınlar) söz konusu olmakla birlikte, doğum kontolü ve isteyerek kısır kalan kadınlar kategorisi, gebeliğin kadın olmak için geçilmesi zorunlu bir aşama, belirleyici bir deneyim olma özelliğini ortadan kaldırmaktadır. Çocuk doğurmak istemeyen kadınlar kendilerini öbürlerinden daha az kadın hissetmezler. Kadınlıklarını yumurtalıklarından başka yerlerinde hisseder ve anaç duygularını kendi çocuklarından başkalarına saklarlar. Ayrıca yeni üreme teknikleri eski doğurganlık ölçütlerimizi karmakarışık etti. Annelik sürecine birden çok kadının katılabildiği durumda "doğurgan" kadın hangisi olacaktır? "Parçalanmış annelik" durumunda, yumurtayı vereni mi, yoksa embriyonu rahminde konuk edeni mi "doğurgan" kabul edeceğiz? Bu soruları nasıl yanıtlayacağımızı bilemediğimizden, biyolojik olanı küçümseyip isteklerimizi ön plana geçirmeyi yeğledik. Genlerini veren, çocuğu karnında taşıyan ve onu yetiştiren anneler arasında gerçekten anne sıfatını taşıması gereken bize sonuncu kadın gibi görünüyor. Ne var ki bu durumda, kuraldışılığı bir yana bırakılırsa, anneliği babalıktan ayıran hiçbir şey de kalmıyor.

Birçok toplum erkekler söz konusu olduğunda, genlerini, yani spermini veren ile baba, yani çocuğa bakan arasında bir ayrım

yapmaktadır. Şimdi aynı ayrım (bazı) kadınlarla ilgili olarak gündeme geldi. Bugün yapılması gereken, yaşam verenler ile sevgi verenler, yani anneler arasındaki ayrımdır. Anneyle baba arasındaki farklar fizyolojiden çok, cins kimliklerinden kaynaklanır. Bu farklar cinsiyete dayalı olmaktan çok bireyseldir. Egemen model babanın erkeksi, annenin kadınsı olmasını öngörüyorsa da, her bireyin bu iki bileşkenin tekil bir karışımı olduğunu ve dayatılan imgelerin her yerde iflas ettiğini, her geçen gün daha iyi farkediyoruz.

Çift cinsiyetli insanlık cinslerin olabilecek en büyük benzerlikte buluşmalarını sağlarken, bir yandan da kişisel farkların alabildiğine dillendirilmesine izin veriyor. İnsanlık artık, türdeş olmayan iki grupa bölünmüş olmaktan çıktı; birbirine hem çok benzeyen hem de bir dizi ince farkla ayrılan çok çeşitli bireyselliklerden oluşuyor.

2. Çift ya da Sevgideki Değişme

Cinslerin benzeşmesi isteklerimiz üzerinde önemli sonuçlar doğurur. Biri ve Öteki arasındaki diyalektik ilişki, aralarındaki yabancılığın, karşıtlığın, hatta böyle bir karşıtlığın taraflarının ortadan kalkması nedeniyle başlangıçtaki gerilimini yitirir.

Geleneksel çift kavramı sarsılır. Bu kavramı tanımlayan süre zorunlu olmaktan çıkarak yalnızca bir ideal olur, çünkü taraflar artık, eskiden çiftin yürümesini sağlayan baskılara uymayı reddetmektedirler.

İnsanların gerçek yaşamda çift konusunda uyma gereğini duydukları romanesk hayal, Philemon ve Baukis* efsanesidir. Bu efsanede ödünlere, mutlak olmayana yer yoktur! İdeal pazarlık konusu edilemez. Çifte yön veren ya hep ya hiç politikasıdır: İki kişi arasındaki mükemmel birliği yakalamak için çift ilişkisinin süresini uzatabilecek uzlaşmalar yerine, yeni denemelere girişme yeğlenir. Eskiden süreyi uzatma yönünde etkili olan toplumsal, ekonomik, dinsel zorunlulukların çoğu ortadan kalktığı için, ikili yaşamımıza yön veren şey artık yalnızca yürektir, sevgidir. Aşkın, sevginin geçiciliği konusunda kesin bir yargısı olan, dolayısıyla iki kişi arasındaki birliği böylesine çürük bir temele dayandırmayı reddeden kla-

* Philemon ve Baukis, antik mitolojide ölümün bile birbirinden ayıramadığı çiftin simgesi bir karı kocadır. Efsaneye göre Frigya'da kılık değiştirerek halkın arasına karışan Zeus ve Hermes'e yalnız bu yaşlı çift konukseverlik göstermiş, tanrıların Frigyalılara ceza olarak verdikleri tufandan yalnız onlar kurtulmuş ve tüm yaşamlarınca birbirini sevmiş ve ayrı ölmek istemeyen yaşlı çifti, Zeus, dalları birbirine dolanan iki ağaca dönüştürerek ödüllendirmiştir.(Ç.N.)

sik çağın tersine biz, mutlak önceliği, varlığımızın en akıldışı ve en değişken yanına veriyoruz. Burada da başka yerlerde olduğu gibi yazgımıza, son aşamada, "tutkularımız" değil, "nevrozlarımız" yön veriyor. Bugün birini seviyoruz, yarın değişiyoruz ve artık onu sevmez oluyoruz. Sonra yeniden başlıyoruz...

Yüreğimizin hoppalığı aşklarımızın yüzeysel olduğu anlamına gelmiyor. Aşklar, mükemmeli aradığımız için geçici. Peşinde olduğumuz birlik bugün eskisinden çok daha buyurgan olduğu için, ona erişmekte ve sürdürmekte zorlanıyoruz. İlişkinin niteliği ve yoğunluğu her şeyin önünde geldiği için çiftin birbirine kayıtsızlaşması, ilişkinin tükenmesi ya da anlaşmazlıklar, birliğin bozulmasına ve çiftin ilişkisinin sürekli olamamasına yol açıyor. Eğer bir olunamıyorsa, iki kişi yan yana yaşamanın ne gereği var? Yürekler birlikte atmıyor, konuşma yerini sessizliğe bırakıyorsa, çift varlık nedenini yitirdiği için dağılır. Özlemi duyulan içtenliğin yerini yabancılığa bırakması hiçbir şekilde bağışlanamaz.

Ne var ki, androjinlik yönünde yaptığımız sıçrama nedeniyle düşlenen sembiyozsal birliği sağlamak eskisinden daha da zordur. Karşı taraftan beklentilerimiz katlanmıştır ve kimi zaman çelişkilidir. Mükemmellikten uzak androjinler olarak, aynı anda hem kendi kendimize yeterli olmanın hem de ikili yapımızın tamı tamına buluşması biçiminde algıladığımız birleşme ilişkisinin peşinde koşuyoruz.

Bu durum karşımıza üstesinden gelmemiz gereken üç zorluk çıkarıyor: Kendini sevmeyle ötekini sevmenin bağdaştırılması; özgürlük ve sembiyoz yönündeki isteklerimizin uzlaştırılması ve nihayet, kendi ikili yapımızla eşimizin ikili yapısının, her ikimizin geçirdiği evrimi de dikkate alarak uyumlu kılınması.

Gerek Ben'imiz gerekse sevgi ihtiyacımız daha önce hiç bu kadar güçlü olmadığı için bu, üstesinden gelinmesi hiç de kolay olmayan bir iddiadır.

Bireyin Çifte Göre Önceliği

Eskiden toplumun temel birliğini çift oluştururdu. Her yarının kendine düşen "rolü" oynamaya hazır olduğu iki parçadan oluşan çift, tarafların ikisine de aşkın bir birimdi. Gerek toplumsal gerekse psikolojik bakımdan Birinin Öteki olmadan eksik kalacağına inanılırdı. Küçük görülen ya da acınan bekar, tamamlanmamış, eksik bir yaratıktı. İki kişinin aynı soyadını taşıma alışkanlığının bugün de sürmesi, çiftin bireysellikleri öğüten bütünleştirici yorumunu yansıtır. Her bireyin kendi adını ve bağımsızlığını koruduğu durumda bunu yapmak, gerek zihinsel gerekse toplumsal olarak çok daha zordur.

Bugün ağır basan eğilim, aşkın çift kavramı yerine, kendilerini güzel bir birliğin parçaları olarak görmekten çok, özerk birer bütün olarak gören iki kişinin birliğidir. Böyle bir birliğin öngördüğü ittifak, kendinden en ufak ödün vermeyi kaldıramaz. Ben'in kazandığı büyük önem ve militan bireycilik, arzuladığımız türden bir ikili yaşamın önündeki en çetin engellerdir. Kuşkusuz hedef de değişmiştir; artık, Ötekinin yanımızda kalması için her tür ödünü vermeğe razı değiliz.

Ben'in Mutlak Değeri

Androjin doğamızın ortaya çıkması, beklentilerimizi ve isteklerimizi çoğaltıyor. Her şeyi istiyoruz, çünkü kendimizi kendine yeterli bir bütün olarak algılıyoruz. Tüm insanlığı temsil eden birer örnek olduğumuz duygusu hepimizde az çok yer etmiş durumda. Bir bakıma tanrısal bütünlüğün yerini biz aldık denebilir. Eksiksiz

ve kendine yeterli olmak istiyoruz, ama bir yandan da içselleştirdiğimiz başkalık, bu yöndeki isteğimizin acilliğini ve yakıcılığını azaltıyor. Bugün için Ötekinin, sınırlarını zorlamamamız gereken bir bedeli var. Ötekini varlığımızı zenginleştirdiği ölçüde istiyor, ödün vermemezi gerektirdiği yerdeyse yadsıyoruz.

Bütünlük özleminin daha önce bilinmeyen bir boyutta olması, eksiklik bilincini de katlanılmaz kılıyor. Kısır çiftlerin çoğunun insanlığın ortak bir özelliğinden yoksun kalmanın yol açtığı tatminsizliğe son vermek için ellerinden geleni yapmalarının nedeni bu olmalı. Yazgıya katlanmanın, stoacılığın modası geçti, zorunluluk artık erdem değil. Eğer doğa bize, bir parçamızdan yoksun bırakmak, başkalarına tanıdığı bir deneyimi yasaklamak gibi kötü bir oyun oynamışsa, ona karşı geliyor ve çareler arıyoruz.

Eğer tatminsizliğimizin nedeni Öteki ise, onu terkediyoruz. Kişiliğinin bir yanını bastırmaktansa, kendi Ben'imizi geliştirmeyi yeğliyoruz. Başkalarına kendimizi olduğumuz gibi sevdirmeyi beceremiyorsak, bu tutkuyu kendimize yöneltmeyi yeğliyoruz.

Ben, aynı anda hem estetik, hem ekonomik hem de ahlaki değeri olan en değerli şeyimiz oldu. Eskiden "ben"den söz etmek "kabalık"tı, onu varoluşunun temeli yapmak kınanırdı. Ötekine ne pahasına olursa olsun Ben'den daha önemli olduğu duygusunu vermek gerekirdi. Yeni kuşaklar artık bu ahlaka ya da ikiyüzlülüklere pek kulak asmıyorlar. Saplantıları, Ötekini sömürmekten çok, kendini olabildiğince gerçekleştirmek. Hedefler köktenci biçimde değişti: İnsanlar artık yalnızca, yaşam sürelerini en iyi şekilde nasıl kullanacaklarını ve yeteneklerini nasıl geliştirebileceklerini düşünüyorlar. Gizilgüçlerinden bazılarını nadasa bırakmak, yeni Ben kapitalizmine karşı işlenebilecek en bağışlanmaz suç. Çocuklarına karşı sorumluluk bilinciyle anababalar, onlara her deneyimi yaşatma çılgınlığına kapıldılar. Ben'leri için "artı" olabilecek herhangi bir yeteneği keşfetme umuduyla onlara her şeyi denetiyor-

lar. Öyle ki, çocuklar, evde hiçbir şey yapmadan oturmayı isteseler bile, judo dersinden bale dersine, seramik atölyesinden müzik dersine koşturup duruyorlar... Zaman zaman çocuklarının Ben'ine, kendi benlerine olduğundan da fazla "yatırım" yapan anababalar, üretken olmayan boş zamanlardan rahatsız oluyor, pişmanlık duyuyorlar.

Ben'in sömürülmesi yeni bir yöntem gerektiriyor: Narsisizm (özseverlik). Ben'in değerlendirilebilmesinin iki ön koşulu, "kendini tanı" ve "kendini sev" ilkeleri. Sahte utangaçlık ve alçakgönüllülüklere yer yok artık. Beceriksizlik ve isteksizlik, "bloke" olmuş, mutsuz Ben'in sonucu olduğundan, Ben'i özgürleştirmek için onu dinlemek, seyretmek, çözümlemek bir görev oldu.

Ben bir tapınma ve kültür nesnesi; çünkü artık her şey ondan bekleniyor. Bize, kim ya da ne olursak olalım zevk, mutluluk, ün ve hatta ölümsüzlük getirmesi beklenen tek şey o. Onun için en büyük amacımız onu, başkalarının hayran olduğu ve kıskandığı bir başyapıt yapabilmek. G. Lipovetsky, "Üstben günümüzde ünü, başarıyı zorunlu kılan bir biçim almıştır ve gerçekleşememesi durumunda Ben'e karşı acımasız bir eleştiri başlatır"[1] derken haklıdır.

Bugün, başa gelebilecek en büyük talihsizlik, başarısız olmak ve Ben'in değersizleşmesidir. Bu durum intihar ya da uyuşturucu gibi umutsuz tepkileri bile haklı kılabiliyor. Son aşamada, insanın kendini sevmemesi ölümcüldür ve psikanalizden istenen tek şey de kişiye, kendine katlanabilmeyi öğretmesidir.

Ben'in ahlaki bir değeri vardır; çünkü kendini sevme bir etik oldu. Burada uyulması gereken zorunlu kural, Ben'in Ötekiyle olan ilişkisinin değil, kendisiyle olan ilişkisinin koşullarını ortaya koyar. Söz konusu kural kendimi sevmemi, "geliştirmemi", "zevk almamı" emretmekte. Ahlakın ereği, Ötekinden Kendine kaydı. "Kendine dürüstlük, karşılıklı dürüstlüğün, kendini tanıma, ötekini saymanın yerini aldı."[2]

Her şeyin merkezinde Ben ve "Ötekinin ölçütlerinden bağımsız olarak kendini geliştirme" yer alınca, özneler arası ilişkinin de değersizleşmesi kaçınılmazdır: "İnsanlar arası çekişmeler alanı yerini yavaş yavaş Ötekinin yoğunluğunu yitirdiği, bir düşman ya da rakip olmaktan çıkıp P. Handke ve Wim Wenders'in kişileri gibi *tözsüzleştiği*, kayıtsızlaştığı tarafsız bir kamusal ilişkiye bırakıyor."[3]

Ben'e verilen mutlak değer Ötekine verilen göreli değerle el ele gider. Artık büyük tutkular devri kapandı. Nefret ve kıskançlık mahkum edilerek[4] yerini acı çekmenin panzehiri ve kendine hakim olmanın göstergesi olan ilgisizliğe bıraktı. Boşanan çiftler, sanki birbirine fazla bağlı olmak Ben'in gelişmemişliğinin, yoksulluğunun işaretiymiş gibi "dostça ayrıldıklarını" belirtmeye özen gösteriyorlar. Kişinin dışarıya karşı, burada karşılaştığı tüm zorluklara karşın kendine yettiği görüntüsünü vermesi gerekiyor.

Bu benmerkezci ahlak, Hristiyan – Kantçı etiği zor duruma düşürdü. Artık söz konusu etiği temellendiren özgecilikle militan bireyciliğimizi bağdaştırmak olanaksızdır. Kendini geliştirmek görev ilan edilince (önce Ben, tümüyle Ben), özveri düşüncesi ancak kendini yaralamaya dönük, olumsuz bir görünüm alabilir. Özgeciliği yalnız Ben'in amaçlarına, güzelliğine, yüceliğine hizmet ettiği ölçüde benimseyebiliriz. Bu tutumla Ötekine Bana göre öncelik verme arasında, aşıldığına her geçen gün daha az tanık olduğumuz bir uçurum vardır...

Bütün bunlar doğrudan sevme biçimimizi de etkilemektedir. Uzun süre aşkın modeli olmuş adanma benzeri sevgi[5] eşler arası ilişkide, hatta annelik ilişkisinde gözlendiği gibi ciddi sınırlarla karşılaşıyor. Eskiden annelik kendini çocuğa adamayla ve özveriyle tanımlanırdı. Kadınlar, Tanrı'ya boyun eğmek (Tanrı'nın "çoğalın" buyruğu), kocanın soyunu sürdürmek ve kadınlık yazgısına uymak için çocuk doğururlardı. İyi anneyi yavrularını beslemek için kursağını açan kaşıkçıkuşu simgelerdi. Çocuğun iyiliği için anne-

nin kendini, hatta yaşamını feda etmesi gerektiğine inanılırdı. Bugünkü toplumumuzda bu annelik anlayışı artık geçerli değil. Çocuk öncelikle kişisel bir isteği tatmin etmek için doğuruluyor; kadının yalnız Ötekini memnun etmek için istemediği çocuğu doğurması itici bulunuyor. Kadınların hele türün devamı ya da başka bir sosyo–ekonomik gereklilik için çocuk doğurmaları artık hiç söz konusu değil. Kadın her şeyden önce kendi için, kendi Ben'ini tatmin etmek ve zenginleştirmek için doğuruyor. Dürüstlük gereği, çocuk isteğinin son derece bencil ve narsistçe bir istek olduğunu kabullenmeliyiz; türün devamını da başka her şeyden çok bu iki duygu güvenceye alır. Çocuk yapmamızın nedeni, kendimizi yeniden üretmek, Ben'in bir parçası olan Ötekinde kendimizi görmek, onu beğenmek isteğimizdir. Batı dünyasında doğurganlık, kadın başına iki çocuk dolaylarında oynuyorsa, bunun bir nedeni de belki kendimizi erkek ve kadın olarak yeniden üretmek istememizdir. İdeal olan, bir dişi, bir de erkeğin yetiştirilmesi deneyimini yaşamaktır. Bu sayının ötesinde doğurmak gereksiz bir yinelemedir... Eğer şansımız yoksa, çoğumuz çiftcinsiyetliliği yeniden üretme isteğinin yasını tutmayı yüksek bir "bedel" ödemeye yeğliyoruz. İki çocuktan sonra anababanın ödeyeceği bedel çok ağır, benlerinden verecekleri ödün çok fazla görünmektedir.

Düşlediğimiz çocukların gözümüzde hem Ben'in başyapıtı –çocuk kendimizde bulunmasa bile onun aracılığıyla nasıl gerçekleştireceğimizi bildiğimiz mükemmellikler toplamı olacaktır– hem de tükenmez bir sevgi kaynağı olduklarını kabullenmek durumundayız. Kısacası, baştan zaafları ve kaçınılmaz nefretleriyle kabul ettiğimiz bir başka insana yaşam vermekten çok, narsisizmimiz uğruna, kendimizi ölümden sonra sürdürmek, yaşamdan aldığımız zevki yenilemek için çocuk doğuruyoruz. Kendinden çok şey vermeye hazır olsa da anaç özgeciliğin, annenin Ben'iyle çizilen sınırları tam da burada karşımıza çıkar. Karşılığında ödüllendiriliyorsa,

anne çocuğa her şeyi verebilir. Ama ödüllendirilme söz konusu değilse, kadın Ötekine "yatırımdan" vazgeçerek tedirginliklerden, pişmanlıklardan, düş kırıklıklarından korunma ve kendi bütünlüğünü kurtarma derdine düşebilir. Anababaların çoğu çocuklarının iyiliği için, hemen karşılık beklemeden büyük bir sevgi gösterebilirlerse de, ne karşılık beklememe tam olabilir ne de narsisizm tümüyle terkedilir. Gerçek çocukla hayal edilen çocuğun örtüşecekleri umudu hep korunur. Ama bir kez bu umut yiter, nefret sevgiye ağır basarsa, işte o zaman Ben'in çocuk için yaptığı özveri yararsız, hatta tehlikeli görülecektir.

Anababalarıyla ister istemez "hesaplaşanlar" yalnız çocuklar değildir. Daha az kaba ve talepçi biçimde olsa da anababalar da böyle bir hesaplaşma yaparlar. Anne sevgisi de artık eski, daha doğrusu eskiden olduğu sanılan sevgi değildir. Bugün anneler de "hesap" yapıyor, hesabı kapamak istiyorlar. Saçını süpürge etmenin mutlaka bir karşılığı olmayabileceğini anladılar. Benlerini verdikleri ödünlerin işe yarayacağından emin olmadan harcadıklarını kavradılar.

Kendini feda eden anne imgesi günümüze kadar bir model olarak gelmeyi başardı. Buna karşı gelenler, anlaşılmama ya da dışlanma korkusuyla serzenişlerini kendi aralarında, yarım ağızla, kapalı bir dost çevresinde dile getirirlerdi. Ancak bugün artık çocuklara açıkça fazla ileri gittikleri ve sevgimizi kötüye kullandıkları söylenebiliyor. Kitabına *Ben, Annen*[6] başlığını vermekle Christiane Collange – kimilerinin rahat bir nefes alması, kimilerinin de öfkelenmesi pahasına – haklı olarak annelerin de bir Ben'i bulunduğunu hatırlatmış ve buna minimum bir saygı gösterilmediği durumda anne çocuk ilişkisinin kopacağını göstermiştir. Bu cesur kitabın kazandığı başarıda, yazarın bir süredir sessizce düşünülenleri yüksek sesle söylemesi rol oynadı. Size tüm sevgimizi vermeye, eğer siz de bize bunun yeterli bir bölümünü göstereceksiniz hazırız...[7]

Bize bağlılığınızın dişe dokunur bir kanıtı yoksa, gösterdiğiniz açık kayıtsızlıktan daha az acı çekmek için biz de size yönelik tutkumuzdan vazgeçeceğiz... diyordu yazar.

Eşler arası ilişkide ise, özellikle Öteki, çocukta olduğu gibi sizin bir parçanız olmadığından, kendini Ötekine adama biçimindeki sevgi daha da sınırlıdır. Burada özgecilik karşılıklılık ilkesiyle dengelenmiştir. Hepimiz, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, Ben'in kazanç ve kayıplarının hesabını tutarız. Almak için vermek: Çiftin varolması işte bu koşula bağlıdır.

En büyük erdemi bizi yalnızlıktan korumak olan ideal sevgi, genellikle, kaynağını Ötekine beslenen saygı ve şefkatten alan ve ona yönelik özel bir dikkatle dile getirilen sürekli bir diyalog şeklinde anlaşılmaktadır. Saygı ve diyalog sevgi ilişkisinin taraflarının eşitliğini gerektirir ve eşler arası sevgi, mutlak bir kural olan karşılıklılık olmadan varolamaz. ***Seni kendimi sevdiğim kadar seviyorum; yeter ki sen de beni kendini sevdiğin kadar sev ve bunu kanıtla.*** Özverinin karşılıklılığı, özveride bulunmuş olma duygusunu ortadan kaldırır.

Bu kural, hiçbir şeyin karşılıksız olamayacağını ve sevginin tek taraflı olmasının çok zor olduğunu anlatır. Potlaşın terimleri çağa ve toplumsal sınıflara göre değişse de karşılıklılık kuralı evlilikte her zaman varolmuştur. Değiştokuş edilen sevgi eşit olmasa da, taraflardan her biri Ötekinin verdiğine denk bir şey verirdi: Bu bazen drahomaya karşılık bir unvan ya da toplumsal statü, daha basit evliliklerde de geçimin sağlanması karşılığında eve ve çocuklara bakmak olabilirdi.

Bugün bu kural çiftin özel yaşamında daha önce hiç olmadık biçimde sınanmaktadır. Kadınla erkeğin her ikisinin de evlilik birliğine bir gelir getirmeleri giderek yaygınlaştığından, karşılıklılık kuralı artık yalnız sevgi kanıtlarıyla ortaya konulabilmektedir. Bunlar çift yaşamının özünü oluşturan günlük yaşamın görünüşte

çok önemsiz hareketlerinde dile getirilir.[8] Erkeğin kadına belli bir konuda gösterdiği küçük dikkatin bir benzerini kadın erkeğe göstermeli ve bu dikkat karşılıklı olarak sürmelidir. Sanki olanlar hiç sayılmıyormuş gibi davranılsa da her şey çok iyi sayılmakta, hesabı tutulmaktadır. Ne kadar ayıp! diyenler olabilir. Hayır, sevgi ancak kanıtlarla dile getirilir ve sevgiyi yalnız karşılıklılık besler. Sevginin ölmesi istenmiyorsa, tarafların bencil dürtüleriyle birliği canlı tutma isteklerini sürekli dengelemeleri gerekir.

Karşılıklılık kuralına uzun süre uyulmaması, son "hesapta" her zaman adaletsizlik, kayıtsızlık ya da saygı eksikliğinin kanıtı olarak görülür. Bunlar da sonunda mutlaka anlaşmayı, dolayısıyla çiftin varlık nedenini dinamitleyen şeylerdir. Anlaşmazlık derinleşirse diyalog biter ve yerini zorlamanın en kötüsüne, yan yana iki düşman gibi yaşamaya bırakır.

Zorla Birlikte Yaşamaktansa Yalnız Yaşamak!

Boşanma sayısındaki sürekli artış, onbeş yıldan bu yana Doğu ve Batı'da sanayileşmiş ülkelerin hepsini etkileyen bir olaydır. İsveç'te, Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Sovyetler Birliği'nde[9] yaklaşık iki evlilikten birinin boşanmayla bittiği saptanmıştır. Fransa da 1984'de 284 000 evliliğe karşılık 130 000 boşanma sayısıyla aynı yola girmiş görünmekte. Evlilik savısı artık, boşanmayla ya da eşlerden birinin ölümüyle biten çift sayısını aşmıyor.[10] Boşanma öncelikle üç, dört yıllık evlilikten sonra bu yola giden genç çiftleri ve bazı bölgelerde varolan ekonomik, toplumsal ya da dinsel baskılara[11] daha az açık olan kentli nüfusu etkilemekte. Daha ilginç bir olay, boşanmanın görüldüğü her yerde, boşanma talebinde bulunanların büyük çoğunluğunu kadınların oluşturmasıdır Fransa'da 1884'te kabul edilmesinden bu yana, Birinci ve İkinci

Dünya Savaşlarını izleyen bir–iki yıl bir yana bırakılırsa, boşanma talebinde bulunan kadınların sayısı daima boşanma talebinde bulunan erkeklerinkinden fazla oldu.[12] İstatistikler kadınların evlilik yaşamının olumsuzluklarını erkeklerden daha fazla hissettiklerini gösterme eğiliminde.

Evlilerin günümüzdeki yaşamına bakıldığında, karşılıklılık kuralının hep kadınlar aleyhine olmak üzere ayaklar altına alındığı gözlemleniyor. Çiftlerin günlük zaman kullanımıyla ilgili bütün incelemeler, eviçiişin cinsiyete göre bölüşümünün bütün işler arasında en az adil olanı olduğunu gösteriyor.

EVLİ VE BİR YA DA İKİ ÇOCUKLU KENTLİ ÇİFTLERİN GÜNLÜK ORTALAMA ZAMAN KULLANIMI (FRANSA 1974 – 1975)[1]

	Mesleği olan erkekler	Mesleği olan kadınlar	Mesleği olmayan kadınlar
Çocuk bakımı	0.17 sa.	1.05 sa.	1.59 sa.
Evişleri	1.13	3.53	5.53
Yol dahil mesleki iş	6.48	4.52	–.–
Kişisel[2]	1.06	0.50	1.19
Serbest[3]	13.52	12.39	13.52
Yolda geçen (iş dışı)	0.43	0.41	0.52
Toplam	24 sa.	24 sa.	24 sa.

1. Marie–Therese Huet, Yannick Lemel, Caroline Roy, *Les Emplois du temps des citadins*, "Rectangle" belge, INSEE, Aralık 1978.
2. Uyku, evde ve dışarda yenilen yemekler, temizlik ve hastalık bakımı.
3. Eğitim, din, dernekler, sinema,tiyatro, davetler, spor, gezme, okuma, televizyon, müzik, tamir, elişi ve öbür dinlenceler.

Kadınların mesleklerine harcadıkları zaman erkeklerinkinden az olmakla birlikte (istatistiksel anlamda), dinlenceye ayrılan serbest zamanlarının haftada 8 buçuk saat daha az olduğu da bir gerçek.

Amerika Birleşik Devletleri[13] ve Sovyetler Birliği'nde[14] de az çok aynı dengesizlikle karşılaşılıyor. 2214 evli çiftle yapılan büyük bir anket çalışmasında James Morgan evlenmekle erkeklerin bekarlık yaşamına göre her hafta bir kat daha az eviçi iş yaptıklarını (haftada 8 saat yerine 4 saat), kadınlar içinse tersinin geçerli olduğunu (bekarken haftada 20 saat eviçi iş yapan kadınlarda bu süre evlendikten sonra 40 saate yükselmekte) saptadı. Kuşkusuz bu yeni bir olay değildir. Bundan yaklaşık doksan yıl önce Durkheim şunları yazıyordu: "Kabul etmek gerekir ki kadın için böyle bir yıkıma yol açan evlilik yaşamı, erkekler için, tersine, çocuk olmaması durumunda bile çok yararlıdır."[15] Ancak kadınlar bu eşitsizliği giderek daha kötü yaşamaktalar. Bunun sonucu olan yorgunluk gizil bir hoşnutsuzluk kaynağı oluyor ve artık ekonomik bağımsızlıklarını kazandıkları için haksızlığın daha kolay ayırdına varıyorlar. Bütün anketlerin gösterdiği gibi, eğitim düzeyleri ve meslek statüleri ne kadar yüksekse, evlilik yaşamından o kadar az tatmin oluyorlar.[16]

İşyerinde erkek meslektaşlarıyla ulaştıkları eşitlik konumu kadınları evlerinde de eşit konuma gelme arayışına itiyor. Analık içgüdüsü gibi evişleri için de özel bir içgüdüleri bulunmadığını, doğalarının onları hiç de kundak bezi yıkamaya ya da gece uykudan uyanmaya daha yatkın kılmadığını gören kadınlar, bölüşülmediği sürece bu gibi işlerin zorlayıcı niteliği konusunda giderek bilinçleniyor ve erkekler bu işleri paylaşma söz konusu olduğunda homurdanıp yan çizdiklerinde evlilik ilişkisinin temeli olan dayanışma ve karşılıklılık sözleşmesini bozuyorlar.

Ev dışında çalışan kadınların bıkkınlığı eşe karşı hınç duyulmasına neden oluyor. Diyalog çağı artık sona ermekte ve yerini evlenmeden birlikte yaşayarak ya da evlenerek kurtulunmaya çalışılan ama sonunda sömürücü olarak algılanan, Ötekine beslenen düşmanlıktan başka bir içeriği kalmayan bir tür yalnızlığa bırakmakta.

Bu koşullarda birlikte yaşamayı neden sürdürmeli?

Göreli bir ekonomik bağımsızlıktan yararlandıklarızaman boşanmak kadınların çıkarınadır. Ayrılma aynı anda hem fiziki ve psikolojik bir rahatlama hem de bir umut kaynağıdır. Meslek ve aile yaşamlarının yükünü taşımayı sürdürecekler ama, onlara yabancı olmuş bir eşin yükünden kurtulacaklardır. Ayrıca boşanan kadın çocuklarının velayetini alacağından aşağı yukarı emin[17] olduğundan yalnızlığa karşı bulunmaz bir güvencesi vardır.[18]

Çocuk olsun ya da olmasın, ayrılma aynı zamanda bir başkasıyla daha mutlu bir ilişki kurabilme umudu anlamına da gelir.[19] Yaşamını artık kendine ait hissetmediği biriyle paylaşmaktansa, geçici (ve göreli) bir yalnızlık daha iyidir. Yeni evlilik ahlakı "olayların zorlamasıyla" sürdürülen birliği kesin olarak kınamaktadır. İstek kalmamışsa, birlikte yaşamanın artık ikiyüzlülüğe boyun eğmek demek olduğuna inanılıyor. Zorla sürdürülen ilişki ise, hem ahlaki yönden bir alçaklık hem de ağır bir duygusal rahatsızlık kaynağıdır.

Bütün bunların ışığında, genç kuşaklar katlanılması giderek zorlaşan gerilimli bir ilişkiyi sürdürmektense, yalnızlığın risklerine katlanmayı daha kolay seçiyorlar. Bu tutum değişikliğini olumlu ve olumsuz anlamlarıyla üç sözcük açıklıyor: Özgürlük, kendine yeterlik ve umursamazlık.

1970'li yıllarda pekçok feminist yalnızlığa övgüler düzdü. Virgina Woolf'tan esinlenerek "kendine ait bir oda", hatta yalnızca "kendine ait bir yatak",[20] yani kendiyle, kendi için özgür yaşanabilecek bir yer edinme hakkını talep etti. Bu talep, "bireyleri, bir din ya da ideal uğruna değilse yapmayı düşünmeyecekleri, birbirinin içinde eriyerek kendini yok etmeye iten bir aldatmaca"[21] olarak görülen çiftin acımasız bir eleştirisiyle elele gitmekteydi. E. Le Garrec, aslında sevgililerden her birinin ötekini aldattığı, güçlünün güçsüz olana el koyduğu sürekli bir kavgadan başka bir şey olmayan Büyük Aşk mitosunu yerden yere vuruyordu.

"Çift ilişkisi içinde işlerin paylaşılması gerektiğini yazmakla nasıl bir rol oynadım? Egemenlik ilişkilerinin ortadan kalkacağını ummuştum... Yanıldım. Çift ilişkisi içinde kavga vermek, gündelik, hiç kazanılmayan, hep yeniden başlaması gereken bir kavga uğruna, başka yerde kullanılabilecek bir enerjiyi tüketmektir... Bu, tıpkı işçilerin işletme reformu kartına oynamaları gibi çift ilişkisinde reform yapma kartına oynamaktır."[22] Boşuna bir çabadır.

O yıllarda pek çok feminist, yalnız özel yaşamlarıyla ideolojilerini uyumlu yapabilmek için değil, bunun yanısıra, kendilerini kişi olarak, özgür ve özerk "ben" olarak varedebilmek için de seçimlerini yalnız yaşama[23] yönünde yaptılar. E. Le Garrec, çiftin kişiyi yabancılaştırıcı bir bulanıklık içinde yok ettiğini vurgular: "'Ben', 'biz' içinde boğularak, emilerek kaybolur. Hiç yalnız kalamaz. Çünkü çift bireyin varolabilmesi için gerekli olan yalnızlığa izin vermez. Başka yerde olduğu zaman bile Öteki, bir referans noktası, evde silinmez izleri olan biri olarak oradadır ve yalnız beklenmekle bile ağırlığını duyurur."[24]

Gerçekte, yalnızlığa bir çare olmak bir yana, çoğu zaman yalnızlığın en itici yanlarını çift üretir. Kişinin başkalarıyla olan ilişkileri arasına bir ekran gibi girer, toplulukla olan bağlarını zayıflatır. Özgürlüğümüzden ve bağımsızlığımızdan vazgeçmemize yol açarak ilişkinin kopması ya da ötekinin yokolması durumunda daha da güçsüz kalmamıza neden olur. "Geride kalan kadın ya da erkek işte o zaman mutlak bir yalnızlığa ve dışlanmaya itilir, çevreden kopar, neyi tamamladığı anlaşılamayan bir ek, işe yaramayan bir çift artığı durumuna düşer. Birey kendi başına varolamayınca ve içinde yer alabileceği bir topluluk da bulunmayınca onu bekleyen mutlak yalnızlıktır. 'Biz' yokolunca geride, bir şeyin sakat, güçsüz, yaşaması zor yarısı kalır; bakacak, giydirecek kimsesi olmayan, korku içindeki yeni doğmuş bebekten pek farkı yoktur."[25]

Yabancılaşmanın en kötüsü olan bu yalnızlıkla savaşabilmek

için, kendi için, bundan belirli bir keyif alarak yaşamayı ve Ben'ini geliştirmeyi öğrenmek gerekiyor. Abartılı özseverliğimizin ve artık benimsediğimiz kendine yetme idealinin burada bize büyük yardımı olacağından kuşku edilemez. Kendi Ben'ini Ötekinin bize verebileceği acıya karşı korumak, burada uyulması gereken mutlak bir kuraldır. Eski Amerikalı başkaldırı önderi Jerry Rubin gibi bazı kişiler bu bağlamda işi özneler arası iletişimi tümden yadsıma noktasına vardırdılar: "Beni mutlu etmesi için başka birine gereksinim duymamı gereksiz kılacak kadar kendi kendimi sevebilmek amacıyla aşktan vazgeçmeliyim"[26] diyor, Rubin.

G. Lipovetsky bu özsever —ne pahasına olursa olsun— özerklik arayışını depresyon durumuna yakın, patalojik bir duyumsamazlık belirtisi olarak görüyor. Kişiselleşme süreci ona göre bir istikrarsızlık etkenidir: "Bu süreç, salt güncel bir varoluşa, kendi kendini yok etme tutkusuna kapılmış, amaçsız ve anlamsız bir mutlak öznelliğe yol açar. Kendi ileti getosuna kapanan birey, bundan böyle ölüme yazgılı yaşamını hiçbir aşkın (politik, ahlaki ya da dinsel) destek olmadan sürdürmek zorundadır."[27]

Ancak kendimizi duyumsamazlığın bu kötümser yönüyle sınırlamamız gerekmiyor. Başlangıçta Stoacılar ve Epikürcüler duyumsamazlığı bilgelikle, yani dinginlikle eşanlamlı görüyorlardı. Özerklik arayışı mutlaka başka birisiyle ilişki kurma yetersizliği olmayıp ilişki kurmak için gereksiz bir bedel ödemeyi yadsımaktır. Demokritos'un peşinde olduğu ruh dinginliği, tutkulardan ve abartmalardan çekinir. En çok da kendine hakim olamamaktan korkar. Ama doymuş bir yüreğin dinginliğine o da değer verir.

Mükemmellikten uzak androjinler olan bizlerin bütünlüğü hiçbir zaman tam olamaz. Yalnızlığa alışma bir güç kaynağıdır ama, amaç değildir. Günümüzde birbirlerinin özgürlüğüne saygılı iki bireyselliğin birlikteliği olarak yaşanan çift ilişkisinde bireylerin aşırı istekleri ancak bu yoldan karşılanabilir.

Daha Az Tutku, Daha Çok Şefkat

Tutkuların Zayıflaması

"Onu gördüm, kıpkırmızı oldum,
onu görmek benzimi sarartır;
Çılgına dönmüş ruhumu heyecan sardı;
Gözlerim görmez oldu, nuktum tutuldu;
Vücudumun hem buz kestiğini,
hem de yandığını hissettim."[28]

Phedra'nın bu sözleri, ne yazık ki, artık bizim için geçerli değil. Tutkunun çılgınlığını simgeleyen bu kadınla günümüzün kadınları arasında ancak pek uzaktan bir benzerlik vardır. İlk bakışta bu saptama melankoliyi davet eder. Duyguların derin olması hoş bir şey değil midir? Ama konu üzerinde biraz daha durunca, Phedra'nın tutkusunun yıkıcılığını ve içerdiği şiddetin ürkütücü vurgularını hatırlarız. "Hippolyte'e aşkını açıkladığı bölümün sonundaki hakaretlerdeki şiddet; III. perdenin başında çılgınca emeline ulaşmak için Phedra'nın her şeyi göze almasındaki şiddet; IV. perdede, kıskançlık işkencesini keşfettiği sırada insanın başını döndüren şiddet gibi."[29]

Tutkunun şefkati mutlaka dışlaması gerektiği söylenemez. Ama şefkat çelişkili duygular arasında kaynayıp gidebilir. Çünkü o, geri kalan her şeyi ikinci plana iten ilk rolde değildir. Önde gelen özelliği olan serinkanlılık yerini her an, sonu kendini ya da ötekini öldürmeye varabilen bir çılgınlığa bırakabilir. Stoacıların dediği gibi tutku özgürlüğümüzü başka herhangi bir ilişkiden daha fazla kısıtlayan bir ruh hastalığı gibi yaşanır. İnsan kişiyi kendine yabancılaştıran dengesizliklerden kurtularak (kurtulmak için) "aşık olmak" ister. Ancak kendimize egemen olma ve geliştirme idelimiz-

le, insana böyle acı veren bir duyguyu uzun süre bağdaştırmak olanaksızdır.

Artık bizler için, tutkusu uğruna kendini öldürebilecek, tutkunun kölesi olmuş bir 19. yüzyıl Pherda'sını hayal etmek *femme fatale'in** acınası kuklası olan *Mavi Melek* filminin** kahramanını düşünmek kadar zordur... İnsanlar artık aşktan başları döndüğünde bile, bunun Ben üzerindeki tehlikeli etkilerini sınırlamaya çalışmaktalar. Eğer acılar, aşkın vaadettiği zevklere ağır basıyorsa, o ilişkiden sıyrılmaya bakılmaktadır. Günümüzde aşk konusunda da hesap yapılıyor ve bu, Ben'in bütünlüğünü tehdit eden tutkuların aşırıya kaçmasını önlüyor.

Tutkular da, tensel sarhoşluk da artık tarihe karışıyor.[30] Başlıca amacı acı çekmemek olan yeni etiğimizde bundan böyle büyük aşk acılarına yer yok. Gerek erkekler gerekse kadınlar aşk acısıyla paramparça olmaktan başka bir şeyin özlemini çekiyorlar. Hatta, istesek bile bu tür aşkları yaşamak artık olanaksız. Tutkuyu olanaklı kılan koşullar hem toplumsal hem de psikolojik bakımdan artık mevcut değil.

Denis de Rougemont'un parlak bir üslupla anlattığı saraylı erotizminden çok çok uzaklardayız.[31] De Rougemont isteğin erişilmezlikten kaynaklandığını göstermiştir. Tutkuyu olanaklı kılan, sevilene kavuşma yolunda karşılaşılan engeller, yasaklar, sınavlardır. Kocasının oğlunu seven Phedra kendini, hem yasanın hem de doğanın yasakladığı bir duyguya kaptırmıştır. Kocayı aldatmak suçtur, ensest ise canavarlıktır. Aşılması olanaksız bu iki engel dillendirilmesi mümkün olmayan isteği yaratır. Tutku, ah-

* "Öldüren – meşum – kadın".(Ç.N.)

** Marlene Dietrich ile Emile Jannings'in oynadıkları, Josef von Sternberg'in 1930'da çevirdiği, Heinrich Mann'ın *Profesör Unrat* romanından uyarlanan ünlü film.(Ç.N.)

lak ve toplum yasasının aşkınlığından ayrılamaz. Bu yasanın gerçekte ya da düşte çiğnenmesinin bedeli ancak ölüm ya da eşdeğeri olabilir. Romeo ve Juliette babalarının yasasına boyun eğmemek, Phedra insanlık dışı bir duyguya kapıldığından dolayı kendini cezalandırmak için intihar ederler, Cleve Prensesi ise tutkusuyla kocasının ölümüne neden olduğunu bildiği için[32] manastıra kapanır. Her durumda bir kahraman ya da tutku kurbanı olabilmek için ahlak konusunu çok ciddiye almak gerekir!

Bugün böyle bir durum söz konusu değildir. Ensest ilişkisi yaşayan çiftlerin televizyon kameraları önünde sırlarından söz ettikleri, evliliğin kutsal olmaktan çıktığı, eşe sadakatın kısa süreli olduğu bir dönemde yaygın olan hoşgörü, tutkuyu en güçlü motorundan yoksun bırakır. Yüreğin yasadışı değil, yasa üstü olduğunu kabul etmekle isteğe karşı kötü bir oyun oynanmıştır. İstek olağan karşılanınca, gücünü ve özünü yitirir. İsteğin yalnızca doğmasına izin verilmekte, ama sonra her şey çok hızlı geliştiğinden ne olgunlaşmasına ve büyümesine ne de erotizm sahnesini kaplamasına izin verilmektedir. Zamanla olan ilişkimiz iki nedenle değişti. İlk olarak kadın artık "erişilmez" değildir ve aşığına teslim olmak için, onun uzun bir yol katetmesini beklememektedir. İkinci olarak zamanla olan ilişkimiz artık toplum ölçeğinde değil, birey ölçeğinde ölçülmektedir.

Sevgiyi hazırlayan ortam da tümüyle değişmiştir: "Eskiden uyulan mantıksal ve kronolojik bakımdan geçerli tek sıralamanın yerini bugün her çiftin kendi isteğine uyan anarşik bir düzensizlik almıştır. Çift, ilişkinin ritmini kendi belirler, öyküsünün aşamalarını toplumun hakemliği olmadan kurar; çünkü aynı eve yerleşme kararını uygulama ve örgütlemede devreye artık çiftin dışında kimse girmeyecektir."[33]

Birlikte yaşayan birçok genç çiftle yaptığı derinlemesine görüşmelere dayalı incelemesinde[34] S. Chalvon – Demersay, "olay-

lar hızla gelişebilir: Bazı aşamalar atlanır, ara devreler, hiçbir baskı, engel olmadan süresiz olarak uzatılabilir; istek hemen giderilmelidir"[35] der.

İki insan bir gece "yıldırımla çarpılmış gibi" olduktan sonra, "aşık olacak" süreyi kendilerine tanımadan birlikte yaşamaya başlayabilirler. Genç bir kadın şunları anlatmaktadır: "Birden aramızda çok ***büyük bir yakınlık*** doğdu ve güçlü bağlar kuruldu. Ama birbirimizi tanıyacak zamanımız olmadı. Ötekini düşlediğiniz, onunla göz göze gelmek istediğiniz o ***bekleme***, arayış dönemini atladık... Üç günde neredeyse yaşlı bir çift olmuştuk."[36]

Başka bazı çiftler birlikte yaşama kararını erteleseler de erotik tatmin anının geciktirilmesi çok enderdir. Zaman, isteğin giderilmesi bakımından bir engel olmaktan çıkmıştır ve artık yalnızca bağlanma konusunda bir sakınma belirtisidir. Amaç herkes için aynıdır: Aynı eve taşınma, yakınlık, paylaşma. Uç durumlarda birbirini biran önce sevebilmek için, ilk günlerin belirsizlik, tedirginlik, şaşırma gibi duygulardan oluşan aşaması bile atlanır. Sylvie "Üç günde neredeyse ***yaşlı bir çift olmuştuk***" derken, tutku yanlılarının hayıflanacakları (ebedi Don Juanlar kimbilir ne derlerdi!..) bir duruma çok olumlu bir anlam yüklemektedir.

Değişen yüreğimiz artık aşk acısı peşinde değil. Hatta bu acının hiçbir anlamı kalmadığını bile söyleyebiliriz. Benzerlik modeliyle, isteğin kökünün kazınması el ele gidiyor. Başkalığı, ötekini benliğine eskiden olduğundan çok daha iyi yedirebilen çağdaş insan, öteki cinse özgü yabancılığı ve gizemi sınırlamayı becerebiliyor. Herkes eril ve dişi eğilimlerle donatıldığından, Birinin bazı yönleriyle Ötekinin başka yönlerini uyumlu kılmaya çalışmak insanların hoşuna gidiyor. Her çifti öbürlerinden ayıran, onları gizemli yapan şey, değişik bileşimlerin çeşitliliği. En eril erkeklerin kadınsılıkları, en dişi kadınların erkeksilikleri için sevilmeleri mümkün. Psişik bakımdan çiftcinsiyetli insanlar, ikili isteklerine daha

kolay ayak uydurarak gönül huzuruna kavuşabiliyorlar. Kişinin Ötekinde kendinde en az bulunanı aradığı durumlarda kurulan tamamlayıcılık, artık ötekine benzeme, hatta kimi eşcinsel duygular taşıma eğilimlerini dışlamıyor.

Görüldüğü gibi bugün, isteği tamamlayıcılık modelinde olduğu gibi karşıtlıkla açıklayan geleneksel yaklaşımdan hayli uzaklaşmış bulunuyoruz. Bu, eksiklikle farklılığın sevgilerimizde hiçbir rolü olmadığı anlamına gelmez. Ama bunlar artık istek—sevgiyi tanımlayan savaşçı idealde[37] olduğundan farklı amaçlara hizmet etmektedir. Cinsel fetih sevgi ilişkilerinin utkusu olmaktan çıkmıştır. Duygusal ilişkiler cinselliğe ağır basmaktadır. İlk bakışta aralarında ayrım yapmak zorsa da, gönül bedenden önde geliyor. Demek ki nedensellik faktörlerini tersine çevirmiş bulunuyoruz: Bedenlerin uyumu artık, çiftin asıl büyük serüvenini oluşturan gönül serüvenine bağımlıdır.

Zihniyetteki bu değişme eski öyküleri anlatmaktan vazgeçen edebiyata ve sinemaya da yansıdı. Dün, gerek edebiyatın gerekse sinemanın ana eksenini tuzaklarla, direnmelerle dolu, uzun ele geçirme sürecinin anlatımı oluştururdu. Mutlu sona *(happy end)* iki kahraman nihayet bir çift oluşturmayı başarabildiklerinde ulaşılırdı. Mutlu insanların anlatılacak öyküleri olmadığı gerekçesiyle birbirine kavuşan çiftin başına gelenlerle kimse ilgilenmezdi. Önemli olan yalnızca iki bedenin birbirine kavuşmasıydı ve ondan sonra iki gönlün sonsuza kadar bir olacağına inanılırdı. Bugün cinsel fetih bizi bir çiftin, zorluklarla, kopmalarla geçen yaşamından daha az heyecanlandırıyor. İlgimizi asıl iletişim, aile yaşamı, boşanma, günlük yaşamın kahramanda yarattığı tatminsizlik sorunları çekiyor. Mutlu son'un niteliği değişti: Artık önemli olan ortak yaşamın zorluklarının üstesinden gelinmesi ya da başka bir çift oluşturmak üzere kahramanların ayrılmasıdır. Gönül ilişkilerini harekete geçiren ilk adım *(primum movens)* her zaman olduğu gibi yine Öte-

kine duyulan istek olmakla birlikte, artık ilişkinin özünü oluşturmuyor. Ne kadar tatlı olursa olsun, başlangıçtaki birbirini tanıma aşaması, geçici bir aşamadır. Birliğin amacı bundan çok farklıdır. Bugün bir an önce silahlarımızı bırakıp neyi ne kadar paylaştığımızı görmek istiyoruz. Aşk ilişkilerimize saydamlık yön veriyor. Yüreğimizi Ötekine, onda ikizimizi bulmak umuduyla alabildiğine açıyoruz. Ötekine sahip olma ve boyun eğdirme isteğinin ötesinde bir duygu olan gerçek sevgi ancak, tutku durulduğunda doğabiliyor.

Şefkat Özlemi

Eskiler dostluk – sevgiyle tutku – sevgiyi kesin olarak ayırırlardı. Birincisi cinsiyete yer vermeyen bir kardeşlik ilişkisi olarak tanımlanırdı. İkincisi erotik ilişkiyi nitelerdi. Onların gözünde bu iki ilişki kökenleri bakımından birbirinden öylesine farklıydı ki, tutku bitince sevgi olanaksızdı. Eros ya tutkusaldı ya da yoktu. Sosyolog Francesco Alberoni klasik ayrımı şu sözlerle yorumlar: "Sevgi bir tutkudur... Aşk haz ama aynı zamanda da acı verir. Buna karşılık dostluk açıdan nefret eder... Dostlar mutlu olmak için birlikte olmak isterler. Bunu başaramazlarsa ayrılırlar... Aşk mutlaka karşılıklı bir duygu olmayabilir ama bir özelliği de bunu özlemesidir. Buna karşılık dostluk, her zaman karşılıklı olmak zorundadır... Aşkta sevdiğimiz insandan nefret edebiliriz... Dostlukta nefrete yer yoktur."[38]

Birçok gösterge bugün peşinde olduğumuz sevgi ilişkisinin, tutku modelinden çok, dostluk modelinden esinlendiğini göstermekte. Parçalanmalar, yabancılıklar, kafa tutmalardan çok, serinkanlılığı, saydamlığı, güveni yeğliyoruz. İlişkinin karşılıklı olmaması kopmaya yol açıyor, uzun süre paylaşılmayan bir sevgiye katlanamıyoruz. Bugün sevgililer kendilerini Alberoni'nin anlatığı

dostlara benzer şekilde birbirine benzeyen ya da en azından aralarında büyük uyumsuzluklar bulunmayan kişiler olarak düşleme eğilimindedir. İnsanlar birbirlerine benzedikleri ve gerçekliği aynı gözle görmek istedikleri için birlikte bulunuyorlar. Günümüzün sevgilileri yaşamla başedebilmek için yan yana, omuz omuza yürüyen kişilerdir.

Kullanılan terimler söz konusu ilişki tipini anlatmak bakımından çok anlamlıdır. Günümüzde sevgili ya da karı koca terimlerinden çok, arkadaş terimi kullanılıyor. Evli olunsun ya da olunmasın, Öteki bir arkadaş olarak algılanıyor. "Arkadaşlık" sözcüğü başlangıçta işçiler arasında kurulan dayanışma örgütleri için kullanılır, "arkadaş", ekmeğin paylaşıldığı kişi anlamına gelirdi. Zamanla "başka bir kişinin duygularını ve ideallerini paylaşan kişi" anlamında kullanılmaya başladı. Sözcük, kardeşçe duygular taşıyan iki insanın aynı yaşam koşullarını paylaşmasını öngörür.

Burada hemen göze çarpan bir çelişki var: Sevgililer kardeş olmuştur. Cinsel ilişki hafif bir ensest kokusu taşıyan bu kardeşlik ilişkisinin ögelerinden yalnızca biridir. Bilindiği gibi Mme. de Lafayette ya da Racine'in kahramanlarının birbirlerine duydukları sevgide de aile duyguları ağır basardı. Burada Ötekine sahip ve egemen olmaktan çok sevilme, korunma, teselli edilme, anlaşılma, bağışlanma arayışı ön plana çıkar. Theodore W. Adorno'nun dediği gibi, bizi yalnızca yanındayken zaafımızı gösterebildiğimiz ve bunun güç ilişkisine yol açmadığı kişi sever. Sevgi ilişkisinin modeli, her zaman olduğundan daha çok, annenin çocuğuna beslediği türden bir sevgidir. Bu sevginin çıkarsız, kendini adamaya yatkın ve çatışmasız olduğu düşlenir. Anayla olan sembiyoz ilişkisini özleme şeklinde ortaya çıkan bu eski istek gerek erkekler gerek kadınlar arasında hiçbir zaman bugün olduğu kadar canlı olmamıştır. Sevgiliyle kurulması arzulanan birleşme de, bir önemli kuraldışı yanı dışında, aynı niteliği taşır. Sevgililer arası ilişkide aranan şey,

ilişkinin saydamlığı, şefkatin sıcaklığı ve bizi anneye bağlayan eksiksiz paylaşma duygusudur; ancak artık bağımlılık zorlamasına katlanmayı kabul etmiyoruz. Kullanmayı düşünmesek de özgürlüğümüzün, herhangi bir birlikteliğin önkoşulu olduğuna inanıyoruz. Özgürlük olmazsa cennet cehenneme, şefkat nefrete dönüşüyor. Ben özgürlüğünden kendi istemiyle vazgeçmeye, ancak onu duygusal yönden geliştirebilen bir ilişki için razıdır. Dayatılan ilişki ise kendiliğinden çözülür.

Çiftin varolabilmesi için yalnız sevilen çocuk konumunda bulunmak yetmiyor; aynı zamanda anaç bir anne olmayı da bilmek gerekiyor. Her şeyi almak istediğimize göre, her şeyi verebilmek de gerekli. Ne var ki daha önce gördüğümüz gibi, abartılmış bireyciliğimiz özveri ve kendini adamayı zorlaştırmaktadır. Sevilmek en büyük tutkumuz, ama Ötekini olduğu gibi sevmeyi bilebiliyor muyuz acaba? Kesin değil... Oysa karşılıksız sevmenin ve o kadar önem verdiğimiz anne şefkatinin de sınırları vardır. Bu sorunun, geçici olmaya mahkum çözümü, Ben'i tatmine yönelik ince bazı pazarlıklarla bulunabilir. Eğer taraflardan biri kendini haksızlığa uğramış, anlaşılmamış ve yabancılaşmış hissederse, çiftin varlık nedeni ortadan kalkar.

Sevgi ilişkisinin hassas olduğu bilinci içimizde öylesine yer etmiştir ki,[39] ayrılma olasılığı artık her aşk öyküsünün ayrılmaz bir parçası olarak görülür. Yine de, evlenme ve boşanma basit bir formaliteye dönüşmüş görünseler de[40] iş göründüğü kadar basit değildir. Evlenme kararınıdaha seyrek alan genç çiftlerin bu eğiliminde, özgürlüğe karşıt olduğunu düşündükleri sürekli bir ilişkiye girmeyi yadsıma isteği[41] kadar, gittikçe daha sık gündeme gelen resmi boşanma sürecinin kişide yol açtığı yaralardan korunma isteğinin de rol oynadığını düşünmek gerekir. Ayrılmanın yüreklerde açtığı yaraya bir de bu sürecin ağırlığı eklenmektedir. Evlilik artık hep boşanmayla yani başarısızlıkla birlikte düşünüldüğü için korkutuyor.

Günümüzde artık ne kutsal bir bağ, ne iki aile arasında bir ittifak ne de ekonomik bir birlik olan evlilik, evlenmeye karar verenlerin gözünde, yalnız bir şefkat kanıtı olabilir. Çoğu zaman çocuk isteğine bağlı olan evlenme kararı, ani bir heyecanın değil, uzun bir olgunlaşma sürecinin ürünüdür. Evlenmeden birlikte yaşama çift ilişkisinin olağan biçimi olduğu, evlilik giderek ileri bir tarihe ertelendiği için, evlilikle sonuçlanan ilişkilerin genellikle ilk aşklar olmadığını kestirmek zor olmasa gerek. Kişileri ortak yaşamlarına hazırlaması beklenen balayı artık geleneksel anlamını yitirdi. Bugün artık evlendiğimiz kişi, uzun zamandan beri tanıdığımız, başka bir deyişle özel bir dostluğumuzun olduğu sevgilidir.[42]

Bir bakıma çağdaş evlilikler, tutkuyu evliliğin temeli olarak kabul etmemek bakımından 1960'lı yıllar öncesinden çok, klasik çağ evliliğine benzemektedir. O çağda sevilen insanla bir aile kurmak için evlenilirdi. Günümüzde ise evlilik çiftin önceden varolan yaşamını değiştirmemektedir. Buna karşılık evlilik bağı *Mercure galant* dergisinin 1678'de yayınlanan sayısından sonra köklü biçimde değişti. Söz konusu dergide şöyle deniliyordu: "Evlenmek kadar olağan bir şey yoktur ama, evlilikte mutlu olana neredeyse hiç rastlanmaz. Evliliğin baş konuğu olması gereken sevginin oraya uğradığı hiç görülmemiştir."

Bugün şefkat – sevgi evlilikle buluştu; evlilik insanlar evlilikten hoşnut oldukları sürece sürer. Ancak bir süre sonra evlenmek bayağı "olağandışı" bir şey olacak gibi görünüyor. Artan sayıda çift evlenmeyi reddedenler safına katılıyor, çünkü evlenmenin varolan durumlarına ekleyebileceği bir şey bulamıyorlar. Çoğuna göre "anlamını yitiren kurum yararsızdır".[43]

Bütün bu gelişmelere karşın "yasal da da yasadışı birliği temellendiren ilk ve son değer"[44] birbirini seven bir çift olmakta devam ediyor. Sevginin tutkusal değil ama yoğun, ilişkinin ise savaşçı değil barışçı olması istenmektedir. Gönüllerin birliği dostluğa özgü

saydamlıktan beslenir. Uzun süre sanılanın aksine, dostluk erotizmle bağdaşmaz değildir. Hatta erotizmin yalnız dostluk duygusunun sağlayabileceği şefkat bağlamında sürebileceği ileri sürülebilir.

Sıcakla Ilık Arasında

Çift ilişkisinin sıcaklığıyla yalnızlığın soğukluğunu karşı karşıya getirmek adet olmuştur. Kısa bir süre öncesine kadar yalnızlık insanlara öylesine ürkütücü gelirdi ki, evlilik içinde sağlanan kısmi bir uyum bile yalnızlığa yeğlenirdi. Bugün ise, Louis Roussel'in belirttiği gibi, çiftlerin hemen her alanda —duygusal, cinsel, düşünsel, maddi vb— mükemmel bir uyum sağlamaları beklenmektedir. Sallantıdaki bir birliği kurtarmak için hiçbir çaba harcanmayacaktır. Kendine karşı dürüstlük adına çift, yürümeyen bir ilişkiyi bozmayı, ayrılmayı yeğler. Çift ilişkisi ya cennettir ya da cehennem.

Eskiden insanları ürküten yalnızlık hayaletinin yerini bugün artık yürümeyen bir ikili yaşamın cehennemi almıştır. Atalarımızın tersine bize, evlilikteki anlaşmazlıktan daha korkunç görünen bir şey yoktur. İki kişi arasındaki diyalogun bitmesi demek olan sembiyozun sona ermesi, insanları Ötekinin varlığının dayattığı zorlamalar olmadan yaşanan gerçek yalnızlıktan daha derin bir yalnızlığa iter. Uyumlu birlikteliğin güzelliğinin karşıtı artık, yalnız bir yaşamın zorluğu değil, sevgide başarılı olamamanın yol açtığı huzursuzluktur. Yalnızlığın bize neredeyse ılık gelmesine neden olan gerçek soğukluk burada aranmalıdır.

Beklentilerimiz daha önce hiç olmadık derecede artmışsa da —büyükanne ve babalarımız görseler, bizi herhalde şımarık ço-

cuklara benzetirlerdi– bu gelişmenin olumlu yanları bulunmadığını da söyleyemeyiz. Boşanma ve ayrılma sayısındaki artış nedeniyle kıyamet koparıyoruz ama, bir zamanların müebbet hapse benzeyen evlilik cehennemlerini de unutmamamız gerekir. Evliliğin sebep olduğu nefret, şiddet ve acı nedeniyle eskiden kaç kişinin hayatının zehir olduğunu bilmeye olanak var mı? Bugün artık çiftin bu noktaya gelmesine izin vermiyoruz. Anlaşmazlık çıktığında gerekeni yapıyor ve "dostça" ayrılma yoluna gidiyoruz. Zaten yürekler aynı telden çalmaktan çıkmışsa, yüzeysel ve geçici yamalarla ilişkiyi sürdürmeye çalışmak ne işe yarar ki? Bir sorun yokmuş gibi davranmak ise, kendimize karşı dürüstlük ahlakıyla çelişen bir ikiyüzlülüktür.

Sonuç: "Tek kişilik haneler"in sayısının son otuz yılda inanılmaz şekilde artmasıdır. "1950'lere doğru, sanayileşmiş toplumların çoğunda bu tip hanelerde yaşayan nüfus genellikle % 3'ün altındaydı... O tarihten beri sayıları üç ya da dört kat arttı."[45] Fransa'da bu tip hanelerde yaşayanların sayısı 5 milyon dolaylarındadır ve 1962'den beri yaklaşık % 70 artmıştır. Hanelerin dörtte biri tek kişiden oluşmakta ve bu oran Paris ve New York gibi büyük şehirlerde toplam hanelerin yarısına dek yükselmektedir. Daha iyi bir terim bulunamadığı için "bekar" denilen bu insanlar gerçekte türdeş olmaktan uzaktır. Bu gruba gerçek bekarların yanısıra bir ya da daha çok çocukla yaşayanlar, geçici olarak birlikte yaşayan çiftler, evlenmeden birlikte yaşayanlar vb de girmektedir. Burada bize önemli görünen olay, yalnızlık riskini göze alan insanların sayısındaki artıştır. Yalnız yaşayanların çoğu bunun geçici olmasını ummakla birlikte – iki ilişki arasındaki bir geçiş dönemi – yalnızlık giderek yaşamımızın şu ya da bu aşamasında hepimizin başına gelebilecek harcıalem bir deneyime dönüşmektedir. Yalnızlık eskiden öncelikle yaşlı kadınları etkilerdi, bugün ise 30 yaşından gençler ve boşanmışlar arasında da yaygınlaşmaktadır. L. Roussel yalnız

yaşama eğiliminin daha çok çocuksuz çiftler arasında erken bir tarihte meydana gelen boşanmayla ortaya çıkan tek kişilik hanelerin sonucu olduğunu düşünmektedir. Ayrıca boşandıktan hemen sonra yeniden evlenme eğilimi de gözle görülür derecede azalmıştır. Boşanmışlardan bir bölümü sonradan evlenmeden, serbest birlik şeklinde birisiyle birlikte yaşamaya yönelse de, arada bir süre gerçekten yalnız yaşadıkları bir dönem bulunmaktadır.

Bu yalnızlık dönemi, bekar imgesinin zamanla olumsuz vurgusunu yitirmesinden dolayı eskiden olduğundan farklı bir anlam taşımaktadır. Geleneksel toplumda yalnız yaşamak anormaldi ve şüpheyle karşılanırdı. 19. yüzyılın ikinci yarısında "burjuva istatistikçileri bekarlığın kötülüğünü ve çaresizliğini kanıtlamak için bekar sayılarını hapisane, hastane, akıl hastanesi, morg gibi yerlerin kayıtlarından çıkarırlardı".[46] Kimine göre bekarlar arasındaki ölüm oranı, bir kadın tarafından bakılan evli erkekler arasında olduğundan daha yüksekti. Kimine göre de intihara ve suç işlemeye en yatkın adaylar bekarlar arasından çıkmaktaydı. Sanatçı ya da uzatmalı öğrenci konumunu mazeret gösteremeyen "evde kalmış kızların" statüsü daha da kötüydü. Bu kadınların nasıl görüldüğünü Michelle Perot şöyle özetler: "Bekar kadın hem tehlikededir hem de tehlikedir. Onu bekleyen tehlikeler açlıktan ölmek ve onurunu yitirmektir. Öte yandan bekar kadın gerek aile gerek toplum için bir tehlike oluşturur. Boş oturuyor, hayır işleriyle uğraşmıyorsa, zamanını ortalığı karıştırmak ve dedikodu yapmakla geçirir... Gücünü harcayabileceği bir ailesi olmadığından başkalarının sırtından yaşayan bir asalaktır... Evlerinde oturmak zorunda olmayan bekar kadınlar ortalıkta dolaşırlar. Bohçacılık, çöpçatanlık yapar, çocuk düşürtürler, hatta biraz da büyücü sayılırlar."[47]

Bugün ise bekara evli bireyden farklı bir gözle bakılması olanaksızdır, çünkü kadın ve erkek Fransızların % 36'sından fazlasının hiç evlenmeme olasılığı bulunduğu bilinmektedir. Dahası, val-

nızlık zaman zaman bilinçli bir seçimin sonucudur. Toplumsal tabakalaşmadaki konum ne kadar yüksekse, bekarlık da o kadar artmakta; işçiler arasında % 10 dolayında olan bekarlık oranı, yönetici kadınlar arasında % 24'e ulaşmaktadır.[48] Evliliğin yönetici kadınlar için bir engel olduğunu gösteren F. de Singly'nin istatistikleri hiç de şaşırtıcı değildir. Bekar, dolayısıyla hareket yeteneği daha fazla olan yönetici kadınlar, bekar erkek yöneticilere göre daha iyi konumlara gelebiliyorlar. Buna karşılık evli kadın yöneticiler, evli erkek yöneticiler kadar iyi konuma gelemiyorlar.[49] Kadınlar arasında meslek hırsı ve prestijli kariyerlere yönelme, bekarlığı ya da ayrı evlerde yaşamayı seçmenin önemli bir etkenidir. Zaman zaman kadınların bu durumdan yakınmalarına ve büyük aşklar yaşayamadıkları için ağlaşmalarına karşın son aşamada özgürlüğü vasat bir ilişkiye yeğleyenler kendileridir.

Son olarak bir de öyle istedikleri için hiç evlenmeme kararı alan gerçek bekarlar vardır. Bunlar mutlak bencillik haklarını kullanmayı seçmiş kişilerdir; serbestliklerini[50] her şeyin üstünde tutar ve ikiliyaşamı bunun önünde bir engel olarak görürler. Yataklarını hiç kimseyle paylaşmamakta kararlı olan bu kişilere göre kendi tek kişilik yuvalarının sıcaklığı, ilişkilerini az çok başarıyla yürüten çiftlerinkinden üstündür. Bu tür bekarlar serüveni, keşfetmeyi sevdikleri gibi sessizliği de sever ve her şeyden çok, ötekini mutlu etmek için bir şey yapmak zorunda olmamayı isterler. Tabii "bekarlığı sultanlık" gören bu durumlarından hoşnut bekarların yanısıra, daha başka,[51] kırgın, gizliden gizliye büyük aşk düşü gören bekarlar da vardır. Bunlar yalnızlığı seçmiş değildirler ve ona zor katlanırlar. Yine de durumları geçmiş yüzyıllarda olduğu kadar feci olmadığı gibi, evli olsalardı bu yaşama ayak uydurabilecekleri de kesin değildir.

Seçilmiş, dayatılmış, geçici ya da sürekli olsun, yalnızlık giderek dayatılan ilişkiye yeğlenmektedir. Bencilliğe alışmak ve ondan

yararlanmak öğrenilebilir. Kimilerinin gözünde mutsuzlukla eşanlamlı olsa da, yalnızlık artık ekonomik ve toplumsal bir felaket olmaktan çıkmıştır. Hatta psikolojik bakımdan zevkli bile olabilir. İsteyelim ya da istemeyelim, yalnızlık giderek hepimizin yaşamında olağan bir devre olmaktadır. L. Roussel'in dediği gibi: "Yaşam, birlikte ve yalnız yaşanılan oldukça kısa devrelerden oluşur... Hiç kesintisiz bir aile yaşamı döngüsünü yaşayabilen tek tük bireylerin yanında yaşam öyküleri birbirine eklenen çok sayıda birliktelik ve onların arasına giren az çok uzun süreli yalnızlık devrelerinden oluşanların sayısı gün geçtikçe artıyor. Bu sonuncular sanki tek bir yaşam yerine, birden çok sayıda ama kısa kısa yaşamları varmış gibi yaşıyorlar."[52]

Ölene dek süren bir aşk öyküsü yaşamak hâlâ birkaç kişiye nasip olan bir ayrıcalık olabilir. Hatta bu ayrıcalıklı kişilerin sayısında da yarın düne göre bir azalma olacağını düşünmek için herhangi bir neden de yoktur. Ama eğer ikili yaşam çekilmez olur ya da en azından hayal kırıklığı yaratırsa, insanlar ona katlanmaktansa "kendi yatağının" ılıklığını seçmekte duraksamıyor. Ötekiyle mükemmel bir birliktelik kuramıyorsak, kendimize dönmeyi, Ben'imizi pohpohlamayı yeğliyoruz. Kendine dönüş bencilliğimizi güçlendirdiğinden, zaman zaman yeni ilişkiler kurmamızı da zorlaştırabiliyor. Bu, yaşadığımız mütasyon için ödenmesi gereken bir bedeldir. Bağımsızlık ve kendine yetme isteğiyle ideal birliktelik özlemi arasında parçalanmış olduğumuzdan, Ötekiyle olan ilişkimize yön veren mantık da iki uç eğilim arasında gidip geliyor: Kayıtsızlık ve her şeyine karışma. Ötekine "Beni ısıtamıyorsan kendi başıma huzur bulmayı seçiyorum" diyoruz, ama nefrete ve savaşa yol açan eski karşıtlık mantığını da geride bıraktık.

Sıcakla ılık arasında geri kalan hiçbir şeye yer yok.

İktidar Sorununa Yeniden Bakış

Zaman ve uzamda yaptığımız yolculuk cinsler arasında sürekli bir tamamlayıcılık ilişkisi bulunduğunu gösterdi. İktidarın iki cins arasındaki bölüşümü neredeyse mükemmel bir denge ile apaçık eşitsizlik arasında değişmektedir. İktidar bölüşümü, cinslerin birbirlerine karşılıklı saygı duymasına ya da en kaba baskıya yol açar. İktidar biçimlerinin tümünü ele geçirme isteği ve dışlama mantığıyla tanımlanan mutlak ataerkilliğin dayatıldığı yerlerde bile, olumluluğu simgeleyen erkekle olumsuzluğu simgeleyen kadın dünyayı paylaşmayı sürdürdüler. Tüm ayrıcalıklara sahip olduğu ve kadının efendisi olmak istediği yerlerde bile erkek, kendini yeniden üretebilmesi, günlük yaşamını sürdürmesi ve öteki erkeklerle barış içinde yaşayabilmesi kadına bağlı olduğu için ona kimi ödünler vermek zorunda kaldı.

Demokrasi konusunda başkalarına göre daha titiz olan Batı toplumlarında kadınlar, erkeklerle aralarındaki eşitsiz ilişkiye son vermek için egemen ideolojiden yararlandılar. Geleneksel işlevleri gözden düştüğü için, rollerin eşit paylaşılması ve yeniden değerlenmesi durumunda bile eski rol ayrımıyla yetinmek istemediler.[1] Tüm güçleriyle insanı primattan ayırdığını gördüğümüz tamamlayıcılık modeline karşı savaşarak insanlık tarihinde daha önce bilinmeyen tipte bir kadın – erkek ilişkisi yarattılar. Dünya artık birbirini tamamlayan kadın ya da erkek alanları arasında bölüşülmekten çıkarak iki cinsin eşit olarak katılabileceği türdeş bir görünüm kazanıyor. Eşitlik sorunu yavaş yavaş Birinin ve Ötekinin özgüllüğü sorununa dönüşüyor.

Günümüzde benzerlik modeli, kişinin kendine dönmesiyle el

ele giderek iktidar sorununu ortadan kaldırmış görünmekte. Batı'da Tanrı artık tartışma konusu olmaktan çıktığı, ekonomik, politik, toplumsal, kültürel vb alanların hepsine iki cins de katılabildiği için, cinslerden birinin öteki üzerindeki iktidarı konusunda söz söyleyecek kimse kalmadı. Görünüşte, bireyler arasında etkili olabilen tek bir iktidar tipi kalmıştır; o da özgürlüğümüzün sonucu olan kayıtsızlığın bir türevidir. İstersek Ötekiyle ilişki kurmayabilir ya da ondan ayrılabiliriz. Ama bu özgürlük de bir cinsin öteki üzerinde iktidar kurmasına izin vermez, çünkü ondan iki cins de yararlanmaktadır.

Bugün iki cins arasında, bilim sayesinde temel bir eşitsizliğe dönüşmüş olan tek bir fark kalmıştır. Erkeklerin çocuklarını kadınların taşıyor olması, kadınları en eski geçmişteki atalarıyla yakınlaştıran ve erkeklerden ayıran tek "doğal" parametredir. Ancak bu sonsuz üreme yeteneğine, yalnız kadınlara özgü, erkek cinsinin bir benzerine sahip olamadığı bir karar yetkesi eklenmiştir. Kadınlar bunu ender olarak kötüye kullansalar da, erkekler söz konusu iktidarın kadınların elinde olduğunun bilincindedir. En temel şey olan kendini yeniden üretme, dolayısıyla üreme kararını alma dışında her şeyi kadınlarla paylaşmayı uzun süre içlerine sindirebilecekler mi? Benzerlik modelinin öngördüğü eşitlikçi ideal, geleneksel ayrıcalıklarının hepsini yitirmelerine yol açmakla kalmadı, doğum kontrolü yöntemlerinin bulunması onları nesnel olarak alt konuma düşürdü. Erkek istediği kadar çocuk istersin, kadın istemiyorsa, ona boyun eğmekten başka çaresi yoktur.

Erkeklere göre, karşılığında bir şey almadan kadınlara her alanda ödün verdikleri duygusuna sahip oldukları için cins eşitliği bir aldatmacadır. Zaten pek çoğu erkeklerin oyuna getirildiğini düşünmektedir. Bu yeni aşamayı erkeklerin gizliden gizliye, tıpkı kadınların Mutlak Ataerkillik düzeninde, yani iktidar tümüyle ellerinden alınmışken beslediklerine benzer duygularla yaşadıklarını tahmin etmek zor değildir.

Buna karşılık bundan yirmi yıl önce başlayan bu olağanüstü mütasyonun başından beri erkeklerin korudukları sessizlik şaşırtıcıdır. Yeni durumlarıyla ilgili ne bir kitap yazdılar, ne bir film çevirdiler ne de dişe dokunur bir düşünce ürettiler.[2] Denetleyemedikleri bu evrimin sersemletici etkisi onları neredevse dilsizleştirdi. Değişmeyi görmezlikten gelenlerin ve gerçek bir anababa eşitliği için mücadele eden bir avuç bireyin dışında cinsler arasındaki yeni ilişki konusunda erkeklerin topluca bilinçlendiklerine dair en ufak belirti yok. Olanları ya yadsıyor, ya boyun eğiyor ya da sessizce geriliyorlar.

İnsanlığın yarısının sessizliği hiçbir zaman iyiye yorulamaz. Demek ki az çok yakın bir gelecekte erkeklerin onlara dayatılan değişmeye bir tepki vermelerini beklemek gerek. Bu tepki mutlaka kimlik sorunlarına nasıl bir çözüm bulabildikleriyle ilintili olacaktır. İçlerindeki kadınlıkla daha barışık yaşamayı başarabilecekler mi yoksa erkekliklerini koruma derdine mi düşecekler?

Bu soruya verilecek yanıta göre, dengeyi onlardan yana çevirebilecek iki gelişme biçimi düşünülebilir. Bu denge ya bugün zayıflamış olan tamamlayıcılık modelini güçlendirerek ya da eşitlikçi benzerlik modelini daha da geliştirerek kurulabilir. Erkeklerin, kadınlarda annelikle örtüşen, kendine özgü bir yaşam ya da etkinlik alanı yaratmaları düşünülemeyeceğinden, bir varsayım da söz konusu mütasyona gerici bir tepki göstermeleri olabilir. İdeolojik bir altüst oluştan yararlanarak erkekler, nüfusun arttırılması bahanesiyle kadınları eski düzene dönmeye zorlayabilirler pekâlâ. Bunun için doğurganlıkları üzerindeki denetimi kadınların elinden almak[3] (doğum kontrolü ve kürtaj hakkının kaldırılması) yeterlidir; bu durumda sayısını denetleyemedikleri çocuklarıyla uğraşmak için kadınlar evlerine dönmek zorunda kalacaklardır. Bunalım ya da savaş döneminde böyle bir çözüm hiç de olanaksız değildir.

Kadınların elde ettikleri özgürlüklere daha saygılı olmakla

birlikte, üremedeki mutlak üstünlüklerini sınırlayan başka varsayımlar da düşünülebilir. Örneğin erkekler üreme alanındaki sorumluluklarının bilincinde hareket etmeye başlayabilirler.[4] Erkeğin basit bir tohum verici olarak görülmesi çok sık raslanan bir durum değilse de, özgürlük isteği onlar için de geçerlidir. Üreme konusunda tam eşit olamasalar da, karar yetkisini pekâlâ kadınlarla paylaşabilir ya da daha kesin bir dille söylersek, çocuk yapmama kararında kadın kadar onlar da sorumluluk alabilirler. Tabii burada ancak olumsuz anlamda bir özgürlükten söz edilebilir. Ama bu, simgesel ve psikolojik açıdan önemli sayılabilecek bir adımdır.

Bir başka olasılık da erkeklerin "hayır" demekle yetinmeyerek annelik ayrıcalığını kadınların elinden almaya çalışmaları olabilir. Bu yönde atılacak her adım, doğaya karşı girişilen benzersiz ve 20. yüzyılın "dürüst erkeğini" şimdiden dehşete düşüren bir saldırı niteliği taşıyacaktır. Ancak FIVETE[5] araştırmaları doğrultusunda yapay döllenmeyle oluşan embriyona dokuz ay süreyle annelik yapacak bir kuluçka makinasının geliştirilmesini destekleyen pek çok görüş ileri sürülebilir. Gebeliği sonuna dek götüremeyen kadınların acılarının dindirilmesi, başkasının çocuğunu taşımaya hazır kadınların ve evlat edinilebilecek çocuk sayısının azlığı, çok tartışmalı anababalık "hakkı" gibi konular, bilim adamlarını bu alanda çalışmaya yöneltebilir. Ancak eğer üremede kadın bedenini gereksiz kılma aşamasına gelinirse, bundan uzun vadede asıl erkeklerin yararlanacağı kesindir. Çünkü o zaman erkekler, bir anneye gerek olmadan, bir bakıma, bazı kadınların babasız çocuk sahip olmaları gibi çocuk sahibi olabileceklerdir.

Bugün fötüsün tümüyle yapay, mikropsuz bir ortamda *(tüpte)*, anneyle herhangi bir fizyolojik ya da duygusal alışverişte bulunmadan gelişmesi düşüncesi bizi dehşete düşürüyor. Ama eğer insanların istekleri, bilinmeyen korkusuna ağır basarsa —ki bu insan türü açısından bir yenilik olmaktan çıkmıştır— o zaman kadın-

ların günün birinde doğurma ayrıcalıklarını makinayla paylaşma durumunda kalmaları da mümkün olabilir.

Kadınların annelik gücünü çalmanın bir başka yolu daha vardır: Erkeğin gebe kalması. Gerçi bu, özellikle erkeklerin zihinlerinde olağanüstü bir devrimin gerçekleşmesine bağlıdır ama, neden olmasın? İstediğimiz kadar "sayıklama", "bilimkurgu" diyelim. İlk Fransız tüp bebeğinin önde gelen iki sorumlusunun bu varsayımın olanaksızlığını sorguladıklarını hatırlarsak, belki de sanıldığı kadar gerçekdışı bir durumdan söz etmediğimiz anlaşılır.

1985 Nisanında Michèle Manceaux'nun bir kadın dergisi için sorduğu; "Erkeğin gebe kalması gerçekten düşünülebilir mi?" sorusuna Profesör René Frydman, "İki yıl önce bunu düşünemezdim. Ama şimdi, gerçekten bilemiyorum"[6] yanıtını vermişti. Bundan yalnız birkaç ay sonra ise ilk Fransız tüp bebeği Amandine'in "babası" kendinden daha emin görünüyordu. Aynı soruyu soran bir başka dergiye: "Teknik açıdan mümkündür... Erkek gebeliği mitosu günümüzde gerçek olabilir"[7] yanıtını verdi.

Biyolog Jacques Testart'ın görüşü daha açıktır: "Karnına birkaç günlük bir embriyon yerleştirilen bir erkeğin gebelik sürecini sonuna dek yaşamak isteyeceğini düşünmek de mümkün. Amandine'in doğumundan önce bir transseksüel bize bu istekle başvurdu. Unutmamak gerekir ki, tıbbi yönden, erkek gebeliği (genital aygıt dışında gelişen kadın gebeliği gibi) ölüm riski taşır."[8]

Buna rağmen biyolog görüşünü şu noktayla tamamlıyor: "Ancak erkek gebeliği bir hayalden ibaret değildir. ***İki fizyolojik kavram, bunun mümkün olduğunu göstermektedir.*** İlk olarak insan embriyonun gelişmesini rahmin dışında (karın boşluğu) tamamlayabilmektedir; sezaryen sonrasında bu şekilde doğan çocuklar vardır. İkinci olarak gebelik sırasındaki hormon düzeni yumurtalıklar olmadan, gerekli hormonlar dışardan verilerek sağlanabilir."[9]

Ne var ki, birçok Amerikalı[10] ya da Yeni Zelandalı[11] dokto-

run yanısıra erkeğin gebeliğinin mümkün olduğu yönünde görüş belirttikten sonra, her iki bilim adamı da bu tür araştırmaların yararlılığına kesin olarak karşı çıkıyorlar. R. Frydman "bu, dünyanın tersine dönmesi olur... Ve hiçbir doktor bir erkeğin karnına embriyon transplante etmeyi kabul etmemelidir" derken, J. Testart erkek gebeliği varsayımını FIVETE çalışmalarının "saptırılması" olarak nitelemektedir.

Böyle bir varsayımın reddini temellendiren felsefi ve ahlaki ilkeleri belirlemek kolay değil. Ama çoğu erkeğin gösterdikleri tepki gözönüne alınırsa, bilim adamlarının böyle bir amaç için araştırmaya girişecekleri kuşkuludur. Yine de bugün tiksinti uyandıran bu düşünce yarının isteğini gizliyor olabilir. Gebelik hayali erkek bilindışını o kadar uzun zamandan beri tedirgin ediyor ki[12] bazı erkeklerin günün birinde, son zamanlarda açıkça özlem olarak dillendirdikleri bu iktidarsızlığa son vermeye kalkışmaları da mümkündür.

Hayalle gerçeklik arasında koca bir uçurumun bulunduğu doğrudur ama, isteklerin gerçekleşmesine ve yasakların aşılmasına bu çağ kadar başka hiçbir çağ açık olmamıştır. Çocuk bakım odalarının kapılarını onlara açmak ve doğum olayına yaklaştırmakla, erkeklerin yeni doğmuş bebeğe yakınlaşmalarına izin verdik ve bazılarında bugüne kadar itiraf edemedikleri bir annelik arzusunu uyarma riskini aldık. Kimsenin son sınırı aşıp başlangıçtan beri varolmuş olan doğal veriyi altüst etmeyeceğini kim bilebilir?

Batı toplumu kadına karnındaki fötüsten kurtulma hakkını tanımakla, yetişkinin isteğinin başka her şeyin üstünde olduğunu ve tamamlanmış bir insan yaşamının, oluşum halinde bir varlığınkinden daha önemli olduğunu kabul etti. İnsanlığın mutlak bencillik yolunda bir adım daha atmayacağını[13] ve doğaya aykırı koşullarda, şimdiden ne gibi tehlikelerle karşı karşıya geleceğini bilemeyeceğimiz çocuklar doğurtma yoluna gitmeyeceğini nasıl bilebili

riz? Ama öte yandan, bundan kısa bir süre önce tüpte döllenmiş ilk bebebin, ötekiler kadar sağlıklı ve sevimli bir çocuk olacağını kim garanti edebilirdi?

Eğer yarının insanlığı dünyaya bir makina ya da erkeğin annelik yaptığı çocuklar gelmesini onaylarsa, insan türünün bir mütasyon daha geçirmesini göze alıyor demektir. Doğacak çocukların anormal olmayacakları varsayımında bile, böyle bir adım atılmasına olanak veren iki önkoşul, yani iki cins arasında hiçbir farkın kalmaması ve köktenci bireycilik, bize *a priori* insanlığın varlığını tehdit edecektir gibi geliyor. Dişi memeliyle yavrusu arasında doğanın kurduğu zorunlu bağın son bulmasını nasıl kabul edebiliriz? Kadın ve erkek arasındaki zorunlu bağımlılık ilişkileri tümüyle çözüldüğünde cinsler arası ilişkinin ve toplumun varlığını sürdürmesi nasıl sağlanabilir?

Bu tür varsayımları kuşkuyla karşılamakta yarar varsa da, bugün ulaştığımız *statu quo* şimdiden inançlarımızı sarsmaktadır. Düne kadar herkes, insan ile primatı birbirinden ayıran en kesin ölçütün rol ve işlevlerin tamamlayıcılığı olduğunda hemfikirdi.[14] Bugün ise bu ölçüt eskidi, geçersizleşti. Ne kadar ironik görünürse görünsün, olaya salt tamamlayıcılık açısından bakarsak, bugün ilk insanlardan çok primatlara yakın olduğumuzu saptamak zorundayız... Sanki, en azından bu açıdan dönüp dolaşıp başladığımız yere gelmiş gibiyiz.

Ancak toplumlarımızın burada biraz duraksayacağını düşünsek de, evrimin bizim vardığımız aşamada biteceğini sanmak saflık olur. Tek tesellimiz, geçmişte bazı türlerin ekolojik değişmeye ayak uyduramadıkları için kaybolmalarına karşılık, ortaya dünyanın sonu mitosunu yalanlarcasına yeni türlerin çıkmasıdır. İnsan türü yarın – bilimsel buluşlar sayesinde – bugünden düşünemeyeceğimiz derecede köktenci başka bir mütasyon daha gerçekleştirebilir.

Bu insanın sonu mu olur? Hayır; ortaya yeni bir insan çıkar.

EK: UYGARLIKLARIN KRONOLOJİSİ

	Buluşlar
lomo Sapiens ya da anderthal Insaıı o Sapiens Sapiens ıgün bildiğimiz insan :llikleri taşır)	Cilalı taş aletler. Ölülere tapma. Kemik ve fildişi karışımı hafif aletler. Mağara resmi ve heykelcikler.
000: Musteryen Châtelperron Mağarası 000: Aurignasyen ya da Perigordyen 000: Solutreyen	"Venüslet". Gravette mağarası. Delikli iğne. Defne yaprağı. Çakmaktaşı.
ı 000: Magdalenyen	Zıpkın. Çapa. Kazma. Küçük kesici aletler.
u)	Kesici aletlerin gelişmesi. Yay. Buğdaygil toplayıcılığı. Koyun çobanlığı. Köpeklerin ehlileştirilmesi.

Dipnotlar

Onsöz

1. Ki bu, tercihini bu yönde yapmış kadınların çocuk doğurmamalarına olanak veren doğum kontrolü çağında hiç de sanıldığı kadar açık değildir.
2. F. Heritier,"L'Africaine.Sexes et signes" Cahiers du GRIF, No 29, s.10.

I. Biri ve Öteki

1. "Avrupalıların büyük hatası, şeylerin kökeni hakkında hep kendi çevrelerinde olup bitene bakarak akıl yürütmeleridir." *Essaie sur l'origine des langues,* Ducros, Bordeaux, 1968, 8. Bölüm, s. 87.
2. *Race et Histoire*, Gonthier, 1967, 4. Bölüm.
3. A.Leroi-Gourhan, *Les Religions de la préhistoire*, PUF, 1964, s.3. (yeni baskısı 1983).

1. Cinsler Arası Tamamlayıcılığın İlk Biçimi

1. *L'Un et l'Autre Sexe*, Denöel-Gonthier, 1975, ss.13–14 (vurgu bizim).
2. *Le Fait feminin*, Fayard, 1978. s.400.
3. *a.y.*, s.387.
4. *a.y.*, s.387.
5. *L'Un et l'Autre Sexe, a.g.e.*, s.71: "Cinsel ilişkilerin kaçamak ve utanılan bir yanı vardır... Cinsel edim bir tür paylaşılan dışlalama olarak görülür."
6. *a.y.*, s.89.
7. M. Mead, *a.g.e.*, s.70: "Cinsel ilişkiler, bir boks maçının ilk raunduymuş gibi sürdürülür; ısırma ve tırmıklama, oyunun ısınma hareketleri arasında önemli bir yer tutar."
8. M. Mead'in incelediği Güney Pasifik'te yaşayan bir halk.
9. *Anthropo-logiques*, PUF, 1974, s.14.
10. A. Leroi-Gourhan, *Le Geste et la Parole,* Albin Michel, 1970, cilt I, s.214.
11. *Des guenons et des femmes, Essai de sociobiologie,* Ed.Tierce, 1984, s.20.
12. *Les Chimpanzes et moi*, Stock, 1971.
13. Zaman zaman, "paleolitikte hem kadınların hem de erkeklerin avlandıkları"nı okuyoruz (Dossier du ministere des Droits de la femme sur l'histoire du travail feminin /G.G./ M.F./1984). Ancak paleontologlar, kadınların da avlandığını düşünmekle birlikte onların avcılığının erkeklerinkinden çok farklı olduğu kanısındadırlar. Kadınlar kuşkusuz, toplayıcılık yaparken rastladıkları küçük hayvanları avlarlardı ama av için, zaman zaman oturdukları yerlerden çok uzağa seferler düzenleyen ve büyük çapta avcılık yapanlar sadece erkeklerdi.
14. Bu kitabın baskıya girdiği sırada, A. Testart, avcı-toplayıcılarda cinsiyete dayalı işbölümünün temeli konusunda çok aydınlatıcı bir deneme yayınladı (*Les Fondements de la division sexuelle du travail chez les chasseurs-cueille-*

urs, Ed. de L'Ecole des hautes etudes en sciences sociales, 1986). Burada, cinsiyete dayalı işbölümünün doğal bir veri olmayıp kadınları avlanmanın kanlı eylemlerinden sakınmaya yönelik karmaşık bir ideolojiye bağlı toplumsal bir veri olduğunu göstermeye çalışıyor.

15. Bkz. Leroi-Gourhan, R. Leakey, J.Goodal, S. Mellen, S. Moscovici, v.d.
16. Helen Fisher, *La Strategie du sexe,* Calmann-Levy, 1983.
17. Örneğin bkz. Donald Johanson ve Maitland Edey'in kitapları, *Lucy, une jeune femme de 3 500 000 ans*, Laffont, 1983'te sık sık atıfta bulundukları hareket uzmanı Owen Lovejoy'un çalışmaları. Ona göre hareket yeteneği, cinsellikle sıkı bağları bulunan ve karmaşık bir retroaksiyon devresine dahil olan genel bir varlığı sürdürme stratejisinin unsurlarından birisidir.
18. İzleyen betimlemeler için bkz. H. Fisher, *a.g.e.*, ss.86-108.
19. Tablo Johanson ve Edey'in, *a.g.e.*, s.379'dan alınmıştır
20. Adlarını Fransa'daki yerleşimlerden alan (Perigordiyen, Orignasyen, Solutreyen, Magdalenyen gibi) bu parlak kültürler, yaklaşık 25 000 yıl kadar süren (35 000'den 10 000'e) bir dönem boyunca evrimleştiler. Bkz. Ek, s. 280-281.
21. Bu gelişmenin ilk belirtileri, bir önceki Neandertal döneminde ortaya çıkmaya başlamıştı.
22. İki tür sanat söz konusudur: Kayalık bölgelerde, mağaralara yapılan duvar resimleri ve süslenmiş nesnelerden, heykelciklerden oluşan taşınabilir sanat eserleri.
23. A. Leroi-Gourhan, *Le Fil du temps*, Fayard, 1983, s.258.
24. Havva'nın hep aynı tanrısal lanete toslaması ne ilginçtir! 25. Bu mitosu, Jacqueline Roumeguere-Eberhart, *Les Maasai, guerriers de la savane*, Berger–Levrault, 1984, ss.32-33'te anlatıyor.
26. *La Societe contre nature*, "10/18" dizisi, 1972, s. 234. Genellikle kadınlar taze yaprak, meyva, yumru, soğan toplarlar.
27. *Les Racines du monde*, Belfond, 1982, s.206. A. Leroi-Gourhan, M. Guerassimov'un Baykalların kuzeyinde bulduğu çok uzun çadırlarda eşyaların kadın köşesi ve erkek köşesi olarak kabul ettiği bölmelerde farklı biçimlerde yerleştirilmiş olduğunu ileri süren varsayımına katılmaktadır.
28. Orta Afrika'da birçok köyün iki cinsi için ayrı "yemekhaneleri" vardır.
29. A. Leroi-Gourhan, Boşimanlar üzerine ders notları, 1956–1957: Afrika Boşimanları arasında (sık sık paleolitik toplumlarıyla karşılaştırılan bir avcı-toplayıcı toplumdur) büyük av hayvanları yakalandığında avcı avın belirli bir bölümünü (yağları, kuyruk sokumunu, bağırsakları) kırısına verir ve o da bunu köydeki diğer kadınlarla paylaşır. Hayvanın geri kalanı ise, şef, henüz avcılar grubuna katılmayan erkek çocuklar ve diğer avcılar arasında,çok katı ve her kesimden insana ne verileceğini belirleyen kurallara uygun olarak bölüşülür.
30. *Les Racines du monde, a.g.e.*, s. 21.
31. "itifallik" (ithyphallique).
32. A. Leroi-Gourhan, *Prehistoire de l'art occidental*, Mazenod, 1965, s.90.
33. Bkz. Trois-Freres (Üç-Kardeş), Combarelles, Gabillou, Pech-Merle, Altamira, Rouffignac vb mağaraları.
34. *Le Fil du temps, a.g.e.*, s. 288.
35. Edgar Morin, *Le Paradigme perdu: La nature humaine*, Le Seuil, 1973, s. 71.
36. *a.y.*, s.72.

37. *a.y.*, s.78.
38. Bilimlerde varolan cinsiyetçi önyargılarla mücadele eden bilim kadınlarına "feminist" yakıştırmasını yaparken, tersini yapan tüm araştırmacıları pek saygın "bilimsel" sıfatıyla selamlayan sevimsiz geleneği reddediyorum...
39. Nancy Tanner ve Adrienne Zihlman, "Women in evolution: innovation and selection in human origins", *Signs I* (3), 1970.
40. D. Johanson'un dediği gibi (*a.g.e.*, s.364) küçüklerle uğraşabilmesi için insan dişisinin zeka düzeyinin çok yüksek olması gerekiyordu...
41. Lascaux'daki kompozisyonların çoğunda öküz – at teması işlenmiştir. Pech-Merle'de ise yaban öküzü (bizon) – mamut teması ön plana çıkar.
42. *Prehistoire de l'art occidental, a.g.e.*, s.86 (vurgu bizim).
43. Eleonor Leacock, "Women in egalitarian societies", Bridenthal ve Koonz, *Becoming Visible. Women in European History,* Boston, Houghton Mifflin, 1977 içinde.
44. A. Leroi–Gourhan, *Les Racines du monde, a.g.e.,* s. 211.
45. *Sur la theorie du droit maternel, discours anthropologiques et discours socialistes,* doktora tezi, Ekim 79, Paris IX.
46. Pathfinder Press Inc., N.Y. ve Toronto, 1975, Fransızca'ya daha doğru bir başlıkla: *Feminisme et Anthropologie* şeklinde çevrildi, Denoel-Gonthier,1979 (Türkçesi: Şemsa Yeğin, Payel, 1989).
47. Londra, 1927.
48. Françoise d'Eaubonne'un daha ince ve daha iyi belgelenmiş kitabı, *Les Femmes avant le patriarcat,* Payot, 1977 da bu konuda daha başarılı olamadı.
49. Başlıca temsilcileri Boas ve öğrencileri Kroeber, Lowie gibi antropologlardır.
50. F. Picq, *a.g.e.*, s.84: "Evrimin her yerde aynı olduğuna karşı çıkanlar, anasoyu kuralının genellikle babasoyundan önce görüldüğünü de yadsıdılar ve kah evrimin aşamalarını ters yüz etme kâh evrimde herhangi bir düzen bulunduğu düşüncesini reddetme noktasına vardılar."
51. R.Lowie, *Traite de sociologie primitive,* Payot, 1969, s. 102: "Babalık kanıtlanamasa da, sovun ana rahminden devam edeceği gibi bir zorunluluk yoktur, çünkü biyolojik babalıkla sosyolojik babalık iki ayrı şeydir."
52. Her iki antropolog da ABD'de Rutgers Üniversitesi'nde çalışmaktaydılar.
53. E. Morin, *a.g.e.*, s.78.
54. Dayı, birçok toplumda bugün bile baba olarak kabul edilmektedir.
55. E. Morin, *a.g.e.*, s.173.
56. a.y., s.174.
57. *Le Deuxieme Sexe*, Gallimard, 1949, "Idees" dizisi, NRF, 1974, cilt I, s.91 ve 100. (Türkçe çeviri: Bertan Onaran, Payel, 1989, ikinci baskı).
58. *"Anaerkil bir toplum*, ailenin düzenlenmesi ve yönetimiyle – mülkiyet, miras, evlenme, ev gibi – ilgili yasal iktidarın tümü değilse bile önemli bir bölümünün erkeklerden çok kadınların elinde bulunduğu bir toplumdur" (M. Mead, *a.g.e.*, s.227).
59. *'Anasoylu toplumlardan*, bir erkek, adını, topraklarını ya da ikisini birden annesinin erkek kardeşinden annesinin aracılığıyla edindiğinde söz edilmektedir. Bu toplumlarda poligamiye, yani erkeğin çok eşliliğine izin verilmemesi

anlamında kadınların yararına bir düzen varsa da iktidarın kadınların elinde olduğu söylenemez" (M. Mead, *a.g.e.*, s. 272).

60. Tarihöncesi mezarlarda yapılan kazılar, bu toplumlarda ölülerin zaman zaman aletleri ve takıları gibi günlük yaşamda kullandıkları kimi nesnelerle birlikte gömüldüklerini gösteriyor. Bu durumda insanların, böyle bir şey akıllarına gelmiş olsaydı bile mirasçılarına "bırakabilecekleri" fazla şeyleri kalmadığı ortadadır.
61. Morgan'ın anaerkillik tezini savunmasına, İrakua toplumu ve akrabalık sistemi üzerine yaptığı gözlemler yol açmıştır.
62. F. Heritier, "L'Africaine. Sexes et signes", *Cahiers du GRIF, a.g.e.*, s.10 (vurgu bizimdir).
63. Akrabalığın babasoyundan devam ettiği (agnatik) ve babanın gücüne dayalı aile biçimi.
64. E. Reed, *a.g.e.*, s.25: "Bize göre anne, kadın cinsinden ve en az bir çocuk doğurmuş kişidir. Oysa ilkel toplumlarda (Aruntalar ya da Orta Avustralya yerlileri gibi) bir kabilenin çocuk doğurmuş olsunlar ya da olmasınlar bütün ergin kadınlarına 'Anne' denir."
65. Bkz. Michelle Zimbalist Rosaldo ve Louise Lampherke, *Woman, Culture and Society*'de yayıncının notu, Stranford, Stanford University Press, 1974. Ayrıca bkz. F. Héritier, "L'Africaine..." *a.g.e.*, s.9 ve *La Fait feminin, a.g.e.*, s. 397.
66. Bkz. Sarah Hrdy, *a.g.e.*, s.32-35.
67. Y. Coppens, D. Johanson ve M. Taieb'in yönettikleri "International Agar Research Expedition".
68. Y. Coppens, *Le Singe, l'Afrique et l'Homme,* Fayard, 1984, s.86-88: "Lucy'nin boyu bir metre kadardı, dik durarak yürüyordu, beyni insanımsı bir düzenle donatılmıştı ve ellerinin tutma yeteneği yüksekti."
69. Onüç bireye ait kalıntılar toplandı ve onlara "ilk aile" adı verildi.
70. Genellikle erkeklerin boyunun kadınlarınkinden ortalama % 15 – % 20 oranında daha uzun olduğu ve bu farkın bugün azalmakta olduğu kabul edilmektedir.
71. Bkz. Henri Delporte'un son derece hoş kitabı *L'Image de la femme dans l'art prehistorique*, Picard, 1979.
72. Fransa'da kırk kadar, Sibirya grubunda 35.
73. Profilden siluetler, itifallik kişiler, bazen tek başına bir fallus veya cepheden ya da profilden bir yüz.
74. Bkz. Lascaux'daki, bir yaban öküzünün (bizonun) önünde uzanmış yaralı erkek figürü. Coufignac'taki üç adam ve Peche-Merle'deki, mızraklarla delik deşik olmuş erkek figürü.
75. *Histoire des croyances et des idees religieuses,* Payot, 1984, cilt I, s. 48. F.-Heritier de, yapılan işlere her yerde, harcanan emek miktarına ve işin gerektirdiği ustalığa bakılmaksızın farklı değerler verildiğini belirtir. Toplayıcılık yapan kadınların katkısı zaman zaman grubun besin ihtiyacının dörtte üçüne varmaktadır; ama başlıbaşına bu, avcılık işlevinin gerçek anlamda saygın olması olgusunu değiştirmez.
76. F. Heritier, *Cahiers du GRİF, a.g.e.*, s.20.
77. Willendorf venüsü, Brassempouy başı, vb.

78. Leroi-Gourhan'ın şu düşüncesini anlamakta zorluk çekmekteyiz: "Bu heykelciklerin doğurganlık simgesi olduklarını söylemekle nereye varacağız?" (*Les Racines du monde, a.g.e.*, s. 89)
79. A. Leroi-Gourhan, *Prehistoire..., a.g.e.*, s.90.
80. A. Leroi-Gourhan, *Les Racines..., a.g.e.*, s.90: "Bedenleri anatominin gerçekliğinden böylesine uzaklaşmış bu 'Venüsler', kadın üzerine 'yeniden düşünmenin' ifadesi olan gerçeküstü ve simgesel eserlerdir."
81. *Prehistoire... a.g.e.*, s.89-90; *Courrier du CNRS*, Ocak 1978, s. 9-13; *Les Racines... a.g.e.*, s.193, vb.
82. Tabii bu varsayım, erkeğin üremedeki rolünü, biyolojik mekanizmayı tam olarak bilemeseler bile daha iyi bilen çağdaş ilkel toplumlar için geçerli değildir.
83. Mircea Eliade, *Traite d'histoire des religions,* Payot, ikinci baskı, 1983, 7. Bölüm, çocukların kökeni hakkındaki inançların tarihini anlatır.
84. Mircea Eliade, *Histoire..., a.g.e.*, Cilt I, s.28-35.
85. Rahip Breuil, Trois-Freres (Üç Kardeş) mağarasında bulunan geyik başlı, kurt kulaklı ve dağkeçisi sakallı "Büyük Sihirbaz"ı üne kavuşturmuştur. Bu kişinin bir erkek olduğunu ancak bedenin alt kısımlarına, cinsel organlarına ve dans eder biçimde resmedilmesine bakarak anlayabiliyoruz.
86. A. Leroi-Gourhan, *Prehistoire..., a.g.e.*, s.96.
87. *L'Image de la femme dans l'art prehistorique, a.g.e.*, s.307. (Vurgular bizimdir.)
88. Aynı şekilde mezarlara sıvanan kırmızı toprak, kanı ve taşıdığı yaşam ilkesini çağrıştırır.
89. *La Richesse des femmes, ou comment l'esprit vient aux hommes,* Le Seuil, 1983.
90. Trobriand adaları Yeni Gine'dedir.
91. Anne Weiuer, *a.g.e.*, s.37-38. (Vurgu bizim).
92. *Dala, kan bağlarını ve alt-klanları anlatır.*
93. *a.g.e.*, s.246: "Kadınların toplumsal rolü ve statüsü, onların basit birer nesne olmalarına uygun olmayıp, belli bir güç sahibi bireyler olmalarına yol açar."
94. Kadın Bakanlığı'nın kadınların çalışması konusunda hazırladığı dosya, 3575/G.G./M.F./1984.
95. Yazarla yeni kitabı, *Democraties,* Calmanu-Levy, 1985, üzerine *Le Monde* gazetesinde yapılan söyleşi. Baechler insanın doğal olarak demokrat olduğunu ama ilk insan gruplarının "saf ve mükemmel demokrasiye kavuşmuş olmadıklarını" söylüyor.
96. *a.g.e.*, s.91.
97. *a.g.e.*, s.78.

2. Kadınlığın İktidarından Paylaşılan İktidarlara

1. Paleolitikten neolitiğe geçiş aşaması olan bu aşamaya epipaleolitik de denilir. Son iki aşamadan, kadınlarla erkeklerin ilişkileri konusunda bazı varsayımlar ortaya atmaya olanak tanıyan yeterince iz kalmışsa da, tümüyle bir geçiş dönemi özelliği gösteren ilk aşama için ne yazık ki aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Avcılar uygarlığının son devresi olan bu aşamada, yeni, yerleşik ve neolitiği hazırlayan bir yaşam biçimi ortaya çıkar. Ancak, bilgilerimizin bugünkü düzeyinde bir hüküm vermek gerekirse, inançları konusunda kendilerini anlat-

maya paleolitikte yaşamış ataları ve neolitikte yaşayan torunları kadar gereksinim duymamışlardır.

2. Sözcük anlamında neolitik, paleolitikteki yontma taşın karşıtı olarak yeni, cilalı taş devrini anlatır. Ama aslında "neolitik devrim" denilen şey, ne taş yontma tekniğine ne de ekonomide gerçekleşen bir dönüşüme indirgenebilir.
3. Yunanca'da bakır anlamına gelen *khalkos* sözcüğünden gelmektedir. Neolitik ve bronz çağı arasındaki geçiş dönemini anlatır.
4. Bronz ve demir çağı: —2000 ile —500 arası.
5. G. Camps, *La Prehistoire. A la recherche d'un paradis perdu*, Perrin, 1982, s.263.
6. *a.y.*, s.411.
7. A. Leroi-Gourhan: "Tarımın bir kadın buluşu olma olasılığı çok yüksektir." Nakleden A. Laurent, *Feminin-Masculin. Le nouvel equilibre*, Le Seuil, 1975, s. 61. Ayrıca bkz. G. Gordon—Childe, *La Naissance de la cilivilisation*, Paris, Gonthier, 1964, s. 80; Elise Boulding, *The Underside of history; a view of women through time*, Boulder, Westview Press, 1977.
8. *Le Mythe de la machine*, Fayard, 1973, Cilt I, s.192
9. Lewis Mumford, neolitik bahçesini yeniden kurma yolunda hoş bir deneme yapmıştır. Edgar Anderson'un çalışmalarına dayanan Mumford, bahçeciliğin, yenilebilir ot ve meyve veren yabani topraklara önce sadece bekçilik edilmesiyle gelişmeye başladığını düşünmektedir. Bu bahçelerde yenilebilir otlar, bahar, koku, ilaç, yararlı lif, çiçek bitkisi gibi çok çeşili botanik türler yan yana (yabani ot ya da yetiştirilen bitkiler olarak) bulunmaktaydı.
10. Ekmeklik ve nişastalık.
11. J. Guilaine, *Premiers Bergers et Paysans de l'Occident mediterraneen*, Hachette, 1976, s. 16.
12. Seramiğin ortaya çıkması tarım kadar eskidir. Jacques Cauvin, bugüne kadar bilinen en eski ve İ.Ö. 8000-7000 yıllarına ait olduğunu saptadığı seramikleri Suriye'de buldu. Ancak seramik üreten kültürlerin yayılması İ.Ö. 6000 yılları dolayında olmuştur.
13. G. Gordon-Childe ya da George Thomas'a göre çömlekçilik, en ufak bir kuşkuya yer vermeksizin bir kadın mesleğidir, çünkü onlara göre ateş yakma kadınlara özgü bir sanattı. Hindistan'da eski uygarlıklar döneminde ateşi yakıp koruyanın daima kadın olduğu bilindiğinden, bu o kadar yalnış bir varsayım olmasa gerek.
14. Lewis Mumford'a göre hayvancılığın dinsel bir kökeni vardır. Edward Hahn'ın varsayımını benimseyen Mumford, hörgüçlü Avrupa bizonunun ekonomik değil, dinsel nedenlerle ehlileştirildiğini düşünmektedir. Bu hayvanın boynuzlarının ayın boynuzlarını karşıladığına inanılmaktaydı (*a.g.e.*, s.203). Orta Doğu'da (altıncı binyıldan başlayarak Anadolu'da), Güney Asya'da, hatta Minoyen Girit'te (bkz. J. Cauvin, *Religions neolithiques de Syro-Palestine*, Maisonneuve, 1972, s.103 — 104; ve Ch. Picard, *Les Religions pre-helleniques*, PUF, 1948) boğa tapınmasının izlerine rastlandığı doğrudur. Ama boğa tapınması, neolitikte, tanrıçalara tapınmaya göre gerileyip kaybolacaktır.

P. Ducos'a göre (*L'Origine des animaux domestiques en Palestine*, Delmas, Bordeaux, 1968) ilk evcilleştirilen hayvan (9000 ve 8900 arasında Irak'ın kuzeyinde) koyundur ve onu keçi (7000'den önce Filistin'de) izlemiştir. Domuz, varlığı yedinci binyıl başlarında Lübnan'ın kıyı kesiminde bili-

nen bir hayvandır ve 6500'de doğru Mezopotamya'da Jarmo'da da görülmüştür. Sığır ise daha geç bir tarihte, 5000'e doğru Filistin'de görülecektir.

15. Kadınları temsil eden, taş ya da pişmiş topraktan yapılma heykelcikler ilk kez sekizinci binyılın başlarında Fırat bölgesinde (Mureybet) ortaya çıkmıştır. Bkz. Jacques Cauvin, *Les Premiers Villages de Syrie-Palestine du IX e au VII e millenaire avant J.C.*, Maison de l'Orient mediterraneen ancien dizisi, No.4, Arkeoloji Serisi 3, Lyon, 1978, s. 116-118.
16. G. Camps, *a.g.e.*, s.414.
17. *a.y.*, s.415 : "Kuzey Afrika'da yaşayan ve tarımdan çok çobanlıkla geçinen halklar arasında... neolitiğin başlangıcına ait hiç kadın heykelciği bulunamamıştır."
18. Jeriko'da bu çağa ait çizgileri çok belirgin ve dolgun kalçalı alçıdan yapılma bir heykelcik bulunmuştur; bu, sonradan beşinci binyılda kadınları temsilde çok yaygınlaşacak olan tarzın ilk örneğidir. Sonradan Yakın Doğu'da, Filistin'den Anadolu'ya kadar hemen her yerde karşımıza çıkan birbirine çok benzer kadın figürlerinin öncüsü sayılabilir.
19. Nüfusu 5 000 ile 7 000 arasında olmalıdır.
20. G. Camps, *a.g.e.*, s.411: "Tapınaklarda taş ya da topraktan çok sayıda heykelcik bulundu. Bunlardan kil olanları, daha çok erkekleri ve hayvanları simgeliyorlardı. Tapınakların kıyı köşe yerlerinde ya da dışında bulunmalarının yanısıra sanat bakımından fazla önemli olmamaları, bunların basit duacıları (*ex voto*) simgelediklerini düşünmemize yol açıyor. Taştan heykelcikler ise, tersine, tapınağın en gözde yerlerine yerleştirilmişler... Ancak bunlar hemen her zaman bir kadın kişiliğini temsil ediyorlar. Gerçek bir tapınma konusu olmalılar."
21. Melaart'a göre kopyası. Ona *Potnia Theron* deniliyor; anlamı, "Yırtıcı hayvanların efendisi".
22. J. Cauvin, *Religions neolithiques...*, *a.g.e.*, s. 88.
23. Etnolog Camille Lacoste–Dujardin, annelerin oğulları üzerinde muazzam bir nüfuza sahip oldukları Magrip ataerkil toplumlarında, saldırgan bir dişilik sergileyen dev anasının mitoslarda ve erkek düşselliğinde önemli bir yeri olduğuna dikkat çekiyor. Bkz. *Des meres contre les femmes, maternite et patriarcat au Maghreb,* Ed. La Decouverte/Textes à l'appui, 1985, s. 159–175.
24. Yağdokusu kalça nahiyesinde çok gelişmiş olan.
25. J. Cauvin, *a.g.e.*, s. 102.
26. Dr. W. Lederer, *Gynophobia ou la peur des femmes*, Payot, 1970. Tanrıçanın inek olmazdan önce dişi domuz olması, muhtemelen bu hayvanın doğurganlığından ileri gelmektedir. Bu, büyük dinler tarafından pis ilan edilene kadar dişi domuzun, özellikle cinsel organlarıyla, kutsal bir hayvan olmasını da açıklar.
27. Bazen Büyük Tanrıça'nın tahtı, sonradan Artemis'in tahtında olacağı gibi, ağaçtadır. Çıplak ya da yapraklarla kaplı bir ağaç gövdesi şeklinde gösterilir. Tanrıça'nın bitkisel bir simgenin yanında gösterilmesi, arkaik mitolojide ağacın taşıdığı anlamı doğrular: Ağaç, kozmik verimliliğin sonsuz kaynağıdır.
28. Örneğin, *Baubo, la vulve mythique* (bkz. G. Devereux, J.-C. Godefroy (der.), 1983) ya da Çatal Höyük tanrıçası.

29. Charles Picard, *Les Religions pre-helleniques, a.g.e.*, s.74-78. Knossos'da biri iki aslanla, diğeri iki güvercinle çevrilmiş Potnia'lar bulunmuştur. Bkz. J. Przyluski, *La Grande Deesse.* Payot, 1950, s.96: "Genellikle tanrıça ya yabani ya da evcil hayvanlarla çevrili olarak gösterilir. Bu iki dizi arasında, tekniklerin gelişmesiyle açıklanabilecek bağlantılar vardır. Hayvanların evcilleştirilmesinden bir önceki aşama avın canlı olarak yakalanmasıdır. Ancak, avlanma ve hayvan yetiştirme arasında, onu ehlileştirme etkinliği de yer alır ve teknikteki evrimin bu üç aşaması, tanrıçaların sırasıyla avcı, ehlileştirici ve ehlileşmiş hayvanların efendisi konumunda gösterilmesinde ifadesini bulur."
30. Ch. Picard, *a.g.e.*, s.109; ayrıca Hint ve Asur mitolojilerindeki çokkocalı üçlü gruplarla karşılaştırınız.
31. *Rig Veda,* 1, 89, 10.
32. J. Przyluski, *a.g.e.*, s.27.
33. İran'da olduğu gibi.
34. M. Eliade, *Traite..., a.g.e.*, s.225.
35. *a.y.*, s. 211: " Değişik halklar arasında, ilk olarak, çocukların yaradılışında babanın hiçbir katkısı bulunmadığı düşüncesi yaygındır; ancak, gelişmelerinin çok ileri bir aşamasında, kadının kozmik çevresindeki bir nesne ya da hayvanla ilişki kurması sonucunda fötüs gelip annenin karnına yerleşir."
36. Ermeni ve Peru efsaneleri. Malinowski'ye göre, Trobriand adalarında kadını döllemek için vücuduna giren bir ruhtur; tabii yerliler bu ruhun, erkeklerle ilişkide bulunmuş olan kadınların bedenine daha kolay girebildiğinin de farkındadır...
37. M. Eliade, *a.g.e.*, s.214-215. Sonradan eski Yunan ve Roma'da da devam eden, babanın çocuğu evlat edinmesi ayini, önce çocuğu tanıdığını göstermek üzere babanın onu topraktan kaldırması ve sonra da, onun gerçekte annesine ait olduğunu göstermek üzere yeniden toprağa bırakmasını gerektirirdi. Toprak merkezli bu bakış açısından analık tanrısal yaradılışın devamında yer alırken, babalık salt toplumsal bir işlev olarak anlaşılmaktadır. M. Eliade bu geleneğin, yalın zamana kadar Abruzler, Japonlar ve İskandinavlar arasında yaşayageldiğini hatırlatır.
38. Tabii, "lohusa babalar" ve olayı sanlı gerçek anne oymuş gibi kutlayan toplum, biyolojik gerçeği bilmektedir. Ama önemli olan bu değildir. Önemli olan babayı yaratıcı katına yükseltmektir.
39. M. Eliade, *a.g.e.*, s.53.
40. *a.y.*, s. 282: "Bu inanç ve ayinleri biliyoruz, çünkü bunlar Avrupalı halklar arasında da uzun süre varoldu. Doğu Prusya'da gelenek, kadınların tarlalara çıplak olarak gidip tohum atmalarını, Finlandiya'da tohumları adet günlerinde giydikleri gömlek içinde tarlaya götürmelerini öngörmekteydi. Almanlar arasında ise tarlalara tohumu evli, hatta daha iyisi hamile kadınların atması gerekmekteydi.
41. Homeros öncesi mitolojide bütün tanrılar toprağa aittir ve hepsinin yaşamla olduğu kadar ölümle de bağları vardır. Kotonyen din ölüyü, yaşayanların toplumundan ayırmaz, çünkü onun da yaşanılan topraklarda, anayurtta bir yeri vardır. Homeros öncesi ve sonrasında yaygın olan ölüleri özenle gömme töresi buradan kaynaklanır. Bu töre, ölülerle yaşayanların karşılıklı bağımlılığının tamamen ortadan kalktığı Homeros destanıyla (destanda ölüler yakı-

lır) varatılan kültürde terkedilir. Homeros destanında Olimpos tanrıları tümüyle hayatın içindedir. Ölülerle ilişkileri yoktur. Homeros öncesi Toprak dini ilk yeri anaya ve kadına vermekteyken erkek, burada hep tabi konumdadır— yeni Yunan dini bu veriyi tersine çevirecektir. Tanrılar tanrıçaların, erkekler de kadınların iktidarlarına el koymuşladır.

42. C. Picard, *Les Religions pre-helleniques, a.g.e.*, s.87.
43. P. Vidal-Naquet, *Le Chasseur noir,* 1981; yeni baskı LD/Fondations, 1983, s.272: Anaerkillik yalnız mitoslarda ve efsanelerde vardır. Yunan sitesi "onlara karşı çıkarak" kurulmuştur.
44. *İlyada,* Kral Priamus'un savaştığı Amazonlardan söz eder.
45. Bir toplum bizim toplumumuzda olduğu gibi derinden laikleştiğinde, bir cinsin öteki üzerindeki iktidarı en değerli meşrulaştırma araçlarından birini yitirir. Gücün tanrısal dayanağı ortadan kaldırıldığında, Birinin Öteki üzerindeki "doğal" üstünlüğü düşüncesi de yıkılır.
46. F. d'Eaubonne, (*a.g.e.*, s.82) görevlerin cinsiyete özgülüğünün —hayvan yetiştirmenin erkek işi, tarımın kadın işi olması— Avrupa'nın bazı bölgelerinde çok geç bir tarihe dek sürdüğünü söyler. İngiltere'de megalitik çağda görülen ilk köylüler arasında buğday tarımının kadınlar, çobanlığın erkekler tarafından yapıldığını gösteren izlere rastlanmaktadır.
47. Bu tarım, kadınların yaptığı çapa tarımından ayrılır.
48. Daniel Faucher, *Histoire generale des techniques,* Cilt I, PUF, 1962.
49. *a.y.,* Alplerin denize bakan yamaçlarındaki ya da güney İsveç'teki mağara gravürlerinde görülen en ilkel saban resimleri, bronz çağının başına aittir.
50. D. Faucher karasabanın ilk biçimlerinin kullanıldığı yerlerin eski Mezopotamya ve Mısır olduğunu, ama bildiğimiz biçimiyle sabanın kullanılması için tarih dönemine geçilmesi gerektiğini belirmektedir.
51. D. Faucher: "Belki de tarlayı sabanın yarattığını söylemek abartma değildir."
52. Fransızcada "*glèbe*".
53. Yakın zamana değin Borneo'da vagın olan bu görüş için bkz. Mircea Eliade, *Traite... a.g e.*, s.222.
54. Bkz. Malinowski'nin Trobriandlılar ya da Spencer ve Gillen'in Aruntular üzerine, bu halkların henüz Avrupalılarla ilişkiye girmedikleri bir dönemde yaptıkları araştırmalar.
55. Trobriandlılar, bir kadının, anasoyundan atası olan bir ruhun onun bedenine bir "çocuk—ruh" göndermesiyle gebe kaldığına inanırlardı.
56. J. Przyluski, *a.g.e.*, s. 161.
57. *a.v.*, s. 161—162. Uzun zaman —gerçek yadsınarak— ortak tecrübenin sonuçları kahramanlar ve krallar için geçerli sayılmadı: "Hristiyanlığın başlarında, Hindistan'ın Andhra kralları hâlâ atın oğullarıdır, kurban olarak sunulmuş bir atın dölünden gelmedirler. Hayvanlar için kolaylıkla benimsenen baba tarafından döllenme ilkesinin insanlara yaygınlaştırılması ancak yavaş yavaş, tiksintiyle ve olağandışı yaratıklar kapsam dışında bırakılarak gerçekleşecektir."
58. *Le Chasseur noir, a.g.e.*, s. 285—286. P. Vidal—Naquet mitosu yeniden oluşturma şerefinin S. Pembroke'a ait olduğunu hatırlatıyor, *Women* (1967).
59. *a.y.*, s.286.

60. Söylentiye göre Kekrops, Attika'nın ilk efsanevi kralıdır ve o zamanlar Kekropia adını taşıyan Atina'nın kurucusudur.
61. Max Escalon de Fonton, "La fin du monde des chasseurs et la naissance de la guerre", *Courrier du CNRS*, Temmuz 1977, s.28-33.
62. G. Camps, *a.g.e.*, s.311: "Bunlardan bazılarının, en iyi örneği Vaucluse'de Roaix yerlatı mağaralarındaki mezarlarda görülen, gerçek bir katliam olduğu söylenebilir. Burada, en üst katmanda üstüste yığılmış, aynı anda gömüldükleri anlaşılan ve kemiklerin arasına saplanan çok sayıda uzun ve sivri okla delinmiş yüz kadar iskelet bulunmuştur."
63. F. d'Eaubonne (*a.g.e.*, s.59) "Çin'e ve 11. ve 12. yüzyılın Arap gezginlerinin anılarında sözünü ettikleri gizemli adalara dek yüz farklı bölgede" bu öykülere rastladığını söylemektedir.
64. *a.y.*, s.60: "Örnek olarak, 1600'da iki gezgin tarafından anılan, Etiyopya ginokrasisine bağlı Dahomeli kadın savaşçılardan, Monomatopa savaşçılarından ve 1917 öncesinde varoldukları bilinen Rus kadın savaş birliklerinden söz edebiliriz."
65. J. Markale, *La Femme celte*, Payot, 1972, s.47—48'de "İcenilerin kraliçesi Bodicea'nın Romalı lejyonerler tarafından kızlarının ırzına geçilmesini gördükten sonra, 61 yılında başgösteren büyük Breton ayaklanmasını başlattığını" anlatır. Bu ayaklanma Seutonius Paulinius ordularının Breton papazlarını kılıçtan geçirmesinden sonra adanın bütün halklarını birarıya getirmişti.
66. Andre Pelletier, *La Femme dans la société gallo romaine*, Picard, 1984, s.13. Ambronlar bir Kelt halkıydı.
67. F. Heritier bazı Amerika yerlilerini de avlanma ve savaş sırasında kadınların erkeklere eşlik ettiklerinden söz eder.
68. F. Heritier, *Le Fait feminin, a.g.e.*, s.399'da seyrek de olsa kadın savaşçılara rastlandığını teslim eder ve bazı toplumlarda (Amerika yerlileri ya da Galliler), kadınların avlanmaya ve savaşa erkeklerin peşinden gittiklerini söyler. Ama yine de şu açıklamayı gerekli bulur: "Kadınlar bu etkinliklerin yöneticisi değildiler... Bu etkinlik, henüz olağan evlî kadın statüsüne geçmemiş olan yeni evli gençlere özgüydü."
69. A. Moret, *Melanges offerts à Jean Capart*, Brüksel, 1935, s.312.
70. *a.y.*, s.325: "Bu dönemin duvar resimleri Büyük Tanrıyla Büyük Tanrıçayı birleştiren gizemli evlilik törenlerini ve ayinlerini betimlerler."
71. J. Przyluski, *a.g.e.*, s.153.
72. F. d'Eaubonne, haklı olarak, Batı Avrupa ve Afrika kıyı şeridinde de megalitik çağda (üçüncü binyıldan, birinci binyılın başına kadar) iki farklı tipte maden kitlesinin temsil ettiği kutsal dualizmin görüldüğünü söyler: Bunlardan tepesi yumurta biçiminde fallus görünümlü (dikey) kitlelere menhir, basit dev masalara (yatay) ise dolmen denilir. F. d'Eaubonne, herkesin menhirin fallus çağrışımını derhal yapmasına karşılık dolmenin çağrıştırdığı kadın simgeselliğinin kimsenin ilgisini çekmemiş olmasına şaşmaktadır. Bu bağlamda, Assamlı Kassiler arasında, dolmenlerin klanın Büyük Anasını, menhirlerinse Büyük Baba'yı temsil ettiğini hatırlatır (*a.g.e.*, s.88 ve 98).
73. *a.y.*, s.162. Aynı cinsten tanrı çiftine Yunan, Latin, Etrüsk, hatta Japon mitolojilerinde rastlıyoruz.
74. J. Przyluski, *a.g.e.*, s.163: "Bir tanrıça ve genç tanrıdan oluşan çift, iki anlayış

arasında geçişi sağlamaktadır. Genç tanrı hem oğul, hem sevgilidir, çünkü, öncelikle Büyük Ananın kızı olan bir tanrıçanın yerini almaktadır."

75. Bkz. Pauline Schmitt-Pantel, *Une histoire des femmes est-elle possible?*, Rivages, 1984; J. P. Vernant, *Mythe et Pensee chez les Grecs,* 2 cilt, Maspero, 1971; Pierre Vidal-Naquet, *Le Chasseur noir, a.g.e.*; Nicole Loraux, "Le lit et la guerre", L'Homme, Ocak-Mart, 1981, XXI.
76. *a.g.e.*, "Hestia-Hermes", s.124-170, ilk basım 1963.
77. *a.y.,* s.132 : Vernant evlilikte "erkeğin dışarıya, kadının içeriye yönelişinin tersine döndüğünü" söyler. "Burada, bütün öbür toplumsal etkinliklerin tersine, farklı aile grupları arasında değiş tokuş edilerek ilişkiyi sağlayan hareketli unsur kadındır, erkekse kendi aile evinde, hareketsiz kalır. Kadın statüsünün ikircimi, evin kızının kendini evlilikte kadın olarak gerçekleştirebilmesi için sorumluluğunu taşıdığı evi terketmek zorunda olmasından doğar."
78. *a.y.*, s.143: Ev tanrıçası olarak Hestia, dışarıya hem açık hem de kapalı olan yemeklere de başkanlık eder. Bir yandan, yaşlılar Hestia'ya adak sunduklarında birlikte yemek yer ve masalarına hiçbir yabancıyı kabul etmezler. Ama öbür yandan da, ev ve masanın "bir işlevi de, ev çevresini aileden olmayanlara açmak, onu topluluğa dahil etmektir".
79. *a.y.*, s.144 (Vurgu bizimdir).
80. Özellikle Aristofanes'te.
81. *Le Chasseur Noir, a.g.e.*, s.191.
82. Plutarque, *Vertus des femmes,* zikreden P. Vidal-Naquet, *a.g.e.*, s.205.
83. "Le lit et la guerre", *L'Homme, a.g.e.*, s.37-67.
84. *a.y.*, s.93: "Tabii sansür doğumun resmedilmesini yasaklıyordu; mezar taşlarında zaman olayın öncesinde ve sonrasında durdurulmuştur: Kuşağını çözmüş, saçları dağınık, acı çeken kadın kendini yardımcılarının ellerine teslim eder... ya da ölmüş kadın, yeni doğmuş bebeğe bakarken resmedilir... Önemli olan budur: Tıpkı, görünümü hiçbir zaman savaşçınınki gibi olmayan ölmüş asker gibi, doğum sırasında ölen kadın da ölümsüzleşir."
85. Zikreden N. Loraux, s.41: P. Chautraine, *Dictionnaire etymologique de la langue grecque,* Paris, 1968: "Lochos'tan türeyen bütün sözcükler ya doğurmayla ya da askeri görevlerle ilişkilidir."
86. Zikreden N. Loraux, s.44: Euripides, *Medea,* s.248-251.
87. N. Loraux, *a.g.e.*, s.45.
88. *a.y.,* s.66.
89. J.-P. Vernant, *Mythe et Societé en Grece ancienne,* Maspero, 1974, s.65: "Kadınlar arasındaki statü farkı onlara mutlaka değişik şekilde davranılmasını gerektirmezdi. Piçlere, meşru çocuklardan daha kötü davranılmıyordu. Her şey, aile reisinin onlara atfettiği Time'ye bağlıydı."
90. *a.y.*, s.68.
91. J. Przyluski, *a.g.e.*, s.170. Erkek tanrıların adları Varuna, Mitra, Agni, Soma idi.
92. İndira Mahindra, *Des Indiennes*, Ed. des Femmes, 1985, s.57-62.
93. Tarihte adı anılan kadınlar Shashiyasi, Vadhrimati ve Vishpatd'dır.
94. J. Markale, *La Femme celte*, Payot, 1984 baskısı, s.19. Yazar bu ılımlı ataerkil sistemde ailenin temelinde çiftin yer aldığını söyler (s. 45-53). Kadının burada, ilkece, kocasını seçme hakkı vardı, en azından istemediği bir adamla

evlendirilemezdi. Roma yasalarının aksine İrlandalı kadın "kocanın ailesine girmez", kendi malının mülkiyetini korur ve kolayca boşanabilirdi. Son olarak, erkek her ne kadar "aile reisi" sıfatını taşıyor idiyse de İrlanda yasaları, kocanın çiftin başkanı olmaktan çıktığı iki durum öngörmekteydi: Bunlardan birincisi, karının kocasınınki kadar servet sahibi ve aynı derecede soylu olduğu durumdu (eşler arası tam eşitlik); ikincisi ise kadının kocasından daha büyük bir servet sahibi olduğu durumdu ki, burada, aile reisliği hiç tartışmasız olarak kadına geçerdi. Kadınların, Tanrı buyruğuyla, doğal olarak erkekten aşağı bir yaratık olduğunu tescil eden daha sonraki ataerkil toplumlarda varolması düşünülemeyecek durumlardır bunlar.

II. Birinin Ötekinden Yoksun Kalışı

1. Ataerkilliğin birçok biçimi vardır. En ölçülü olanları kadınlara kimi ayrıcalıklar tanıyıp, cinsler arasında görece dengeli ilişkilere izin verebilmektedir. Buna karşılık başka bazı ataerkillik biçimlerinde erkek kendini mutlak efendi olarak ortaya koyar ve cinsler arasında uç noktada bir asimetriyi dayatacak şekilde bütün iktidarları ele geçirir. İşte ataerkilliğin bu biçimlerinde "mutlak" aataerkillik denebilir.
2. Germaine Tillon, *Le Harem et les cousins*, Le Seuil, 1966, s.6.
3. Bu ifadeyi, Marie-Elisabeth Haudmann'ın La Violence et la Ruse. Hommes et femmes dans un village grec (Aix'en Province, Edisud, 1983) adlı kitabına yazdığı önsözde Maurice Godelier kullanıyor.

1. Mutlak Ataerkillik ya da Tüm İktidarlara El Konulması

1. Ya da erkekler kız kardeşleriyle karılarını değiştokuş ederler.
2. J. Guilaine, *La France d'avant la France, du neolitique a l'age du fer*, Hachette/Litterature, s.39: "Avrupa'da 5. yüzyıldan itibaren kadınların topluluklar arasında değiştokuş edilmeye başlaması, yeni düşüncelerin ve yeni tekniklerin yayılmasına yardımcı oldu."
3. Burada daha çok mutlakçı ataerkillik üzerinde duracağız; çünkü söz konusu sistemi ayakta tutan ideolojik söylem karikatürize edildiği ölçüde, sistemin kurucu ilkelerini görmek de kolaylaşmaktadır.
4. Bu anlam bakımından çok zengin mitos, önce Phyllis Chesler'in *Les Femmes et la Folie* (Payot, 1975) adlı kitabında incelendi, sonra F. d'Euabonne tarafından ele alındı (a.g.e., s.107-110). Etuo-psikanalist Georges Devereux da kitabının bir bölümünü aynı mitosa ayırdı. Bkz. Baubo, la vulve mythique, J.-C. Godefroy, 1983.
5. F. d'Eaubonne, *a.g.e.*, s.107.
6. Zikreden F. d'Eaubonne, *a.g.e.*, s.108.
7. *a.y.*, s.109.
8. *a.y.*, s.110.
9. J. Guilaine (France...*a.g.e.*) savaş beyinin özel bir saygı konusu olduğu hiyerarşiye dayalı toplum tezini doğrulayan kanıtların armalı mezarların zenginliğinde bulunabileceği kanısındadır.

10. *a.y.*, s.161.
11. *a.y.*
12. J. Markele, *a.g.e.*, s.93: "Sarışın Yseult (Isold) güneşin cisimleşmişiydi."
13. *a.y.*, s.127. J. Markale şunu da ekler: "Domuz yalnız pis ve yıkanmayan biri değil, ayrıca kirli işler çeviren (yani garip cinsel tutumları olan) bir erkek anlamına da gelirdi. Cinsel organını istediği gibi kullanmaktan çekinmeyen kadına ise dişi domuz *(cochonne)* denirdi."
14. Gelenek, Homeros'un İ.Ö. 9. yüzyılda doğduğunu kabul etmektedir.
15. Aktaran F. d'Eaubonne, *a.g.e.*, s.112.
16. İ.Ö. 495'te doğmuş, 406'da ölmüştür.
17. Aktaran F. d'Eaubonne, *a.g.e.*, s.112.
18. Aeskilos'un bir piyesinin adı. Bunlar "koruyucu" Erinyelerdir.
19. İzleyen bölümü Fatna Ait Sabbah'tan aldık. Bkz. *La Femme dans l'inconscient musulman*, Le Sycomore, 1982, s.179-181. 20. J.Markale, *a.g.e.*, s.218.
21. Bkz. J. Markale'nin, Lilith'le Havva'yı karşılaştıran parlak çözümlemesi. Lilith ile Pandora'yı karşılaştıran bir çözümleme için bkz. J. Bril, *Lilithe ou la mere obscure*, Payot, 1981, s.174-177.
22. 1. 1–2.
23. 1, 3.
24. Gelenek, İbrahim'in Kutsal Topraklara İ.Ö. 1750 dolaylarında geldiğini söyler (bkz. A. Chouraqui, *Des hommes de la Bible*, Hachette, yenibaskı, 1985, s.343).
25. M.Eliade, *Histoire... a.g.e.*, s.185: "bu tanrı "benim/senin/onun babasının tanrısı" olarak ortaya çıkar" (Yaradılış, 31, 5)... "Baban Ibrahim'in tanrısı...", "Baban İsak'ın tanrısı...".
26. Yaradılış'ın 4. Ayrımı.
27. A. Chouraqui, *a.g.e.*, s.64.
28. Catherine Chalier, *Les Matriarches, Sarah, Rebecca, Rachel et Lea*, Le Cerf, 1985.
29. Ayrım 22.
30. A. Chouraquie, *a.g.e.*, s.160–161.
31. "Anamı ve babamı sayacaksın..." 32. J. Markale, *a.g.e.*, s.158.
33. *a.y.*, s.167.
34. *Le Songe du vergier*, 16. yüzyıl, Kitap I, Ayrım CXVI.
35. E. Benveniste, *Le Vocabulaire des institutions indo-europeennes*, Cilt I, Ed. de Minuit, 1975. Hint–Avrupa dillerinde baba adı (pater) çok yaygın olarak kullanılır. Babalık mitolojilerde çok zengin bir kullanım alanı bulur ve yüce Tanrı niteliklerinin en süreklisidir. Ancak başlangıçta fiziksel babalığı dışlar. Çocuğu büyüten, besleyen babaya *atta* adı verilir (s. 209–210).
36. Yaradılış, ayrım 2, ayet 18–23: Tanrının kadını kaburga kemiğinden yaratmasından sonra Adem şöyle bağırdı: "O artık benim kemiğimin kemiği, etimin etidir! Ona kadın denilsin, çünkü o erkekten yapılmadır!"
37. Hesiodes, *Theogonie*, 453... ve 886–900 satırlar.
38. *Les Eumenides*, G.F., No 8, mısra 736.
39. *a.y.*, mısra 665 ve 735.
40. S. Dunis'in, *Sans tabou ni totem*, Fayard, 1984, s.50'de anlattığı mitos. (Vurgu bizim.)

41. *a.y.*
42. Ari masalları da evrenin ve insanların yaradılışına kadının katılımını vadsımaktadır. Manu'ya göre yaradılış tümüyle bir erkek girişimidir: "Biliniz ki, adı Virag olan kutsal erkek, beni, tüm evrenin yaratıcısı Manu'yu, kendini çok sıkı bir sofuluğa adayıp kendinden yarattı" (*Lois de Manou*, kitap 9, ayet 34–36).
43. J.–P. Vernant, *Mythe et Pensee chez les Grecs, a.g.e.*, s.145'te Epikleros'u Manu yasalarına gönderme yaparak tanımlar: "Oğlu olmayan baba, kızını, kendine bir oğul vermekle görevlendirebilir... Kızının dünyaya bir erkek çocuk getirdiği gün, büyükbaba bu çocuğun babası olur."
44. *a.y.*, s.145.
45. Aeskilos, İ.Ö. 525'de doğmuş, 457'de ölmüştür.
46. 660–670. mısralar. (Vurgu bizim).
47. Aristotoles, İ.Ö. 484'te doğmuş, 322'de ölmüştür.
48. Aristotoles'e göre biçim, "öz", tanrının izini taşıyan mükemmellik ya da "eylem"dir. Buna karşılık madde gizilgüç durumunda, belirsiz, edilgen bir varlıktan başka birşey değildir.
49. *De la generation des animaux*, Kitap 1, 1.
50. *De Anima*, II,1, 412, a.
51. *Metaphysique*, Z, 7, 1 032 a 25; De la generation. II, 1.
52. *Metaphysique*, Z, 9, 1 034 b, 3.
53. *De la generation...*
54. *a.y.*, I, 22 ve II, 5.
55. Bozulma, çürüme anlamında.
56. *Metaphysique*, Z, 8, 1033 b: Para Phusin'in doğumu. Örneğin bir at katır doğurduğunda.
57. *De la generation...*, IV, 2: "Genetik bakımdan ilk sapma, bir erkek yerine dişinin doğmasıdır."
58. *a.y.*, II, 3, 737 a 27. Burada, kadın cinsiyle ilgili olarak, ataerkilliğin belki de son büyük kuramcısı olan Freud'un sözlerini anımsamamak elde değil.
59. *a.y.*, IV, 6, 775 a. Dişiler, doğaları gereği daha zayıf ve daha soğukturlar; onların bu yapılarını doğal bir sakatlık olarak anlamak gerekir. Aynı şekilde, erkek çocuk annesine benzediğinde de ortada bir sakatlık var demektir.
60. Indira Mahindra, *Des Indiennes, a.g.e.*, s.70. Elimizde kesin kanıtlar olmadığından, Manu yasalarının ortaya çıktığı tarih İ.S. 1200–1500 dolayları olarak kabul edilmektedir (Bkz. *Nouvelle Biographie génerale*).
61. *Lois de Manou*, Kitap 9, ayet 33–37, 44.
62. Kuran, II, La Genisse, 223.
63. Kuran, II, 228; Kuran, IV, 34 ve 38.
64. Camille Lacoste–Dujardin, *a.g.e.*, s.78.
65. *a.y.*, s.78 ve 103.
66. G. Delaisi de Parseval döllenmeyle ilgili belli başlı üç kuramı çok hoş özetler. Bunlardan birinde *kadın yalnızca bir otel işlevi* görmekte: Bu durumda rahmi, bir ya da daha çok baba tarafından beslenen fötüse bir barınak sunar. İkinci kurama göre *kadın yarı pansiyon bir otel–lokanta işlevi* görmektedir: Fötüsün gelişmesine hem annenin hem de babanın katkıda bulunduğu varsayılan bir durumdur bu. Üçüncü kuramda ise *kadın tam pansiyon bir otel–lo-*

kanta işlevi görmektedir: Burada fötüsün tüm gereksinimlerini anne karşılar. Öyle ki, baba vararsız, hatta tehlikeli biri olarak görülür *(La Part du pere*, Le Seuil, 1981, s.42–43).

67. M.Mead, *a.g.e.*, s.36 'da zikrediliyor. Bu ada Antarktika'nın sınırında yer alır.
68. Bkz. Levi-Strauss, *Mythologiques*, 1,2,3.
69. G. Delaisi de Parseval, *a.g.e.*,s.67: "Babanın, çocuğunun doğumunda yerine getirmesi gereken davranışların bütünü."
70. B. This tarafından, *Le Pere: acte de naissance*, Le Seuil, 1980, s.184'de aktarılmaktadır (vurgu yazarındır).
71. B. This tarafından aktarılmaktadır, *a.g.e.*, s.185 (vurgu vazarındır). Yazar şunu da ekler: "16. yüzyılda Marco Polo, Çin'in bir eyaletinde gözlemlediği benzer olayları anlatır. Başkaları da Hindistan'ın güneyinde, Malezya'da, Amerika'da lohusalık törenlerini incelemişlerdir. Hemen her yerde, çocuğun doğumunda baba yatağa uzanır ve bebekle ilgilenir."
72. *La Part du pere, a.g.e.*, s.68. "Avrupa törelerinin doğum öncesi ve sonrasında erkeğe, başka uygulamalardan, özellikle doğum öncesinde tabular öngören Güney Amerika'daki uygulamalardan farklı birtakım anne benzeri işler yüklemesi (buradaki lohusalık törelerine göre erkek, doğum yapan kadının işlerini üstlenir) hiç de önemli değildir" çünkü bütün durumlarda baba, analık sürecinin bir ya da daha fazla aşamasını taklit etmektedir.
73. *a.y.*, s.70. K. ve J. Paige'den söz ediyoruz.
74. *a.y.*, s.75–76.
75. La Pensee sauvage, Plon, 1962, s.258. Levi–Strauss, G. Cohen'in sorduğu bir soruya: "Erkek lohusalığı, acayip ve eski bir folklorik töredir" diyerek vanıt vermiştir. Bkz. *Psyche*, 4, 1949, s.80–93.
76. Aktaran Delaisi de Parseval, *a.g.e.*, s.79–80.
77. G. Delaisi de Parseval, *a.g.e.*, s.95.
78. M. Mead, *a.g.e.*, s.99.
79. *a.y.*, s.99: "Topluluğa kabul edilecek olan gençler, erkekler grubunu temsil eden bir timsah tarafından yutulur; yeniden doğanlar öbür uçtan çıkarlar. Onlara 'anne' rolünü üstlenen erkekler tarafından bakılır, kanla beslenir ya da karınlarda saklanırlar. Bu avin, bütün bunların kadınların elinden alındığını gösteren bir mitosa uygun olarak yapılır. Erkekler erkekliklerini, eğer gerçek keşfedilse yerle bir olacak olan bir hırsızlığa ve teatral bir sözsüz oyuna borçludurlar.
80. Aktaran ve yorumlayan B. Bettelheim, *Les Blessures symboliques*, Gallimard, 1971, s.138.
81. *La Production des grands hommes*, Fayard, 1982.
82. Aristotoles'in kuramıyla olan büyük benzerlik dikkat çekicidir.
83. Baruyalar kadın sütünün kaynağının erkek spermi olduğunu düşünmektedirler.
84. *La Production...,a.g.e.*, s.91–92. 1960'da Avrupalıların gelmesiyle ortadan kalkan bu töre, Godelier'ye göre, Avrupalı etkisinin daha az girebildiği dağlık ve ormanlık yörelerde yaşayan Anga kabilesinde yaşamayı sürdürmüştür.
85. *a.y.*, s.93.
86. *a.y.*, s.94.
87. *a.y.*, s.12: "Onların gözünde erkek egemenliğinin ekonomik, politik ya da

simgesel yönleri her cinsin hayatın yeniden üretimi sürecinde sahip olduğu farklı yer tarafından haklı kılınır."

88. M. Mead, *a.g.e.*, s.273. Ataerkil toplumların hepsinde ortak olan bu tanımın bazı toplumların özellikleriyle daha da zenginleştiği söylenebilir. Anasoylu yapıdaki toplumlarda küçük kız dayısına, annesi de erkek kardeşine bağımlıdır. Bu gibi farklılıklara rağmen etnologlar her yerde kadın üzerinde son kertede daima erkeğin egemen olduğunu saptamaktadırlar.
89. Georges Duby, Le Chevalier, *la femme et le pre<F52tre*, Hachette, 1981, s.23.
90. Cl. Levi-Strauss, *Les Structures elementaires de la parente*, Mouton, 1973, s.71.
91. *a.y.*, s.44: "Bu dürtü ancak, ortamdan ve kültürden kaynaklanan sınırlamalarla bastırılabilir. Demek ki bizim gözümüzde tekeşlilik olumlu bir kurum değildir: Ekonomik ve cinsel rekabetin çok şiddetlendiği toplumlarda çokeşliliğe getirilen bir sınırlamadır".
92. *a.y.*, s.45.
93. H. Fisher, *a.g.e.*, s.29: "Doğa kadını, yalnızca çiftleşme amacına yönelik bir sinir ağı olan klitorisle donatmıştır. Erkeğin orgazmı kadınınkiyle aynı mekanizmaya uymakla birlikte zevk düzeyleri arasında kesin bir fark vardır. Erkeğin orgazmı normal olarak üç ya da dört büyük ve birkaç da onları izleyen küçük, hepsi cinsel bölgede yoğunlaşmış kasılmadan ibarettir. Bittiğinde penis sertliğini yitirir ve erkeğin yeniden orgazm olabilmesi için aynı süreçlerden tekrar geçmesi gerekir. Kadında olay farklı gelişir. Kadında normal olarak beşle sekiz arasında büyük, ardından da bütün pelvis bölgesine yayılan dokuzla onbeş arasında küçük kasılma görülür. Ayrıca erkekten farklı olarak cinsel organlarındaki tüm kan boşalmadığından, peşpeşe birkaç orgazm daha yaşayabilir."
94. *a.y.*, s.30: "1966'da bir İrlanda adasının sakinlerinden hiçbirisi kadın orgazmından söz edildiğini duymamışlardı. Cinsellik burada tabuydu."
95. Levi – Srauss, *Structures.... a.g.e.*, s.46.
96. *a.y.*, s.45: "Pigmelere göre, kadın sayısı ne kadar çoksa, yiyecek de o kadar artacaktır."
97. *a.y.*, s.79.
98. *a.y.*, s.135 (vurgu bizim).
99. *Le Chevalier, la Femme et le Pretre, a.g.e.*, s.113–114.
100. G. Duby, *Guillaume le Marechal ou le meilleur chevalier du monde*, Fayard, 1984, s.166.
101. *a.y.*, s.166.
102. G. Duby, *Le Chevalier... a.g.e.*, s.47.
103. *a.y.*, s. 107–111: Gerçekten kadınların hakları kocaların elindeki haklarla öylesine geriletilmişti ki, 2. yüzyıla doğru, bazı babalar kendi soylarına ait malların kabul edilemez biçimde tehdit edildiğini gördüler. Damatlardan gelen bu tehdit karşısında babalar, evlendirilecek kızlarının mirastaki payını "annelerinin çeyizlerinde getirdikleri mallarla sınırlama" yoluna giderek önlem almaya çalıştılar.
104. *a.y.*, s.102.
105. 1145 dolaylarında doğmuş, 14 Mayıs 1219'da ölmüştür.

106. G. Duby, *Guillaume le Marechal...,a.g.e.*
107. *a.y.*, s. 61.
108. *a.y.*, s. 67.
109. Lord Raglan, *Jocasta's crime*, s.180.
110. Lippert, *Evolution of culture*'da, Manu yasalarında "ineğin sahibinin buzağıya da sahip olması gibi, çocuk babaya aittir" denildiğini belirtir. Aktaran Evelyn Reed, *a.g.e.*, s.227.
111. G. Duby, *Le Chevalier... a.g.e.*, s.52.
112. Ya da kadın sünneti. Bkz. Nancy Marval, The case for feminist celibacy, aktaran, Sarah Hrdy, *a.g.e.* 1986'da ataerkil dünyadaki sünnetli kadınların sayısı 80 milyona ulaşmakta, onlarca milyon kadın da kocalarından başka erkeklerin görememeyeceği şekilde peçe ardında yaşamaktadır.
113. Kadının aşığı ancak suç ortağı olarak kovuşturulurdu; daha genel olarak, erkeklerin mahkum olmaları için, karısıyla ortak evinde zina yapması şartı aranmaktaydı.
114. Vurgu yazara aittir. Bkz. Levi – Strauss, *a.g.e.*, s.134.
115. *a.y.*, s.135 ve 136: Kocaların "ödünç alınan erkek" adını taşıdıkları Sumatra Menangkabanlarından örnek veren antropolog, bu gibi sistemlerde "otoriteyi annenin en büyük oğlunun ya da erkek kardeşinin elinde bulundurup kullandığını" vurgular. Bunun dışındaki bilinen bütün durumlarda anasoyluluk, babaevi ilkesiyle birlikte görülür. Kadın, bazen bir düşman olarak algılanan yabancı kocasının, hiçbir zaman kendisine ait olmayacak çocuklarını doğurmak üzere onun peşinden gider. Bu durumda "anasoyluluk, kadının babası ya da erkek kardeşinin onu, kayınbiraderin köyüne kadar izleyen elidir".
116. G. Murdock; aktaran Levi – Strauss, *a.y.*, s.136.
117. *a.y.*, s.136.
118. *a.y.*, s.136 (vurgu bizim).
119. *a.y.*, s.134.
120. S. Moscovici, *a.g.e.*, s.285.

2. Karşıtlık Mantığı ya da Cinsler Savaşı

1. Aristotoles ve Hippokrates'ın dile getirdikleri Yunan felsefi ve tıbbi düşüncesi, dünyanın dengesiyle insan bedeninin sağlığını, karşıtlıkların uyumlu bir bileşimi olarak görmektedir. Bilgeliğin ve tıbbın tek amacı, şu ya da bu aşırılığın tehdit ettiği "doğal" dengeyi yeniden kurmaktan ibarettir. Belli başlı kategoriler, her biri erkeklik ve dişilikle ilintilendirilen ve artı ya da eksi bir değer taşıyan, sıcak ve soğuk, kuru ve nemlidir. Aristotoles ve onu izleyen çağdaşları, sıcak ve kurunun artı, soğuk ve nemlinin eksi değerler olduklarını düşünüyorlardı. Erilin iyi, dişinin ise kötü tarafta yer almaları bu durumda kimseyi şaşırtmamalıdır. Ancak, artı ve eksi değerler yüklense de tamamlayıcılığın bu karşıtlık mantığında henüz devam etmekte olduğu açıktır.
2. Emile'i uzun uzun, etken, coşkun, güçlü, cesur ve zeki bir yaratık olarak tanımladıktan sonra filozof, edilgen, mahcup, zayıf ve boyun eğen bir eş portresi çizer. "Özellikle erkeğin hoşuna gidecek" gibi yetiştirilen Sophie'nin koket, fazla zeki olmayan, ikincil rollerle yetinen biri olması amaçlanır... Onun "doğası",

kendi için değil, "erkek tarafından büyülenmek... onu hoş tutmak... onun isteklerine uymak ve uğradığı bu haksızlığa bile bile katlanmak" için yaratılmış olmasıdır". Bkz. *Emile*, Toplu Eserler, Cilt IV, Biblotheque de la Pléiade, NRF, s. 693-731.

3. *a.y.*, s.710.
4. Aktaran Indira Mahindra, *a.g.e.*, s.76.
5. G. Duby, Le Chevalier... *a.g.e.*, s.224.
6. *a.y.*, s.52.
7. Le Mahabharata (43, 23-26), aktaran Indira Mahindra, *a.g.e.*, s. 76–77.
8. G. Duby, *a.g.e.*, s.228.
9. *La Femme dans l'inconscient musulman*, le Sycomore, 1982, adlı kitabın yazarının takma adı.
10. Fatna Ait Sabbah, bu iki kitabın şehirlerin çarşı ve sokaklarda yok pahasına satıldıklarını belirtir.
11. Şeyh Muhammed'in, *Le Prairie parfumee o s'ebattent les plaisirs* adlı metni.
12. Daha çok Kamal Pact adıyla bilinen Ibn Süleyman'ın *Comment le vieillard retrouvera sa jeunesse par la puissance sexuelle* adlı metni.
13. *Comment le vieillard*..., aktaran Fatna Ait Sabbah, *a.g.e.*, s.51.
14. Yazar bu el kitaplarının kitapçı vitrinlerinde ya da cami avlularında kolaylıkla bulunabileceğini söyler.
15. Kuran, IV, 3. sure, aktaran Fatna Ait Sabbah, *a.g.e.*, s.57: çokkarılılık erkeğe, lütuflarını sayısız cariyeye ek olarak dört karı arasında bölüştürme hakkını bahşeder.
16. *a.y.*, s.62.
17. G. Duby, *a.g.e.*, s.225-226: Aristokratik bir kesimin dikkatine sunulmak için yazılan ve bir kilisede sahneye konulan bu dua benzeri metin (1050/ 1170) Âdem (koca), Havva (kadın), Tanrı (İyilik) ve Şeytan'ı (Kötülük) temsil eden dört kahraman sahneye koyar.
18. Aktaran G. Duby, *a.g.e.*, s.67.
19. *a.y.*, s. 72.
20. *a.y.*, s. 72.
21. *a.y.*, s. 73.
22. *a.y.*, s. 80.
23. *Les Rôles masculins et feminins*, PUF, 1964; CNRS'in işbirliğiyle yayınlanmıştır.
24. *Anthropo–logiques, a.g.e.*, s.34. Aynı şekilde Fatna Ait Sabbah da "ataerkil stratejinin koşulu olarak kadının şeyleştirilmesinden" söz eder, *a.g.e.*, s.78.
25. H. Deutsch, *La Psychologie des femmes*, Cilt I, 1945, s.249–250; Fransızcası, PUF, 1949.
26. G. Balandier, *a.g.e.*, s.34.
27. Fatna Ait Sabbah, *a.g.e.*, s.58: Kadın cinsine özgü bu yıkıcı zekanın adı Kayd'dır ve Kuran'a göre Müslüman dünyasının kilit kavramlarından biridir.
28. G. Duby, *Le Chevalier... a.g.e.*, s.115.
29. Camille Lacoste–Dujardin (*a.g.e.*, s.79) Magrib toplumlarıyla ilgili olarak aynı saptamayı yapar. Evlilik "çift"in biraraya gelmesi için değil (bu bir Avrupamerkezci kavramdır), babasoylu aileyi büyütmek için yapılır, der. Aynı şekilde Wedad Zenie–Ziegler, bir grup Mısırlı köylü kadınla yaptığı konuşma-

yı aktarırken şunları yazar: "Bizde, Fellahlar arasında bir kızın anasına babasına hayır deme hakkı yoktur. — Sevmek de yasak mıdır? — Evet, sevmek yasaktır. Bizde tartışılmaz. Kız, ona teklif edilen kişiyi, sakat, sağır, kör veya aptal da olsa, kabul etmek zorundadır..." *(La Face voilee des femmes d'Egypte* Mercure de France, "Mille et une femmes" dizisi, 1985, s.36).

30. Denis de Rougemont, *L'Amour et l'Occident*, "10/18", 1977, s.26.
31. Denis de Rougemont (*a.y.*, s.20) *Tristan*'ı edebi bir metin olarak değil, belirli bir tarihi grupta kadınla erkek arasında kurulan bir ilişki tipi olarak ele almaktadır: Bu, "12. ve 13. yüzyılların şövalyeliğin etkisinde kalan seçkin toplumu ve saray çevresi"dir.
32. Chretien de Troyes, aktaran D. de Rougemont, *a.g.e.*, s.39.
33. *a.y.*
34. *a.y.*, s.41.
35. *a.y.*, s.56. Cinsel istekle ölümü birleştiren ilişki konusunda ayrıca Marquis de Sade ve G. Bataille'ın eserlerine bakılabilir.
36. *La prairie parfumee...*, aktaran Fatna Ait Sabbah, *a.g.e.*, s.64.
37. A.g.e., s.25.
38. Godelier, *a.g.e.*, s.109: Spermin karşıtı olan adet kanı, bu gücün kadının karnında etkili olabilmesi için zorunludur. Demek ki kadının erkeğinkinden farklı ve hayatın yeniden üretilmesi için şart olan gücü bu maddede saklıdır.
39. *a.y.*, s.227: Flüt, çocukları doğurma ve "büyütme" gücünün simgesidir. 40. *a.y.*, s.119.
41. *a.y.*, s.234—236.
42. Bkz. Melanie Klein ın çalışmaları.
43. Fatna Ait Sabbah, *a.g.e.*, s.107.
44. *Vagina dentata*'yla ilgili pek çok efsane vardır. Hindistan'da birçok masal, vajinaları erkeğin penisini kesen dişlerle dolu kadınlardan söz eder (Bkz. W. Lederer, *Gynophobia ou la peur des femmes*, *a.g.e.*, s.48..
45. Ortaçağ boyunca Rahip Jean'ın olağanüstü krallığında vajinalar yılanlarla doluydu. Başka yerlerde, vajinanın girişinde yabani hayvanların bekçilik ettiği masalları anlatılırdı.
46. İncil'de bu konuyu aydınlatacak pek çok örnek vardır.
47. Kadın cinsi karşısında duyulan korkunun ilkel toplumlara özgü olduğu sanılmasın. Bizim toplumlarımızın onlardan hiç de geri kalmadığını gösteren şu şarkı, yüzyılın başında hastahanelerde söylenirdi:

"Küçük etten halka, küçük çirkin yarık,
Küçük Allahsız büzgen,
Hep ıslak, hep ılık havayla zehirli küçük köşe,
Küçük delik, küçücük hiç!

Kalın dudaklarınla güldüğünde çirkin misin;
Uyuduğunda çirkin misin!
Tanrı seni o pis kokan yere gizlediğine,
Bedenin lağımına yakın yere koyduğuna göre, çirkinsin!

Ah! o sarkık pembe dudağını yalamak için,
Hayasız gurur canavarı,
Buruşuk yeleli ağzım açarak,
Bir mezar gibi esnersin.

Zehirli vantuz, doyumsuz uçurum,
öyle uğursuz, öyle azizsin ki;
Seni küçümsemek istiyorum ama, etimin hası
Senin için ağlayıp acı çekiyor, yine de.

Senden nefret etmek istiyorum, iğrenç şey,
İyiliğe karşılık kötülük yapan sen,
Kadının altına açılmış küçük boşluk,
Küçük delik, küçücük hiç!"

L'Anthologie hospitaliere et latinesque: "Receuil de chansons de salles de garde anciennes et nouvelles...", 2 cilt, Receuil Bichat, 1911 ve 1913. Aktaran Herve Manchet; tıp doktora tezi no 118, Hazirar. 1985: *La Chanson d'internat aujourd'hui, etude polycentrique*, Academie Orleans, Tours, Universite François – Rabelais.

48. M. Godelier, *a.g.e.*, s.99.
49. *a.y.*, s.101 – 102.
50. *a.y.*, s.103.
51. *a.y.*, s.106.
52. *a.y.*, s.239 – 241.
53. S. Dunis, *a.g.e.*, s.197 – 198. *Po* "karanlıklar" anlamına gelir.
54. Bundan sonra anlatacaklarımız için bkz. S. Dunis, *a.g.e.*, s.199 – 200 ve 415.
55. *a.y.*, s.211: Taranga hem penisi hem de vulvayı anlatan bir sözcüktür. Şefleri *(tikatika)* başka insanlardan ayıran bir topuzları vardır. Buradan kahramanının çift cinsiyetli olduğu sonucuna varılabilir. Bunu güçlendiren bir nokta da Maui'nin babasından hiç söz edilmemesidir.
56. *a.y.*, s.252.
57. *Le Deuxieme Sexe*, Cilt I, s.197 – 198.
58. Başka bazı toplumlarda ölümün kadın, hatta anne figürüyle temsil edilmesinin, yatıştırıcı ve teselli edici bir işlev gördüğünü gözardı etmiyoruz.
59. Bkz. Robert Stroller'in ilerde değineceğimiz çalışmaları.
60. M.Mead, *a.g.e.*, s.147.
61. "Erkeklerdeki kadınlık kompleksi, kadınların hadım edilme (kastrasyon) kompleksinden çok daha derinlere gömülüdür, ama en az onun kadar önemlidir", Melanie Klein, *Essais de psychanalyse*, Payot, 1968, s.234.
62. Marcel Griaule, *Dieu d'eau*, Fayard, yeni baskı, 1983.
63. *a.y.*, s.146.
64. G. Groddeck, "Le double sexe de l'tre humain", *Nouvelle Revue de psychanalyse*, no 7, Bahar, 1973, s.193 – 198.
65. R. Lewinter, "Groddeck: (anti) judaïsme et bisexualite", *Nouvelle Revue de psychanalyse*, No 7, Bahar, 1973, s.200.
66. *The Ritual. Couvade and the fear of retaliation*, Londra, Hogarth Press, 1931.
67. *Psychanalyse et Anthropologie*, Gallimard.
68. Herman Nunberg, "Tentatives de rejet de la circoncision" (1949), *Nouvelle Revue de psychanalyse*, No 7, Bahar, 1973, s.205.
69. M. Godelier, *a.g.e.*, s.84.
70. *a.y.*, s.240.

71. *a.g.e.*, s.11.
72. Fatna Ait Sabbah, *a.g.e.*, s.64.
73. Rita Thalmann, Etre femme sous le IIIe Reich, R. Laffont, 1982, s.66.
74. *a.y.*, s.84: Hitler'in Şansölyeliğe gelişinin hemen ertesinde, 7 Nisan 1933 kararnamesiyle, işten çıkarma ve işe alınanın durdurulması uygulamalarıyla kadınlara yönelik temizlik hareketi başlatılır.
75. *a.y.*, s.92: 28 Aralık tarihli bir yönergeyle tamamlanan 25 Nisan 1933 yasası
76. *a.y.*, s.101.
77. Gösterilere bedava bilet (!), tatil merkezlerinde öncelik (!), Anneler Gününün 1935'te ulusal bayram yapılması, madalya verilmesi gibi...
78. *Etre femme*..., s.110.
79. *a.y.*, s.137.
80. Kendi cinsinin temsilcileri arasında en üstte yer alan bir kadının bile en değersiz erkeğe eşit olmaktan uzak olacağını söylerdi.
81. M. Godelier, *a.g.e.*, s.122: "Erkek, spermine dönüşen özü ormanlardaki büyük ağaçlardan alır, orada avlanır, öldürür; gücünü, öldürücü araçları denetleme, direnme yeteneklerini sınama olanağını ormanda bulurdu..."
82. *a.y.*
83. Magribin ataerkil toplumlarıyla ilgili araştırmasında C. Lacoste – Dujardin, erkek ve kadın dünyaları arasında varolan derin dikotomi üzerinde durur, eşini seçmeyi olanaksız kılan iletişim yokluğu, eşler arası yakınlığın kınanması, bu ilişkide sevgi beklentisinin bulunmaması ve çift ideolojisinin hiç bilinmemesi gibi noktaları vurgular (*a.g.e.*, s.79, 92, 223).
84. Cahiers du GRIF, *a.g.e.*, s.9.

3. Ataerkilliğin Ölümü

1. Bossuet, Politique tiree des propres paroles de l'criture Sainte (1709, II. ve III. kitaplar.
2. Tanrıdan gelmeyen hiçbir iktidar yoktur.
3. J. Lacroix, "Paternite et democratie", *Esprit*, Mayıs 1947, s.748–755 ve Albert Camus, *L'Homme revolte*, Gallimard. Camus, XVI. Louis'nin idamıyla ilgili olarak, "Tanrı sallanmaktadır ve adalet, eşitlik içinde varolabilmek için doğrudan onun yeryüzündeki temsilcisine saldırarak son darbeyi vurmalıdır" (s.145) diye yazar.
4. Robespierre kurucu eylemi peşinen haklı kılmış ve Konvansiyon'da, cumhuriyetin ancak kralın suçlu bulunması durumunda masum olabileceğini ilan etmiştir. Ulusun yaşayabilmesi için kralın ölmesi gereklidir, diyordu (3 Aralık 1792 söylevi).
5. *A.g.e.*, s.750.
6. *A.y.*, s.752. Lacroix, 3 Eylül 1791 Anayasası'nın "yurttaşlar arasındaki kardeşliği yaşatmak" amacıyla ulusal bayramlar öngördüğünü hatırlatmaktadır.
7. Jean Lacroix, *a.g.e*, s.750: "Modern bilincin ayırdedici özelliği, herhalde insana duyulan inancın, Tanrı'ya duyulan inanca son vermesidir."
8. Jean Dupuy, "La laïcite dans les declarations internationales des droits de l'homme", *La Laïcite*, PUF, 1960, s.147.
9. A. Latreille, "L'Eglise catholique et la laïcite", La *Laïcite*, *a.g.e*, s.60.

10. *a.y.*, s.67.
11. J. Dupuy'ün daha önce anılan makalesinin başlığı.
12. J. Dupuy, *a.g.e*, s.151–152; öneri Amerikan ve Brezilya delegasyonlarından gelmiş ve Latin Amerika ülkelerinin çoğunluğunca desteklenmişti. Bkz. le *Livre des Droits de l'homme*, (der.) J.–J. Vincensini, Laffont, 1985.
13. *a.y.*, s.152.
14. "Dokunulmaz ve kutsal" ilan edilen.
15. *De l'egalite des deux sexes*, M. Serres'ın yönetimi altında Fransızcada yayınlanan felsefi eserleri arasında çıkmıştır, Fayard, 1984.
16. Thomas, *Sur le caractere, les moeurs et l'esprit des femmes*, 1772.
17. *Sur les femmes*, 1 Nisan 1772, Toplu Eserler, Cilt X, Club français du livre, 1971.
18. *a.y.*, s.32.
19. *a.y.*
20. *a.y.*
21. *a.y.*
22. J.–M. Dolle, *Diderot, politique et éducation*, Vrin, 1973, 4. Bölüm "Kadınların Eğitimi Üzerine".
23. *a.y.*, s.36.
24. *a.y.*, s.34.
25. *Correspondence avec l'abbe Galiani*, 107. mektup, 14 Mart, 1772.
26. *a.y.*
27. *a.y.*
28. Devrimciler arasında kadınların az sayıda savunucusu vardı. Bunlar arasında l'abbe Gregoire, Pierre Guyamar, Saint–Just, Chabot, Cambaceres, Charlier gibi adlar sayılabilir.
29. "Lettres d'un bourgeois de New Haven à un citoyen de Virginie", *Recherches sur les Etats–Unis*, Cilt 1, 1788, s.281–287.
30. *a.y.*, s.286. (Vurgu bizimdir).
31. *a.y.*, s.284–285.
32. *Memoire sur l'education des femmes*. Ulusal Meclis'e 20–21 Nisan 1792'de sunulan kamu eğitiminin düzenlenmesi ile ilgili yasa tasarısına eklenen bu metin için bkz. C. Hippeau, *L'Instruction publique en France pendant la Revolution*, Paris, 1881; Librairie academique, s. 279 (Vurgu bizim).
33. *a.y.*, s.280. (Vurgu bizim).
34. Kurucu Meclis'de eğitim konusunda yapılan tartışma, Eylül 1791.
35. *A.g.e.*, s.282.
36. 1791. Madde 1: Kadın özgür doğar ve erkekle eşittir. Madde 2: Dernek kurmanın amacı, kadın ve erkeğin doğal haklarını korumaktır; bu haklar, özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve her şeyden önemlisi baskıya direnmedir.
37. Taslak 1793 Ağustosunda Konvansiyon'un gündeminden çıkarıldı.
38. Amar, *Discours de la Convention*, aktaran P.–M. Duhet, *Les Femmes et la Revolution*, 1789–1791, Gallimard, "Archives" dizisi, Paris, 1977, s.155.
39. Bkz. Medeni Kanun'un 212. maddesi.
40. F. Picq, *a.g.e.*, s.20.
41. Bugün, kadınların oy hakkını hâlâ kazanamadıkları birkaç İsviçre kantonu var-

dır. (1991'de son iki yarı kantonda da kadınlara oy hakkı tanınarak bu sayfa kapandı. Ç.N.)

42. 1914'te Amerikalı kadınlar Yeni Meksika dışındaki bütün eyaletlerde oy hakkından yararlanmaktaydılar.
43. Oy hakkı Alman kadınlarına 1919'da Weimar Anayasası ile tanındı.
44. 1918 tarihli İngiliz seçim yasası, seçme hakkını 21 yaşından büyük bütün erkeklere ve 30 yaşından büyük kadınlara tanıdı. Yaş sınırı 1928'de kaldırıldı.
45. 1865'te Westminister'den temsilci seçildiğinde programına kadınların oy hakkını almıştı. 1869'da ünlü *The Subjection of Women* (Kadınların Köleleştirilmesi) kitabını yazdı. Bu kitap, 1869'da yeniden seçilmesini önledi.
46. 1879'da çok önemli bir kitap yayınladı: *La Femme dans le passe, le present et l'avenir*. Türkçesi: *Kadın ve Sosyalizm*/çev: Sabiha Sertel, Toplum Yayınları, Ankara, 1975, 4. baskı adıyla yayınlandı.)
47. 20 Nisan 1945'te belediye meclisi seçimlerinde, izleyen 21 Ekim'de de Kurucu Meclis'i oluşturmak için oy verdiler.
48. Yasama Meclisi için 1849'da aday oldu.
49. Mart 1881 tarihli mektup.
50. Bu üç bakan yardımcısı, Bilimsel Araştırma'yla görevlendirilen Irene Joliot–Curie, Kamu Sağlığı'yla görevlendirilen Suzanne Lacor ve Milli Eğitim'le görevlendirilen Cecile Brunschvicg'dir.
51. Mme Peyroles'un Kurucu Meclis'te 19 Mart 1946'da yaptığı konuşmadan. Aktaran Jean Rabaut, *Histoire des feministes français*, Stock, 1978, s.305. Fransa Avrupa'da bu hakkı kadınlara en son tanıyan demokratik ülkelerden biriydi.
52. Colette Yver'in bir romanı, *Cerveline*, 1913 adı. Aydın kadınları anlatan küçültücü bir sözcüktür.
53. Sufrajetler 1905'ten başlayarak adlarını tüm dünyada duyurdular. Londra'da zaman zaman karışıkların çıktığı büyük gösteriler düzenlediler.
54. Leon Abensour, *Histoire generale du feminisme, Ressources*, 1921, s.290–293: İsveç'ten bağımsızlığını kazanan Norveç, kadınlara oy hakkını 1907'de tanır.
55. Tocqueville, *De la democratie en Amerique*, G. F. Flammarion, 1981, Cilt II, s.247: "Bütün Protestan uluslarda genç kızlar, davranışlarında Katolik uluslarda olduğundan çok daha özgürdürler...." Kadınların bağımsızlığı "İngiltere gibi kendi kendilerini yönetme hakkını korumuş ya da kazanmış Protestan ülkelerde daha fazladır. Özgürlük, politik alışkanlıklar ve dini inançlar kanalından ailelere kadar girmiştir".
56. *a.y.*, s.248: "Kendini sürekli bastırması istenecek yerde, kendi gücüne duyduğu güvenin geliştirilmesine... her şeyi erkenden öğrenmesine çalışılmakta." 57. *a.y.*, s.248. 58. *Histoire mondiale de l'education*, PUF, 1981.
59. 30 Ekim 1867: Victor Duruy'un genç kızların orta eğitimiyle ilgili genelgesi.
60. 21 Aralık 1880: Kızlar için orta öğrenim kurumlarının kurulmasını, ayrıca kızlar için öğretmen okulları açma zorunluluğunu ve ilkokulların parasız, zorunlu ve laik olmasını öngören Camille See yasası.
61. 10 Nisan 1870 tarihli eğitim eşitliği söylevi.
62. 25 Mart 1921 tarihli kararname.
63. F. Mayeur, *L'Education des filles en France au XIXe siecle*, Hachette, 1979, s.167.
64. Yeni Malthusçu Paul Robin 1889'da Paris'te doğum kontrolüyle ilgili bilgi

veren ve doğum kontrolü maddeleri satan bir merkez kurdu. Nelly Roussel, Madelaene Pelletier, Marie Huot, Jeanne Dubois bu kavgada yer alan feminist kadınlardı.

65. Drysdale kardeşler, 1877'de Malthus'un ülkesinde ilk yeni Malthusçu örgütü kurdular.
66. 1878'de ebelerin doğum kontrol yöntemlerinin kullanılmasını öğrettikleri ilk dispanser açıldı. 1895'te yeni Malthusçu dernek krallık kararnamesiyle kamu yararına çalışan örgüt olarak tanındı.
67. İlk Alman yeni Malthusçu derneği 1892'de kuruldu.
68. Özgür annelik mücadelesinin tarihi için bkz. *D'une revolte a une lutte, vingt-cinq ans d'histoire du Planning familial*, Ed. Tierce, 1982, 1. 4. Bölüm.
69. *a.y.*, s.25: Dr Doléris'in 1918'de yaptığı açıklama.
70. *a.y.*, s.27: Karı koca Humbert'ler nüfus artışına karşı propaganda yaptıkları gerekçesiyle 5 ve 2 yıl hapis cezasına çarptırıldılar.
71. *a.y.*, s.35: 1930'da Anglikan Kilisesi Lamberth Konferansı sırasında küçük bir azınlığın direnmesine karşın birth control'un (doğum kontrolü) yararlı olduğu görüşünü benimsedi (67'ye karşı 193 oyla).
72. Maria – Antonietta Macciochi, *Les Femmes et leur maîtres*, Christian Bourgois, 1978. Petainci rejimin kadınlar üzerinde, anılan bu üç faşist ülkede olduğu kadar baskıcı olmadığını hatırlatalım.
73. Evliliği, boşanmayı, doğum kontrol araçlarını ve istek üzerine kürtajı serbest bırakan yasalar.
74. 19 Aralık 1917 ve 17 Ekim 1918'de Lenin kadınlara ekonomik, toplumsal ve cinsel bakımdan kendi kararlarını kendileri alma hakkını tanıyan iki karanameyi yürürlüğe koydu.
75. 1932'de yapılan Kiev Kongresi'nden başlayarak kürtaj hakkı geri alındı. 1934'de yasal kürtaj ortadan kaldırılarak; kadına düşük yapamada yardımcı olmanın cezası 2 yıl hapisti. 1934'te Çarlık döneminden kalma, eşcinselliği cezalandıran yasa yeniden yürürlüğe kondu ve eşcinsellik 3 ile 8 yıl arasında hapis cezasına mahkum edilmeyi öngören bir suç oldu. 1936'da benimsenen yeni boşanma yasası boşanmayı para cezalarıyla caydırıyordu ve 1944'de daha ağır bir yasayla güçlendirildi. Evlilik içinde ve dışında doğan çocuk ayrımı diriltilerek, gerek annelerin gerekse meşru olmayan çocukların cezalandırılması, damgalanması yoluna gidildi. Baba, artık evlilik dışı doğmuş çocuktan sorumlu sayılmıyordu. 1936 ve 1946 yasaları en az altı çocuklu kadınlara bazı ayrıcalıklar tanımaktaydı, vb.
76. Ayrıcalıklı sınıflarda "evin efendisi" anlamına gelen ev hanımı deyimi kullanılmaktaydı.
77. İsviçreli biyolojist Herman Fol 1877'de, deniz yıldızlarının üremesinde ilk kez spermatozoidin yumurtayı dölleyişini gözlemleyerek bin yıldır süren polemiğe son verdi. Fol, anne ve babadan gelen iki tohumun (gametler) ne kadar benzeşmez olurlarsa olsunlar (yumurta ve spermatazoid), çekirdekleri bakımından tam anlamıyla eşdeğer olduklarını ve yeni yumurtanın oluşumuna aynı katkıyı yaptıklarını gösterdi. Anne ve babanın çocuklarının oluşumuna kesinlikle eşit olarak katıldıklarını gün ışığına çıkaran bu buluşun fazla heyecan uyandırmaması ilginçtir...

78. *Le Paradigme perdu... a.g.e*, s.78.(Vurgu bizim).
79. F. Heritier, *Cahiers du GRIF, a.g.e*, s.19.
80. Gerard Mendel, *La Revolte contre le pere*, Payot, 1978, s.224.
81. Savaş tutuklularına, yokedilmek için toplama kamplarına götürülen sivillerden daha iyi muamele edilmişti.
82. 1966'da ilk büyük feminist kadın örgütü olan NOW'u (National Organisation of Women/Ulusal Kadın Örgütü) kurdu.
83. 1968 Mayısında Anne Tristan birkaç arkadaşıyla birlikte "Feminin—Masculin—Avenir" (Kadınlık— Erkeklik— Gelecek) grubunu oluşturdu. 1970'ten sonra basın MLF'den (Mouvement de Liberation des Femmes/ Kadınların Kurtuluşu Hareketi) söz edecekti, ama MLF gerçekte birçok küçük ve kısa ömürlü kuruluştan oluşan bir nebulaydı.
84. Anne Tristan ve A. de Pisan, *Histoires du MLF*, Calmann—Levy, 1977, s.99.
85. Bugüne kadar birbiri peşisıra yetişen bütün kuşaklar, 1940 savaşının korkunçluklarını anlatan bir imge, film, lotap selinde büyüdü.
86. Bkz. Tarafsızlık yanlısı "Yeşiller"in sloganı: " Ölmektense, Kızıl olmak yeğdir".
87. Bkz. Ekolojist/ çevreci hareketin çeşitli temaları, nükleer araştırmalara karşı yürüttükleri mücadeleler vb.
88. Ailelerinin üyeleri üzerinde sahip oldukları dışında...
89. Bunlardan % 43,65'i tarım kesiminde çalışmaktaydı
90. L'Express dergisinin 3—9 Mart 1975'te yayınladığı çalışan kadın tablosu şöyledir:

	Fransa	*Almanya*	*İtalya*	*İng.*	*SSCB*	*ABD*	*İsveç*
Çalışan nüfus içindeki kadın %	38	36,9	27,8	37,2	51	37	40,7
Kadın nüfusa göre çalışan kadın %	52,3	45,5	18	48,4	90	24,5	61
Çalışanlar arasında evli kadın %	62	59,6	51,4	64		23,4	59

91. *Le Nouvel Observateur*, 17 Ocak 1985.
92. 1983'te 18 yaşından küçük çocuğu olan çalışan kadınların oranı % 60 ; 1970'te ise aynı oran % 40 idi. Brigitte Ouvry—Vial, *Femmes made in USA*, Autrement, 1984, s.56—57'de aktarılan istatistikler US Buraeu of Labor Statistics'ten alınmıştır. 1983'te anaokulunda çocuğu olan annelerin % 70'i tam zamanlı bir işte çalışmaktaydı.
93. İtalya ve İspanya.
94. 1975'te Almanya 9,5 milyon çalışan kadın için kreşlerde yalnız 20 428, İngiltere ise 9,3 milyon çalışan anne için yalnız 29 902 yer sağlamaktaydı. Buna

karşılık İsveç'te 1 6 milyon çalışan annenin yararlanabileceği kreş yeri sayısı 36.000 idi. Fransa'da ise 7,9 milyon çalışan kadına karşılık kreşlerde 51 064 çocuk için yer vardı.

95. Nicole Marc ve Olivier Marchand, 1975 ile 1982 arasında bir çocuklu annelerin çalışma oranının 10 puan, iki çocuklu annelerinkinin ise 15 puan arttığını belirtmektedirler. Bkz. *Economie et Statistiques*, No 171–172, Kasım–Aralık 1984.
96. *Population et Société*, No 186, Aralık 1984: 1982'de emzikteki bebeklerden % 52'sinin annesi çalışmaktaydı.
97. Bu tarihte Polytechnique, HEC ve ESSEC kapılarını kadınlara da açtılar. (Bunların hepsi saygın mühendislik okullarıdır. –Ç.N.)
98. Fransa'da sayıları 4300'ü bulan belli başlı işletmelerin genel merkezinde çalışan 20 840 yöneticiden 810'u, yani % 3,9'u kadındı (*Nouvel Economiste, Mart 1985*).
99. Sayılar CEGOS'un 1984'te yayınladığı bir incelemeden alınmıştır. 1983'te yönetici kadınların % 43,3'ü 35, % 33'ü de 25 yaşından gençti.
100. *a.g.e.*, s.49: " Ticaret Bakanlığı verilerine göre kadınlar tarafından kurulan ve yönetilen bu şirketlerden sağlanan gelir 40 milyar dolardan fazladır."
101. E. Sullerot, *Histoire et sociologie du travail feminin* (der.), 1971, s.102: XIX. yüzyılın sonunda, Paris'te erkek ücretleri ortalaması, kadın ücretleri ortalamasının bir katıydı. Almanya'da ise kadın ücretleri genellikle aynı işi yapan erkeklerinkinin dörtte biriydi.
102. *a.y.*, s.97–98: XIX. yüzyılda en pis ve itici işler kadınlara verilirdi; lağım temizlikçiliği, zeytinyağının saflaştırılması, iplik tarakçılığı, sokakları süpürme işlerinde kadınlar çalıştı...
103. Seksenli yılların başlarında kadın ücreti ailenin toplam bütçesinin yaklaşık % 40'ını oluşturmaktaydı.
104. Aldıkları ücretten zorunlu harcamalar (sosyal haklarda ve vergi avantajlarında meydana gelen kayıplar, çocukların bakımı için harcanan para, yol parası, kantin parası vb) çıkarıldığında ellerinde hemen hiçbir şey kalmadığı görülmektedir.
105. Bkz. 1979 – 1980'de televizyonda yapılan kampanya.
106. *a.g.e.*, s.87–88. E. Morin, haklı olarak, genç yaşta anneleriyle kurdukları ilişki nedeniyle kadın kültürüne ulaşabilen erkeklerin aynı durumda olmadıklarını belirtmektedir.
107. Ivan Illich, *Le Genre vernaculaire*, Le Seuil, 1983. (Türkçesi: *Cinsiyet*, Çeviren: Nejat Bayramoğlu, AFA Yayınları, 1992)
108. Burada, yüzyılın başındaki yeni Malthusçu militanların ardından bu kavgayı sürdüren anarşistlere, bazı masonlara, Aile Planlaması'nda çalışan bütün doktorlara ve ilk Fransız doğum kontrol hapını geliştiren Dr. Etienne Baulieu'ye saygı borcumuzu dile getirmek isteriz.
109. Bu savaş yüz yıl kadar sürdü.
110. Dr. Gergory Pincus 1903 – 1967 yılları arasında yaşamıştır.
111. 1961'de Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan Dr. Baulieu'ye göre Dr. Pincus'ü, M. Sanger'in ileri sürdüğü görüşler arasından en çok dünya nüfusundaki aşırı artışın yol açacağı tehlikelerle ilgili görüşü etkilemiştir ("La nouvelle sexulaite", *Science et Avenir*, No 48, s.46).

112. Bu araştırmanın gerektirdiği ilk mali desteği Mme MacCormink sağladı, daha sonra devreye Dr Pincus'ün gerek duyduğu her tür mali imkanı sağlayan
SEARLE şirketi girdi.
113. Yasa, 28 Aralık 1967'de oylanarak kabul edildi.
114. 9 Haziran 1967 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında General de Gaulle, "hapı, gönül eğlendirmek için istiyorlar" demişti.
115. Japonya'da kürtaj 1968 yasasıyla serbest bırakıldı.
116. Rolande Ballorin, *Le Nouveau Feminisme americaine*, Denoel-Gonthier, 1972, s.317.
117. Fransa'da ön saflarda mücadele veren örgütler arasında Aile Planlaması, Choisir (kuruluşu 1971), MLAC (1973), MLF vb sayılabilir.
118. Veil yasası 17 Ocak 1975'te, solun ve sağdan ufak bir azınlığın oylarıyla kabul edildi.
119. Danimarka (1978), İtalya (1978), Luksemburg (1978), Hollanda (1981)...
120. 27 Ocak 1984 yasası kürtaja sağlık nedenleriyle izin vermekte ama, ekonomik nedenlerle izin vermeyi reddetmektedir.
121. Mart 1983: Kürtaj ömür boyu hapis cezasını gerektiren bir suç sayılmıştır.
122. Mary Jane Sherfey, aktaran S. Hrdy, *a.g.e*, s.264.
123. E. Sullerot, *Pour le meilleur et sans le pire*, Fayard, 1984, s.66.
124. *a.y.*, s.67.
125. *a.y.*, s.70: "Bundan yalnız yirmi yıl önce Amerika Birleşik Devletleri'nde koca avlamak için tavsiyelerde bulunan küçük kitapların yayınlandığına inanmak bile zor."
126. 25-30 yaşlardaki çalışan kadınların oranı 1962'de % 45,3'ten 1982'de % 71,1'e yükseldi (Çalışma Bakanlığı verileri, 1984).
127. E. Sullerot, *Pour le meilleur..., a.g.e*, s.71.
128. *Economie et Statistiques*, no 145, Haziran 1982.
129. Boşanma yasasının son yıllarda değiştirildiği birkaç Akdeniz ülkesi bu eğilimin dışında kalmaktadır.
130. Boşanma usulünü basitleştiren 1965 yasasını izleyen yıl boşanmada olağanüstü bir patlama oldu: 1965'te 360 000 olan boşanma sayısı, 1966'da 646 000'e, 1979'da 950 000'e yükseldi. Bkz. H. Yvert-Jalu "Le divorce en Union sovietique", *Femmes, Sexisme et Societes*, PUF, 1977.
131. *Le Divorce en France*, Adalet Bakanlığı, INSEE ortak yayını, 1981.
133. J.-C. Deville ve E. Naulleau, "Les nouveaux enfants naturels et leurs parents", *Economie et Statistiques*, No 145, Haziran 1982, s.79. Ayrıca bkz. Louis Roussel ve Odile Bourguignon, "Generations nouvelles et mariage traditionel", Cahier de l'INED, No 86, PUF, 1979.
134. *Economie et Statistiques*, No 145, *a.g.e*; bkz. Pierre-Alain Audirac, "Cohabitation et mariage: qui vit avec qui?", ve *Economie et Statistiques*, No 185, Şubat 1986.
135. A. Fouquet ve A.-C. Morin, *Donnees sociales*, INSEE, 1984, s.41. *Economie et Statistiques*, no 185, Şubat 1986.
136. Evlilikten önce doğan çocuk sayısında, 1965'ten doğum kontrolünün daha iyi kullanılmaya başlandığı 1972'ye kadar artış görüldü: Ebeveynlerinin evlenmesinden en fazla 7 ay sonra doğan çocukların sayısı 65 000'den 108 000'e yükseldi, yani % 30 bir artış gösterdi (bkz. E. Sullerot, *a.g.e*, s.50).

137. *Population et Societes*, Mart, 1984, no 178: Evlilik dışı doğan 10 çocuktan 7'si, evli olmayan her iki ebeveyn tarafından da tanınmaktadır. 138. Aynı dönemde İsveç'te çocukların üçte biri evlilik dışı doğmaktaydı. 139. *Population et Societes, a.g.e*
140. Bkz. E. Sullerot, *a.g.e*, 8 ve 9. Bolüm. 141. J.-L. Flandrin, *Le Sexe et l'Occident*, Le Seuil, 1981 ve E. Badinder, *L'Amour en plus*, Flammarion, 1980. (Türkçesi: *Annelik Sevgisi*, Çevıren: Kamuran Çelik, AFA Yayınları 1992).
142. Louis Roussel ve Odile Bourguignon, "Generation nouvelles...", *a.g.e*, s.81.
143. Sabine Chalvon-Demersay, Concubin-Concubine, Le Seuil, 1983, s. 35.
144. *a.y.*, s.37-38.
145. *a.y.*, s.38.
146. E. Sullerot, *a.g.e*. s.94.
147. Bkz. 2. Bolüm, 1.
148. *Les Structureş elementaires*, *a.g.e*, s.134.
149. *a.y.*, s.136.
150. *a.y.*, s.136.
151. *Le Monde de l'éducation* (Mart 1985) dosyası: 1984'te yalnız yaşayan çocuklu bir milyon ebeveyn vardı, bunların 821 000'i kadındı.
152. Levi-Strauss, *a.g.e*, s.135.
153. *a.y.*, s.15-19.
154. FR3 televizyonunun 14 Eylül 1984'te "Vendredi (Cuma)" adlı programında yayınlanan söyleşi: Birlikte yaşayan bir erkek ve kız kardeşin çocukları olmuştu ve Cumhurbaşkanı'ndan evlenebilmek için izin istemekteydiler. Ayrıca bkz. *Monde-Dimanche*, 20 Eylül 1981, Alain Woodrow'un ensest durumunda yaşayan kişilerin görüşlerini vansıtan yazısı: "L'inceste, dernier tabou?"
155. İki alıntı da *Monde-Dimanche*'tandır.
156. *Origine de la famille, la propriéte privee et de l'Etat*, Editioıı sociales, 1969 baskısı, s.57'de Engels ataerkil aileyi, "kadın cinsinin büyük tarihi yenilgisi" olarak niteler (Türkçesi: *Ailenin Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Sol Yayınları, birinci basım 1967).

III. Biri Ötekidir

1. *Parmenide*, Toplu Eserler, Cilt VIII, les Belles Lettres, 1965.
2. A. Finkielkraut, "La nostalgie de l'epreuve", *Le Genre* humain, No 10, Haziran 1984, Ed. Complexe: "Erkeksi nedir? İşte size, Batı toplumlarının artık yanıtını bilmedikleri bir soru!

1. Cinslerin Benzerliği

1. G. Balandier, *a.g.e.*, s.61.
2. Kadınlarda XX, erkeklerde XY.
3. E. Baulieu, Le Fait feminin, a.g.e., s.134–136: Erkeğin salgıladığı erkeklik (androjen) hormonu testesterondur. Kadınsılık hormonlarıysa östradiol ve

projesterondur. "Cinsiyet hormonları arasındaki farklar kadın ve erkekte birbirinden farklı bir dizi biyoşimik ve işlevsel sonuç doğurmaktadır."

4. *a.y.*, s.135–136: "Erkeklerde de östradiol ve projesteron hormonları salgılanır, ancak miktarı kadından çok daha düşüktür... Göğüslerin gelişmesini ve süt oluşmasını sağlayan prolaktin ve doğum sırasında rahim kaslarının kasılmasını sağlayan ositosin gibi tipik kadınlık hormonları erkeklerde de azımsanmayacak miktarlarda salgılanır."
5. Odette Thibault, *Le Fait feminin*, s.218: Kadının adele gücü erkeğin adele gücünün 570/ 1000'i kadardır.
6. O. Thibault, *a.y.*, saldırganlık kısmen erkeklik hormonlarına bağlıdır.
7. E. Baulieu, *a.y.*, s.146.
8. O. Thibault, *a.y.*, s.215.
9. *a.y.*, s.146.
10. *a.y.*, s.215.
11. E. Sullerot, *Le Fait feminin*, s.483.
12. Özellikle biyolojik ve genetik sonuçlarını...
13. Edgar Morin, *a.g.e.*, s.78.
14. *a.g.e.*, s.13 (Vurgu bizimdir)
15. *a.y.*, s.175: Basit toplumlarda bu sorumluluktan kaçan az sayıda erkek serseri olurdu. Karmaşık toplumlarda çok sayıda erkek manastıra çekilerek bu sorumluluktan kaçabildi.
16. *a.y.*, s.174–175.
17. Daha ender bazı durumlarda, çocukların bakımını baba üstlenir ve bu kez çocuğa bakım parası vermek "zorunda olan" kadındır.
18. *Cahiers du GRIF, a.g.e.*, s.20.
19. Israil kadınlarının kocaları ve oğullarıyla ilgili tutumları gözlemlendiğinde, hayatını yakınları için tehlikeye atan erkeğin nasıl yüceltildiğini, nasıl bir kral yerine konduğunu görmek mümkündür.
20. Margarete Mitscherlich, *La Fin des modeles,* Ed.des Femmes, 1983, s.63, "Reflexion sur la question de la violence des femmes" başlıklı yazı.
21. *a.y.*, s.65.
22. Buradaki çözümleme için bkz. J. Levine'in, 17–18–19 Şubat 1981'de Institut National d'etudes demographiques tarafından düzenlenen uluslararası kollokyuma sunduğu bildiri: "La nouvelle paternite aux Etats–Unis", *Les Peres aujourd'hui* (1982).
23. Amerikada hukukun değişmesi 1973'den sonra başlar. Elli eyaletten onbiri, anne ve babaların ortak velayet hakkından yararlanabilmesini öngörmektedir. Hatta Kaliforniya'da bu, olağan velayet sistemidir.
24. Violette Gorny, *Le Divorce en face*, Hachette, 1985, s.112–120. 2 Mayıs 1984 tarihli bir yargıtay kararı, çocuk açısından dengesizlik yarattığı için anne ve babanın belli sürelerle çocuğun velayetini almalarını yasaklamışsa da, ortak velayeti, gerek anababanın her ikisine de önemli kararlarda sorumluluk vermesi gerekse çocuğun hem anne hem de babanın yanında kalabilmesine sağladığı olanak nedeniyle olumlu olarak değerlendirmiştir.
25. J. Levine şöyle diyor: "Bu yıl yeni babalık konusunda yapılacak doktora tezlerinin sayısının daha önceki yirmi yıl boyunca yapılmış tezlerin toplamından

fazla olacağını sanıyorum". Öte yandan J. Levine 1984'te en büyük altı Amerikan şehrinde babalık konusunda bir forum düzenledi. Bu vesileyle babalık konusundaki ilk ulusal rehber yayınlandı: *Fatherhood USA*, Bavı Street College of Education.

26. Verviers, Gerard et Cie, 1972.
27. Paris, Horay, 1956. Eserin her yıl yenilenmiş baskıları yapıldı. Yazarın *J'eleve mon enfant*, Paris, Horay, 1965, kitabı da her yıl yeniden basıldı.
28. G. Delaisi de Parseval ve S. Lallemand, *L'Art d'accomoder les bebes*, Le Seuil, 1980, s.53–54. Yazarlar, çocuk bakımı kitaplarından çoğunun babanın gereğinde bebeği besleyebileceğini, gezdirebileceğini, eğlendirebileceğini ama "kesin bir kural olarak" altını değiştiremeyeceğini belirttiklerini söylüyorlar.
29. J. Levine, *a.g.e.*, s.70.
30. G. Delaisi de Parseval, *La Part du père, a.g.e.*
31. *a.y.*, s.283–287.
32. *a.y.*, s.284: "Yine de bu noktada ayrıntılara dikkat etmek gerekir. Her şey bireylerin libidinal gelişmesine bağlıdır."
33. "Parenthood as a developmental phase", *Journal of American Psychoanalatic Association*, 1959, 7.
34. G.Delaisi de Parseval, a.g.e., s.284.

34a. Dr Michael Yogman, "Presence du pere", *Autrement:* "Objectif bebe, une nouvelle science: la bebologie", No 72, Eylül 1985, p. 142.

35. Frans Veldman tarafından haptomani (dokunma duyusunun incelenmesi.) adı verilen yeni dokunma yöntemleri TF1 tarafından filme alındı: Tony Layne, G. Lauzun ve B. Martino tarafından 12 Eylül 1984'te çekilen *Le bebe est une personne* adlı film.
36. Ertesi yıl Publicis "bir çocuk iki kişi tarafından yetiştirilir" adlı bir başka kampanya daha açarak tutumunda ısrar etti.
37. Kadın Hukuku Ligası'nın "cinsiyetçilik" kavramını yaratıp cinsiyete dayalı ayırımcılığın bütün göstergelerine karşı "teşhir" kampanyası açması 1974 yılına rastlar.
38. "Cinsiyetçilik" sözcüğü Robert Sözlüğüne 1977'de girdi ve şöyle tanımlandı: "Kadın cinsine karşı yapılan ayrımcılık. Bkz.Fallomerkezcilik." Ayrımcılık terimi günlük dilde "ayrım yapma: bir toplumsal grubu diğerlerinden daha kötü davranarak ayırma" ile eşanlamlı olarak kullanılmaya başlandı.
39. Bkz. Özellikle Luce Irigaray, Helene Cixous ya da Annie Leclerc.
40. Birkaç örnek vermek gerekirse: 1976'da kadınlar polislik mesleğine girdiler; 1980'de Micheline Colin itfaiye yüzbaşısı oldu; 1984'te ebelik okuluna erkek öğrenci alınmaya başlandı.
41. Kadın ücretlerinden yapılan kesintileri ortadan kaldıran 30 Temmuz 1946 kararnamesine ve 1972 tarihli yasaya karşın, ücret karşılığı çalışan kadınlara ödenen paranın bugün bile erkek ücretlerinden düşük olduğu görülmektedir. 1980'de aradaki fark işkoluna göre % 20 ile % 30 arasında değişmekteydi.
42. Annie Decroux–Masson, *Papa lit, maman couid.* Denoel – Gonthier, 1979.
43. Özellikle aile için yapılan hizmetlerle evişleri bu alana girmektedir.
44. Yönetici sınıf bütün Batı toplumlarında çoğunlukla erkektir.

45. Aile Yardımı Sandığı için yapılan anket. N. Tabar'ın bu önemli çalışması 1974'te CNRS, CREDOC ve CNAF ortak yayını olarak basıldı.
46. Örneklem yaklaşık 2000 aileden oluşmaktaydı.
47. N. Tabar, *Besoins et Aspirations des familles et des jeunes*, 1974, s.178.
48. *Generations nouvelles et Mariage traditionnel*, INED, Cahier No 86, PUF, 1978.
49. Sorunun olabilecek en tarafsız ve en az kişisel biçimde sorulduğunu vurgulayalım; Tablo 22, s.121.
50. CREDOC'un (1983) 1984'te yayınlanan, bütün toplumsal kategorilerle ilgili araştırması daha önce elde edilen bulguları doğrulamaktadır. "Bütün görevlerin cins ayrımına bakılmaksızın kadın ve erkekler tarafından yapılması görüşüne katılıyor musunuz?" sorusuna deneklerin % 64'ü olumlu yanıt vermişti; evet diyenlerin oranı çalışan kadınlar arasında % 73, 40 yaşından genç kadınlar arasında % 70 idi.
51. *a.g.e.*, s.122.
52. *Demain les femmes*, Laffont – Gonthier, 1965, s.106. Sullerot bu görüşünü başka eserlerinde de tekrarlamaktadır.Bkz. Le Fait feminin, a.g.e., s.483.
53. *Robert* Sözlüğü: Bir kadın, morfolojisi erkeğe benzediğinde androjinidir; bir erkek, kadınsı dış özellikler gösterdiğinde androjindir.
54. S. Dunis, *Sans tabou ni totem, a.g.e.*, s.263: "Kendini bulmak, cinsiyetini kabullenmektir... Anneyle babayı bütünleştirerek çifte cinsiyetli kişilik yapılaşmasını benimsemek için kadın/erkek bölünmesini aşmaktır..."
55. Garnier – Flammarion, 189 d – 193 c.
56. *a.y.*, 193 a.
57. Öbür iki tür, iki erkek ya da iki dişi parçadan oluşmaktaydı. İkiye bölündüklerinde her biri kendi cinsinden olan parçasını aramaktaydı. Bunlar eşcinsellerdir.
58. Ayırma ve sayma kadınla erkeğin anlaşılması için fazla işe yaramaz. Aynı şekilde basitin kalmadığı, her şeyin karmaşık, "bileşik" olduğu yerde basitten karmaşığa gitmenin de fazla bir yararı yoktur.
59. S. Lilar, *Le Malentendu du deuxieme sexe*, PUF, 1962. Yazar burada herkesi doğal farkına indirgeyen gelenekselcilerle biyofizyolojinin hiçbir anlamı olmadığını öne süren feministleri aynı kefeye koymaktadır.
60. E. Wolff, *Les Changements du sexe*, Gallimard, 1946, s.59. Yazara göre, meme başlarıyla beze dokularının erkekte de varolması, bedenlerin morfolojisinde ikili bir gelişme potansiyeli bulunduğunu kanıtlamaktadır.
61. S. Lilar, *a.g.e.*, s.206.
62. *a.y.*, s.207.
63. Fliess'e mektup, No 81, 4 Ocak 1898: "Hemen çift cinsiyetlilik kavramını benimsedim ve bunu, savunma kavramından sonra ortaya attığım en önemli kavram olarak görüyorum... Ben de biraz nevrozlu biri olduğum için, kişisel nedenlerle kavramı itici buldumsa da, çift cinsyetlilik düşüncesinin bizde iticilik uyandırması doğrudur...
64. Fliess'le yazışma, 145 – 146 no'lu mektuplar. Freud bastırmanın çift cinsiyetliliği varsaydığını düşünmektedir.
65. Özellikle bkz. *Les Trois Essais sur la theorie de la sexualite*, 1905, Galli-

mard, "Idees" dizisi, s.27; "Un enfant est battu" (1919), *Nevrose, Psychose et Perversion,* PUF, 1973.

66. Christian David'in psişik çift cinsiyetlilikle ilgili önemli raporu, *Revue française de psychalanyse*, 3, 1975, s.720.
67. Bu konuda bkz. Freud'un eşcinselliğin psikanalitik tedavisinde amacın "insan cinselliğinin tüm yaşam boyunca cinsel nesne olarak erkek ve kadın arasında dalgalanması normal olduğundan... çift cinsiyetliliğin tam işlemesini sağlamak" olduğunu söylediği, *La Psychogenese d'un cas d'homosexualite feminine.*
68. *Revue française de psychanalyse*, 3, 1975.
69. "Normal" erkek, erkeksi erkektir. "Normal" kadın "kadınsı" kadındır (Helene Deutsch).
70. Burada normallik, bir yandan "doğal" bir yandan da "ruh sağlığı" anlamında ikili bir anlam taşır.
71. "Rapport sur la bisexualite psychique", *a.g.e.*, s.728 (vurgu bizim).
72. *a.y.*, s.700.
73. *a.y.*, s.700.
74. *a.y.*, s.702. C. David, M.Klein'ın erkeklerdeki kadınsılık kompleksiyle kadınlardaki kastrasyon kompleksini 1928'den beri aynı önemde gördüğünü hatırlatmaktadır.
75. *a.y.*, s.703 (vurgu bizim). C. David, "Yeter ki, Nietzsche'nin aşk anlayışını benimseyelim" diye ekler. Ona göre "aşkın özünde her iki cinse karşı ölümcül bir nefret gizlidir ve aracı savaştır".
76. *a.y.*, s.711.
77. *Anthropo – logiques, a.g.e.*, s.21.
78. Bkz. Ikinci bölüm, ayrını II.
79. Bkz. *L'Un et l'Autre Sexe, a.g.e.* Bu yedi topluluk, Polinezya Samoalıları, Amiraute adası Manuları, Yeni Gine Arapeşleri, Yvat ırmağı kıyısında yaşayan Mundugumorlar, Yeni Gine Çambulileri, Iatmuller ve Balililerdir.
80. *a.y.*, s.138.
81. *a.y.*, s.139; M. Mead "eğer emzirmenin yerini tamamen farklı bir besleme biçimi alsaydı... eğer babalar ve erkek kardeşler çocuklarla annelerin ilgilendiği gibi ilgilenselerdi, bu biyolojik kural ortadan kalkardı. Kızların yalnızca varolmayı, erkek çocuklarınsa olmayı öğrenmeleri yerine, ilgi odağına boy, göreli güç gibi sorunlar yerleşir, çocuğun kafasını yoran sorunlar farklı olur ve belki de cinslerin psikolojisi, bugün olduğundan tamamen farklı yönde gelişirdi" demekte.
82. *a.y.*, s.149.
83. Bahçecilik yapmak, hayvan beslemek, av hayvanlarını ya da düşmanları öldürmek, köprüler inşa etmek ya da borsa'da değerlerle oynamak gibi...
84. Bkz. "Creation d'une illusion: l'extr me feminite chez les garçons", *Nouvelle Revue de psychanalyse*, no 4, 1974 ve "Examen du concept freudien de bisexualite", Nouvelle Revue de psychanalyse, no 7, 1973.
85. J. Money, J. G. Hampson, J. L. Hampson, "Imprinting and the establishment of gender role", *Arch. Neurol. Psycha.*, 77, 1957, s.333–336.
86. R. Stoller, "Faits et hypotheses: un examen du concept freudien de bisexualite", *Nouvelle Revue de psychanalyse,* s.150.

87. *a.y.*, s.151.
88. *a.y.*, s.152. Tersi durumda, buz gibi bir anne ile ilk sembiyoz gerçekleşmediği zaman, kız eşcinsel maceralarla iyi bir anne aramayı sürdürecektir.
89. *a.y.*, s.152.
90. *a.y.*, s.153.
91. Kendilerini maşist ya da fallokrat ilan eden (ya da öyle olmakla suçlanan) erkeklerin, erkekliklerinden en az emin, yani cinsel özgüllüklerinden en fazla kuşku duyan erkekler olduklarını düşünmek pek yanlış olmasa gerek.
92. Bu feminist tutum, söz konusu modeli erkek değerlerinin ve erkek doğasının ezilmesi olarak algılayan maşistlerin tutumunun simetrik karşılığıdır.
93. *Anthropo-logiques, a.g.e.*, s.35-36.
94. "La cohesion sociale dans les societes polysegmentaires" (1931), *Oeuvres*, Ed. de Minuit, 1968, Cilt III, s.15.
95. E. Morin, *Le Paradigme perdu..., a.g.e.*, s.97, not 1.
96. S. Dunis, *Sans tabou ni totem, a.g.e.*, s.263.
97. *a.y.*
98. Bu mütasyon cinsellik üzerinde de önemli sonuçlar doğurmuş (Birinci bölüm, ayrım I), özellikle kadında kızışma dönemi yokolmuştu.
99. İhtiyaçlarımızı ait olduğumuz kültüre göre farklı biçimlerde giderdiğimiz gerçeği saklı tutularak.
100. Araştırmayla ilgili ilk yayınlar 1955'de basıldı.
101. *Aracinslilik* (interseksüalite) somatik cinsiyete karar verilmesi için normal olarak bulunması gereken belirtiler arasındaki uyumsuzluk biçiminde tanımlanır. Bazen dış genital organlar normale yakın bir görünümdedir ama, ikincil cinsel nitelikler ergenlik çağında bu görünümle uyumlu olmayan bir yönde gelişir. Bkz. L. Kreisler, "Les intersexuels avec ambiguite genitale", *La Psychiatrie de l'enfant*, Cilt XIII, I, PUF, 1970. Aracinslilikle (interseksüalite), kendini karşı cinsle özdeşleştirme (transseksüalizm) olayını birbirine karıştırmamak gerekir; ikincide cinsel morfolojinin normal olmasına karşılık kişi, çoğu zaman cinsiyet değiştirme isteğiyle bağlantılı olarak kendini öbür cinse ait hisseder.
102. Stoller'in, *Recherches sur l'identite sexuelle* (Gallimard, 1978.) kitabına yazdığı özsözde aktarılmaktadır, s.13.
103. Money *"gender role"*, Stoller ise *"gender identity"* terimini kullanıyorlar. Stoller "kimlik" sözcüğünü, varoluşla ilgili bilinci korumak durumunda olan psişik ögelerin örgütlenmesini anlatmak için kullanıyor.
104. R. Stoller, *Recherches sur l'identite sexuelle, a.g.e.*, s.12.
105. *a.y.*, s.15.
106. R. Stoller, "Creation d'une illusion: l'extreme feminite chez les garçons", *Nouvelle Revue de psychanalyse*, no 4, 1971.
107. R. Stoller transseksüel kızların çok ender vakalar olduğunu belirtmektedir.
108. Küçük oğlan, annenin fallus yerine koyduğu bir "geçiş" nesnesidir.
109. R. Stoller, "Creation d'une illusion...", *a.g.e.*, s.70.
110. Cinsiyetleri kesin olmayıp eğitimle edindikleri cinsiyeti sonradan fazla zarar görmeden değiştirebilenler kategorisi.
111. *Recherches sur l'identite sexuelle, a.g.e.*, s.72-79. Bu inancı desteklemek üzere Stoller, beş farklı klinik durumdan yararlanıyor: Vajinaları olmayıp

bunun dışında her bakımdan normal olan kız çocukları; biyolojik bakımdan nötr fakat dış genital organlarının kadınsı görünümünden dolayı anababanın çocuğun cinsiyeti konusunda kuşku duymadığı çocuklar; biyolojik bakımdan normal, fakat dış genital organları erkeksi olduğu için anababa tarafından erkek çocuk olarak yetiştirilen kız çocukları; biyolojik bakımdan normal, fakat klitorisi bulunmayan kız çocuklar.

112. *a.y.*, s.60-68.
113. S. Mellen, *The Evolution of love*, Oxford, W. H. Freeman, 1981, s.165-166.
114. G. Canguilhem, *Le Normal et le Pathologique*, PUF, 1966
115. Bu konuda, güvenilir istatistik bulmak oldukça zordur; çünkü bir kadının anne olmayacağından emin olunması için belirli bir süre geçmesi gerekir. Bu konuda kullanılabilecek tek kaynak, istenen çocuk sayısıyla ilgili anket sonuçlarıdır. SOFRES'in *Nouvel Observateur* için yaptığı en son anketlerden birinde (14 Ocak 1983), deneklerin % 4'ünün çocuk istemediği saptanmıştı.
116. Bkz. Edith Vallée'nin çalışmaları, özellikle "Les anti—meres", *Perspectives psychiatriques*, 1978, IV, no 68.
117. Bkz. J. E. Veevers in çalışmaları. Aktaran Michelle de Wilde. *Le Groupe familiale*, no 84, Temmuz 1979: "Ceux qui n'en veulent pas..."
118. *a.y.*, s.52.
119. *Population et Société*, Ekim 1985, no 195'de 1983—1984'e ait en son sayılar yayınlandı. Buna göre Federal Almanya'da bu oran 1,27; Danimarka'da 1,40; Fransa'da 1,81; İtalya'da 1,53; Hollanda'da 1,47; İngiltere'de 1,77, Kanada'da 1,68; ABD'de 1,75; Avustralya'daysa 1,93 tür.
120. G. Doucet ve Dr. D. Elia, *Femme pour toujours, la menopause oubliee*, Hachette, 1985.
121. *Le Fait feminin, a.g.e.*, s.468—469. M. Livi—Bacci, ilk adet görme yaşının yüzyılın başından bu yana iki ya da üç yaş düştüğünü, buna karşılık menopoz yaşının 46'dan 49'a yükseldiğini bildiriyor.
122. Yakın dönemde yapılmış iki anket bu eğilimi doğruluyor. IFOP'un *Parents* (Mayıs 1982) dergisi için yaptığı ankete katılan 15—18 yaşlardaki bir kadar genç, gençlerin ilk cinsel deneyimlerini bu yaşlarda edindiklerini ortaya koymaktadır. Aynı eğilim, l'Etudiant dergisinin 5110 lise öğrencisi arasında yaptığı anketle de (1983) doğrulanmıştır.
123. Bir erkek artık karısıyla cinsel ilişkide bulunmadan baba olabilmektedir. Son on yılda yapay döllenmeyle doğan çocukların sayısı 10 000'e ulaştı. Öte yandan "taşıyıcı" anneye başvurmada benimsenen temel kural, "gen veren babanın, çocuğunu taşıyan anneyle cinsel ilişkide bulunmamasıdır". Paul Yonnet bir "cinselliksizleşme" sürecinden söz ediyor. Bkz. "Meres porteuses, pere ecarte", *Le Debat*, Gallimard, no 36, Eylül 1985.
124. Kant, *Critique de la faculte de juger*, 39 ve 17: Güzellik sonu olmayan bir amaçtır.
125. E. Sullerot, *Demain, les femmes*, Laffont, 1965, s.106.
126. F. Heritier, *Le Fait feminin, a.g.e.*, s.392. Yazar kısır kadının yazgısının trajik olduğunu gösterir. Samolar doğurma acısını yaşamamış, böbrekleri yırtılmamış kadınların bu acıyı öldükten sonra yaşayacaklarına inandıkların-

dan, kısır kadının cesedini gömmeden önce, böbreklerini parçalamak için bir ameliyat yaparlar.

127. *a.y.*, s.401.

2. Çift ya da Sevgideki Değişme

1. *L'Ere du vide*, Gallimard, 1983, s.81.
2. *a.y.*, s. 67: " Ötekinin toplumsal bir figür olarak yokoluşuna koşut olarak, yeni bir bölünme, bilinçle bilinçdışı bölünmesi ortaya çıkar..." BEN "narsisik sürecin başlangıcıdır..."
3. *a.y.*, s.78.
4. Bizimki gibi toplumlarda giderek daha az aşk cinayeti işleniyor.
5. *Robert* Sözlüğü bu tür sevgiyi: "Kendi gereksinimlerini yoksama pahasına başkasının gereksinimlerini karşılamaya hazır" sevgi olarak tanımlıyor.
6. *Moi, ta mere*, Fayard, 1984.
7. Çocuğa tüm sevgiyi vermek, onun iyi yaşaması için gereken tüm sevginin verilmesi demek değil, verebildiğimizin ya da vermeyi bildiğimizin tümünü vermek demektir. Anne sevgisi kadından kadına değişir. Bazı kadınlar hiçbir şeyi hesabetmeden sevebilir, bazıları ise çocuklarına ancak kendi gördükleri sevgiyi verebilirler ki, bu zaman zaman çok az olabilir.
8. Sabine Chalvon – Demersay, *a.g.e.*, s.57: "Artık ev dışında yapılan bir iş, ev içi işiyle karşılanamaz; bugün yapılan bir iş ancak gelecekteki eşdeğeriyle karşılanabilir: 'Bulaşıkları bugün ben yıkıyorum, yarın sen yıkarsın. Evi bugün ben temizliyorum, gelecek hafta sıra senin; bugün bebekle ben ilgileniyorum, yarın da sen ilgilenirsin' gibi. Belli bir işi yapmakla herkes öbüründen alacaklı duruma gelir ve bu borç ancak ileride benzer bir işin yapılmasıyla kapanabilir."
9. Hélene Yvert – Jalu, "Le divorce en Union sovietique", *a.g.e.*, s.79 – 198.
10. *Population et Societes*, No 195, Ekim 1985.
11. Örneğin din geleneği güçlü olan Vendee en az boşanılan bölgedir. Bkz. *Donnees sociales*, INSEE, 1984.
12. 1792 devrimci yasasının uygulandığı dönemde de aynı eğilim gözlemlenmişti. 1979'da 100 boşanma talebinden 64'ü kadınlar tarafından yapılmıştı.
13. James Morgan, İsmail Sırageldin, Nancy Baerwaldt, *Productive Americans*, University of Michigan, 1966. Aktaran Andree Michel, *Les Femmes dans la societe marchande*. PUF, 1978, s.151.
14. Helene Yvert – Jalu, *a.g.e.*, s.186.
15. *Le Suicide*, PUF, 1967 baskısı, s.201.
16. Bkz. SSCB'de: H. Yvert – Jalu, *a.g.e.*, s.182. ABD ve Fransa için bkz. A. Michel, *Activite professionnelle de la femme et vie conjugale*, CNRS, 1974.
17. Boşanmaların % 85'inde çocuklar anneye verilmektedir.
18. Buna karşılık eğer bir başkasıyla birlikte olmak için boşanmıyorlarsa, erkeklerin çoğu ayrılmakla hemen her şeylerini yitirirler. Evdeki rahatlığın kaybolmasının ötesinde onları bekleyen gerçek bir yalnızlıktır. Boşanmış babaların ancak % 10'u çocuklarının velayetini koruyabildiğinden, işi fazla dramatikleştirmeden çoğunun kendilerini çocuklarından da dul kalmış hissedecekleri söylenebilir. Öyleyse, eğer evlilik yaşamı onlar için katlanılmaz değilse neden boşanıyorlar?

19. Evli kadınların en fazla boşanma talebinde bulundukları yaşlar 25 ile 35 arasıdır. Boşanma taleplerinin üçte ikisi bu yaştaki kadınlardan gelmektedir.
20. velyne Le Garrec, Un lit à soi, Le Seuil, 1979; "Points" dizisi 1981.
21. *a.y.*, s.12.
22. *a.y.*, s.16.
23. 1978 tarihli "Kadınların Ortak Programı"nda G. Halimi ataerkil ailenin ortadan kaldırılmasının belki de bütün bir kuşağın çift biçiminde yaşamaya son vermesini gerektireceğini öne sürmektedir.
24. *a.g.e.*, s.18.
25. *a.y.*, s.19.
26. Aktaran G. Lipovetsky, *a.g.e.*, s.61.
27. *a.y.*, s.69.
28. Racine, *Phedre*, 1677, Birinci Perde, III. Sahne.
29. Jean Balou'nun, *Nouveaux Classiques illustres* için yazdığı açıklamalar.
30. Anne Martin – Fugier'ye göre "Tutku artık ölmüştür". Bkz. *Les Independantes*, Grasset, 1985, s. 149.
31. *a.g.e.*, bkz. İkinci Bölüm, Ayrım II.
32. Manastıra kapanmasının bir nedeni de tutkunun engellerle beslendiğini bilmesidir: M. de Nemours'a, "beni kurtarabilecek bir mucize mi beklemeliyim? Mucize olmazsa beni mutlu eden tek şey olan bu tutkunun kaçınılmaz sonunu görmeye razı olabilir miyim? diye sorar. M. de Cleves belki de evlilik içinde sevgiyi koruyabilen tek insandı... Belki de tutkusu benim bu tutkuya karşılık vermemem yüzünden sürdü. Ama sizin tutkunuzun sürmesini aynı yolla sağlayamam. Hatta sizin beni hâlâ seviyor olmanızı aramızdaki engellerin sağladığına inanıyorum." La Princesse de Cleves, "Folio" baskısı, s.306.
33. Sabine Chalvon – Demersay, *Concubin – Concubine, a.g.e.*, s.100 (vurgu bizim).
34. Birçok senedir karı koca hayatı yaşayan 20 ile 35 yaş arası 70 kişi söz konusu.
35. *a.g.e.*, s.101.
36. *a.y.*, s.102 (vurgu bizim).
37. Laplanche ve Pontalis, *Vocabulaire de la psychanalyse, İstek* maddesi: "İstek, ötekinin sözünü ve bilinçdışını hesaba katmadan kendini dayatmaya çalışır."
38. *L'Amitie*, Ramsay, 1985, s.14 ve 43.
39. Özgür birlik şeklinde yaşayanların yalnız % 15'i ve evli çiftlerin üçte birinden azı "iki kişinin birlikteliğinin yaşam boyu sürebileceğine" inanmaktadır. E. Sullerot, *Pour le meilleur et sans le pire, a.g.e.*, s.91.
40. 1977'de yaptığı bir ankete dayanarak Louis Roussel 30 yaşından gençlerin % 80'inin evliliği basit bir formalite olarak gördüklerini göstermekteydi.
41. *Concubin – Concubine, a.g.e.*, s.91.
42. Michel Levy, "evliliğin çift yaşamını başlatmaktan çok çiftlerin ortak yaşamı sırasında gündeme geldiğini" belirtmektedir, *Population et Societes*, Ekim 1985, No 195.
43. *Concubin – Concubine, a.g.e.*, s. 131.
44. E. Sullerot, *Pour le meilleur et sans le pire a.g.e.*, s.93.
45. L. Roussel "Les menages d'une personne: evolution recente", *Population*, No 6, 1983, s.996. S.998'te aşağıdaki tablo yeralmaktadır:

TEK KİŞİLİK HANELERDEKİ ARTIŞ (%)

	1. dönem (a)	2. dönem (b)	3. dönem (c)
Almanya	48,3	39,4	106,7
Avusturya	37,4	11,3	52,9
Norveç	33,7	55,5,	07,9
Hollanda	81,3	22,2	21,2
İsveç	47,7	48,9	19,9
İsviçre	79,3	76,1	17,
Kanada	91,	107,3	295,4
A.B.D.	61,1	64,2	64,5

(a) 1960 ya da 1961'den 1970 ya da 1971'e.
(b) 1970 ya da 1971'den 1980 ya da 1981'e. Hollanda'da 1971'den 1978'e.

46. Bekarlığı seçenlerle ilgili bir dosya için bkz. *Nouvel Observateur*, no. 2228, 8–14 Kasım 1985.
47. *Autrement*, No 32, Haziran 1981 :"Bekarlar" dosyası, s.223.
48. François de Singly, "Mariage, dot scolaire et position sociale", *Economie et Statistiques*, No 142, Mart 1982.
49. *a.y.*, s.10: Bekar kadınların % 28'i orta ya da üst kademe yöneticisidir; bekar erkekler arasında bu konumdakilerin oranı ise % 8'dir; evli kadınlar arasında yönetici konumda olanların oranı % 14, evli erkekler arasında ise % 21'dir.
50. Bekarlar evlilere göre üç kat daha çok kitap alıyor, iki kat daha sık yemeğe çıkıyor, dokuz kat daha çok sinemaya gidiyorlar. Hafta sonu ve tatil harcamaları ise evli bir çiftin harcamalarının on katı daha fazla.
51. Örneğin kırsal kesimde bekarlık sorunları. Kırsal kesimde şehirde olduğundan üç kat daha fazla bekar var (INSEE).
52. L. Roussel. *a.g.m.*, s.1012.

İktidar Sorununa Yeniden Bakış

1. Annenin 19. yüzyılda kazandığı büyük değeri hatırlayalım.
2. Erkeğin bebekle olan yeni ilişkisi üzerine düşünen bir kadın, Coline Serraau oldu. Bkz. *Üç Erkek ve Bir Beşik* filmi.
3. ABD ve Avrupa'da kürtaj hakkının yasaklanmasını talep eden ahlakçı ve doğum yanlısı (Natalist) kamuoyu hareketlerinin şimdiden ortaya çıktığını biliyoruz.
4. Erkekler için yeni doğum kontrolü yöntemlerinin geliştirilmesiyle.
5. FIVETE: "Fecondation *in vitro* et transfert d'embryon"un kısaltılmışı. Anlamı "tüpte döllenme ve embriyonun rahme uakli"dir.
6. "Le proces des meres porteuses", *Marie-Claire*, Nisan 1985.
7. "A quand la grossesse masculine?" *Actuel*, No 76, Şubat 1986.
8. J. Testart, *De l'eprouvette au bebe spectacle*, Ed. Complexe, 1984, s.103.
9. *a.y.*, s.103, not 17. (Vurgu bizim.)

10. Dr. Cecil Jacobson, Vienna Reproductive Genetics Center, Washington; Dr. Landrum Shettles, Las Vegas Women's Hospital'da jinekoloji servisi şefi. Bu iki doktorla *Actuel* dergisinde yapılan söyleşi, Amerikalı doktorların Fransız meslektaşlarına göre erkek gebeliği konusunda daha az kaygılı olduklarını gösteriyor.
11. Bkz. *Actuel*, Şubat 1986.
12. Roberto Zapperi, *L'Homme enceint*, PUF, 1983.
13. Psikanalistler bunun bir karakter bozukluğu olduğunu ileri sürüyorlar.
14. Yukarıda, primatlar arasında besinin bireysel olarak sağlandığını ve bu konuda cinsler arasında herhangi bir işbölümünün izine rastlanmadığını, buna karşılık kadınlarla erkekler arasındaki ilişkide teknik-ekonomik bir tamamlayıcılık bulunduğunu gördük (Birinci Bölüm, 1. Ayrım).

Kaynakça

Önsöz ve Birinci Bölüm

Baechler, J., *Democraties*, Calman – Levy, 1985.

Balandier, G., *Anthropo – logiques*, PUF, 1974.

Beauvoir, S. de, *Le Deuxieme Sexe*, collection "Idees", NRF, 1974.

Boulding, E., *The Underside of history; a view of woman through time*, Boulder, Westview Press, 1977.

Bulletin du MAUSS, no 10, 1984: "La non – utilite des femmes".

Camps, G., *La Prehistoire. A la recherche d'un paradis perdu*, Perrin, 1982.

Cauvin, J., *Religions neolithiques de Syro – Palestine*, Maisonneuve, 1972.

–, *Les Premiers Villages de Syrie – Palestine du IXe au VIeI millenaire avant J. – C.*, collection de la Maison de l'Orient mediterraneen ancien, No 4, Série archeologique 3, Lyon, 1978.

Coppens, Y., *Le Singe, L'Afrique et l'Homme*, Fayard, 1984.

Delporte, H., *L'Image de la femme dans l'art prehistorique*, Picard, 1979.

Devereux, G., *Femme et Mythe*, Flammarion, 1982.

–, *Baubo, la vulve mythique*, J. – C. Godefroy, 1983.

Dictionnaire des mythologies, Y. Bonnefoy (ed.), Cilt I ve II, Flammarion, 1981.

Eaubonne, F. d', *Les Femmes avant le patriarcat*, Payot, 1976.

Eliade, M., *Traite d'histoire des religions*, Payot, ikinci baskı, 1976.

–, *Histoire des croyances et des idees religieuses*, Cilt I, Payot, ikinci baskı, 1984.

Escalon de Fonton, M., "La fin du monde des chasseurs et la naissance de la guerre", *Courrier de CNRS*, Temmuz 1977, s.28–33.

Le Fait feminin, E. Sullerot (ed.), Fayard, 1978.

Fischer, H., *La Strategie du sexe*, Calmann – Levy, 1983.

Gernet, L., *Anthropologie de la Grece antique*, Champs – Flammarion, 1982.

Goodall, J., *Les Chimpanzes et moi*, Stock, 1971.

Gordon – Childe, G., *La Naissance de la civilisation*, Gonthier, 1964.

–, *De la prehistoire à l'histoire*, collection "Idees", NRF, 1963.

Guilaine, J., *Premiers Bergers et Paysans de l'Occident mediterraneen*, Hachette, 1976.

–, *La France d'avant la France, du neolithique à l'âge du fer*, Hachette – Litterature, 1983.

Heritier, F., "L'Africaine, Sexes et signes", *Cahiers du GRIF*, no 29, Güz 1984.

–, "Fécondité et sterilite: la traduction de ces notions dans le champ ideologique au stade prescientifique", *Le Fait feminin*, Fayard, 1978.

Histoire generale des techniques, M. Daumas (ed.), Cilt I, PUF, 1962.
Hrdy, S., *Des guenons et des femmes, Essai de sociobiologie*, Ed. Tierce, 1984.

James, E.O., *Le Culte de la Déesse-Mère*, Payot, 1960.
Johanson, D., ve Edey, M., *Lucy, une jeune femme de 3500000 ans*, Laffont, 1983.

Lacoste-Dujardin, C., *Des mères contre les femmes; maternite et patriarcat au Maghreb*, La Decouverte/Textes à l'appui, 1985.
Lederer, W., *Gynophobia ou la peur des femmes*, Payot, 1970.
Leroi-Gourhan, A., *Ethnologie des sociétés primitives: les Bochimans*, teksir edilmiş ders notları, 1956-1957, Groupe de sociologie, Paris.
-, *Prehistoire de l'art occidental*, Mazenod, 1965.
-, *Le Geste et la Parole*, Albin Michel, 1970, Cilt I ve II.
-, "Les signes geometriques dans l'art paléolithique, France/Espagne", *Courrier du CNRS*, Ocak 1978.
-, *Les Racines du monde*, Belfond, 1982.
-, *Les Fil du temps*, Fayard, 1983.
-, *Les Chasseurs de la prehistoire*, A.M. Metailié, 1983.
-, *Les Religions de la prehistoire*, PUF, 1964; ikinci baskı, 1983.

Loraux, N., "Le lit et la guerre", *L'Homme*, Ocak-Mart 1981, XXI.
-, *Les Enfants d'Athena*, Maspero/Textes à l'appui, 1981.
-, *Façons tragiques de tuer une femme*, Hachette, Textes du XXe siecle, 1985.

Lowie, R., *Traite de sociologie primitive*, Payot, 1969.

Mahindra, I., *Des Indiennes*, Ed. des Femmes, 1985.
Maringer, J., *L'Homme prehistorique et ses dieux*, Arthaud, 1958.
Markale, J., *La Femme celte*, Payot, 1972.
Mead, M., *L'Un et l'Autre Sexe*, Danoel-Gonthier, 1975.
Mellen, S., *The Evolution of Love*, Oxford, W.H. Freeman, 1981.
Moret, A., *Melanges offerts à Jean Capart*, Brüksel, 1935.
Morin, E., *Le Paradigme perdu: La nature humaine*, Le Seuil, 1973.
-, *L'Homme et la Mort*, Le Seuil, collection "Points", 1976.
Moscovici, S., *La Societe contre nature*, collection "10/8", UGE, 1972.
Mumford, L., *Le Mythe et la machine*, Cilt I, Fayard, 1973.

Otto, W.F., *Les Dieux de la Grèce*, Payot, ikinci baskı, 1984, M. Detienne'in önsözü.

Pelletier, A., *La Femme dans la société gallo-romaine*, Picard, 1984.
Picard, Ch., *Les Religions pre-hellenique*, PUF, 1948.
Picq, F., *Sur la theorie du droit maternel (discours anthropologiques et discours socialistes*, doktora tezi, Ekim 1979, Paris IX.
Przyluski, J., *La Grande Déesse*, Payot, 1950.

Reed, E., *Feminisme et Anthropologie*, Denoel-Gonthier, 1979.

Roumeguere – Eberhardt, J., *Les Maasai, guerriers de la savane*, Berger – Levrault, 1984.

Schmitt – Pantel, P., "La difference des sexes. Histoire. Anthropologie et Cite grecque", *Une histoire des femmes est-elle possible?*, Rivages, 1984.

Tanner, N. ve Zilman, A., "Woman in evolution: innovation and selection in human origins", *Signs I*, (3), 1970.

Testart, A., *Essai sur les fondements de la division sexuelle du travail chez les chasseurs-cueilleurs*, Ed. de l'Ecole des hautes etudes en sciences sociales, 1986.

Vernant, J. – P., *Mythe et Pensée ches les Grecs*, Cilt I ve II, Maspero, 1971.

Vidal – Naquet, P., *Le Chasseur noir*, ikinci baskı, LD/Fondations, 1983.

Weiner, A., *La Richesse des femmes, ou comment l'esprit vient aux hommes*, Le Seuil, 1983.

Zimbalist Rosaldo, M., ve Lamphere, L., "Editor's introduction", *Woman, culture and society*, Stanford, Stanford University Press, 1974.

İkinci Bölüm

Abensour, L., *Histoire generale du féminisme*, Ressources, 1921.

Aeskilos, *Théâtre complet*, GF/Flammarion, 1964.

Ait Sabbah, F., *La Femme dans l'inconscient musulman*, Le Sycomore, 1982.

Albistur, M. ve Armogathe, D., *Le Grief des femmes. Anthologie de textes feministes du Moyen Age à 1848*, Ed. Hier et Demain, 1978.

Aristoteles, *De la generation et de la corruption*, P. Louis'in çevirisi ve notlarıyla, les Belles Lettres, 1961.

–, *La Metaphysique*, Cilt I ve II, J. Tricot'nun çevirisi ve notlarıyla, Vrin, 1964.

–, *De l'Ame*, J. Tricot'nun çevirisi ve notlarıyla, Vrin, 1964.

Badinter, E., *L'Amour en plus*, Flammarion, 1980 (Türkçesi: *Annelik Sevgisi*, Çeviren: Kamuran Çelik, AFA, 1992).

Benveniste, E., *Le Vocabulaire des institutions indo-europeennes*, Ed. de Minuit, 1975, Cilt I.

Bettelheim, B., *Les Blessures symboliques*, Gallimard, 1971.

La Bible, Z. Kahn'ın yönetiminde Fransız hahamlık mensuplarının çevirisi, Librairie Durlacher, 1952.

La Bible, A. Chouraqui'nin çevirisi ve sunuşuyla, Desclee de Brouwer, 1985.

Bril, J., *Lilith ou la mere obscure*, Payot, 1981.

Cahiers de doléances des femmes 1789, Ed. des Femmes, 1981.

Chalier, C., *Les Matriarches, Sarah, Rebecca, Rachel et Lea*, Le Cerf, 1985.

Chesler, P., *Les Femmes et la Folie*, Payot, 1975.

Chouraqui, A., *Des hommes et la Bible*, Hachette, ikinci baskı, 1985.

Condorcet, "Lettres d'un bourgeois de New Haven à un citoyen de Virginie", *Recherches sur les Etats-Unis*, Cilt I, 1788.
–, *Sur l'admission des femmes ou droit de cite,* 3 Temmuz 1790.

Delaisi de Parseval, G., *La Part du père,* Le Seuil, 1981.
Deutsch, H., *La Psychologie des femmes,* Cilt I, PUF, 1949.
Diabata, M.–M., *Comme une piqûre de guepe,* Presence africaine, 1980.
Diderot, *Sur les femmes (1772), Toplu Eserler, Cilt X, Club français du livre, 1971.*
Dolle, J.–M., Diderot, politique et education, Vrin, 1973.
Duby, G., *Le Chevalier, le Femme et le Pretre,* Hachette, 1981.
–, *Guillaume le Marechal ou le meilleur chevalier du monde,* Fayard, 1984.
Duchet, M., "Du sexe des livres, sur *les Femmes* de Diderot", *Revue des sciences humaines,* Cilt XLIV, no 168, Ekim–Aralık 1977.
Duhet, P.M., *Les Femmes et la Révolution, 1789–1794,* collection "Archives", Gallimard, 1977.
Dunis, S., *Sans tabou ni totem,* Fayard, 1984.
Dupuy, J., "La laïcité dans les déclarations internationales des droits de l'homme", *La Laicite,* PUF, 1960.

Epinay, Mme d', *Correspondance avec l'abbe Galiani,* Fausto Nolini, Bari, Cilt I ve II, 1929 ve 1933.
Euripides, *Theâtre complet,* GF/Flammarion, 1965.

Flandrin, J.–L., *Le Sexe et l'Occident,* Le Seuil, 1981.

Genetique, Procreation et Droit, Actes du colloque, Actes Sud, 1985.
Godelier, M., *La Production des grands hommes,* Fayard, 1982.
Gouges, O. de, *Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne,* 1791.
Griaule, M., *Dieu d'eau,* Fayard, ikinci baskı, 1983.
Groddeck, G., *Le Livre du ça,* TEL/Gallimard, 1978.

Hippeau, C., *L'Instruction publique en France pendant la Révolution* (1881), Librairie academique.
Histoire mondiale de l'education, PUF, 1981.

Illich, I., *Le Genre vernaculaire,* Le Seuil, 1983.

Klein, M., *Essais de psychanalyse,* Payot, 1968.
Kristeva, J., *Pouvoirs de l'horreur. Essai sur l'abjection,* Le Seuil, 1980.

Lecroix, J., "Paternite et democratie", *Esprit,* Mayıs 1947.
Latreille, A., "L'Eglise catholique et la laïcite", *La Laicite,* PUF, 1961.
Levi–Strauss, Cl., *La Pensee sauvage,* Plon, 1962.
–, *Race et Histoire,* Gonthier, 1967.
–, *Mythologiques,* I, II, III, Plon, 1964, 1967, 1968.
–, *Les Structures elementaires de la parente,* Mouton, 1973.

Macciocchi, M.–A., *Les Femmes et leurs maîtres,* Christian Bourgois, 1978.
Le Mahabharata, Cilt I, GF/Flammarion, 1985.
Mayeur, F., *L'Education des filles en France au XIXe siècle,* Hachette, 1979.
Mendel, G., *Le Revolte contre le pere,* Payot, 1978.
Michel, A., *Activite professionnelle et Vie conjugale,* CNRS, 1974.
–, *Femmes, Sexisme et Sociétes,* PUF, 1977.
–, *Les Femmes dans la société marchande,* PUF, 1978.
Millett, K., *La Politique du mâle,* Stock, 1973
Nouvelle Revue de psychanalyse, no 7, 1973, Gallimard: "Bisexualité et differences des sexes".
Ouvry–Vial, B., *Femmes made in USA,* Autrement, 1984.
Poulain de la Barre, *De l'égalite des sexes,* 1673, ikinci baskı, Le Corpus des oeuvres de philosophie de langue française, Fayard, 1984.
Rabaut, J., *Histoire des féminismes français,* Stock, 1978.
Rocheblave–Spenle, A.M., *Les R*ôles masculins et feminins, PUF, 1964.
Roncin, F., *La Greve des ventres,* Aubier, 1980.
Rougemont, D. de, *L'Amour et l'Occident,* collection "10/18", UGE, ikinci baskı, 1977.
Rousseau, J.–J., *L'Emile,* Toplu Eserler, Cilt IV, Bibliotheque de la Pleiade, NRF, 1969.
Sullerot, E., *Histoire et Sociologie du travail feminin,* Stock, 1971.
Thalmann, *Etre femme sous le IIIe Reich,* R. Laffont, 1982.
This, B., *Le Pere: acte de naissance,* Le Seuil, 1980.
Thomas, *Sur le caractere, les moeurs et l'esprit des femmes,* 1772.
Tillion, G., *Le Harem et les Cousins,* Le Seuil, 1966.
Tocqueville, A. de, *De la democratie en Amerique,* GF/Flammarion, 1981.
Tristan A., ve Pisan, A. de, *Histoires du MLF,* Calmann–Levy, 1977.
Vingt–cinq ans d'histoire du Planning familial, Ed. Tierce, 1982.
Zenie–Ziegler, W., *La Force votlee des femmes d'Egypte,* Mercure de France, collection "Mille et une femmes", 1985.

Üçüncü Bölüm

Alberoni, F., *L'Amitie,* Ramsay, 1985.
Badinter, E., "Des causes de l'evolution du modele paternel", *Le Groupe familial,* no 92, Temmuz–Eylül 1981.
Ballorain, R., *Le Nouveau Feminisme americain,* Denoel–Gonthier, 1972.
Benedeck, Th., "Parenthood as a developmental phase", *Journal of the American psychoanalytic Association,* 1959, 7.

Caron, G., *Des meres celibataires*, Pierre Horay, 1982.
Castro, G., *Radioscopie du féminisme americain*, Presses de la Fondation nationale des sciences politiques, 1984.
Chalvon–Demersay, S., *Concubin–Concubine*, Le Seuil, 1983.
Clement, C., ve Cixous, H., *La Jeune Née*, collection "10/18", UGE, 1975.
David, C., "Rapport sur la bisexualite psychique", *Revue française de psychanalyse*, no 5–6, 1975.
Delaisi de Parseval, G., ve Lallemand, S., *L'Art d'accommoder les bebes*, Le Seuil, 1980.
Delaisi de Parseval, G., ve Janaud, J., *L'Enfant à tout prix*, Le Seuil, collection "Points", 1985.
Deleuze, G., ve Guattari, F., *L'Anti–Oedipe*, Ed. de Minuit, 1973.
Le Divorce en France, üç cilt, Adalet Bakanlığı ve INSEE tarafından yayınlanmıştır, 1981.
Doucet, G., ve Elia, Dr D., *Femme pour toujours, la menopause oubliee*, Hachette, 1985.
Feigen–Fasteau, M., *Le Robot mâle*, Danoel–Gonthier, 1980.
Femmes et Russie 1980, Almanach yazı kurulu tarafından hazırlanmıştır, Ed. des Femmes, 1980.
Freud, S., *Naissance de la psychanalyse*, PUF, 1979.
–, *Les Trois Essais sur la théorie de la sexualite*, collection "Idees", NRF.
–, *Nevrose, Psychose et Perversion*, PUF, 1973.
–, "Analyse terminee et analyse interminable" (1939), *Revue française de psychanalyse*, Mayıs–Haziran 1975, no 3.
Frischer, D., *Les Meres célibataires volontaires*, Stock 2, 1979.
Frydman, R., *L'Irresistible Désir de naissance*, PUF, 1986.
Garcia, I., *Promenade femmilière. Recherches sur l'écriture féminine*, Ed. des Femmes, 1981.
Gorny, V., *Le Divorce en face*, Hachette, 1985.
Hermann, C., *Les Voleuses de langue*, Ed. des Femmes, 1976.
Irigaray, L., *Speculum. De l'autre femme*, Ed. de Minuit, 1974.
–, *Ce sexe qui n'en est pas un*, Ed. de Minuit, 1983.
–, Entretien avec X. Gauthier et A.M. de Vilaine, *Sorcières*, no 20, "La nature assassinée".
Kreisler, F., "Les intersexuels avec ambiguïte genitale", *La Psychiatrie de l'enfant*, Cilt XIII, fasc. 1, PUF, 1970.
–, "L'enfant et l'adolescent de sexe ambigu ou l'envers du mythe", *Nouvelle Revue de psychanalyse*, no 7, 1973.
Laplanche, J., ve Pontalis, J.B., *Vocabulaire de psychanalyse*, PUF, 1967.
Leclerc, A., *Parole de femmes*, Grasset, 1976.

Le Garrec, E., *Un lit à soi*, Le Seuil, collection "Points", 1981.
Lilar, S., *Le Malentendu du deuxième sexe*, PUF, 1962.
Lipovetsky, G., *L'Ere du vide*, Gallimard, 1983.

Maggiori, R., *De la convivance*, Fayard, 1985.
Marceau – Cleirens, B., *Les Mères célibataires et l'Inconscient*, J.P. Delarge, 1980
Martin – Fugier, A., *Les Independantes*, Grasset, 1985.
Mitscherlich, M., *La Fin des modeles*, Ed. des Femmes, 1983.
Mitscherlich, M., ve Dierichs, H., *Des hommes. Dix histoires exemplaires*, Ed des Femmes, 1983.
Le Monde de l'education, Mart 1985.
Money, J., Hampson, J.G., Hampson, J.L., "Imprinting and the establishment of gender role", *Arch. Neurol. Psych.*, 77, 1957.

Norvez, A., Court, M., Vingt – Trois, A., *Dossier: La cohabitation juvenile*. Belçika, Chalet, 1979.
Nouvelle Revue de psychanalyse, no 7, 1973, Gallimard, "Bisexualite et difference des sexes".

Orr, A., *Devenir pere*, Dossier 90, F. Nathan, 1981.

Partisans, *Liberation des femmes*, F.M. Maspero, 1974.
Les Peres aujourd'hui, Actes du colloque international, 17, 18, 19 Şubat 1981, INED, 1982.
Platon, *Le Banquet*, GF/Flammarion.

Revue *Autrement*, no 32, Haziran 1981, "Les celibataires".
–, no 61, Haziran 1984, "Pères et fils, masculinites aujourd'hui".
–, no 72, Eylül 1985, "Objectif bébé...".
Revue *Le Debat*, no 36, Eylül 1985, Gallimard, "Le droit, la medecine et la vie".
Revue *Le Genre Humain*, no 10, Bahar – Yaz 1984, Ed. Complexe, "Le masculin".
Revue *Le Groupe familial*, no 84, Temmuz 1979, "Vouloir un enfant".
Revue *Sorcières*, Ed. Garance, bkz. özellikle:
–, no 4, "Enceintes".
–, no 7, "Ecritures".
–, no 9, "Le sang".
–, no 20, "La nature assassinée".

Stoller, R., *Recherches sur l'identite sexuelle*, Gallimard, 1978.
–, "Creation d'une illusion: l'extreme feminite chez les garçons", *Nouvelle Revue de psychanalyse*, no 4, 1971.
–, "Faits et hypotheses: un examen du concept freudien de la bisexualite", *Nouvelle Revue de psychanalyse*, no 7, 1973.
Sullerot, E., *Demain les femmes*, R. Laffont, 1965.

—, *Pour le meilleur et sans le pire*, Fayard, 1984.

Tabard, N., *Besoins et Aspirations des familles et des jeunes*, Ed. par la Caisse nationale des allocations familiales et le Centre de recherches et de documentation sur la consommation, 1974.

Testart, J., *De l'eprouvette au bébé spectacle*, Ed. Complexe, 1984.

Vallee, E., "Les anti—meres", *Perspectives psychiatriques*, 1978, IV, no 68.

—, *Pas d'enfant, dit-elle*, Ed. Tierce, 1981.

Wolff, E., *Les Changements de sexe*, Gallimard, 1946.

Yogman, Dr M., "Le présence du pere", *Autrement*, no 72, Eylül 1985: "Objectif bebé...".

Yvert—Jalu, H., "Le divorce en Union sovietique", *Femmes, Sexisme et Societes*, PUF, 1977.

Zapperi, R., *L'Homme enceint*, PUF, 1983.

"Cinsler arası ilişkide günümüzde meydana gelen gelişme bize o kadar önemli görünüyor ki onu gerçek bir sıçramanın, bir mütasyonun başlangıcı gibi görmekten alıkoyamıyoruz kendimizi. Bizce yaşanan, kadınlarla erkekler arasındaki iktidar ilişkilerini altüst etmekle kalmayıp her birinin 'doğa'sını yeni baştan düşünmeyi zorunlu kılan kültürel bir mütasyondur. Dahası, önümüzde açılan bilimsel olanaklar, şimdiden zedelenmiş kimliklerimizi yarın daha da sıkıntılı bir duruma sokmayacak mıdır? Ufukta beliren yapay anne ya da, neden olmasın 'gebe erkek' olasılıkları, kimilerinin 'gerçekliğe karşı gelme' dedikleri makina–insan ve doğaya karşı gelme hayaletini diriltmektedir.

... Bugün kadınlar artık neyi istemediklerini söylediler ve daha önce örneği görülmemiş bir devrim başlattılar. Top şimdi erkeklerin sahasında ve bu yeni durum üzerinde düşünmeyi kabullenme, ne istediklerini söyleme, cinsler arasında yapılacak yeni sözleşmeyi nasıl gördüklerini açıklama sırası onlarda..."

Elisabeth Badinter

ISBN 975-414-136-3